CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Gidiş

2

SABAH KİTAPLARI TÜRKİYE'DEN

CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Gidiş

2

SABAH
KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

Bu kitap, Sabah Gazetesi'nin Türk okuruna bir kültür hizmetidir.

BEN DE YAZDIM: Milli Mücadeleye Gidiş, 2. Cilt
Sabah Kitapları 49
Türkiye'den Dizisi 2

Yazan: Celal Bayar

İstiklal Cd. No. 192 Beyoğlu/İstanbul

Yayın Yönetmeni: Serpil Demirtaş
Editör: Cem Çobanlı
Üretim asistanları: Mustafa Sünnetçioğlu, Yasemin Bakkal

Kapak Düzeni: Naci Yavuz

BASKI - CİLT

MEDYA OFSET

0.212.624.14.00

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

HAREKET ORDUSU HÜSNÜ PAŞA KUMANDASINDA İSTANBUL'U SIKIŞTIRMAYA BAŞLADI

İlkin,
may Başkanı Kolağası Mustafa Kemal Bey'di.
3. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa Selânik'te kalmıştı.
radan Ordu'
rı davanın siyasetini idare ediyordu.
Hareket Ordusu namına Hüseyin Hüsnü Paşa imzasıyla Genelkurmay Başkanı Ahmed İzzet Paşa'ya ve İstanbul halkına birer telgraf çekildi. Atatürk,
fatıyla kendisinin kaleme aldığını söylerdi.
Ordusu isteklerini asilere ve İstanbul halkına bildirmiş oldu. Ordu'nun,
telgraf çekmesinin sebebi vardı:
yasa hükümlerine aykırı olarak zorbaların baskısıyla iktidardan çekildiği için yeni kurulan Tevfik Paşa Hükümeti'ni tanımıyorlardı. Tabiatıyla bu kabinede bulunan Harbiye Nâzırı da kendilerine muhatap olamazdı. Genelkurmay Başkanı'na gönderilen telgrafta:
33 senelik devamlı
Meşrutiyet ilan edildiği anlatıldıktan,
bir ihtilal olduğu söylenildikten sonra 'Osmanlı Ordusu'nun namusunu ikmal' eyleyebilmek için:

Type of C.
Feed Mot
Cutting S

TÉLÉGRAMME

Le ... 19 ...
وصول نومروسی
N° d'arrivée ...
دقیقه ساعت
h. m. du
ارسالی
Réexpédié ...
à ...
مأمورك امضاسی
Signature de l'Employé

Le ... 19 ...
واسطه‌سیله
Transmis par
دقیقه ساعت
h. m. du
ابتدا مخابره
Commencé à ...
ختام مخابره
Fini à ...
مأمورك امضاسی
Signature de l'Employé

L'état n'accepte aucune responsabilité
à raison du service de la télégraphie

De ... Pour ... الی ... عن

محل نومروسی N° du dépôt	عدد کلمات Nombre de mots	غروب Groupe	محل تاریخی Date du dépôt	ساعت Heures	دقیقه Minutes	روز و یا شب Matin ou soir	طریق Voie	اشارات مخصوصه Indications non taxées

Harbiye Nâzırı Ethem Paşa'nın telgrafının fotokopisi

1- İstanbul'da bulunan erler ve küçük rütbeli subaylar, Mart'ın 31. gününden evvel İstanbul'daki büyük ve küçük rütbedeki bütün subayların, kıtaları başına gelmelerine engel olmayacaklar, körükörüne bunların emirlerine itaat gösterecekler, bundan sonra siyasi işlere hiçbir suretle karışmayarak yalnız mukaddes askerî vazifeleriyle meşgul olacaklardır. Bundan sonra böyle davranacaklarına dair 'Şeyhislâm, Fetva Emini ve Ders Vekili Efendilerle' kumandanlarının huzurunda 'Kurân-ı Mübîn' üzerine ellerini basmış oldukları halde hepsi bir gün içinde yemin edeceklerdir.

2- Şeriat isteyiniz diye kendilerini aldatarak vatanı tehlikeye düşürmüş olan alçakların cezalandırılması için ordumuzca alınacak tenkil [ceza] ve inzibat tedbirlerine katiyen karışmayacaklar, ordumuz erlerini öz kardeşleri gibi bilecekler ve kendilerini aldatmış olan 'hafiye'lerle alçakları subaylarına ihbar eyleyeceklerdir.

Bu iki isteğimiz, İstanbul'da bulunan bütün silah arkadaşlarımız tarafından iyi bir surette kabul olunarak ciddi itaat gösterildiği takdirde kimseye ilişilmeyeceği, anlayacakları lisanla kendilerine ihtar olunacak, itaat derecesi süratle bildirilecektir,[2]

deniliyordu.
maddeyi içine alan bir beyanname yayınlanmıştı.
üçüncü maddesinde:

Hareket Ordusu'nun maksat ve vazifesi, meşru Meşrutiyet Hükümeti'ni, hiçbir kuvvetin sarsamayacağı surette sağlamlaştırmak, sırf şeriat kuvvetiyle teyid edilmiş bulunan Kanun-ı Esâsî'nin üstünde hiçbir kanun, hiçbir kuvvet olmadığını ve olmayacağını ispat eylemek, meşru Meşrutiyetimizin istikrar bulmasından memnun olmayan vatan ve millet hainlerine son ve kat'i bir intibah [uyanma] dersi vermek,[3]

olduğu kaydediliyordu.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA İDAREYİ ELİNE ALIYOR

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi,
nünden itibaren Ordu Kumandanı sıfat ve salâhiyetiyle duruma hâkim olmuş, Hareket
14 Nisan 1909'da,
kümeti'ni sıkıştırmaya başlamıştı. Bu sırada Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta:

İstanbul'da ölüm vak'aları olduğu hakkında şâyialar dolaşmaktadır. Burada ahali ve ordu fevkalade heyecan içindedir. İstanbul üzerine yürümek üzere hazırlık başlamıştır. İstanbul ahvali sükûn bulmadıkça bu heyecanın yatıştırılması kaabil değildir. Bilgi veriniz,[4]

diyordu.
cevaplandırmıştı:

Gayet müstâceldir: Deraliyye'den-

3. Ordu Komutanlığı'na

İki kıta telgrafnameleri şimdi alındı. 3. Ordu'dan gönderilen II., IV. Avcı Taburları'nın önayak olmasiyle başlıyan iğtişaş Kabine'nin tebdiliyle sükûnetyâb olmuş olup Adliye Nâzırı ile Lâzkiye Mebusu'nun hatâen vefâtından başka vukuat olmadığı ve Kanun-ı Esâsi'nin emin ve müstemir olduğu temin ve tebşir ve binaenaleyh diğer gûna mehâzir-i siyâsiyeye meydan verilmemek üzere Dersaadet'e hareketten bieyyihal tevakki olunması tavsiye olunur.

1 Nisan 1325
Harbiye Nâzırı
ETHEM

Telgrafın sadeleştirilmiş metni:

Çok acele Deraliyye'den-
(İstanbul'dan)

3. Ordu Kumandanlığı'na

Çektiğiniz iki telgraf şimdi alındı. 3. Ordu'dan gönderilen II. ve IV. Avcı Taburları'nın önayak olmasıyla başlayan karışıklık, Kabine'nin değiştirilmesiyle bastırılmış olup, Adliye Nâzırı ile Lâzkiye Mebusu'nun yanlışlıkla ölmesinden başka hadise olmadığı ve Anayasa'nın emniyette ve devamlı olduğunu bildirir ve bundan dolayı başka çeşit siyasi mahzurlara meydan verilmemek üzere İstanbul'a hareket etmekten herhalde sakınılması tavsiye olunur.

14 Nisan 1909
Harbiye Nâzırı
ETHEM

Harbiye Nâzırı Ethem Paşa'nın tarih bakımından çok önemli bulduğumuz bu telgrafından önce ve sonra İstanbul'daki Hükümet'le vilayetler ve özellikle 3. Ordu Kumandanı Rumeli Umumi Müfettiş Vekili Mahmud Şevket Paşa arasında karşılıklı telgraflar çekilmişti.
lar,
du.
için,

inandığımız bu vak'a üzerinde daha fazla durmak ve yazmak isteyenlerin işlerine yarayacağı düşüncesiyle elimizdeki tarihi vesikaları veya bunların fotokopilerini belgeler kısmına koymakla yetineceğiz.[5]

KABİNE, UMUMİ EFKÂRI YANLIŞ YOLA SÜRÜKLEMEK İSTİYORDU

Kabine namına Dahiliye Müsteşarı Adil Bey umumi efkârı yanlış yola sürüklemek istiyordu. Tevfik Paşa Kabinesi'nin Dahiliye Nâzırı nâmına hareket eden Müsteşar Adil Bey de üzerinde durulmaya değer bir karakter taşımaktaydı.
hiliye Nâzırı olarak göreceğimiz bu tipik Osmanlı devlet adamının Millî Mücadele'yi boğmak,
Paşa'yı yakalamak için neler yaptığını bütün tafsilatıyla öğreneceğiz.

İşte bu Adil Bey de kabine arkadaşları gibi 31 Mart hadiselerini kendisine göre yanlış bir surette mütalâa ederek asilere karşı yapılması düşünülen mukabil ihtilâli önlemek istiyordu. Belgeler kısmında tamamını okuyacağımız kendi resmi yazılarından[6] bu fikir açıkça anlaşılmaktadır. Buraya bazı fıkralarını özet olarak aldığımız telgraflarında diyor ki:

Meşrutiyet usullerine ve Mebusan Meclisi'ne taarruz olunduğuna dair ortaya atılan rivayetler katiyen yalandır. Vekiller Heyeti ile Meclis Reisi Ahmed Rıza Bey 'hamiyyet saikasıyla' [vatanperverlik nedeniyle] istifa etmişlerdir. Bunun aksine, bütün söylentiler yanlıştır.

Millî Meclis'in yayınladığı ve bu gece telgrafla her tarafa bildirilen beyanname ile de ortaya atılan rivayetlerin asılsızlığı sabittir.

Denildiği gibi Meşrutiyet usullerine aykırı harekete cesaret edilecek olsa, payitahtın (İstanbul'un) bir milyonu aşan nüfusu ve eski idarenin kötülüklerinden uzun müddet
canını esirgemeyecek pek çok vicdan sahibi insan bulunacağı aşikâr bir hakikattir. Telaş ve endişeye mahal yoktur. Fırsat bekleyen düşmanlarımızı sevindirecek hareketlere son veriniz.

Tevfik Paşa Kabinesi namına verilen bütün bu teminâta,
harekete hazırlananlar arasında ehemmiyet veren yoktu.
Şevket Paşa,
tediği istikamete yöneltmek için uğraşıyordu.

Rumeli'nde heyecan o kadar büyüktür ki, telgraflarınızla bunu yumuşatmak mümkün değildir. İstanbul'da geçen hadiseler umumiyetle Meşrutiyet'e aykırı görülmektedir. Ahâli yeni Hükümet'i tanımamaktadır. Bunun mesuli-

yeti, vak'ayı yapanlara aittir,

diyordu.
lisan ve durum karşısında Sultan Abdülhamid için mülâyim bir tavır ve hareket tarzı ihtiyar etmek [seçmek]
Mâlumdur ki, Abdülhamid'in,
yatına 'hal' (tahttan indirme) korkusu hâkim olmuştu. Paşa,
hın bu vehmine dokunmayı zamansız buluyordu.
reket Ordusu'ndaki erlerin Padişah hakkındaki düşünceleri kesin olarak öğrenilmiş değildi.
sında bu keyfiyet de vardı.
şahsına bağlı askeri kuvvetlerle kendisini müdafaaya kalkabilirdi.
Paşa,
ret-i Pâdişahi'ye,
bı sadakatleri devam etmektedir" diyor,
"Şimdiki Hükümet'in zaafından istifade eden asi askerler,
ve çavuş idaresinde şehir içinde dolaşmakta ve adeta hükümet sürmekte olmaları gibi elim hallerden,
endişeli bulunmaları tabiîdir,

EDİRNE'DEKİ 2. ORDU DA HAREKET ORDUSU İLE BERABER

Edirne,
mından çok önemli bir yerdi. İstanbul'daki
ve aleyhte kuvvetli akımlar başgöstermişti.
ne'ye çevrilmişti.
şa'nın[7] davaya bağlılığı ve ordu içindeki genç ve kültürlü subayların Paşa üzerindeki etkisiyle Hürriyet Rejimi'nin müdafaası için seçme bir kuvvetin Hareket Ordusu içinde yer alması sağlanmış,
da Bulgaristan'a karşı Edirne'de bırakılmıştı.
2. Ordu'nun görüşü olarak Salih Paşa,
aşağıda özetini verdiğim telgrafı Mebusan Meclisi'ne çekmişti:

Meclis-i Mebusan'ın Allah'tan başka bir kuvvetin tesir ve nüfusunda bulunması, gölgesine yakın bir yere silahlı kimselerin gelmesi katiyen câiz değilken silâhlı büyük bir kütlenin muhterem heyetinizi tehdit ve hatta içinizden bazılarını öldürmeye kalkışmak gibi haller, büyük teessüfle işitilmektedir. Millî Meclis'e vaki olacak en küçük hürmetsizlik en büyük cinayettir. Çünkü Meşrutiyet'in şartı böyledir. Meselenin akabinde Meclis'teki toplantıda bulunanların yalnız altmış Mebustan ibaret olması ve Dahiliye Nezareti'nden vilayete çekilen ve bir sureti de makamıma tevdi olunan telgrafname-

de Mebusan Heyet–i muhteremesinin hal ve vaziyetinden hiçbir suretle bahsolunmaması şöyle dursun 'Mebusan Meclisi' adının da asla geçmemesi telaş ve heyecana bais (sebep) olmuştur.

Ordu, vatanın selâmetine ve meşruiyetiyle tev'em (kardeş) olan Meşrutiyet'e, kanının son damlasını akıtırken dahi sadık ve hâkimdir. Bunlardan birinin tehlikeye düşmesine katiyen tahammül edemez.

denildikten sonra şöyle devam olunuyordu:

Ordu, -bu kere İstanbul'da maateessüf olduğu gibi- hiçbir siyasi partinin emellerine alet değildir.

Ordu, siyasetle uğraşan bir askerin yokluğunu varlığından ahsen (daha güzel) görür.

Ordu, Meşrutiyet ve hürriyetin nigehbânıdır (bekçisi).

Şu halde muhterem meclisinizin hal ve mevkiince bir sarsıntı hissedilmiyorsa, Meclis'e devam ve Meclis'te lisan ve vicdan hürriyeti dairesinde mütalâa beyanında korku mevcut ise, Meşrutiyet şartlarına cüzî olsun noksanlık getirecek tesirler hüküm sürüyorsa 2. Ordu bütün varlığı ile her emrinizi ifâya hazırdır.[8]

Meclis'te, bu müracaata karşı evet veya hayır diyebilecek kuvvetli bir şahıs veya bir topluluk kalmamıştı. Salih Paşa, bu telgrafın bir suretini aşağıdaki mütalâalarıyla beraber Mahmud Şevket Paşa'ya gönderdi.

Sadarete karşı yaptığınız çok yerinde tekliflere karşı bir mülahazada bulunmak ve bir madde olsun ilave etmek hatadır. Düşüncelerimizi tatbik ve Örfî İdare'nin (sıkıyönetimin) ilan ve devamı sırasında sizin başta bulunmanız zarûridir. 2. Ordu da Hareket Ordusu ile beraberdir.

Mahmud Şevket Paşa, 21 Nisan 1909'da Selanik'den ayrıldı. Hareket Ordusu karargâhına geldi. Emir ve kumandayı fiilen ele aldı. Hareket Ordusu'nun, siyasi partilerin nüfuzundan ayrı tam manasıyla askerî bir kuvvet olduğunu göstermek istedi ve bu yolda azimli davrandı.[9]

Hüseyin Hüsnü Paşa, karargâhında rütbe ve kıdem esasına göre yeni tayinler yaptırdı. Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanı olduğunu bildiğimiz Önyüzbaşı Mustafa Kemal Bey de mevkiini, bu sırada Avrupa'dan ve başka yerlerden yeni gelen Binbaşı Enver (Enver Paşa), Fethi, Hâfız Hakkı Beyler gibi daha büyük rütbeye sahip olanlara bırakmak zorunda kaldı.

Benim bildiğime göre Mustafa Kemal, fena bir tesadüf eseri olarak Halkalı Karargâhı'nda hastalanmıştı. Bu ve ayrıca değişen şartlar sebebiyledir ki daha sonraki hareketlerde ismi işitilemedi. Bu hal karşısında denilebilir ki kader, O'nu ilerideki millî büyük davalar için ihtiyat ve kuvvet olmak üzere elde bulundurmak istiyordu.

MECLİS-İ MİLLÎ YEŞİLKÖY'DE İŞE NASIL BAŞLADI?

Mahmud Şevket Paşa,
bul'dan Harb Okulu,
cileri ve Askerî Tıbbiye öğrencilerinden birçoğu -apoletlerini sökerek- er kıyafetinde Hareket Ordusu'na katılmışlardı. Donanma da,
önünde ordu ile beraber harekete geçmek için hazır bulunuyordu.

İstanbul'dan kaçıp kurtulan mebuslarla Ayân Meclisi üyelerinden bir kısmı Yeşilköy'de Kulüp binasında toplanmışlar,
etmişler,
Rıza Bey'in istifa edişi baskı neticesi olduğundan kabul edilmemişti.

Millî Meclis,
halka bildirdiği maksat ve gayeye aykırı her halin suç sayılacağını ilan etmekle işe başladı.

Böylelikle,
sama) kuvvetle silahlı kuvvetlerimiz birleşmiş oldu.

Bundan sonra Millî Meclis,
indirilmesi meselesini ele aldı. Meclis'e verilen bir önerge üzerine bu önemli işi müzakereye başladı. Bu sırada Yeşilköy'e gelip yerleşmiş olan Mahmud Şevket Paşa yaverini,
Bey'e gönderdi. Kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Aralarındaki konuşmada Paşa,

Yolda gelirken haber aldım. Mebuslar ve Ayân, Padişah'ın hal'ini müzakere ediyorlarmış... Ben, maiyetimdeki askeri, Meşrutiyet'i ve Padişah'ı kaldırmak isteyenleri tedib edeceğiz (yola getireceğiz), Padişah'ın ve milletin canı tehlikede diyerek buraya kadar getirdim. Hal'in bizim taraftan vukubulacağını asker duyarsa isyan ederler, mahvoluruz.

Siz Ayân ve Mebuslara gizlice anlatınız. Şimdilik ses çıkarmasınlar. Bu işi müzâkere etmek zamanı geldiği gün ben size haber veririm. Şimdi gidiyorum, dedi ve gitti.[10]

Bu görüşmeden sonra Ayân Reisi Sait, İkinci
tar ve Mebusan Meclisi İkinci Reisi Talât imzalarıyla İstanbul Hükümeti'ne bir tezkere gönderildi. 'Tezkere münderecatından [içindekilerden] Pâdişah'a bilgi verilmesi' istenildi.

Bu tezkerede[11] özet olarak:

Rumeli'den gelen ve gelmekte olan askerî kuvvetlerin gaye ve maksadı, memleket emniyetinin iadesi ve Padişah Hazretleri, Kanun-ı Esâsî'ye sadık kaldıkça nefislerinin ve haklarının muhafazasıdır.

Ordunun bu kararını, Millî Meclis de oybirliği ile tasvip eylemiştir,

deniliyordu.

Ordu'nun,
İstanbul Hükümeti'ne ve doğrudan doğruya Sultan Abdülhamid'e bildirdikten sonra ordusuna,
verdi.

Burada ufak bir istitrad (asıl konudan olmayıp söz sırası gelmişken söylenen söz) yapmak ihtiyacını duymaktayım. Hareket Ordusu Kumandanı ile Millî Meclis'in Abdülhamid'e verdikleri açık teminatın bir benzerinin, Birinci
deddin'e karşı da yapıldığını,
göreceğiz.

Millî Mücadele'nin kan ve ateş içindeki en zayıf devresinde söz sahibi devrimcilerin 'düşman elinde esir Padişah'ı kurtarmak,
nat makamını tecavüzden korumak' gibi sözlerine rastlayacağız.

Geçmiş vakaların birbirlerine benzerliği karşısında her iki Padişah'ın sonuçlarının da aşağı yukarı aynı olduğunu göreceğiz.

BÖLÜM 2

BURSA'DA 31 MART VAKASI NASIL KARŞILANDI, NE YAPILDI?

Sabahleyin İstanbul'da başlayan herhangi bir hadise,
Bursa'da halk arasında yayılırdı.
muştu. Herkes heyecanlıydı.

Demek ki,
deş kanı dökecek kadar şiddetlenmişti.

Bursa, o
'Redif Taburu'nun merkeziydi. Karargâhtaki subaylar 'mektepli' ve hemen hepsi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kayıtlı ve yeni rejimin bekçisi durumunda oldukları için isyanın bu bakımdan endişe verici bir tarafı yoktu. Halkın kültürlü kısmı ile aydın kimseler,
bir düşünce ile,
baştan çıkarmak için ellerinden geleni esirgemiyordu.

Mâlumdur ki,
mıştır. Bursa, Osmanlı
duktan sonra gelişmiş,
abidelerimiz camilerin yanıbaşındaki medrese ve imaretleriyle XIV. yüzyılda ilim merkezi haline gelmişti.

Medreseler,
dan,
den öğrencilere her gün bedava fodla (sıcak pide) ve yüksek kalorili yemekler verilirdi. İlmin bu kadar kuvvetli bir surette himaye ve teş-

vik edilmesi,
cesinin yüksek seviyesini gösteriyordu.

İdaresi zengin vakıflara[1] dayanan bu ileri müesseseler, uzun yıllar boyunca tereddiye [soysuzlaşmaya] manımıza kadar yaşamak imkânını bulmuşlardı. Zira bunlar, medeni âlemde bilginin yarattığı ilerlemeye arka çeviren skolastik[2] zihniyet içinde değerlerinden çok şey kaybetmişlerdi.

Vaktiyle medreselerde okuyanlar askerlik çağına geldikleri zaman 'kur'a' imtihanını geçirirler,
renciler de derslerine devam ve alışmak ihtiyacını duyardı.
medreseler için bir nevi disiplin müeyyidesi olurdu.

Sultan Abdülhamid,
bu imtihan usulünü kaldırmış,
sadece medreselerde kayıtlı olmalarının kâfi geleceğini ifade etmişti.
Bu yüzden medreseler,
mıştı.
yabilir,

İstibdat Devri'nde –orduda olduğu gibi– 'ilmiyye' rütbeleri de çok defa liyakat esasından ziyade şahsi takdire göre verilirdi.
adamlarının beşikteki çocuklarına Padişah'ın iradesiyle 'müderrislik', 'haremeyn' gibi önemli pâyelerin bağışlandığı vâkiydi. Bugünkü deyişle istenildiği zaman çocuklar dahi profesör olurdu;
lekinin 'okumadan âlim'
ilim taraftarı aydınlar Abdülhamid'in bu suretle 'ilme' ve ciddi tahsile müthiş darbe indirdiğini şikâyet konusu olarak anlatırlardı.

Medreselerde Arapça,
bütün gavamızı ile,
rak kabul edilmişti. Halbuki tahsilini bitirip 'icazet' (mezuniyet, ma) alanlar arasında Arapça konuşmak,
anlatmak derecesine varanların sayısı yok denecek kadar azdı.
az ve fakat özlü bir surette yetişen veya kendi kendini yetiştiren bilginler, fazilet sahibi,
kimselerdi.
ruiyeti'ni kabul ve takdir ediyorlardı. Siyasi hayatta Meşrutiyet'i millete kazandıran Cemiyet'e faydalı olmayı,
rafsız kalmayı vazife biliyorlardı.

Bu ağırbaşlı bilginler arasında rahmetli babamın arkadaşları,
leri vardı. Benim de çoğu dostumdu. Millî
layca anlaşabiliyorduk.
tansever insanların,
lışan mücahitlerin 'katli' (öldürülmesi) için meşihat'ın [şeyhislamlığın] fetvasına,

YOBAZLARIN DÜŞÜNCELERİ VE ROLLERİ, İTTİHAD-I MUHAMMEDÎ CEMİYETİ'NİN ÇALIŞMALARI

Tahsilsiz veya yarım tahsilli kalabalık kısma gelince:
rüşleri, tutumu büsbütün
letin idare prensiplerine,
na,
na geniş ölçüde karışma yetkisinin kendilerinde olduğunu iddia ederlerdi. Düşüncelerine uymayan her şey,
karşı siyasal ve sosyal bütün telkinleri,
bu temele dayanırdı. Din işlerinde olduğu gibi sosyal ve siyasal meselelerde dahi,
olduğunu anlatırlardı.

Hakikatte bunlar,
seti birbirine karıştıran *Volkan* gazetesinin etkisi altında kalmışlardı.
Bir türlü ısınamadıkları yeni rejim ve idare aleyhindeki her yazıyı,
gın bir hırsla halk arasında yaymak ve yazılanları kendilerine göre tefsir etmek yolunu tutmuşlardı. Başlıca propaganda konuları şunlardı:

"Biz ülemayız (din bilgini anlamındadır). Hakkı telkin için geziyoruz. Nutuklar şer'idir,
kâfirdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden olanlar,
hunhar (kan içen) canavarlara benzer,
sözlerine inanmayınız.
ve nutuklar fesattan başka bir şey değildir. Ötede beride kurdukları cemiyetler,
tılması lazımdır.

"Birtakım dinsizler (!) Meclis-i Mebusan'a doldular. Meclis,
kadar ne yaptı?

"Bizim kitaplarımız varken Avrupa'
nin ne lüzumu vardır?"

Ayrıca Meşrutiyet İnkılabı'nın tanınmış simalarını ele alarak işi şahsiyata dökerlerdi. Ve derlerdi:

"(..........)[5] dinsizdir. Millete külah ve fes yerine şapka giydirecekler-dir. Yine isim vererek,
geziyor. Hıristiyanlığı
vakitte Sultan Hamid muvaffak olacak,

Bütün bu hadiseler karşısında, İstibdat Devri boyunca birçok
senin ruhlarına sinmiş olan eski Abdülhamid korkusu,
lanmak yolunu tutmuştu.

Meşrutiyet'in ilanı sırasında memleketin ileri gelenlerinin çoğu Cemiyet'e girmeyi şeref bilmişlerdi. Yine bunlardan küçük bir azınlık

da geride kalmayı ihtiyata uygun bulmuştu. İşte bu ikinci zümreden benimle çok yakın ve iyi münasebeti olan biri, bana, "Çocuğum! Beni Cemiyet'e almak için hayli uğraştınız. Şimdi görüyorsunuz ki, ben haklıymışım. İstibdat'ın hafiyeleri vaktiyle gizli teşkilatınızı keşfetmek için uğraşır dururlardı. Yakaladıklarının da akıbeti malûmdur. Şimdi hepiniz Abdülhamid'in elindesiniz. Adeta dalyan içindeki balıklar gibi, toplu halde... Ne kaçmaya, ne inkâra imkânınız vardır," demişti. Bütün bu anlattıklarımdan anlaşılmaktadır ki irtica, maddi ve manevi kuvvetiyle diğer yerlerde olduğu gibi Bursa ve çevresini de sarmıştı.

Vilayetin her tarafından gelen endişe verici haberler arasında en çok Orhaneli, Yenişehir ilçelerindeki olaylar dikkati çekiyordu.

Orhaneli'nde kurulan 'İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti' üyelerinden Derviş Vahdetî'nin arkadaşı ilçe hâkimi, birkaç memur ve öğretmen ile ahaliden bazı kimseler ve yine Vahdetî'nin hemşehrilerinden Necati adında biri[7] halkı ayaklandırmak ve İttihat ve Terakki Kulübü'nü basmak istiyorlardı. Bu sırada Abdülhamid'in hususi yaveri, en sadık 'hafiyelerinden' Süvari Feriki Kabasakal Mehmed Paşa Orhaneli'nde sürgün bulunuyordu.

ABDÜLHAMİD'İN HAFİYELERİ KABASAKAL MEHMED VE FEHİM PAŞALAR

Meşrutiyet'in ilanı sırasında tanınmış İstibdat ricâlinin [yüksek makamdaki devlet adamlarının] uğradıkları akıbetten kendini korumak için Mehmed Paşa da özel bir vapurla İstanbul'dan kaçmak zorunda kalmıştı. Mehmed Paşa'nın Mudanya'ya geldiği işitilir işitilmez halk, husumet dolu duygularla aleyhine ayaklanmıştı. Paşa, hemen inkılapçı gençler tarafından yakalanmış, Bursa'da Tümen karargâhı'nda birkaç gün göz hapsine alındıktan sonra Orhaneli ilçesine sürgün edilmişti. Burada bulunduğu sırada bu eski yaver, 31 Mart Vakası'nı hazırlayan âmillerin etkisiyle, kendisi için bir ikbal devri olan Abdülhamid Rejimi'nin geri geleceği ümidine kapılmış, yakınlarına bu yolda telkinlere başlamıştı. İstanbul'da askeri isyanın başladığını işitince de harekete geçmişti.[8]

Orhaneli'nde olduğu gibi Yenişehir ilçesinde de İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti üyeleri ve muhalifleri, İttihat ve Terakki Kulübü'nü basıp mensuplarını (Jönleri) kesecekleri söylentileri halk arasında yayılmıştı. Herkes, müdafaa tedbirleri alıyor, geceleri evinde kapanıyordu.

Tabiatıyla, her iki tarafı sinirlendiren bu hal, kanlı bir çarpışmaya

yol açmak istidadını gösteriyordu.

Yenişehir'in özelliği vardı: Burada, Meşrutiyet'in ilanı sırasında, halk yeni rejimi kutlarken ilçelerine yabancı bir yolcunun geldiğini görmüşlerdi. Gelen, azılı hafiyelerden hürriyet ve Meşrutiyet düşmanı Fehim Paşa idi.

Fehim Paşa, Abdülhamid'in inandığı, tuttuğu hafiyelerinin ileri gelenlerinden biriydi. Askerî bir takıma dahi kumanda etmediği halde 25 yaşında general, 30 yaşına varmadan korgeneral olmuştu.

Namuslu devlet adamlarını jurnalleriyle kötüler, gadre uğramalarına sebep olurdu. Azgınlığından yerli ve yabancılar tedirgin olmuşlardı. Korkudan bu adama karşı kimse ses çıkaramazdı; hiçbir resmî makam, aleyhinde kanunî bir teşebbüste bulunamazdı. Nihayet genç Paşa'nın taşkınlığına tahammül edemeyen Alman elçisi doğrudan doğruya Abdülhamid'e başvurmuş, aleyhinde şikâyetlerini yükseltmişti.

Abdülhamid de bu sadık bendesini İstanbul'dan uzaklaştırmak ve Bursa'ya göndermek zorunda kalmıştı. Biz Bursalılar, istibdadın bir sembolü olarak Padişah'ın bu yakın adamını, muhteşem koşumlarıyla iri Macar atlarının çektiği Viyana yapısı yaldızlı 'lândon' içinde dolaşırken, nefretle karışık çekingen bir nazarla seyrederdik. Paşa'ya bu sürgün halinde dahi ileri bir hayat yaşamak imkânı verilmişti. Abdülhamid, Vali'ye başkâtibi vasıtasıyla, kısalttığımız şu talimatı göndermişti:[9]

> Paşa hakkında yeniden şikâyet vukua gelmesi ve şiddetli bir muameleye uğraması için, gençliğinden faydalanarak kendisini iğfal! edenler ve bunu isteyenler olacaktır. Şikâyete sebep olacak şeylerden sakınması, kendi halinde vakit geçirmesi lâzımdır. Ancak asker olduğu için ara sıra avcılık yapabilir. Bunda da ifrata varmamalıdır. Muhtaç olduğu para vasıtanızla gönderilecek, kiralanacak ev için lâzım olan eşya marifetinizle tedarik edilecek -sadakatiniz iktizası [gereği]- bunlar, iyi bir surette yapılacaktır... Kimseden para alması ve istikrazda bulunması [borçlanması] gibi hallere meydan verilmeyecektir.[10]

Meşrutiyet ilan olunduğu gün, Bursa'da telaş ve heyecana kapılan Fehim Paşa olmuştu. Kaçmak istediği işitildiğinden, inkılapçı gençler ve subaylar kendisi ile daha yakından ilgilenmek ihtiyacını duymuşlardı. Paşa, ilkin Vali Tevfik Bey'i ziyaret etmiş, heyecan ile:

"Haberler çok fena!" diye söze başlayarak, "Padişahımız bu kararında (Meşrutiyet'in ilanında) yanılmıştır. Mutlaka geri alması lazımdır. Tarihi vakalarla sabittir: İstanbullular, en ihtilâlci bir halktır. Baskı altında tutulmazlarsa Zât-ı şâhâne'ye çok gaileler çıkarırlar. Bu hal kendisi için muhataralı (tehlikeli) olacaktır. Bütün bunları hemen Zât-ı Hazret-i Pâdişahî'ye arzetmesi ricasında"[11] bulunmuştu.

Vali, kendisine 'böyle şeyler yazamayacağı'nı anlatmış, o da 'meyus ve şaşkın bir halde' ayrılmıştı.

Bundan sonra Paşa, ihtimal ki deniz yoluyla İstanbul'a geçmek imkânını aramak için Mudanya istikametinde firara başlamıştı. Tirilye Bucağı'na vardığı zaman ahalinin hoşnutsuzluğunu görünce yolunu değiştirmiş –yukarıda yazdığımız gibi– Yenişehir'e varmıştı. Yenişehirliler süslü bir arabanın içinde Fehim Paşa'yı görünce, önce etrafını sarmışlar, sonra da linç etmişlerdi.[12]

Dokuz ay önceki bu hadiseyi, Abdülhamid ve asilerin tarafını tutanların, hasımları aleyhine bir intikam vesilesi yapmalarını beklemek yanlış bir düşünce değildi. Bunu düşünen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri de kendilerine göre koruyucu tedbir almak ihtiyacını duyuyorlardı.[13]

İşte böyle buhran içinde bulunan Yenişehir'e İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti namına propagandaya memur Çermikli Hoca Mehmed Efendi adında biri gelmişti. Burada müsait bulduğu birkaç kişi ile Cemiyet'in kurulmasını sağlamış, zehirli bir havanın esmesine sebep olmuştu. Bu hoca, camilerdeki vaızlarında din ile politikayı devamlı surette birbirine karıştırmış, anlayabildiği manada inkılapçılar aleyhinde, irtica lehinde aklına geleni söylemekte o kadar ileri gitmişti ki, kendisini dinleyenlerden aklı başında olanlar mukabele etmek zorunda kalmışlardı. Nitekim Yenişehir'de İsmail Efendi namında bir Topçu Teğmeni camide –âdet olmadığı halde– hoca ile münakaşaya tutuşmuştu:

"Efendi, va'zedeceksen adamakıllı konuş!... Böyle herkesin zihnini karıştıracak manasız sözler söyleme!... Kanun-ı Esâsî, şeriate uygun değil midir? Senin kitabında böyle mi yazıyor, göster şunun yerini?"

Başka bir yerde, aynı cinsten yaşlı bir mürteci ile genç bir üsteğmen arasında mücadele olmuştu. Subay:

- Hoca! İnsanları kıt'ale (birbirini öldürmeye) teşvik etmek veya öldürmek şeriatın icabı mıdır ki, halkı ayaklandırıyorsunuz? Millet hâkimiyetini istemek şeriate tecavüz müdür? Vaktiyle (İstibdat Devri'nde) siz niçin hakikatleri halka tebliğ etmediniz, bildirmediniz? Kimden korkuyordunuz?

Cevap:

- O vakit söyletmiyorlardı.

- Demek, o vakit Allah'tan korkmuyordunuz, kuldan korkuyordunuz, öyle mi?

Camilerde, halk yığınları arasında buna benzer didişmeler, kavgalar devam edip gidiyordu. Bursa'da Ulucami'de cahil bir vaizin irticaı körükleyen sözlerine karşı, Medrese-i Muallimin Müdürü (Öğretmen

Okulu Müdürü) Mudanyalı Niyazi Efendi ile bir öğretmen arkadaşının mukabelede bulunmasından 'cemaat' birbirine girmişti.

BURSA'DA İTTİHAD-I MUHAMMEDÎ CEMİYETİ

Bursa'da, Bekir Hoca'nın başkanlığında İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti kurulmuş, Tahtakale Çarşısı'nda üye yazmaya başlamıştı. İstanbul'daki isyanın ertesi günü 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909) Cemiyetleri namına büyük bir nümayiş yapılmıştı. Ellerinde yeşil bayraklarla binlerce kişi telgrafhane önünde toplandı. Mebusan Meclisi'ne, cemiyetlerinin merkezine ve Derviş Vahdetî'ye telgraf çekerek İstanbul'daki asilerle birlik olduklarını göstermek istemişlerdi.[14]

Diğer taraftan bir hayli hoca ve şeyhlerin katıldığı bir topluluk, Osman ve Orhangazi türbelerinin bulunduğu Tophane Meydanı'nda yer aldı. Bunlar durmadan 'tekbir' getiriyor, dua ediyordu. Başlarında bulunanlardan Hâfız Hakkı adında biri top ateşiyle isyanı halka duyurmak ve kutlamak için, alanda bulunan, Belediye emrindeki Ramazan topunu ele geçirmeye çalışıyordu. Topçu ile hoca arasında münakaşa devam ederken Jandarma Alay Kumandanı Binbaşı Kemal Bey karşılarına çıktı. Yakınındaki depodan bulabildiği askerlerle kalabalığı dağıttı.

Başka bir gün de silahlı bir grup asker, İstanbul'dan Bursa'ya geldi. Jandarmalarla aralarında bir karşılaşma oldu. Yine Kemal Bey'in[15] dirayetiyle kan dökülmeden mesele yatıştırıldı.

Bütün bu anlattıklarımdan anlaşılıyor ki, Bursa ve çevresi siyasi bir kaynaşma ve fikir buhranı içindeydi. Aklı başında olan vatandaşlar, memleketin millî bir felakete doğru sürüklendiğini görüyorlardı.

Meşrutiyet İnkılabı'nı korumak için mukabil tedbir almak zaruriydi. Süleyman Nazif Bey'in yerine mektupçu olan Genç Türkler'den Hüseyin Siret Özsever'in de katıldığı aydın bir grup, şehir içinde silahlı bir protesto yürüyüşünde bulundu. İrticaa karşı yapılan bu nümayişin manasını anlayan olmamıştı. Herkes birbirine soruyordu:

"Bu kalem efendilerine ne oluyor?"

İstibdat Devri'nde olduğu gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İl İdare Kurulu'nun toplantı yeri ve üyeleri gizli tutuluyordu.

Ben de bu kurula dahildim. Gecelerimiz toplantı halinde geçiyordu. Son durumu gözden geçirdik. Tehlikeyi takdir etmekte birleşiyorduk. Umumi Merkez bize:

"Meşrutiyet mahvoluyor. Yeni kabine meşru değildir. Şiddetli protesto telgrafları çekiniz" mealinde emirler veriyordu. Düşündük, yal-

nız protesto telgrafları çekmekten ne çıkardı?

Meclis asi askerlerin baskısı altında... Kabine Sultan Hamid'in emrinde... Şu halde kendi ölçümüzde olsun kuvvete dayanan tedbir almamız lazımdır.

Silahlı bir gönüllü kuvveti vücuda getirmeye karar verdik. Ancak bu suretle İstibdat İdaresi'ne karşı kati ve fiili protestomuzu yapmış olur, böylece bölgemizde kardeş kanı dökülmesini önleyebilirdik.

İttihat ve Terakki teşkilatı içinde geniş bir propagandaya giriştik. Bursa'nın ileri gelenleriyle, aydın gençlerinin ve gerçek din ve ilim adamlarının bir kısmı bizimle beraberdi. Genç subaylar hizmete hazırdı. Harekete geçebilirdik. Bursa'nın muhterem simalarından Mevlevî Şeyhi Şemsettin Efendi'nin oğlu Burhanettin Türe'nin[16] notları arasında şöyle bir fıkra vardır.

31 Mart isyanı gençleri endişeye düşürmüştü. Sultan Hamid taraftarlarını da sevindirmişti. Bir gece İttihat ve Terakki mensupları Birinci Kulüp'e davet edildi.[17] Azalar toplandıktan sonra Reis Mahmud Celal Bey (ben) kürsüye gelerek:

Arkadaşlar, Meşrutiyet tehlikededir. Meclis-i Mebusan tecavüze uğramıştır. memleket bizden yardım bekliyor. Yarın sabah Redif debboyuna [askeri malzeme deposu] girerek elbiselerimizi giyecek, silahlarımızı alacak, vatan ve Meşrutiyet hizmetine koşacağız dedi.

Evet, Burhanettin Türe'nin dedikleri doğrudur. Ben umumi durumu anlattıktan sonra Millî Meclis'i silahlı kuvvetlerin bastığı, mebuslarımızın milletin kendilerine verdiği vekâleti, millî irade hakkını kullanamadıkları meâlinde konuşmuş, millî hâkimiyetin tehdit altında olduğunu söyleyerek silahlanacağımızı anlatmıştım. O sırada Abdülhamid'in, 1293 Kanun-i Esâsî'sine ihaneti bütün kuvvetiyle hatıramda yaşıyordu. Son vaitlerine, Meşrutiyet'e sadık kalacağına, yeni kabinenin teminatına asla inanmıyordum.[18]

Abdülhamid, Birinci Meclis-i Mebusan'ı güzel bir nutukla açmış, milleti için nasıl hayati ve tarihi zaruretle Meşrutiyet'i kabul ettiğini uzun uzun anlatarak övmüştü.[19]

ABDÜLHAMİD BİRİNCİ MEBUSAN MECLİSİ'Nİ NASIL KAPADI?

Başka bir yerde de söylediğim gibi kısa bir süre sonra da, bir yılı doldurmadan "Meclis'in toplantı müddetinin uzatılması veya kısaltılması, Padişah'ın hakları arasında olduğundan 'mücerred' [tecrit edil-

me] içinde bulunduğumuz durumun olağanüstü oluşu" gerekçesiyle 'Heyet-i Ayân ile Mebusan'ı tatil' etmişti.

Bu olağanüstü durum bir türlü geçmemiş olacak ki tam 30 yıl sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rehberliği ile milletin ayaklanmasına kadar devam etmişti.

Gariptir ki Abdülhamid, bu sonuca varmak, yani Meclis'i kapamak için, hayatlarının sonuna kadar temiz kalmış iki devlet ve bilim adamını kullanmıştı. Bunlardan biri ve birinci derecede rol sahibi –kısa bir müddet için başvekil yaptığı– Vefik Paşa merhumdu. Paşa'nın başkanlığı altındaki Vekiller Heyeti'nin hazırladığı 'mazbata' da Meclis-i Mebusan'ın 'muvakkaten' (geçici bir süre için) tatili teklifi varken Abdülhamid, hem bu kaydın üzerinden atlamış, hem de başvekili ve Vekiller Heyeti'ni atlatmıştı.

Diğeri de kapama iradesini Meclis'e bildiren Başkan Hasan Fehmi Efendi idi. Sonraları 'Paşa' olan bu zat, valilik, nâzırlık gibi çeşitli devlet hizmetlerinde, bir aralık da hukuk eğitiminde bulunmuştu. Devletler hukukuna ait yazdığı *Telhis-i Hukuk-ı Düvel* adlı kitabı, hafiyelerin jurnali üzerine Sultan Abdülhamid tarafından toplattırılmış, kendisi de 'böyle zararlı! kitap yazmasından dolayı tekdîr' edilmişti.[20]

NAMIK KEMAL İLE ABDÜLHAMİD'İN BİR KONUŞMASI, EBÜZZİYA'NIN DÜŞÜNCESİ

Namık Kemal, bilindiği gibi Jön Türkler'in ideolojisi üzerinde, vatani duygularla durmuş, hürriyet ve Meşrutiyet için çalışanlarla samimi işbirliği yapmış millî şairimiz ve edibimizdir. Bizim neslimiz, yazılarından büyük ölçüde ilham almış, faydalanmıştır. Abdülhamid, Padişah oluşunun ilk günlerinde huzuruna kabul ederek kendisiyle konuştuğu sırada:

> Allah afiyet versin, birader (V. Sultan Murad) 'menviyâtını' (niyetlerini, maksatlarını) benden daima gizlerdi. Sizlerle hususiyet peyda etmemi hiç istemezdi. Cenab-ı Hakk'ın cilvesine bakınız ki bugün o sizi görse tanıyacak halde değilken düşüncelerini gizlediği ve sizden kıskandığı kardeşini, kendisinin başaramadığı şeyleri yapmaya vasıta eyledi. Hırka-i Şerif odasında secde-i şükrana kapanıp Allah'ın bu lütfuna (Meşrutiyet İdaresi'ni kurmaya) mazhariyetimi niyaz eyledim. Allah için olsun Kemal Bey, hep birlikte çalışalım, bu devlet ve saltanatı eski halinden daha yüksek bir mertebeye çıkaralım,

demişti. Abdülhamid, Sultan Murad'ın hasta olduğunu anladığı zamandan beri Meşrutiyet için çalışanları kendi hesabına elde etmek istemişti. Kemal Bey de bunlar arasındaydı. Sonra ne oldu? Kemal,

bu konuşmayı Ebüzziya'ya anlattı. Abdülhamid'i hürriyetseverlikle dünyaya tek gelen Padişah olarak methetti. Fakat arkasından şu cevabı aldı.

Aldanma Kemal, o daima Sultan Murad'ın dediği adamdır. Bugün sana, bana başka türlü görünebilir, lâkin hiçbir vakit değişmez. Çünkü hilkati [yaradılışı] müsait değildir.[21]

Vatan şairimiz üç dört ay sonra bu hakikati görmüş ve Abdülhamid'i, istibdadını, devamlı surette uğradığı felaketlerle öğrenmişti.

Bu söylediklerimden başka Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ı kapamış, bazı mebusların peşine taktığı hafiyelerle baskıya başlamıştı.[22]

Meşrutiyet'in ilanına kadar devam eden bu tazyik hareketi o kadar ilerlemişti ki vatandaşlar için hürriyet mefhumlarını anmak bir yana, vatan sözünü dahi ağıza almak bir suç sayılmıştı.

İşte benim, Abdülhamid'in vâdine ve kurduğu Kabine'nin teminatına –birçokları gibi– inanmadığımın sebebi, bu anlattığım esaslara dayanıyordu.

BURSA GÖNÜLLÜ BİRLİĞİ

Az önce bir Gönüllü Bölüğü'nün kurulmasına karar verdiğimizi söylemiştim. Bunun müzakeresi sırasında benim de er olarak gönüllüler arasında bulunmak istediğimi anlatınca arkadaşlarım:

"Biz de bunu teklif edecektik. Bölüğün maneviyatı üzerinde müessir olur, telkinlerde bulunursun," sözleriyle beni teşvik etmişlerdi.

Sıra, çalıştığım Alman Bankası'ndan izin almaya gelmişti. Sabahleyin mûtat saatte müesseseye gittim. Yerli, yabancı bütün personel etrafımı sardılar. İrtica hadiselerini, memleketimizin istikbali bakımından endişe ile takip ediyorlardı. Cemiyet'le yakın münasebetimi bildikleri için isyanın ilk gününden beri benden bilgi edinmeyi âdet edinmişlerdi. Bu defa kendilerine müjde verdim:

"İstibdadın başı ezilecektir. Rumeli'den ilerleyen ordu, Çatalca istihkâmlarını ele geçirdi. İstanbul asileri üzerine yürümektedir. Ben de bugün işime başlamak için değil, size veda için geldim. Harekât Ordusu'nun bir cüzü olan bölüğümüzde yerimi alacağım. Silahlanmaya gidiyorum."

Hararetle alkışladılar. İzin meselesi de böylelikle bir olup bitti haline gelmişti.

Hareket Ordusu'nun ilerleyişi ve Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'nın telgrafları, her yerde olduğu gibi Bursa'da da ferahlık yaratmış, sükûnetin avdetine yardım etmişti. Biz, Paşa'nın telgraflarını

şehrin kalabalık yerlerinde Ulucami'nin karşısındaki kahveler önünde okuturduk. Merakla dinlerlerdi ve dinleyenler üzerindeki tesiri büyük olurdu. Bu yüzden mürteciler sinmeye, inkılapçıların da cesaretleri yükselmeye başlamıştı.

Kuruluşuyla beraber bölüğümüz için Bursa'da yapılacak iş kalmamış sayılabilirdi. Asıl önemini muhafaza eden şey İstanbul'a kuvvetle hâkim olmaktı. Hareket Ordusu'na katılmak için Mahmud Şevket Paşa'ya başvuruldu.

Cevap geldi: "İstanbul isyanını bastırmak için elimizde yeter derecede kuvvet vardır.

"Siz, İstanbul'dan kaçan asi askerleri yakalayıp Anadolu'ya yayılmalarını önleyiniz. Bunun için de Mudanya kıyılarını devamlı surette kontrol altında bulundurmanız lazım gelir," deniliyordu.

İşte bu suretle Hareket Ordusu'nun emrine girmiş, vazifemiz de belli olmuştu. Mudanya'ya yerleştik.[23]

İstanbul'dan her posta günü vapur dolusu silahlı asker Mudanya'ya akın etmeye başladı. Bunları hemen iskele üzerinde yakalıyorduk. Gelenlerin bir kısmı maceradan uzak kalmak isteyen günahsızlar, diğer bir kısmı da isyan ile ilgili şahıslardı. Aralarında fazlasıyla küstah olanlar da vardı. Bunlardan birkaçı Tirilye yalısında yakalandı. Mudanya'nın Cezaevi'ne tıkıldı. Sırf gösteriş için "Padişahım çok yaşa" diye bağırıyorlardı.

Bölükten nöbete çıkan genç gönüllülerle: "Maktablıya bak, maktablıya,"[24] sözleriyle alay etmeye yelteniyorlardı.

Yakaladıklarımızın hemen hepsinin üzerinde, tomar halinde kendilerini alkışlayan muhalif gazetelerle Prens Sabahattin Bey'in "Asker kardeşler, essalâmün aleyküm!" hitabıyla başlayan 'Osmanlı Askerlerine Açık Mektup'ları bulunuyordu.

Prens'in beyannamesini bilinen gazetelerle bir arada kaçak askerlerin koynunda bulunca hayret etmiştik. 'Ahrâr Fırkası' ile münasebette bulunduğunu bildiğimiz için kendisinin de ayaklananlarla birlik olduğunu kabul ediyorduk. Nitekim Arnavut mebuslarının seçmelerine gönderdiği telgraflarında isyanı, Ahrâr Fırkası'nın çıkardığı yazılıyordu.

Beyannamenin baştan aşağı nasihatten ibaret olduğunu görünce, telâkkimiz değişti. Ahrâr Fırkası'nın, iktidarı devirmek için harcadığı gayretlerin irticaa yol açacak kadar ileri gittiği, ayrı bir deyişle, ortadaki şuursuz parti kavgasından ancak yobazların kanlı bir surette faydalandıkları anlaşılınca bu defa da, isyanı önlemek yoluna girdikleri fikri uyandı.

Hakikatte, Sabahattin Bey gibi bir Meşrutiyet mücahidi, isteyerek

mürteci olamazdı. Aksi takdirde kendisi, yapmakta olduğu binayı sebepsiz yıkmaya kalkan mimara benzerdi.

Prens o gün söylenilmesi mümkün olabilecek bir dille asilere öğüt veriyordu. Ve özet olarak şöyle diyordu:

Şeriatı yalnız istemekle kalmayıp onunla amel etmenizi diliyoruz. Dinimize uygun bir fetva-yı şer'i almadan hiçbir ferdin canına değil, kılına bile dokunmaya hakkımız yok! Vatana hainlik edenleri şer'-i şerifin emriyle kanun cezalandırır. Bunun icrası ise milletin ittifakıyla yalnız hükümete bırakılmıştır. Başka türlü hareket edersek şeriat nazarında kaatil görülürüz. Halbuki kaatillik ile müslümanlık hiçbir zaman barışık bulunamaz.

Düşünün eski kara günleri ki taşradaki asker aç, çıplak, toz toprak içinde can çekişiyordu. Müstebit Hükümet'in Yemen'e gönderdiği efrat ekmek yerine çarıklarını gevelemeye mecbur oluyordu.

Bu halden kurtulmak için nasıl mücadele edildiğini söyledikten sonra, prens sözüne şöyle devam ediyordu:

Asker kardeşler, şeriat ve Meşrutiyet'e dört elle sarılın! Kimseyi incitmeyin! Derhal zabitlerinizle barışın, emirlerine itaat edin. Çünkü 'ülü'l-emr'e yani kumandanlara itaat emreden Tanrıdır.[25]

Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığı nispette kaçak askerin sayısı çoğalıyordu. Biz de bunları yakalayıp hüviyetlerinin tespiti için Bursa'da Tümen Karargâhı'na gönderiyorduk.

İSTANBUL ÜZERİNE HAREKET BAŞLIYOR

İstanbul üzerine yürüyüş başladığı zaman Kolbaşlarında Kumandan olarak, Hürriyet Kahramanı Enver Bey, Kurmay Binbaşı Fethi Bey, Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı Bey[26], Kurmay Binbaşı Ali Hikmet Bey[27], Kurmay Binbaşı Muhtar Bey[28] gibi zamanın tanınmış değerli subayları bulunuyordu.

Hareket Ordusu'nun kuvveti, 25 piyade taburu, 7 sahra, 2 cebel [dağ] bataryası, 10 süvari bölüğünden ibaretti.

Asiler kumandadan mahrumdu. Askerî planları yoktu. Sığındıkları yerlerde müdafaa halinde vuruşuyorlardı.

Hareket Ordusu'nun hücumları şiddetliydi. Yerine göre mitralyöz, top gibi ağır silahlar da kullanılıyordu. Karşılıklı ateş ve müsademe sonunda İstanbul ve Beyoğlu bölgesi ele geçirildi. Yıldız'daki Abdülhamid'in şahsına bağlı kuvvetler mukabele etmeden teslim işareti çekti.

Yıldız'da '2. Fırka' adı altında çeşitli ırklara mensup askerlerden teşkil olunmuş bir tümen bulunuyordu. Ayrıca Abdülhamid'in şahsını korumak için 'Silahşorlar'ı da vardı. Bu kuvvetlerin başında bulunanlardan bir kısmı Padişah'a karşı sadakat duygalarını göstermek için mukabele etmek istemişlerdi. Bunlar: 'Padişahımız bizi, ancak böyle bir gün için besledi, uğruna canımızı fedaya hazırız. İradelerinizi bekliyoruz,' sözleriyle Abdülhamid'i tahrik ediyorlardı.

Fakat Sultan, mukabeleden çekindi. Yıldız Sarayı'nın bütün kapılarını kapattı, işi oluruna bıraktı. Yıldız, istibdadın merkezi, kolayca Hareket Ordusu'nun eline geçti.

Savaş başarı ile sona ermişti. Hareket Ordusu, sayıları on bini bulan asi askerlerin silahlarını topladı. İsyanın kanlı safhası kapandı.

BÖLÜM 3

SIKIYÖNETİM'İN KURULMASI, ABDÜLHAMİD'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

25 Nisan 1909'da Divan-ı Harb-i Örfî kuruldu (sıkıyönetim). Üç daireye ayrıldı. Birinci daire Tophane Nâzırı Hurşit Paşa, ikincisi Topçu Livası Hasan Rıza Paşa, üçüncüsü de Nazif Paşa başkanlıklarında işe başladı.

Bu sırada Yeşilköy'de bulunan Mebuslar ve Ayân halkın alkışları arasında İstanbul'a döndü. Yine Millî Meclis halinde Ayân Reisi Sait Paşa'nın başkanlığında müzakeresine devam etti. Meclis gündeminin başında, Sultan Abdülhamid hakkında verilecek karar bulunuyordu.

Ahmed Rıza Bey, Hareket Ordusu Kumandanı'nın bu meseleye ait sözlerini hatırladı. Ayân İkinci Reisi Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile birlikte Mahmud Şevket Paşa'yı karargâhında ziyaret etti.

Bu defa Kumandan Paşa, 'tehlike kalmadığını, duruma hâkim olduğunu, rahatça hal' meselesinin müzakere konusu olabileceğini' söyledi. Meclis de sabırsızlıkla bu haberi bekliyordu. Bunun üzerine Meclis hararetli bir müzakereye sahne oldu.

Şüphesiz Meclis, millî iradeyi temsil bakımından en yüksek yetkiye sahipti. Kararını doğrudan doğruya millet namına vermesi gerekirdi. Bu cesareti gösteremedi.

Eski hukuk nazariyelerine uyuldu. Mebuslarla, Ayân'ın hal' mese-

lesini konuşabilmesi için 'meşîhatin'* fetvasına** intizar edildi. Fetva Emini Hacı Nuri Efendi, hazırlanan fetva müsveddesini beğenmedi. Şeyhislâm Ziyaettin Efendi'yi göstererek 'Müfti'ü-l Enâm' 'yani ulusun mütfüsü budur. Fetva vermek kendilerine aittir' mütalâasında bulundu. Söz uzuyordu, Mebusların Ayân'ın sabrı tükenmişti.

Nihayet Hacı Nuri Efendi:

Hal'de uğur yoktur. Saltanat değişikliği gerekirse Padişaha söylensin. O da nefsini azletsin," dedi. Bunun üzerine fetva, hal'edilmek veya istifa teklifinde bulunmak şeklinde yazıldı. Şeyhislâm Ziyaeddin Efendi'nin imzasıyla Meclis'e arzedildi. Fakat, istifa teklifini dinleyen olmadı; hal', hal' sesleri yükseldi.[1]

34 yıl gibi uzun bir İstibdat rejimi içinde tek başına memleketi idare eden Sultan II. Abdülhamid tahtından indirildi. Yerine kardeşi Reşad Efendi, V. Sultan Mehmed Han unvanıyla Osmanlı tahtına çıkarıldı. Yeni Padişah, kendisine bu mevkii temin edenlere teşekkürlerini bildirirken "Hürriyet'in ilk Padişahı benim. Bununla iftihar ederim; benden sonra gelen ikincisi olacaktır," dedi. Esefle söyleyelim ki, kendisinden sonra gelen, geçmiştekilerden farklı olmadı.

Osmanlı İdaresi'nde, padişahların saltanat hakkı ellerinden alınmak istenildiği zaman eski hukuka dayanan fetvalara müracaat olunurdu. Fetvalarda sarahatle [açıkça] isimden bahsedilmezdi.

Mesela, tahttan indirilmesi veya öldürülmesi istenen kimseye Zeyd veya Amr gibi bir isim verilir ve bu hayalî kimsenin günahları sıralanırdı. Şahıs hakkında:

– Şöyle bir muamelenin yapılması vacip *** olur mu?

Elcevap: "Olur" veya elcevap: "Olmaz" denildi mi mesele bitmiş sayılırdı. Abdülhamid hakkındaki fetva da böyle idi. İçinde çok ağır ithamlar vardı. Fetvayı sadeleştirilmiş şekliyle aynen arzediyorum:

Müslümanların imamı olan Zeyd'in bazı şer'i mühim meseleleri, şer'i kitaplardan silip çıkarması ve adı geçen kitapların okunmasını menetmesi ve yırtıp yakması ve Beytülmal'de (Devlet hazinesinde) boşu boşuna israflar yapmak suretiyle onu şeriata aykırı olarak dilediği gibi kullanması ve şeriata ait

* Meşîhat: Şeyhlik, mürşitlik yerinde kullanılır bir terimdir. Cem'i meşâyihtir. İlmiye mansıplarının en büyüğü olan Şeyhülislamlık hakkında da kullanılır. Makam-ı Meşîhat (Meşîhat Dairesi) denilirdi. 'Meşîhât-ı İslâmiye' suretinde de kullanılırdı. (Mehmet Zeki Pakalın: *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* II. Sayfa: 491.) / C. B.

** Fetva: 'Bir mesele ve dava için eski hukukun ne dediğini anlatmak üzere yazılan müftü hükmüdür. / C. B

*** Vacip: a) Yapılması gerekli. b) 'Dince yapılması gerekli olan, farzdan sonra gelen emir derecesi' anlamınadır. / C. B

bir sebep olmaksızın tebaayı öldürmek, hapsetmek veya sürgüne göndermek gibi zulümleri yapmayı âdet edindikten sonra, doğru yola dönmek üzere söz vermiş ve yemin etmişken, yemininden dönüp Müslümanların mallarını ve işlerini büsbütün bozacak ve halkın birbirini öldürmesine sebep olacak büyük karışıklıklar çıkarmakta devam etmesi dolayısıyla Müslümanlardan söz sahibi kimseler, Zeyd'in zorbalığının önüne geçtikleri vakit, İslam memleketlerinin birçok yerlerinden, onu tahtından indirilmiş tanıdıklarına dair arka arkaya haberler gelip, onun, yerinde kalmasından zarar geleceği muhakkak görüldüğünden ve iktidardan çekildiği zaman da durumun düzeleceği umulmakta olduğundan adı geçen Zeyd'e imamet ve saltanattan vazgeçmesini teklif etmek veya tahttan indirmek şekillerinden hangisi, işin başında olup meseleleri halletmeye yetkili kimseler tarafından daha uygun görülürse yerine getirilmesi vacip olur mu?

Cevap: Olur.

Esseyid Mehmed Ziyaeddin
Allah onu affetsin"[2]

Konumuza devam etmeden önce Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda neler olduğunu yakınlarından dinlemeyi faydalı buldum.

Ali Cevat Bey, henüz yayınlanmamış olan hatıratında,[3] Yıldız Sarayı'nda geçen son hadiseleri şöyle anlatmaktadır:

Bunlar okunduğu zaman Abdülhamid'in karakteri, vehimleri, iktidardan düştükten sonra dahi uzun yıllar hizmetinde bulunmuş namuslu ve en vefalı kişilerden bile haksız yere nasıl şüphe ettiği anlaşılacaktır.

Yıldız Sarayı'nda Son Gece

Salı gecesi oldu. Her gece dört-beş bin fanus ve elektrik lambalarıyla aydınlatılan Saray'da o gece ancak beş-on havagazı feneri yakıldı. Ve dün akşam olduğu gibi Padişah'ın dairesinde bile dört-beş mum yandı. Millet'in Kıblesi (!) olan Yıldız'ın ikbal ışığı artık sönmüş ve içi de nefret ve intikam hissiyle kaynaşmış insanlarla doluydu.

Mecburen ben de Padişah'ın dairesine sığınarak Küçük Mabeyin denilen dairede o gece Abdülhamid'in oturduğu odanın yanındaki odaya gittim... O gece tam bir hüzün ve dehşetle sessiz bir halde sonumuzu düşünmekte iken, dışarıdan hızlıca bir ses işitildi. Son derece korku ve dehşetle her an ve dakika elim sonucu beklemekte ve halsiz olduğumuzdan oturduğumuz yerde tir tir titremeye başladık. Nihayet ben odanın kapısı önüne çıktığım sırada Abdülhamid de odasından çıkmış olduğundan gürültünün ne olduğunu sordular. Kadınların sesleri ve ağlaşmakta oldukları işitiliyordu. Sesin arkası gelmediği için ehemmiyetli olmadığını anlayarak İkinci Musahip Cevher Ağa'yı yanıma aldım. Ve ben dışarıya çıkınca Harem kapısının hemen kapanmasını emrettim. Kapının önüne çıktığım zaman orada bulunan askerlerden birine bazı evrak almak üzere Genel Kâtiplik odasına gideceğimden benimle beraber gelmesini rica ettim. Askerle birlikte odaya kadar gidip döndüm.

Çit Köşkü önündeki meydan ile Yıldız'ın bahçe ve dairelerinin hepsi askerle dolmuştu. Ve ayrıca tertib edilen kollar da Saray'ın içinde devriye geziyor-

lardı. Padişah'ın dairesine dönerek bir şey olmadığını söyledim.

Bu müthiş manzara bütün sinirlerimi ve maneviyatımı bozduğu için oturduğum yerde gözlerim kapanmış olduğu bir sırada birdenbire uyandım. Odadakiler ve içeride kadınlar bağrışıyor ve ağlaşıyorlardı. Ne olduğunu sordum: "Top başladı," demeleri üzerine dışarıya fırladım. Bu sesin bir oda kapısının şiddetlice kapanmasından ileri geldiğini anladım. Bu hal birkaç defa tekrar etti. Velhasıl her an ve dakika öldürülmek heyecan ve ıstırabıyla can korkusuyla Salı (27 Nisan 1909) sabahına girdik.

Saray'dan Askerlerin Çıkarılması

Aldığım emir üzerine dışarıya çıktım. Telgrafhaneden başka, Saray'dan askerler çıkarılmış ve yalnız kapıların önüne ikişer jandarma konulmuştu. Ben bunu hayırlı bir iş sayarak Padişah'a söyledim. "Merhum amcam hakkında da böyle yaptılardı," dedi. Durumu anlamak için tekrar dışarıya çıktığım zaman Binbaşı Enver ve Albay Galip Beyleri gördüm. Abdülhamid, Enver Bey'i hem işitmiş ve hem de görmüştü. Kendisinin gayet terbiyeli bir zat olduğunu evvelce bir münasebetle bana söylemişti. Enver Bey'le görüşürken işlerin ne olacağını sordum ve Abdülhamid'le bilhassa Harem'deki kadınların pek fazla telaş ve dehşet içinde olduklarını söyledim. Enver Bey, cevaben: "Padişah Hazretleri hiç merak etmesinler, ben buradayım," dedi. Bu esnada Harem için bir iki araba tayın ekmeği geldi.

Sultan Reşad'ın Padişah Oluşu

Enver ve Galip Beyler ile tanımadığım birkaç zat Çit Köşkü'nün önünde oturmakta olduğumuz sırada Enver Bey'e ait bir telgraf geldi. Bana verdi, okudum. Bu telgrafta "Yıldız Sarayı'na Ayân ve milletvekillerinden mürekkep bir heyet geliyor. İyi muhafazaya itina ediniz," deniliyordu.

Birdenbire anlayamadığım bu telgrafın manasını, İstanbul tarafından gelen top sesleri acıklı ve dehşetli bir surette bana açıklıyordu. O sırada saat de 8'e geliyordu.[4] Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa tarafından cuma günü Padişah'a takdim olunan telgraf ile verilen resmî ve kat'i teminata ve hatta Sadrazam Tevfik Paşa gibi namuslu bir zat tarafından evvelce bana bildirilen mütalâaya göre Padişah'ın tahttan indirilmesi fikri düşünülmeyip, ancak Padişah'ın Sarayı eski haline bırakılmayarak Meşrutiyet İdaresi gereğinin yerine getirilmesine ve Saray'ın düzensizliğine bağlı belki daha sıkıca bir kontrol yapılmasının karar altına alınacağına ve böyle de olması lüzumuna kani olmuştum. Bundan dolayı bu top seslerinden ne hale geldiğimi bir ben, bir de Allah bilir. Halim öyle tuhaf olmuş ki, Enver Bey:

"Haberiniz yok muydu?" dedi.

"Hayır, malumatım yoktu," dedim ve bir söz söylemiş olmak için:

"Başka yerlerde askerler birbirlerini öldürdükleri halde hamdolsun burada bir damla kan dökülmedi. Allahın hükmü ve milletin arzusu böyleymiş." Allah hayırlı etsin, demem üzerine etrafımızdaki çimlerin üstünde oturmakta olan askerlerden birisi yumruğunu havaya kaldırarak bana hitaben acayip bir lehçe ve çehre ile:

"Ah biz burada taş taş üstünde bırakmayacaktık. Her zaman entrika, yine entrika," demesi üzerine korktum.

"Yahu burası millet malıdır. Bir taşına bile dokunulmaz. Artık yeter, sonra insana ödettirirler," dedim. Bu sözleri üzüntü ile bilmem nasıl söylemişim ki susmam için arkama birisi dokundu. Ben de sustum.

Bu sırada Padişah'ın yanına çağırıldım. Fakat kuvvetim kalmamış ve maneviyatım tamamen bozuk olarak artık Efendimi ne halde göreceğimi düşünmekten hasıl olan ve anlatılması mümkün olmayan üzüntülü bir hal ile ayağa kalkabildiğim esnadaydı ki, Ayân Meclisi üyesinden ve Padişah'ın yaverlerinden Koramiral Arif Hikmet Paşa ile Ermeni Katolik cemaatinden Aram Efendi ve Meclis–i Mebusan üyelerinden Dıraç Milletvekili Jandarma Tuğgenerali Esat Paşa ve Musevi cemaatinden Selanik milletvekili Emanuel Karasu Efendi'den oluşmuş bir heyet gelerek, vasıta ile bildirilen arz üzerine, heyetin huzuruna gelmesi ferman buyruldu.

Abdülhamid'in Tahttan İndirildiğinin Meclis-i Millî Adına Kendisine Bildirilmesi

Padişah Hazretleri, birkaç günden beri oturdukları Küçük Mabeyin diye isimlendirilen dairedeki salonda bulunuyorlardı. Heyet ve Albay Galip Bey huzura girdiler. Şehzade Abdurrahim Efendi Hazretleri'yle ben ve diğer bazı hademe salon kapısının yanında bulunan paravanın önünde durduk. Heyetten Esat Paşa: "Biz Meclis-i Mebusan tarafından geldik. Fetva var. Millet seni hal'etti. Ama hayatınız emindir," dedi.

Bunun üzerine Padişah Hazretleri tam bir metanet ve vakar ile Esat Paşa'ya yaklaşarak: "Bu işi ben yapmadım. Sebep olanları millet arasın bulsun. Ben milletimin iyiliği için çok çalıştım. Hepsi mahvoldu. Hepsinin üstüne sünger çekildi. Kaderim böyle imiş. Sebep olanlarını varsın millet bulsun. Yalnız bir ricam var. O da hayatımın Çırağan Sarayı'nda korunmasıdır. Ben orada hasta kardeşimi bunca yıl muhafaza ettim. Yarın, bahçeden çoluk çocuğumla beraber oraya giderim. Zaten ben yorulmuştum. Hiçbir şey istemem ve hiçbir şeye karışmam. Milletten bunu rica ederim," dedi.

Esat Paşa ile Arif Hikmet Paşa hayatının emniyette olduğunu ve ancak ikamet edeceği yerin tayini için vazifelendirilmiş olmayıp bu arzusunu Meclis'e bildireceklerini söyleyerek gittiler.

Ve Abdülhamid de yandaki odaya geçerken bana bakarak: "Bu işlere sen sebep oldun," dedi. Ben ağlayarak dedim ki: "Efendimiz ben ne yaptım ve ne yapabilirdim? Ben gebermeliydim de bugünü görmemeliydim."

İkinci Abdülhamid akıl ve vücut bakımından kuvvetli ve sağlam, zeki ve ağırbaşlı bir Padişah olduğu halde hal'edilme düşüncesi ve korkusu ve hatta söyleyişte hal' kelimesine benzerliği olan 'hal' kelimesi bile sinirlerini bozduğundan Kitabet Dairesi'nce (Genel Kâtiplikçe) bu kelimenin kullanılmasından daima sakınılırdı. İşte bunun için vekillerden ve ulemadan ve mareşallerden velhasıl yüksek ve aşağı tabakadan birçok kimseler Padişah'ın bu kuruntusunu bin türlü şekle sokup kendilerine yükselme ve geçim vasıtası yaparak onun bu zaafından faydalanmaya kalkışmışlardı ki, bu alçaklar memleketin ve halkın ve Abdülhamid'in felaketine sebep olmuşlardı. Şurası dikkate değer ki, 33 yıl gölgesinden korktuğu hal', hakikat olarak bütün çirkinliği ile ve bütün korkunçluğu ile karşısına dikildiği halde, tabiî ve haklı olarak hissettiği teessürün belirtileri zannedildiği kadar kendisinde görülmedi. Bilakis bu felaket dakikasında ancak kendisi gibi azim ve irade sahibi büyük

adamlarda görülen bir büyüklükle ağırbaşlılığını muhafaza etti.

Bu sırada Harem'de bulunan kadınların feryadı ve Şehzade Abdurrahim Efendi'nin hıçkıra hıçkıra ağlayışıyla kulların yanıp yakılışı hazin bir levha ve felakete benzer bir manzara teşkil ediyordu ki kalemim tariften acizdir. Ben de içim yanarak ve gözlerim yaşlı, bir köşeye çekildim.

Saat 11'i geçmişti ki Abdülhamid salona gelerek: "Bu işin böyle olacağı malûmdu. Ve belki sen de biliyordun," diyerek bana sitem etti. Ben de Cemiyet-i Muhammedîye adındaki fesat topluluğunun meydana çıkışına kadar kendisi için korkulacak bir şey görmemiş olduğumu ve fakat kendisinin hal' işine dair daha önceden bir bilgisi varsa ona diyeceğim olmayacağını ağlayarak yeminle bildirdim. Hakikatin böyle olduğuna Allah da şahidimdir. Abdülhamid dedi ki: "Ben Çırağan Sarayı'nda oturmayı istiyorum. Bunu, şimdi gelen Heyet'e de söyledim. Ve eşyalarımı da hazırlıyorum. Yarın sabah erkenden oraya taşınırım. Son bir hizmet olmak üzere şimdi git, Sadrazam Tevfik Paşa'yı gör. Bu işe bir karar versinler, cevabını bekliyorum."

Bunun üzerine Saray'ın muhafazasına memur Jandarma subaylarından Nafiz Bey'i buldum. Benim yanıma kattığı Mersin adındaki silahlı jandarma çavuşu ile beraber arabaya binerek Nişantaşı yoluyla Sadrazam Paşa'nın Ayaspaşa'daki konağına (Park Otel'in bir kısmı) gittim. Akşam da saat bire geliyordu. Tevfik Paşa, o günkü Meclis-i Millî'nin heyecan ve taşkınlığının dehşetinden ve kendisine ağız bile açtırmamış olduklarından, büyük bir teessürle ağlaya ağlaya bahsettikten sonra, aldığım emri kendisine bildirdim. Meclis-i Ayân ve Meclis-i Mebusan reisleriyle görüşerek Abdülhamid'in arzusu gereğince neticeyi bildireceğini söyleyerek bunu bir yazı halinde Abdülhamid'e verilmek üzere bana verdi ve Efendimi terk etmeyerek sonuna kadar büyük bir fedakârlık ve sadakatle vazifemi yapmış olduğumdan dolayı hakkımda birçok güzel sözler söyledi.

Saat ikiye doğru Saray'a dönerek Tevfik Paşa'nın yazısını Abdülhamid'e verdim. Bana hiçbir şey sormadan önce ilk söz olarak: "Biat (Padişah oluşu münasebetiyle yapılan tebrik töreni) için kardeşime (V. Sultan Mehmed) gitmiş olduğunuzdan dolayı geç kaldınız. Zaten kardeşimi seversiniz," dedi.

Sinirlerim artık son derecede zayıflamış olduğundan bu söz içime işledi. Hemen ayağının dibine oturup hüngür hüngür ağlamaya başlayarak: "Efendim, ben kardeşinizi ömrümde görmedim. Ve onun tahta çıkışını asla beklemedim. Hayat ve saadetimin tek sebebi sensin. Bugün benim için bayram değil, matemdir. Senin ekmeğinle nimetinle beslendim. Bu kadar lütfu unutacak alçaklardan değilim."

Başkâtip olduğum günden beri milletin Saray'a dargın olduğunu ve milletle barışmak, velhasıl bu kara günleri görmemek için pek çok şeyler yapmak lâzım geldiğini aklım erdiği kadar söyledim. "Bunu Allah da biliyor, sen de bilirsin. Reşad Efendi'yi ve öteki kardeşlerinizi yemeğe davet edin ve ara sıra da görün dedimse de, o da bu maksatla idi. Onları tanıdığımdan veyahut sevdiğimden değildi," dedim.

Abdülhamid: "Ben din ve memleket için çok çalıştım. Bu kadar işler yaptım. Hepsi mahvoldu, üzerlerine sünger çekildi. Ne yapalım kader böyleymiş," dedi. Ve ertesi sabah erkenden Çırağan Sarayı'na taşınmak için gereken hazırlığı yapmak üzere Harem'e geçti. Taşınma esnasında elimden gelen hizmeti yaptıktan sonra alacağım müsaade üzerine evime dönmek için Saray'da bir odada bekledim.

Abdülhamid'e, Selanik'e Naklolunacağının Ordu Adına Bildirilmesi

Saat üçü geçiyordu ki dışarıya Paşalar gelmiş, "Başkâtibi istiyorlar," dediler. Evvelce, bazı kulların oturması için yapılmış olan sıra odaların birinde Albay Galip Bey ile o vakite kadar kendilerini tanımadığım iki asker karşısında bulundum. Bu zatların da Hüsnü Paşa ile Binbaşı Fethi Bey (Okyar) olduklarını sonradan anladım.

Hüsnü Paşa, Abdülhamid'i göreceklerini ve kendisine bazı şeyler söyleyeceklerini ve Galip Bey de Hüsnü Paşa'nın sözünü açıklayarak Abdülhamid'i bu akşam Selanik'e götüreceklerini söylemesi üzerine, aklım başımdan gitti. Şaşkınlıkla bir şeyler mırıldanmış olmalıyım ki Galip Bey, "İş kat'idir ve çok aceledir. Siz de mecbursunuz, vakit kaybetmeyin, haydi şimdi gidin, söyleyin. Kendisini göreceğiz," dedi. Musahiplerden biri vasıtasıyla, bazı beyanatta bulunmak üzere, Hüsnü Paşa ile Albay Galip ve Binbaşı Fethi Beylerin kendisini görmek üzere dışarıda emir bekledikleri Abdülhamid'e arzedildi. Kendisi Harem dairesine bitişik olan Küçük Mabeyin salonuna çıkarak gelenleri orada kabul etti.

Hüsnü Paşa, saygılı bir tavır ve düzgün bir dille ufak bir başlangıç yaptıktan sonra kendisinin rahat etmesi için Selanik'te hazırlanan hususi bir yere götürüleceğini ordu adına rica etmesi üzerine: "Ben hasta kardeşimi birçok yıl Çırağan Sarayı'nda muhafaza ettim. Siz de beni orada muhafaza edin. Bundan başka bir şey istemem," dedi.

Hüsnü Paşa yine söze devamlı İstanbul'da bırakılacak olursa birtakım fesatçıların, isminden faydalanarak birtakım yolsuzluklar yapmalarının mümkün olacağını ve kendisinin de bundan müteessir olacağını ve fakat Selanik'e gittiği takdirde böyle şeylere mahal kalmayacağı sebebiyle orduca böyle münasip görülerek, oraya gitmesi için burada ve Selanik'te her şeyin hazırlanmış olduğunu ve ordunun bu husustaki kararının kat'i olduğunu terbiye ve nezaketle fakat tesirli ve kesin bir dille bildirdiği sırada, Şehzade Abdürrahim Efendi'nin ağlayışı ve salonun iç koridorunda sultanlar ve kadınefendilerin feryatları insanın yüreğini parçalıyordu. Bu beyanat üzerine Abdülhamid odasına girerek beni çağırdı. Yanına gittiğim vakit odada Tanrı'nın 'Ya ibadi fet-tekuuni' (Ey kullarım çekinin benden) deyişine benzer bir hava olduğunu gördüm.

Abdülhamid Selanik'e Gitmek İstemiyor

Abdülhamid benim güzel ve inandırıcı konuşmamdan bahisle Selanik'e gitmekten, gelenleri vazgeçirmekliğimi istedi. Birtakım teminat ile bundan vazgeçmelerini ve hiç olmazsa bu işi sabaha bırakmalarını oda kapısının önünde beklemekte olan heyete rica ettim. Mümkün olamayacağı cevabını verdiler. Dönüp Abdülhamid'e bildirdim. Bu hal birçok defalar tekrarlandı.

Abdülhamid'e Şiddetli İhtar

Nihayet Galip Bey, yüksek bir ses ve azametli bir tavırla: "Koskoca şanlı bir ordu sizin hayatınızı temin ediyor. Bu husustaki karar kat'idir. Askerin kararı böyledir. Sizin hayat ve rahatınızı ordu temin etmiştir. Bundan büyük bir teminat vermek ve bu karardan dönmek mümkün değildir. Fakat bu temina-

tı, İstanbul'da kalırsanız veremiyor, mesuliyet kabul edemeyiz," dedi. Ve bu sözleri Abdülhamid de işitti. Heyet'le tekrar konuşmaya memur edildiğim için odadan dışarıya çıktığım vakit Harem'in o vakte kadar kapalı olan kapısının iki kanadının da açılmış ve önünde yüzlerce silahlı askerin toplanmış olduğunu gördüm. Heyet'e ricalarımı tekrar etmekliğim üzerine: "Asker fevkalade heyecanlı bir halde olup, bunları durdurmak kabil olamaz. Biz hiçbir mesuliyet kabul edemeyiz," dedikleri gibi, zannedersem Fethi Bey olacak, saatine bakarak arkadaşlarına hitaben: "Vakit geçiyor, artık vazifemizi ifa edelim," dedi.

Bu sözden ve kapının önünde gördüğüm askerlerden aklım büsbütün perişan olarak tekrar odaya girdim. Ve yere oturdum. Ellerimi Efendimin ayaklarının üstüne koyarak dedim ki: "Velinimetim Efendim. Bizi burada bırakmayacaklar. Bunun ihtimalini göremiyorum. Allah göstermesin, eğer bunların bir sûiniyetleri [kötü niyetleri] varsa, sizi Selanik'e götürmeye ne hacet. Burada şimdi icra edebilirler. Bilmem ama eğer ısrar edilecek olursa iyi bir netice vermeyecek zannediyorum. Çünkü mesuliyeti üzerlerinden atmak için askeri zaptedemedik diyecekler. Allahın takdiri her ne ise gelir, meydana çıkar. Fakat siz nasıl emrederseniz öyle yapalım." Bunun üzerine Abdülhamid bir müddet düşündükten sonra içeriye girdi.

Birkaç dakika sonra elinde ufak bir çanta olduğu halde, sakin ve sessiz binek taşına geldiler. Her ne kadar Saray'da araba ve hayvan mevcutsa da, bütün arabacılar ve seyisler gündüz diğer Saray halkıyla beraber Saray'dan çıkarılmış olduklarından gece vakti dört er arabacı tedarik olunarak dört tane araba hazırlanabildi.

Bunlardan birine Abdülhamid, henüz iki yaşında bulunan en küçük Şehzade Abid Efendi Hazretleri'ni kucaklarına ve Abdurrahim Efendi Hazretleri'ni yanlarına ve karşılarına da iki kadınefendi alarak bindiler. Bu arabayı Kitabet Dairesi arabacısının idare etmekte olduğunu gördüm. Bu esnada binek taşında arkalarında yeldirme ve çarşaflı birçok kadın gözüme ilişti. Mevcut olan üç arabanın kâfi gelmeyeceğini söylemekliğim üzerine içlerinden birisi: "Bir adamın babası gider de evlatları kalır mı?" dedi. O vakit bu sözü söyleyenin sultanlardan birisi olduğunu anladım. Şadiye ve Ayşe ve Refia sultanlar, bazı kadınefendiler ve kadınlar diğer arabalara binerek ve musahiplerle, İkinci Kilerci Hakkı ve Kahvecibaşı Ali Efendiler de arabacıların yanlarına oturarak gece saat altıyı çeyrek geçe Yıldız'dan hareket edildi.

ABDÜLHAMİD'İN HEYETLE KONUŞMASI

Genel Sekreter Ali Cevat Bey'in hatıratında da okuduğumuz gibi Millî Meclis, içinden ayırdığı muhtelif din ve ırktan bir heyet vasıtasıyla –ki bunlar anayasa hükmüne göre, Osmanlı milletini temsil ediyordu– kararını Abdülhamid'e bildirdi:

"Artık Padişah ve Halife değilsiniz!"

Bu bildiri yapıldığı zaman eski Padişah'ın yanında, oğlu Abdurrahim Efendi ile birkaç adamı bulunuyordu. Sordu:

"Hayatımdan emin olabilir miyim?"

Kendisine teminat verildi. Her türlü tecavüzden korunacağı vaat edildi.

Heyetten sonra, gece vakti Hareket Ordusu Kumandanlarından Hüseyin Hüsnü Paşa, yanında birkaç yüksek rütbeli subay olduğu halde Yıldız Sarayı'na geldi. (27 Nisan 1909).

Abdülhamid, hayatı hakkındaki endişesini tekrarladı. Millî Meclis'in kararını bildiren Heyet'in sözleri teyit edildi, hiçbir suretle tecavüze uğramayacağı, 2. ve 3. Orduların teminatı altında korunacağı söylenildi. Hatta Hüseyin Hüsnü Paşa, elindeki revolveri göstererek: "Tereddüt buyuruluyorsa bunu alınız, beraber arabaya binelim, Majestelerine bir taarruz olursa önce beni öldürürsünüz," dedi. Ve en büyük yeminlerle Abdülhamid'in bütün ömrü boyunca zebunu [zayıf] olduğu vehmini gidermeye çalıştı. Eski Hakan, yanında bulundurmak istediği kadın ve erkek maiyetiyle beraber özel trene bindirildi. Bu arada, kıymetli eşya ve mücevherlerini de almayı ihmal etmeyen Abdülhamid, Binbaşı Fethi Bey'in muhafazası altında Selanik'e getirildi. Burada Alâtini Köşkü'ne yerleştirildi.

ABDÜLHAMİD'İN DİLEKÇESİ, BAĞIŞLARI

'Devlet, Millet, Mebusan ve Askere Hitaben arzuhalimdir' başlığı altında bir dilekçe kaleme aldı.[5]

Bu dilekçede Abdülhamid'in,

1- Ölümden korktuğu, nefsini korumayı ön planda tuttuğu görülmektedir.

Meclis Heyeti'nin ve Hüseyin Hüsnü Paşa'nın sözlerini şahitler göstererek tekrarladıktan sonra, yazılarına şu dikkate değer sözleri eklemektedir: "Hayattan emniyetsizlik, insan için her an bir ölümdür. Hayat ise mukaddestir. Hayattan emin olmamak gibi felaket olmaz..."

2- Kendisini ve politikasını müdafaa etmektedir.

3- Kardeşi Sultan Murad'ı koruduğunu ve ailesine iyi baktığını, dolayısıyla kendisine de aynı suretle muamele edilmesini beklediğini istemektedir.

4- Şahsı ve ailesi için istediklerine karşılık bankadaki 'matlubunu' (alacağını) bağışlayacağını yazmaktadır.

Abdülhamid'in dilekçesini aslına sadık kalarak sadeleştirdim. Aynen aşağıya alıyorum:

Devlet ve Millet ve Milletvekillerine ve Askere Hitaben Dilekçemdir

1325 Nisanı'nın 14. (27 Nisan 1909) Salı günü akşamı Ayân ve Mebusan tarafından tertip edilen Tebliğ Heyeti, hayatımın emniyet altında olduğunu ve her türlü taarruzdan âzâde bulunduğunu, oğlum Abdurrahim Efendi ve hizmette bulunanların bir kısmının huzurunda ve yanımdaki ailemin işitebileceği bir şekilde, bildirdi.

Gecesi de, Ferik (Korgeneral) Hüsnü Paşa, beraberindeki ümera [emrindekiler] ve subaylarla gelerek, adı geçen heyetin taahhütlerini ve ifadelerini tasdik ederek, hayatımın kat'i olarak hiçbir şekilde tecavüz ve taarruza hedef olmayacağını ve 2. ve 3. Ordu ve askerin hayatımı korumayı üzerlerine almış olduğunu ve Selanik'te hazırlanan yerde son derece hürmetle ikamet edeceğimi bildirerek, şayet bu hususta tereddüt edilirse birlikte arabaya binerek ve elime revolver vererek, Allah korusun bir tecavüz olduğunda ilk önce kendisini revolverle yok etmekliğimi Vallah, Billah, Tallah kelimeleriyle yemin etmiş ve Kur'an-ı Şerif'i dahi getirip ona da yemin edeceğini söylemiş ise de, Allah korusun ben kaatil olamam diyerek teminat ve yeminlerine kanaat edip hususi trenle Selanik'e gelindi. Burada gördüğüm nazik muamele ve subayların muhafaza etmek işinde gayret ve hamiyetleri takdire değer.

İyi ve kötü, fakat iyi niyetle 34 yıl Vallahi ve Billahi geceli gündüzlü devlet ve millete hizmet ettim. Şeyhislam Efendi vasıtasıyla ettiğim yemine aykırı hal ve harekette bulunmadım. Meşrutiyet aleyhinde nüfuzumu kullanmadım. İstanbul'daki asker hadisesinde Vallahi bilgim yoktur.

İşte buralarını yeminle temin ederim.

Biraderim merhum Sultan Murad Hazretleri 26 yıl daha yaşayıp yanında birçok harem ağaları ve merhum Hayrettin Paşa'ya hizmet etmiş olan Server Ağa ve lüzumu kadar hizmetçi vesaire bulunduruldu.

Hazine-i Hassa (Hususi Hazine) ve mutfaktan her türlü yiyecek ve içecek ve diğer eşyalar kendileri için temin edildi ve istirahatleri için her türlü vasıtalar tedarik edildi.

Rus askeri henüz Ayastafanos'da [Yeşilköy'de] bulunduğu bir sırada Ali Suavi Vakası meydana gelmesiyle adı geçen zatı hemen yanıma alıp ortalığın sakinleşmesiyle, oturdukları yere gönderip ölünceye kadar emniyet içinde muhafaza edilmelerinde ne derece gayret ve dikkat edildiği ve ailelerinin, ailemin geçimi ile müsavî bir şekilde faydalandığı ve hasta ve vücutça malûl oldukları halde, bunca müddet her türlü arzusunu yerine getirmek suretiyle yaşadıkları meydanda ve son olarak ölümlerinin ne yolda olduğu dahi hususi doktoru Rıza Paşa'nın raporuyla aşikârdır.

Ölümlerinden sonra aileleri fertlerine kendi çocuklarım gibi bakarak huzur ve rahatlarının temini hususunda zerre kadar ihmal vukubulmadı. Hatta adı geçen zatın hanımı, başkadınefendi idareci ve dindar olup adı geçen Server Ağa vasıtasıyla ailemle beraber maaş aldıkça memnuniyetini bildiren teşekkür mektupları hâlâ Saray'daki evrakım arasında mevcuttur.

Oğulları Salâhattin Efendi'nin aleyhimde bulunacağına inanmam, yalnız bir isnattan ibarettir.[6]

Bulunduğum felaketli hal şu şekilde hülasa olunur:

Ailemin ve çocuklarımın çokluğundan, İstanbul'da bulunan çocuklarımdan Nurettin Efendi kendi annesiyle diğer ihtiyar kadınlardan meydana gelmiş

bir aile efradı bugün nanpâreye (bir lokma ekmeğe) muhtaç bir haldedir.

Maaşım şimdilik burayı idare etmeye yetiyorsa da İstanbul'dakilere yardım edecek ve onları besleyecek bir derecede değildir. Bununla beraber zaruret sebeplerinin ortadan kaldırılmasını devlet ve milletin nazarı dikkate alacağına eminim. Çünkü servet ve eşyam zaptedildi. Perişan ve merhamete layık bir haldeyim.

Basit teferruattan yegâne maksat şunlardır:

İlk önce: Kendimin, ailemin ve çocuklarımın hayatının her türlü taarruz ve tecavüzden korunacağı hakkında evvelce verilen vaitler ve taahhütler, ayân, mebusan, devlet ve asker tarafından teminat ve karar altına alınsın. Bu karar da açık ibare ile resmî şekilde yazı ile bildirilsin.

İkinci olarak: İkamet etmekte olduğum Alâtini Köşkü, namıma satın alınarak hayatım boyunca oturmak üzere tahsis olunsun.

Üçüncü olarak: Hizmetimde bulunanların şahsî hürriyetlerinin verilmesi çaresine bakılsın.

İşte temennilerim bu üç şeyden ibarettir. Çünkü hayattan emniyetsizlik, insan için her an bir ölümdür. Hayat ise mukaddestir. Hayattan emin olmamak gibi felaket olamaz. Bundan dolayı zikredilen şu şart yerine getirildiği takdirde her ne şekilde arzu edilir ve kimin huzurunda icap ederse bankadaki alacağımın teslimine dair olan evrakın takrir ve imzasına hazırım. Servetimin asker için muhafaza edildiğini aynı hakikat olmak üzere beyan edebilirim. Mevcut servetimin, keşke daha çok olsaydı hepsini askere vermeye muvafakat şerefine nailiyet temennisinden kendimi alamamaktayım. Cenabı Hakk'a yemin ederim ki bu fâni dünyada yegâne maksadım, yalnız devlet ve millete duacı olarak emniyetle, sayılı nefeslerimin, bulunduğum mevkide tamamlanmasıdır. Katiyen başka fikrim yoktur. Arzu olunacak şekilde teminat vermeye hazırım. Bundan dolayı bu dilekçemin Millet Meclisi'nde okunmasıyla bu büyük millet ve Meşrutiyet Devleti'nin meydanda olan haşmet ve atıfetine [iyilikseverliğine] nisbetle ehemmiyetsiz olan bu dileklerimin kabulünü rica ederim.

22 Haziran 1325 (5 Temmuz 1909)
ABDÜLHAMİD

Abdülhamid, dilekçesini Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevked Paşa'ya gönderdi. Paşa, bu işe teşriî kuvvetin karıştırılmak istenilmesinden memnun olmadı. Ancak müracaatı da reddetmedi. Mali kısmı üzerinde bir sonuca varıldı.[7]

SIKIYÖNETİM'İN ÇALIŞMALARI

Divan–ı Harb-i Örfî çok şiddetli denilebilecek kararlar almakta devam ediyordu.

Muhaliflerin elebaşılarından çoğu, Hareket Ordusu İstanbul'a girmeden önce yabancı ülkelere ve İç Anadolu'ya kaçmışlardı.

İstanbul'dan uzaklaşanlar arasında Kamil Paşa'nın oğlu Amiral Sa-

it Paşa, *İkdam* gazetesi Başyazarı Ali Kemal, *Serbesti* gazetesi Başyazarı Mevlânzade Rifat, *Yeni Gazete* sahibi Abdullah Zühtü, Derviş Vahdetî, Berat mebusları İsmail Kemal ve Müfit Beyler gibi kendilerinden emin olmayan kimseler vardı.

Prens Sabahattin Bey, *Mizan* Gazetesi sahibi Murad Bey ve daha birkaç politikacı İstanbul'da kalmışlar, Divan-ı Harbe verilmişlerdi.

Murad Bey'den ve asiler namına Meclis kürsüsüne çıkıp nutuk söyleyen Hoca Rasim Efendi'den daha önce bahsetmiştim. Murad Bey uzun süren yargılanması sonunda: 'İrtica hadisesi üzerine yazdığı mefsedetkârâne (karıştırıcı) makalelerinden ötürü ömrü boyunca Rodos Kalesi içinde tutuklu yaşamaya' mahkum oldu. Hoca Rasim Efendi'nin de müebbet (ömrü boyunca) küreğe konulmasına karar verildi.

Mevlânzade Rifat, on sene müddetle nefiy (sürgün) cezasına çarptırıldı. Bunlardan başka 31 Mart Vakası ile ilgili her şahıs: Askerler, alaylı subaylar, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti üyeleri, softalar, saray adamları yaptıklarının derecesine göre cezalandırıldı.[8]

Prens Sabahattin Bey'in tutuklu durumu uzun sürmedi. Mahmut Şevket Paşa'nın isteğiyle serbest bırakıldı, hakkında şöyle bir yayında bulunuldu:

Sultanzade Mehmed Sabahattin Bey'in tevkifini icap ettirecek hiçbir delil olmadığından hürriyetleri maalitizar (özür dilenerek) iade edildiği ilan edilir.

15 Nisan 1325 (28 Nisan 1909)
İstanbul Merkez Kumandanı
Erkân-ı Harb (Kurmay) Binbaşı
REMZİ

Okuduğumuz ilanın tek manası vardı: O da herkes önünde Prens'den özür dilemekti. Fakat siyasi hayat –her zaman için– ibret ve garabetle doludur. Bu insani harekete, hiç değer verilmedi. Mahmud Şevket Paşa'nın şahsına karşı Prens'in ve arkadaşlarının nasıl mukabele ettiklerini ileride göreceğiz.

DERVİŞ VAHDETÎ'NİN AKIBETİ VE BİR MÜTALÂA

Şimdi de irtica vakasının en önemli elemanlarından biri olan Derviş Vahdetî'yi anlatacağım:

Derviş Vahdetî, kendisinden emin olmayan diğer benzerler gibi İstanbul'dan firar edenler arasındaydı. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a

yaklaşması, zabıta ve savcılıktan aranması softayı korku içinde bırakmıştı. İzini kaybetmek istiyordu. Derviş Vahdetî, isyanın beşinci pazar günü Cerrahpaşa'daki evinden çıktı. Amiral Sait Paşa'nın oturduğu eve uğradı. Paşa ile görüştükten sonra Şehzade Vahdeddin Efendi'nin Sarayı'na gitti. Burada gizlenmeyi tasarlamıştı. Vahdeddin Efendi'nin ağası Mehmed Esat Efendi'den, birkaç gün köşkte kalmasına müsaade edilmesini rica etti. "Şimdi herkes kendi derdine bakıyor, olamaz," cevabını aldı. Buralardan ümidini kesince, Haydarpaşa'dan trene bindi, Gebze'ye gitti. İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti üyelerinden Salahattin Efendi'ye misafir oldu. Burada üç gün kaldıktan sonra kıyafetini değiştirdi. Salâhattin'in babasının abasını aldı, paltosunu verdi. Başına sarık sardı. Gebzeli İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti üyelerinin yardımıyla trene bindi. Burada iki subaya rastladı, sordular:

"Sen Derviş Vahdetî'yi tanır mısın?"

Bundan şüphelendi. Hereke istasyonunda indi.

"Niçin iniyorsun?" denildi.

"Burada görülecek işim var. Sonra da İstanbul'a döneceğim" cevabını verdi.

Adalar denizi istikametinde yol almak istiyordu.

Cihangazi Köyü'nden Mehmed adında birini peşin para mukabilinde kılavuz aldı. Tanınmaması için köyden köye sapa yollardan gidiyordu ve fazla ihtiyat gösteriyordu. Elindeki şemsiye ile İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin mührünü çalılar arasına attı. Bütün ihtiyatlı hareketlerine rağmen, bir noktada ihtiyatsızlık ediyor, yanındakilere, kesesindeki altınlardan ayırıp yol bahşişi veriyordu. Açıkgözler, fakir kıyafetli yolcunun bu cömertçe davranışının farkına vardılar. "Bunda bir iş var," diyerek hizmetlerini pahalıya mal etmek istediler.

Bu şartlar altında Hereke'den Bergama'ya geldi. Parası da tükenmişti. Geceyi handa geçirdi. Kimse ile temas etmedi. Kira bedelini İzmir'de ödemek üzere bir araba tuttu. Kılavuzu Mehmed'le beraber İzmir'e geldi. Araba kirası için para bulması gerekiyordu. Kıbrıslı hemşehrilerine başvurdu.[9]

Derviş Vahdetî, müracaat ettiği kimselerden, Abdullah Nadiri Efendi'ye gönderdiği tezkeresinde:

> Bugün son derece heyecan içindeyim. Bergama'dan arabasına bindiğim arabacının kira parasını veremediğim için bana birkaç kuruş lütfediniz. Bu para, bir insanın ölüm halindeyken ağzına akıtılacak zemzem[10] kadar bir kuvveti haizdir.

Abdullah Efendi, bu tezkereden bir şey anlayamadı, düşünmeye

başladı. Yine arabacı ikinci bir tezkere getirdi. Vahdetî aynen şöyle yazıyordu:

> Sakın itiraz etmeyiniz. Çok sıkıntıdayım. Lütfen arabacının istediği parayı veriniz. Ben gelir sizi görürüm.
>
> Hemşehriniz
> HAFIZ DERVİŞ[11]

Bu defa Abdullah Efendi'nin ayakları suya ermişti. "Babam olsa yapamam, haini haber vermeliyim," dedi, teşebbüse geçti. Derviş Vahdetî yakalandı.

İzmir Savcısı ve eşkiya takibiyle vazifeli Mirliva (Tuğgeneral) Kara Sait Paşa tarafından sorguya çekildi. Vahdetî hüviyetini saklıyordu. Kendisini tanıyanlarla yüzleştirildi. Soğukkanlılıkla Hafız Derviş olduğunu, Vahdetî olmadığını iddia ediyordu. Nihayet Sait Paşa ile aralarında şöyle bir konuşma oldu:

Sait Paşa:
-İzmir'e nereden geldiniz?
Vahdetî :
-Bergama'dan.
-Bergama'ya nereden gittiniz?
-Soma'dan.
-Oraya nereden gittiniz?
-İzmir'den.
-İzmir'e nereden geldiniz?

Bu son soru üzerine Vahdetî durdu. Paşa'ya dönerek: "Benim hayatımı, İstanbul'a gidinceye kadar korursanız size hakikati söylerim," dedi. İstediği teminat verilince, Derviş Vahdetî olduğunu itiraf etti. 'Vanata hulus ile sadakatle' hizmet ettiğini, mahkemede adalet varsa beraat edeceğini, sözlerine eklemeyi unutmadı. Bu sırada orada bulunan Hemşehrisi Abdullah Nâdirî Efendi'ye bakarak, "Size gücenmedim, başka türlü hareket edemezdin," dedi.

Ve şu cevabı aldı:

"Doğru, başka türlü yapamazdım. Vahdetî, unutma ki senin yüzünden en çok ıstırap çeken, yüzü kızaran biz Kıbrıslı hemşehrilerindir. Vatanımın, vatandaşlarımın namus ve haysiyetini korudum."[12]

Derviş Vahdetî'nin yargılanması uzun sürdü. Mahkeme, 25 Haziran 1325'te (8 Temmuz 1909) kararını verdi:[13]

Ölüm cezası!..

Burada okurlarımıza bir ibret levhası göstermek istiyorum. Sıkıyönetim Mahkemesi, ölüm cezasını bildirdiği zaman Derviş Vahdetî kendisini müdafaa yolunda, Hareket Ordusu Kumandanlığı'na bir di-

lekçe vermişti.[12]

Kendine göre, uzun uzun müdafaasını yaptıktan sonra dilekçesinin hâşiye (not) kısmında aynen şöyle diyordu:

Hâşiye:
İrsi olarak nevbet–i asabiye ile zebun olduğumdan ekseriya yazdığım şeylerin fayda ve mazarratını düşünmeyecek bir halde olduğum cihetle Divan-ı Harb-i Örfi cânib-i âlisinden nazar–ı dikkate alınması istirham olunmuş ise de katiyen mesmu olmadığını adalet namına söylemek mecburiyetindeyim...

Bu sözlerin açık manası vardı: Koca gerilik ihtilalcisi diyordu ki: "Ben irsî (anadan babadan geçme) deliyim. Öyle ki, çok zaman yazdığım şeylerin faydasını, zararını düşünemeyecek kadar deliyim. Cezai ehliyetim yoktur! Bırakın beni!"

Memleketi 'şeriat' namına ateşe verdikten sonra son nefesinde böyle konuşan adam, hakikaten deli değil idiyse, kara ruhlu bir yalancıdan başka bir şey değildi.

İster yalancı, ister deli olsun, her ikisi de memleket için, arkasından gidenler için, birbirinden felaketli bir haldi. Böyle insan nasıl parti lideri olabilir, arkasından yüz binleri sürükleyebilir, halkı birbirine katabilirdi?

Derviş Vahdetî, yazıları, sözleri, propagandası ile basit kimseleri, halk yığınlarını ruhundan yakalayıp kendisine bağlamasını bilen ihtiraslı bir politikacı, inanmadığı dini, şahsi ve siyaseti için istismar etmesini bilen bir çılgın, kötü niyetli bir psikologdu.

Bu haliyle halk üzerinde nasıl bir tesir bırakmıştı. Bunun tipik bir örneğini vermek istiyorum:

Gebze'de bazı kimseler sıkı sıkıya İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne ve Derviş Vahdetî'nin şahsına bağlanmışlardı. Derviş Vahdetî bunu biliyordu. Bu sebeple İstanbul'dan kaçarken Gebze'ye, Gebze'deki hayranlarına sığınmıştı. –Bundan az önce bahsetmiştim– Vahdetî, Sıkıyönetim Mahkemesi'nde sorguya çekildiği zaman bu zavallıları da ele verdiği için hepsi hapsolunmuştu.

Bunlardan Salâhattin Efendi adında bir vatandaş, sorgu hâkiminin: "Nasıl olur da bu adamı evine kabul ediyor, yataklık ediyorsun," sorusunu şu yolda cevaplandırmıştı:

Bakkal Kamil, evime giderken sokakta beni buldu. Vahdetî geldi, bizim evde hasta var, sen misafir et, dedi.

Doğrusunu söyleyeyim, sevindim. Çünkü biz onu 'Evliya' bilirdik. Hatta Gebze'de kendisine 'Mehdi' diyenler de vardı. Bunun için, onu misafir etmeyi 'sevap' ve şeref addettim. Eve koştum. Valideme fahurâne (övünerek) misafir geldiğini söyledim.

Vahdetî'yi yukarıya çıkardım. Elini öptüm, hürmette bulundum. Hürmetimin derecesini göstermek için şunu söylemek kâfidir, sanırım: Hemşiremin çeyizi arasında otuz altın liraya alınmış yeni bir karyola vardı. Henüz kimse yatmamıştı. Gayet temiz ve hiç kullanılmamış çarşaf vesaireyi çıkarıp hazırladıktan sonra kendisini o karyolada yatırdım.

Bu konuya ait sözümü tamamlamak için şunu da söylemeliyim:

Meşrutiyet İdaresi'nin Türkiye'de yerleşmesini millî menfaatlerine aykırı gören bazı devletlerin ajanları vasıtasıyla içimizde tahrikat yaptıkları maalesef bir hakikattir.

Bu arada Derviş Vahdetî'nin büyük bir devletin ajanı olduğu söylentisi de dolaşmıştır. Ancak, bu söylenti karşısında kesin olarak evet veya hayır diyebilecek bir delile henüz rastlamadığım için olayı kaydetmekle yetindim.

ABDÜLHAMİD'İN 31 MART 1909 İRTİCA HAREKETİYLE İLGİLİ ADAMLARI VE ONLARIN MUHAKEMELERİ

Şimdi de Saray adamlarının isyanla ilgili olan kısmının ileri gelenlerinden bahsedeceğim:

Sıkıyönetim Mahkemesi Sultan Abdülhamid'in musahiplerinden* Nadir Ağa üzerinde önemle durdu. Sorgu hâkimi:

Hadisede Saray'ın eli olduğu ve Saray halkından birtakım adamların bu işe karıştıkları anlaşılmıştır. Mevkiiniz icabı Saray'daki her şeyden haberiniz olacağı tabiîdir. Bildiklerinizi, kimlerin bu işe karıştıklarını olsun söyleyiniz.

Nadir Ağa'nın cevabı:

Hadisede kimlerin doğrudan doğruya eli olduğunu bilmiyorum. Hürriyetin ilanından sonra eski Hakan Abdülhamid'le dışardaki 'hafiye'ler arasında vasıta olan ve Hünkâr'la gizli konuşma ve haberleşmede bulunan, velhasıl Hünkâr'ın arzu ettiği gizli şeyleri yapanlar, Başmusahip Cevher Ağa, Tüfekçi Halil Bey, Kıyıcı Hacı Mustafa'dır. Bunların dışarıdaki aletlerinin kimler olduğunu kendilerinden sorunuz. Hünkâr, konser ve konferans oldukça Halil Bey'i memur eder gönderirdi. Ben: "Gitme, sonra mesul olacaksın. Gidersen de gelip Hünkâr'a arzetme," derdim. O beni dinlemez -eskiden olduğu gibi- gizlice maruzatta (bildirilmesi gereken şeyler) bulunurdu. İcap ederse bunları yüzlerine karşı da söylerim.

Bu ifadesinden sonra Nadir Ağa ile Halil Bey, Hacı Mustafa ve Cev-

* Musahip: Konuşan, eğlendiren, arkadaş anlamındadır. Padişahların hususi hizmetlerinde bulunanlara bu isim verilirdi. / C. B.

her Ağa yüzleştirildi. Kendilerinden ne diyecekleri soruldu. Verdikleri cevaplar aşağıda fotokopisini koyduğum vesikada görülecektir:

Vesikanın metni:

Cevher Ağa, Halil Bey, Hacı Mustafa getirilerek Nadir Ağa ile muvâceheleri bil–icra (yüzleştirilerek) 53. sayfadaki ifade-i mazbutasını (zaptolunan sözlerini) yüzlerine karşı tekrar etmekle ne diyecekleri kendilerinden soruldukta bunlardan Cevher Ağa, *Volkan* gazetesi'nde farmasonların aleyhinde ve dini müdafaa yolunda makale yazıldığı görülmüş olduğundan dolayı *Volkan* gazetesi sahib-i imtiyazı Vahdetî'nin celbedilmesini Hakan-ı sabık (eski Hakan) emretti. Ben de haber yolladım. Bir adam geldi ki -Enderunlu Lütfü olduğunu bu kere Divan–ı Harb'de görerek anladım- ben Derviş Vahdetî'yim diye gelen bu adamın keyfiyet-i vürudunu (geliş sebebini) Hünkâr'a haber verdim. Böyle makaleler yazdıklarından dolayı beyan-ı memnuniyet edilmesini emretmekle beraber zarf içinde banknot ve altın para verdi. Miktarını bilemiyorum. Getirdim tebliğ ettim, parayı da verdim. O da bir makbuz yazdı, götürdüm Hünkâr'a verdim. Ve bir de matbaasına mahiye (aylık) muaveneten (yardım olarak) para verilmesini istirham etti. Bunu da arzettim. Padişah bir şey demedi. Bir de dünkü ifade-i mazbutamda söylediğim veçhile İstatistik Müdür Muavini Tevfik'in maruzatına vesatet ettim (vasıta oldum). Ve ona para verdim. Ve bir de *Hadis-i Erbain fi Hukuk is-Selâtin* diye bir kitap yazmış olan Tekirdağ Naib-i Sabıkı Ömer Ziyaeddin Efendi risalesinden bir nüshasını getirmiş olduğundan onu takdim ettim. Ve Hünkâr'ın vermiş olduğu 30 lirayı da ona verdim. Bunlardan başka hiçbir kimseye ne para verdim ve ne de vesatet ettim [aracılık ettim], dedi.

Halil Bey dahi: "Yalnız Saray'a gelenlerin pusulasını Tahir Paşa yapıyordu. Bu açık pusulayı bazen veriyordum. Bir de bazı içtimaların ne olduğunu anlamak için beni memur ediyordu. Ben de gidip bakıyordum. Ve bir kere de Tayyar Bey'e para götürdüm. Bunlardan başka hiçbir şeye vesatet etmedim," dedi.

Hacı Mustafa dahi: "Ben de Hünkâr'ın emrine mebni [dayanarak] Tayyar ile Nâdirî Fevzi'nin elinizde bulunan ve ona dair isticvab ettiğiniz (soruşturduğunuz) jurnallerinin itasına (verilmesine) vesatet ettim. Başka hiçbir şeye vesatet etmedim," dedi. Ve binaenaleyh işbu muvacehenin ziri (altı) kendilerine imza ettirildi.

25 Nisan 1325 (8 Mayıs 1909)

NADİR CEVHER HALİL MUSTAFA

Yukarıda ismi geçenlerden Enderunlu Lütfü Efendi *Yeni Gazete*'de çalışırken *Volkan* gazetesi'ne geçmişti. Bedava makaleler yazar, *Volkan* gazetesi matbaasında İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti'ne üye kaydederdi.

Derviş Vahdetî'ye yargılandığı sırada sorulmuştu:

"Bu adam sana yalnız yazı yardımında değil, para ile de muavenet ederdi, sebebi nedir?"

Vahdetî, verdiği cevapta:

"Ben, olsa olsa insaniyet namına bana yardım etmiş olabilir, derim, başkasını bilemem."

Soru devam ediyor:

"Hakan-ı sabık (Abdülhamid) tarafından gazetenize epeyce para ihsan olunmuş, bunu kim aldı?"

"Ben onun ne sarayına gittim, ne de kimseyi gönderdim, ne de para aldım. Abdülhamid'i hiç sevmem, en büyük düşmanımdır," demişti.

Derviş Vahdetî diğer bir soruşturmada evvelce Saray'a gittiğini, para istediğini itiraf etmişti. Bu hareketini mazur göstermek için tanınmış bazı gazetecilerin isimlerini ortaya atarak Abdülhamid'den para aldıklarını, himaye gördüklerini anlatmış, "Ben de gazetemi çıkarmak için onlar gibi yardım temin etmek yolunu aradım," demiştir. Başmusahip Cevher Ağa'nın bahis konusu ettiği Enderunlu Lütfü'den başka diğer bir Ömer Lütfü daha vardır. Bu da Emîrizâde adıyla anılıyordu. Derviş Vahdetî'nin hem rakibi, hem hamisi idi. Rakibiydi: İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nde nüfuz kavgası yapıyorlar, birbirlerini kıskanıyorlardı. Hamisiydi: Derviş Vahdetî'yi maksadına hizmet için elde bulundurmak istiyordu.

Evvelce de işaret etmiştim. İşte bu Emîrizâde[15] İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin vaktiyle yabancı memleketlerde kurulduğunu, başlarında çok zengin ve çok tanınmış şahıslar olduğunu karanlık bir lisanla propaganda ediyordu.

Hâkimin: "İsmail Hakkı adında bir arkadaşıyla Emîrizâde'nin, Cemiyetleri namına Saray'a müracaat ettiklerini biliyor musun?" sorusunu Derviş Vahdetî şöyle cevaplandırmıştı: "Para aldıklarına dair malumatım yoktur. Fakat Abdülhamid'le temasta bulunup: Oğlum sana paralar var, matbaalar var, milyonlar var... Her şey senin için hazırdır, gibi bana 'mevâid-i tahrikkâranesi'nin (beni harekete getirecek vaitlerinin) onun namına olduğuna vicdani kanaat hasıl etmişimdir."

ABDÜLHAMİD'E VERİLEN JURNALLERDEN ÖRNEKLER

Yukarıda adları geçen sanıkların hâkim huzurunda yüzleştirildikleri sırada Sultan Abdülhamid'e bazı jurnallerin verildiği yazılmıştı. Eski neslin kâbusu sayılan jurnallerden birkaç örnek vermek istedim. Böylelikle konumuzun daha sühuletle [kolaylıkla] kavranacağını ve yeni neslin bunlardan bir fikir edineceğini düşündüm.

Jurnal denilen vesikalar şunlardır:

Jurnalin metni:

Tensib-i âli buyurulduğu halde: Mevlânzade Rifat Bey ile Musahip Nadir Ağa kulları arasında vasıta-i muhabere olan ve geçende bir ilan neşrettirmek için Nadir Ağa tarafından Rifat Bey'e 70 lira götürmüş olan zat her kim ise Efendimiz bundan dahi malumat aldırabilirler.

Fedakâran Cemiyeti âza-yı müntahabesi arasında bu kerre mühim bir mübayenet–i efkâr hasıl olmuş ve bu da Mevlânzade Rifat Bey'in teşvikat-ı mütemadiyesi neticesi olarak Efendimizin leh ve aleyhinde olmak meselesinden ibarettir. Bu Perşembe günü içtima edecek heyet-i umumiyede işbu efkârı ileri sürenler bu ciheti bir karar-ı kat'iye raptedeceklerdir.

İş her ne netice hasıl ederse arz-ı malumat olunacağı maruzdur, ferman.

Kulları
HÜSEYİN TAYYAR

Bunların daha iyi anlaşılabilmesi için aslına sadık kalarak sadeleştirilmiş metinlerini de altlarına koyuyorum:

Jurnalin sade şekli:

Taraf-ı âlinizden uygun görüldüğü halde: Mevlânzade Rifat Bey ile Musahip Nadir Ağa kulları arasında muhabere vasıtası olan ve geçende bir ilan yayınlamak için Nadir Ağa tarafından Rifat Bey'e 70 lira götürmüş olan zat her kim ise Efendimiz bundan da malumat aldırabilirler.

Fedakâran Cemiyeti'nin seçilen üyeleri arasında bu defa mühim bir fikir ayrılığı hasıl olmuş ve bu da Mevlânzade Rifat Bey'in devamlı teşviklerinin sonuç olarak Efendimizin leh ve aleyhinde olmak meselesinden ibarettir. Bu Perşembe günü toplanacak umumi heyette bu fikirleri ileri sürenler bu ciheti kesin bir karara bağlayacaklardır.

İş her ne sonuç hasıl ederse bilgi verileceği arzolunur.

Kulları
HÜSEYİN TAYYAR

تشبث عالی بولدیغی حالده : مولانه زاده رفعت بك ایله مصاحب
نادر آغا قونلری آره سنده واسطه مخابره اولانه و کیجه بر اعلانه
نشر ایتدیرمك ایلوه . نادر آغا طرفندن رفعت بکه یتمه لرا
کوندرمسه اوتلر ذات ، حکیم ایسه افندی بوندن دخی معلومات
الدیره جلدرلر .

46

فرانسه ده جمعیت اعضای منتخبه سی آره سنده بوکره بر مباینت افکار
حاصل اولمسه دخی بونده مولانه زاده رفعت بکك تشویقات متمادیه سی
نتیجه سی اوله رق افندینك ده علیهنده اولمسی مسئله سنه [illegible]
نو یچشنبه کونی اجتماع ایده جك هیئت عمومیه ده [illegible] افکاری ایله
سوره جك موجهن [illegible] قطعیه ربط ایده جکلردر
ایسه ده [illegible] نتیجه حاصل ایدیکی مسموعات و معلومات [illegible] معروضدر
قوللری

Abdülhamid'e sunulan jurnallerden biri

بو صباح كيدوب طيار بك قوللرینی كوردم كنديسی اورته كوی اسكله سی
يقيننده كی بيوك خانه سنده بكله مك اوزره كيتدی شمدیلك اوده ده بكليور
قوللری ده اراده شاهانه لرینه منتظرم فرمان

قوللری

48

طيار بك قوللری ديوركه : جواد بك برطرفدن اغفال اولنيور برطرفدن ده
بك زياده قورقوسی وربجله افندمزه بيلمه يرك يا كلمسه معلومات ويروب
اشغال ايديور .

يوسف افندينك اجلاسنه حول دهده ترتيبات اجرا اولنمقده
بتون روم ايلی اهاليسی شاء الله اجلاسنه منتظر بكلمكده در .
كيفيتده مجيد افندينك معلوماتی اولديغی كبی قرنال ساقلده كوچوك ابه مكده
كورديشور حتی كريه سه ده يوسف افندينك تاوديلرينه بوسيله يك ايكی كوركده
اجرا ترتيبی بوايشده واقف بولنديغمدن بر ماده اولمق كنده مقصدلرينی اجرا
ايتمكه و املرينه موفق اولمقه اوغراشيورلر .
هر ايكی جهتده تهلكه به برطرف ايتمك وسلامتده بر قاچ اولمه ايدوه كافه ترتيبات
افندمزك بيلمه يورمه ديور

Bir jurnalin fotokopisi

Jurnalin metni:

Birkaç mühim mesele vardır. Bunları bertafsil tahriren arzetmek mümkün olamıyor. Bir kısmını tahriren bir kısmını da şifahen tamamiyle arzedebilmek için tensib-i âli buyurulursa Galip Bey kullariyle görüşmek iktiza eder ki Efendimiz işin teferruatını iyice bilmek için her ne sual buyrulursa onların cevabını dahi arzedeyim. Kullarının mütalâama nazaran Sadrazam Paşa veyahut Meclis-i Mebusan Reisi'nin dahi nazarı dikkatlerini celbetmek iktiza edecek zannederim. Maamafih irade-i seniyye-i mülûkânelerine muntazırım, ferman.

Kulları
HÜSEYİN TAYYAR

Jurnalin sade şekli:

Birkaç mühim mesele vardır. Bunları tafsilatıyla yazılı olarak arzetmek mümkün olamıyor. Bir kısmını yazı ile bir kısmını da söz ile tamamiyle arzedebilmek için tarafınızdan uygun görülürse Galip Bey kullarıyla görüşmek gerekir ki, Efendimiz işin teferruatını iyice bilmek için her ne sual buyrulursa onların cevabını da arzedeyim.

Kullarının mütalâama nazaran Sadrazam Paşa veyahut Meclis-i Mebusan Reisi'nin de nazarı dikkatlerini çekmek gerekecek zannederim. Maamafih emirlerinizi beklerim.

Kulları
HÜSEYİN TAYYAR

Jurnalin metni:

Bu sabah gidip Tayyar Bey kullarını gördüm. Kendisi Ortaköy iskelesi yakınındaki küçük gazinoda beklemek üzere gitti. Şimdi oradadır, bekliyor. Kulları da irade-i şahanelerine muntazırım, ferman.

Kulları
ELHAC MUSTAFA[16]

Tayyar Bey kulları diyor ki: Cevat Bey bir taraftan iğfal olunuyor, bir taraftan da pek ziyade korkusu cihetiyle Efendimize, bilmeyerek yanlış malumat verip, işgal ediyor.

Yusuf Efendi'nin iclâsına (Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta çıkarılması) son derece tertibat icra olunmuştur. Bütün Rumeli ahalisi müşarünileyhin iclâsını beklemektedir. Keyfiyetten Mecit Efendi'nin malumatı olduğu gibi Kurena-yı sabıkadan Küçük Emin Bey de görüşüyor. Hatta kerimesi dahi Yusuf Efendi'nin kadınlarından birisiyle pek iyi görüşmektedir.

Ahrâr Fırkası bu işlere vakıf olduğundan bir an evvel kendi maksatlarını icra etmeye ve emellerine muvaffak olmaya çalışıyorlar.Her iki cihetteki tehlikeyi bertaraf etmek ve selamlıkta dahi bir fenalık olmamak için kâffe-i tertibatı Efendimizin bilmesi lâzımdır, diyor.

SIKIYÖNETİM MAHKEMESİ'NİN ABDÜLHAMİD'İN ADAMLARI HAKKINDA KARARLARI

Nihayet Sultan Abdülhamid'in adamlarından, askerî ihtilal ve irtica hareketine sebep olanlarının yargılanması sona erdi. Sıkıyönetim Mahkemesi Nadir Ağa'nın beraatiyle Ali Haydar'ın ömrü boyunca bir kalede tutuklu kalmasına ve diğer yedi kişinin idamlarına[17] karar verdi. Kararı şöyle bir gerekçe ile yayınladı:

Başmusahip Cevher Ağa'nın İstibdat Devri'nin geri gelmesine tamamen taraftar olarak İstibdat İdaresi'ni yeniden kurmak için eski Padişah Abdülhamid ile beraber milletin efkâr–ı umumiyesini Meşrutiyet Hükümeti aleyhine teşvik ve tahrik etmek için birtakım gizli vasıtalar bulmaya girişerek ve bu arada Gümrük İstatistik Kalemi Müdür Muavini Tevfik Bey'e birkaç para vererek hükümet merkezinde efkar–ı umumiyenin gidişini araştırma ve iyice anlamaya çalıştığı ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ni, İstanbul'da Meşrutiyet Hükümeti aleyhine ihtilale teşvik edici tedbirlerini hazırlamaya sevketmek için, bu Cemiyet'in kurucusu ve *Volkan* gazetesi Başyazarı Derviş Vahdetî adlı şahıs ile münasebet kurmaya teşebbüs ettiği ve bu maksada dayanarak Derviş Vahdetî'nin mesai arkadaşı Enderunlu Lütfü'yü yanına çağırarak kendisine, Padişah'ın selam ve memnuniyetini ve giriştikleri işde devam etmeleri lüzumunu bildirdiği ve üç defa onu yanına çağırdığı ve üç defa da 450 lira verdiği ve *El İnsaf* gazetesi sahibi Selavi Efendi'ye 100 lira verdiği gibi gazetesinin hacmini büyütmek ve hususi emelleri dairesinde neşriyat yapmak için pazarlığa giriştiği ve nihayet irtica hareketini hazırladığı ve Tevfik Bey ile Enderunlu Lütfü Bey'in de aldıkları para karşılığında yukarıda anlatıldığı gibi Lütfü'nün *Volkan* gazetesi'yle kışkırtıcı ve fesat yaratıcı yayın yapması ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin teşkilatının genişlemesi ve Tevfik'in İstanbul'da gitgide artan fikir galeyanını daima takip edip verdiği jurnallerle durumu bildirmesi ve yine irtica hareketini hazırladıkları ve Tütün Kıyıcısı Hacı Mustafa ile Danıştay Üyelerinden Tayyar ve Tüfekçi Albay Halil ve Kürt Ali Haydar'ın Abdülhamid'in emriyle gizli bir cemiyet kurarak irticai fikirleri şiddetlendirmek ve yaymak için çeşitli surette teşebbüs ve icraatta bulundukları ve Abdülhamid'in en cüretli istibdat vasıtasından olduğu ve Nâdirî Fevzi'nin Abdülhamid'i, istibdat idaresine teşvik edecek şekilde Tütün Kıyıcısı Mustafa vasıtasıyla maruzatta bulunduğu gibi birçok kimseleri jurnal ederek başka türlü irticai teşebbüslerde bulunduğu anlaşılmıştır.

BÖLÜM 4

SULTAN REŞAD'IN TAHTA ÇIKIŞI VE II. HÜSEYİN HİLMİ PAŞA KABİNESİ

Yeni Padişah Sultan Reşad'ın tahta çıkışından sonra, birkaç gün iktidarda kalan Tevfik Paşa Kabinesi'nin yerini Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti almıştı. 22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909).

Hüseyin Hilmi Paşa'nın yeniden Sadrazam tayin edilmesi bir mesele olmuştur. 31 Mart Vakası, bu zatın sadareti [sadrazamlığı] zamanında olduğu için kendisinin sorumlu sayılmasını iddia edenler olduğu gibi, zorbaların zoruyla istifa edip çekildiği için mutlaka eski mevkiini almasını isteyenler de vardı. Bu iki iddiadan sonuncusu, yani asilere rağmen tutulması taraflısı olanların fikri galebe çalmıştı.

Yeni kabinede, isyan sırasında görüşlerini yazdığım 2. Ordu Kumandanı Korgeneral Salih, Harbiye Nâzırı, yeni bir inkılap elemanı olarak da Necmettin Molla[1] Adliye Nâzırı olmuşlardı. İstibdat aleyhtarlığı ile tanınan ve bu yüzden zaman zaman Abdülhamit tarafından hırpalanan Ayân azasından Sahip Molla Bey de Şeyhislam tayin olunmuştu.

Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin bu suretle kuruluşundan sonra, 31 Mart isyanının ne gibi sebep ve şartların etkisiyle meydana geldiği öğrenilmek istenildi. Bu yolda bir mazbata (rapor) hazırlanmasına Sıkıyönetim Kurulu memur edildi. Heyet ilkin, raporda yer bulması ge-

reken maddeleri not halinde birer birer tespit etti.[2] Reisleri Hurşit Paşa'nın teklifi üzerine Ziya Paşa, Ferit ve Vehip[3] Beyleri seçti.

Bu suretle hazırlanan rapor, heyetin tasvibinden geçtikten sonra Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa eliyle Harbiye Nâzırı Salih Paşa'ya verildi. O da, Vekiller Heyeti'nin toplu bulunduğu bir sırada Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya sundu ve: "Buyurunuz! Sultan Abdülhamid'in 31 Mart askerî ihtilaline karıştığını, alakası ve methali olduğunu (parmağı olduğunu) gösteren rapordur," dedi.

Sadrazam, aldığı raporu, Vekiller Heyeti'nin huzurunda bizzat okudu. Raporda –yukarıda işaret ettiğim gibi– isyanı doğuran sebep ve şartlar üzerinde durularak, Meşrutiyet İnkılabı'nın 31 Mart'a kadar devam eden idaresi derin bir bilgi ile inceleniyordu.

Ben o kanaatteyim ki: Memlekete karşı sorumlu devlet adamlarıyla siyasi hayatımızda söz sahibi olan her fert, muvafık, muhalif politika ile uğraşan bütün vatandaşların bu raporu dikkatle okumalarında fayda vardır.

Rapor, siyasi görüş bakımından bugün için dahi tazeliğini muhafaza etmekte, intibah yaratacak kudrettedir. Bu sebepledir ki raporu, sadeleştirilmiş şekliyle aynen, tam olarak okurlarımı sunmak istedim:

31 Mart 1909 İrtica Hareketi Hakkında Sıkıyönetim Mahkemesi'nin Raporu

İstanbul'da meydana gelen askerî ihtilal, Hareket Ordusu'nun kat'i muvaffakiyeti sayesinde bastırıldığından, bu ihtilal ve irticaın meydana geliş sebebi hakkında tahkikat ve tetkikat yapılarak, ihtilali tertip eden ve yapanların muhakeme edilmeleri ve cezalandırılmaları hakkında İstanbul ve civarında Örfî İdare ilan olunarak üç Divan-ı Harb-i Örfî ve beş Tahkik Heyeti kurulduğundan, birçok sebep ve maksatlardan dolayı ortaya çıkan ihtilal ve irticaın, muhakeme neticesinde tahakkuk eden sebep ve safahatını anlatmazdan önce meydana gelişi ve neticesi aşağıda arzedilir:

31 Mart Salı gecesi saat 8'e doğru Taşkışla'da bulunan IV. Avcı Tabur ve eratı, subaylarını uykuda iken odalarında hapsederek, silahlı olarak Ayasofya Meydanı'nda ve Meclis-i Mebusan önünde toplanmış ve o gece kendilerine katılmalarını temin ettikleri bazı askerî birlikleri ve ayaklanmadan haberi olmayan diğer askerî kıtaları isyana iştirak ettirmek için muhtelif kışlalara askerî birlikler sevketmiş ve bu askerî birliklerin ayaklandırdıkları diğer asi kıtaların yavaş yavaş gelmesiyle sayıları artan ve kuvvet bulan asilerin arasına er kıyafetinde kadro dışı edilmiş subaylar, sarıklı ve fesli birçok fesatçılar karıştıkları için evvelce "şeriat isteriz" diye isyan eden askerlerin ağızlarında Vekiller Heyeti'nden, milletvekillerinden bazılarının isimleri müthiş bir kinle dolaşmaya başlamış, öğleye doğru ahaliden büyük bir grubun, softa kıyafetli adamlarla beraber Harbiye Nezareti'nin Beyazıt kapısı önüne gelerek Hassa Ordusu'nun emre itaat eden birliklerini de şeriat adına kandırıp isyana teş-

vik ettiğinden Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa Hazretleri, isyana katılmamış bulunan süvari ve piyade kıtalarıyla Beyazıt Meydanı'nı boşalttırmış, Ayasofya Meydanı'ndaki asker kâfi derecede kandırıldığından Adliye Nâzırı Nazım Paşa ve Lâzkiye Milletvekili Emir Arslan Bey'i öldürmüşler ve Bahriye Nâzırı Rıza Paşa'yı da yaralamışlardı.

Asi askerlerin galeyanı bu suretle en buhranlı devrinde bulunduğu bir gün, Meclis-i Mebusan binası kurşunlarla zedelendiği halde asilerin cezalandırılması yolunda şiddetli tedbirler alınmaması sebebiyle, asi askerler Meclis-i Mebusan'a girmişler ve isteklerini silah kuvvetiyle elde etmek hususundaki kararlarını tehditle bildirmişler ve bu suretle Meclis-i Mebusan, asi askerlerin ve onlara, fesada sevkedecek şekilde iltihakla, asi askerlerin vekili oldukları iddiasıyla arzularını ortaya atarak kabul ettirmek isteyen kadro dışında kalmış bazı ümera ve subaylar ile sarıklı ve fesli teşvikçilerin idaresinde kalmıştı.

Saat 8 sıralarında Kabine'nin değiştirildiğine, şeriatın hükmü –güya evvelce yerine getirilmiyormuş gibi– yerine getirileceğine ve isyan eden askerin istekleri gereğince hareketleri affolunduğuna dair eski Mabeyin Başkâtibi Cevat Bey'in getirdiği irade asi askerlere bildirilmiş.

Akşama doğru Hassa Ordusu Kumandanı'nın azli ve Müşir Ethem Paşa'nın Padişah'ın arzusuyla Harbiye Nezareti'ne tayini, hüküm ve kuvvetin yeniden Yıldız'ın eline geçtiğine delil teşkil ettiği için can ve gönülden irtica taraftarı olan casusların ve istibdat taraftarlarıyla 'şeriat isteriz' nidalarının dindar bir emele dayandığını zanneden saf insanlar ve her nümayişe bilmeyerek, anlamayarak katılan aptal kimseler büsbütün Meşrutiyet aleyhine dönen bu isyana katılmışlar ve gündüz saat 9'a kadar I. Nişancı Taburu ile, 1. Alayın I. Merkez Taburu, III. İtfaiye Taburu ve aldığı emir üzerine Fatih'ten halkın galeyanı arasında süngülerle kendisine yol açarak Harbiye Nezareti'ne gelen, 1. Alayın Fatih Karakolu'ndaki II. Taburu ve iki süvari alayı ile, iki mitralyöz bölüğü Hassa Ordusu Kumandanı'nın emrine bağlı kalmışlardı.

Geceye kadar isyana katılmayan ve Harbiye Nezareti'nde bulunan I. Nişancı Taburu, Kabine ve Hassa Ordusu Kumandanı'nın değiştirilmesi üzerine asilerle birleşmiş ve bu suretle Hassa birlikleri hemen tamamen isyana dahil olmuş ve gece sabaha kadar yaylım ateşleriyle zaferi ilan eden asi askerlerin bu tezahüratı İstanbul halkını daimi bir heyecan içinde bırakmıştı. Asi askerlerin gayz [hiddet] ve şiddetleri, aralarına karışan fesatçıların kötü maksatlı teşvik ve tahrikleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve mektepli subayların aleyhlerine çevrildiği için Salı ve ondan sonraki günlerde birtakım genç ve zeki mektepli subaylar vahşi bir şekilde öldürüldükleri gibi Perşembe günü de kara ordusu askerlerinin isyanına benzer bir şekilde deniz askerlerinin de bir kısmı Asâr-ı Tevfik Süvarisi Binbaşı Ali Kabûli Bey'i Yıldız Sarayı önünde ve –tahttan indirilmiş olan– Padişah'ın memnuniyet nazarları altında denilebilecek şekilde öldürdükten sonra bir ağaca asarak vahşetin emsalsiz bir levhasını vücuda getirdiler.

Birbirini takip eden bu kanlı facialarının ve asi askerlerin, sivillerin boyunbağlarına ve kahvelerde oynanan tavlalara kadar müdahaleleri ve mektepli subayları idam için semt ve evlerinde aramaları ve Topçu, Bahriye, Sanayi alayları asi eratına, depolar kırılarak asiler eliyle silah ve cephane verilmesi ve Cuma günü her yerde silah atılması, subayların vazifelerini yerine getirmek şöyle dursun, polis ve jandarmadan hemen hepsinin fiilen asilere iltihak

ve iştirak ettikten başka bazılarının bizzat tahrik ve tesvik edici olmaları. Hükümet merkezinin güvenliğini tamamen ihlâl ettiğinden devlet ve millet hemen pek büyük bir tehlikeye düşmek üzere iken Hareket Ordusu, hâzerî [koruma] kuvvetiyle yetişerek Meşrutiyet'i yeniden kurmuş. milleti mutlak bir esaretten ve devleti muhakkak bir yıkılmadan kurtarmış olduğundan evvelce bildirildiği gibi bu müthiş askerî ihtilal ile bunun belli bir sonucu olan irticaın ortaya çıkışı ve yayılışı böyle olmuştur.

Askerî Bakımdan Sebepler

3. Ordu'dan getirilen Avcı Taburları'nın Hükümet merkezinin güvenliğine ait mülkî ve askerî icraatta mecburi olarak bilhassa kullanılmasının diğer askerî kıtalara karşı bahşettiği üstünlüğün, öteki birliklerin ihtilale iltihak ve iştirak etmeleri hususunda ayrıca bir tesiri olması...

İstanbul'da kumandayı üzerine almış olan subaylar tarafından eratın maddi terbiyeleri ve talimleriyle iktifa edilerek manevi terbiyelerine lüzumu derecesinde ehemmiyet verilmemesi... Yani silahlı erlerin haleti ruhiyelerine kâfi surette anlayış gösterilerek kalbî hislerine nüfuz edilememesi...

Erat ile talim zamanlarının dışında temasa kıymet verilmeyerek hal ve hareketlerinin teftiş edilmemesi sebebiyle Yıldız Sarayı Tüfekçileriyle IV. Avcı çavuşlarından bazılarının münasebetleri gibi uygunsuz durumların meydana gelmesine fırsat verilmesi ve hatta subayların, silahlı erlerin elbiseleriyle askerî koğuşlarda fesatlıkta bulundukları halde farkına varılmamış olması ve askerî kıtalar arasına ve kışlalara asker olmayan kimselerle birtakım sarıklıların girmeleri ve telkinde bulunmaları...

Volkan ve ona benzer diğer zararlı gazeteleri erata okutturmaları...

Yıllardan beri boş oturan askerî heyetin, Kanun-ı Esâsî'nin ilanından sonra talim ve intizam hususunda haklı olarak gösterilen faaliyetten memnun kalmamaları...

Hassa Ordusu'ndan ve muhtelif ordulardan tensikat icabı olarak açığa çıkarılan birçok erkân, ümera ve subayların İstanbul'da işsiz bir halde toplu bulunması...

Sürgünden gelenlere ve istibdattan zarar görenlere gereken yardımın yapılmaması...

Hasılı, subayların, içlerinde büyük rütbelilerden teğmenlere varıncaya kadar kıraathanelerde ve bilhassa Harbiye Nezareti'ndeki kıraathanede birçoğunun kanuna aykırı olarak mitingler yapmaları...

Zararlı matbuata, imzaları altında tenkit edici makaleler, şikâyetnameler yazmaları. Şikâyette bulunanların şikâyetleri tetkik olunmadığı için memnun olmayanların bu suretle de çoğaltılması...

Hürriyet'in ilanından sonra tiyatro ve konserlerde subayların ve askerî okul öğrencilerinin oyun oynamaları ve askerî kıtaların silahlı olarak resmî geçit yapması ve bu vesile ile askerî terbiyenin bozulması...

Askerî hiçbir kıymetleri olmadığı halde Kanun-ı Esâsî'nin yayınlanmasından sonra muhtelif sınıftan iki bine yakın çavuşun açıktan üsteğmenliğe terfi ettirilmesi...

Eski İstibdat İdaresi'nde tezkere istemek bahanesiyle baş kaldırmaya alışmış olan askerlerin Meşrutiyet'in ilanından sonra o eski alışkanlık sebebiyle tezkere istemek, talime çıkmamak, subay istememek, terfi arzusunda bulun-

mak gibi gösterdikleri itaatsizlik ve ihtilal çıkarmakta teşvik ve tahrik edenlere kanuni cezaların tamamen tatbik edilmemesi...

Cemiyetler ve Partiler

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, milleti esirlikten kurtarıp Hürriyet ve Meşrutiyet'e ulaştırması hususundaki hizmetleri her türlü sitayişin [övmenin] üstündedir. Fakat bu Cemiyet'e evvelce mensup olanların tekrar Cemiyet'e kabul edilmemelerinden gücenmiş olmaları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul merkezi üyelerinden bazılarının hükümet işlerine karıştıkları hakkında doğru yanlış birtakım dedikoduların yayılması, sayısız siyasi sürgün ve mağdurların istedikleri yardım ve dostluğu görmemeleri sebebiyle Cemiyet'e ve Cemiyet'in destek olduğu zannında bulundukları hükümete düşman olmaları, muhalif parti ve cemiyetlerin vücut bulmalarına sebep olmuştur ki, bu muhalif parti ve cemiyetlerin birbirini kıskanmaları ve rekabetleri ve hükümetin hiçbir nizam ve kanuna tâbi olmayarak teşekkül eden bu cemiyet ve partilerin zararlı hal ve hareketleriyle, ihtilal çıkarma tehditlerine seyirci kalmasının ihtilalin ve bunun üzerine irticaın hazırlanıp meydana gelmesine sebep teşkil etmesi...

Basın

Zihinleri bulandırmakta, unsurlar arasındaki ahengi bozmakta, gazetelerin hadsiz hudutsuz basın hürriyetini suistimal etmek suretiyle yaptığı meşum tesir bütün halkın malumudur.

Muhakeme sırasında mücrimlerin [suçluların], kalem sahiplerine sual fırsatını veren gazeteler münderecatının [içeriğinin] hükümeti tahkir ve terzil (rezil, rüsva etme) ve ordunun kumanda heyetini alaya almaya hasredilmiş olduğunu göstermesi ve bir kısım yazı sahiplerinin icabında kullanılmak üzere maddi ve kuvvet şeklinde bulunan halkı kendilerine çekmek için halkın taassubundan faydalanmak maksadıyla hakikat olmayan mühim yayınlara serbestçe devam etmeleri ve gazetelerin şahsiyat ile uğraşmalarının kendilerine verdiği tahakkümle hükümet kararlarına hususi surette tesir etmeleri ve hükümetin, basından akan bu coşkun tecavüz ve hakaret seline karşı aciz kalarak boyun eğmekten başka bir tedbir alamaması.

Mitingler

Konser, konferans ve mitinglerde ölçüsüz, mikyassız, tecavüzkârane nutuklar verilmesi, tahrik edici beyanatın yayılması, hiçbir kayıt ve nizama tabi olmayan bu toplantılarda Meclis-i Mebusan ve Meclis'in itimadına mazhar meşrutî bir hükümete edilen tecavüz ve hakaretlerin yalnız sükutla karşılık görmesi.

Ahâli

Ahâlinin, bazı fesatçıların kötü niyetli anlaşmalarına düşünmeden uyarak ne taraftan bir rüzgar esmişse ona tâbi olarak hareket etmiş olduğu ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'u işgali sıralarında şüphe üzerine tevfik edilenlere

sorulan suallerle, yapılan tetkikat neticesinden anlaşılmış olmasına rağmen, ne yazık ki hükümetçe hiçbir tedbir alınmamış olması sebebiyle ahâliden büyük bir kısmının aşikâr bir şekilde fikirlerinin bozulmasına meydan verilmiş olması.

Zabıta Memurları

Memleketin güvenliğini koruma vazifesiyle ödevli olan polis ve jandarmaların asilere iltihak ve iştirak etmiş olmaları.

Vilayetler

İstanbul'da meydana gelen irtica hareketinin taşralara da yayılması için fesatlık ve hazırlıklarda bulunulduğu, Erzurum ve diğer mevkilerde İstanbul hadisesinden hemen sonra ortaya çıkan irtica vakası ile tespit edilmiş olup, bu hazırlık ve teşebbüsleri temine de meşru ve gayri meşru şahsi menfaatlerini düşünmekten başka bir şey düşünmemeye alışmış olan eşraf ve ileri gelenler ve büyük küçük vilayet memurlarından bazılarının meşrutî idareden memnun olmamaları.

Hükümet Heyeti

Yukarıda açıkça anlatılan duruma ve bu yolsuzluklara karşı hükümetin, Meşrutiyet'in başlangıcından beri lüzumlu ve tesirli tedbirler almakta bir kudret göstermemesi ve ihtilal hareketinde, yani devletin pek tehlikeli olan, zamanında, elde bulunan ve hükümete bağlı askerî kuvvetlerin Meşrutiyet'i muhafaza uğrunda kullanılmış olmaması.

Tahttan İndirilen Abdülhamid

Otuz üç yıllık saltanat müddeti ciltler dolduracak çeşitli facia ile dolu bulunan Abdülhamid'in müstebit fiil ve arzularına uymayan hamiyetli insanları ve hürriyet taraftarlarını yok etmede ve uzaklaştırmada ve İslam dininin mukaddes kitaplarını ortadan kaldırmakta ve yakmakta, devletin ordu ve donanmasını tahrip ve iş göremez bir hale koymakta, millî ahlakı, casuslukla, rüşvetle bozmakta, milletin nazarlarının bilgi ışığı ile aydınlanmaması için maarif düşmanlığında takip ettiği kötü yol herkes tarafından bilindiğinden ve Divan-ı Harb-i Örfiler de esasen 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) askerî ihtilaliyle meşgul bulunduklarından, o meşum mazinin çirkin tafsilatına girişmeye lüzum görülmemiştir.

11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) de Kanun-ı Esâsî'yi kabul ve Meşrutiyet'e sadık kalacağına yemin ettiğini yayınlayan Abdülhamid vatanı tahripte ve istibdadı kuvvetlendirmede en dehşetli silah olarak kullandığı hafiyeliğin ortadan kaldırıldığını ilan etti.

12 Temmuz'dan itibaren yine hafiye jurnalleri aldığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te toplanan kongresiyle İstanbul'daki bütün konferans ve toplantılara hafiyeler gönderdiği, Padişah'ın adamlarının dinlenen beyanatından ve elde edilip de Divan-ı Harb-i Örfi'ye verilen mevcut jurnallerden anlaşıldığı gibi, hafiyeliği devam ettirdiğinin duyulmasından kaçınarak, güya

Meşrutiyet Padişahı olan Abdülhamid'in fesat tertibi için birisiyle konuştuğunu, diğerine işittirmemek gibi ihtiyat tedbirlerine riayet etmiş olduğu, Mabeyin Tütün Kıyıcısı Mustafa'yı, 25 yıldan fazla Çırağan Sarayı Muhafızlığı yapan Birinci Musahip Cevher Ağa'yı, en kanlı gizli işlerinde kullandığı Tüfekçilerinden Albay Halil Bey'i kötülük vasıtası olarak seçmiş ve bunları meşhur hafiyelerden ve Şûra-yı Devlet eski üyelerinden Tayyar, Maarif Vekaleti eski Teftiş ve Muayene Encümeni üyesinden Nâdirî Fevzi ve eski Gümrük İdaresi İstatistik Kalemi Müdür Muavini Tevfik Beyleri, temasta bulundurmuş olduğu ve sarayının içinde ve dışındaki arkadaşlarından bu müfsidlerin [fesatların] çalışmasına birikmiş servetini de katarak Meşrutiyet'in aleyhinde sırf şeytanet ve faaliyette kusur etmemiş bulunduğu tahakkuk etmiştir.

Askerî ihtilalden öne *Volkan* gibi zararlı bir gazeteye Musahip Cevher Ağa eliyle birçok defalar para vermesi, *Serbesti* gazetesi'nin kendi aleyhindeki neşriyatından pek müteessir olduğundan, imtiyaz sahibi Mevlânzade Rifat Bey'in de bu cinayeti Tütün Kıyıcısı Mustafa da hazır olduğu halde Tayyar'ın Feneryolu'ndaki evinde, vasıta tedarikini Tayyar'a teklif etmiş olması ve onun da üç bin lira istemesi ve daha sonra *Serbesti* gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi Bey'in Köprü'de öldürülmesinin bahsedilen teşebbüsün yerine getirildiği zannını vermesi ve Abdülhamid'in elyazısıyla yazılmış olarak Tütün Kıyıcısı Mustafa'ya duruma dair jurnal vermesini bildiren pusulayı, asılacağı gün Mustafa gizli bir yerinden çıkararak teslim ettikten sonra, asılmazdan biraz önce vasiyetnamesini yazdırırken bütün o işlerin Abdülhamid'in başı altından çıktığını ifade ederek: "Eğer bu Divan-ı Harb, tahttan indirilen Sultanı da idam etmeyecek olursa ahirette beş parmağım yakanızda kalsın. Ben bir yaptımsa o bin yapmıştır," demesi, Padişah'ın öteden beri takip ettiği kendine mahsus, insanları birbirine katıcı ve yok edici gizli vasıtalar kullanmakta devam ettiğini gösterir.

Bilhassa 31 Mart 1325'te [13 Nisan 1909] ve bunu takip eden ihtilal günlerinde asi askerlerin öldürdükleri bazı ümera ve subayların şehit kanları bir taraftan akıp dururken, subaysız ve isyan halinde Yıldız'a giden asi askerlere, –bu asi askerler tabur tabur geldikçe– Harem dairesinden hususi surette araba ile Mabeyin'e gelen Abdülhamid'in bizzat iltifat göstermesi, asi ve kaatil silahlı erleri bizzat yanına çağırarak Hilafet makamının, Osmanlı sülalesi tahtının mukaddes şeref ve adaletini düşünmeyerek onlarla konuşması ve bilhassa 'Âsâr-ı Tevfik' Süvarisi Binbaşı Ali Kabûlî Bey'i ihtilalin üçüncü Perşembe günü, asi bahriye erleri çeşitli tehdit ile Yıldız'a götürdükleri vakit Abdülhamid'in içeriden Mabeyin'e ve pencere önüne gelerek, asilerden ikisini eliyle işaret ederek çağırması ve Mabeyin eski Başkâtibi Cevat Bey'in tekrar tekrar ihtar ve ricasına rağmen her ikisiyle de ayrı ayrı ve pencere önünde lakırdı etmesi ve Cevat Bey'in: "Bunlarla görüşmek Zât-ı şâhânelerinize yakışmaz," ihtarına: "Bizi yatağımızda yatarken niçin yaksınlar, sormayalım mı?" demesi ve daha sonra adı geçen Ali Kabulî Bey'in, gözü önünde feci bir surette asiler tarafından süngülenerek şehit edilmesi ve sonra sürüklenerek Saray civarında bir ağaca asılması... ve asi silahlı bahriye taburunun evvelce sancağında asılı olan Birinci Mecidi nişanını adı geçen tabur subayları, ihtilal askerinin, birinci günü sancağı, asiler kışladan zorla aldıkları esnada çıkarmış oldukları halde, Padişah'ın bu asi askerlerin elinde bulunan sancağa yeniden ve sarayının kapısı önünde aynı rütbeden nişan taktırması, Yıldız Sarayı civarında oturan Süvari Ertuğrul Alayı'ndan dört beş genç mektepli subayın

vahşi bir şekilde öldürülmeleri, bu ihtilalin müşevvik ve muharriki (teşvikçi ve tahrikçisi) olduğuna bir delil teşkil eder.

Askerî ihtilalin ve böylece irticanın sebeplerini ve meydana çıkıs şekillerini özet olarak açıklayan bu raporun sunulmasından maksat, durumu herkesin inceleyebilmesi ve ders alması için göz önüne koymak ve bununla beraber bu kadar facialara ve idamlara sebep olduğu, yapılan muhakemelerle hakkında kâfi derecede vicdani bir kanaat hasıl olan Abdülhamid'in dahi muhakeme edilmesini istemek ve teklif etmekten ibarettir. Efkâr-ı umumiye tarafından mukarrerat [kararlar] ve hükümleri son derece dikkatle tetkik ve takip edilmekte olan heyetimizin, hak ve adaleti icra etmekten başka bir harekette bulunmamış olduğunu göstermek için bu raporun aynen yayınlanmasına müsaade edilmesini istirham ederiz.

8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909)
Birinci Divan-ı Harb-i Örfî Başkanı
Tophane-i Amire Nâzırı
Birinci Ferik (Orgeneral)
HURŞİT

Miralay (Albay) HASAN RIZA	Mirliva (Tuğgeneral) NAZİF	Mirliva (Tuğgeneral) FERİT
Miralay (Albay) HÜSEYİN HÜSNÜ	Kaymakam (Yarbay) MUHİTTİN	Kaymakam (Yarbay) MEHMET EMİN
Kaymakam (Yarbay) HALİL	Binbaşı HAKKI	Binbaşı AHMET MUHTAR
Binbaşı AKİF	Binbaşı YUSUF	Binbaşı ....
Binbaşı İSMAİL HAKKI	Kolağası (Önyüzbaşı) CELAL	Kolağası (Önyüzbaşı) SADIK
Kolağası (Önyüzbaşı) HASAN HÜSNÜ	Kolağası (Önyüzbaşı) RECEP	Kolağası (Önyüzbaşı) CEMAL
Kolağası (Önyüzbaşı) MEHMET HULÛSİ	Yüzbaşı İHSAN	Yüzbaşı ALİ
Yüzbaşı HALİL	Fırkateyn Katibi AHMET SAMİ	Mülâzim (Teğmen) EŞREF
	Mülazim (Teğmen) İHSAN[4]	

RAPOR, KABİNEDE NASIL MÜNAKAŞA KONUSU OLDU? ABDÜLHAMİD'İN SORUMLULUĞU VE YARGILANMASI MESELESİ

Vekiller Heyeti, raporun, yalnız eski Padişah'ı ilgilendiren bölümü üzerinde durdu. Başka türlü de yapamazdı. Çünkü –raporda görüldüğü gibi– Meşrutiyet Hükümetleri ve bu arada Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi de çeşitli yönlerden ağır surette suçlandırılmış bulunuyordu. Bu sebeple sadece Abdülhamid'in yargılanması teklifi müzakere konusu oldu. İlk sözü, Şeyhislam Sahip Molla aldı:

Abdülhamid'in en büyük zulüm ve düşmanlığına uğrayan benim. Fakat, otuz bu kadar yıl Saltanat ve Hilafet makamında bulunan bir zatın, şer'i fetva ile ve erbâb-ı hall ve akdin (devlet işlerinin görülmesi, yürütülmesi ve sonuçlandırılması ile görevli kimselerin) reyi ile tahttan indirildikten sonra, hakkında yapılacak bir muamele tasavvur edemem,

dedi. Adliye Nâzırı Necmettin Molla da, Şeyhislam'ın beyanatını teyit eder mahiyette konuştu.

Bundan sonra Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa:

Raporun resmî bir tezkere ile gönderilmeyip Harbiye Nâzırı tarafından Heyette okunmak üzere hususi surette elden verildiğini ve Vekillerin de Şeyhislam ve Adliye Nâzırı'nın reylerine iştirak edeceklerinden emin bulunduğunu söyleyerek müzakereye son verdi. Raporu da Harbiye Nâzırı'na iade etti.[5]

Abdülhamid'in yargılanması meselesi böylece kapanmış oldu.

Bu sırada Avrupalı şahsiyet sahibi aydınlar, Sultan Abdülhamid'in ve rejiminin aleyhinde bulunuyorlardı.

Romain Rolland'ın 31 Mart Vakası dolayısıyla Alman yazarı Bayan Elsa Wolf'a yazdığı mektuptan bu gerçeği anlıyoruz. Bay Rolland mektubunda aynen şöyle demektedir:

Türkiye haberlerini endişeli bir duygu ile takip ediyorum. İstanbul'daki mukabil ihtilal beni, Fransa'da olmuş gibi bunalttı. Jön Türkler, bütün hal-i hazır Avrupa'sında kendileri hakkında en çok sempati beslediğim kimselerdir. Onları görünce bu ekiple, bu sarsılmaz güven sahipleri ile beraber olmak ve reaksiyonu ezmek arzusu ile yandım. Acaba irtica ile birlikte o ihtiyar (Yıldız) katilinin ezildiğini görebilecek miyim?

Bu şerîri [fesatçıyı], Avrupa hükümetleri ve kendi milleti tarafından son saatine kadar saygı görmüş olarak bir gün rahat döşeğinde ölmüş görmek benim için çok can sıkıcı olacaktır. Fakat o kadar kurnazdır ki bu defa da kurtulacağından korkuyorum.

Saltanat sürmesi şartıyla onun için hiçbir şey fark etmez. O, Katoliklere Protestanları boğduran veya buna müsaade eden fakat, eğer şahane iktidarı için faydalı görünseydi Katolikleri Protestanların boğazlamasına da pekâlâ

bırakabilecek olan bizim Catherine de Médicis'imize benzer. O ırklar arasındaki kini, öteden beri onların hepsine birden hükmetmek için kullanan Avusturya gibidir. Sabır! Kefaret ergeç gelecektir."[6]

Zamanın çoğunluk partisi İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamid istibdadının en şiddetli düşmanı olmasına rağmen, bu çeşit telkinlerin etkisi altında kalmadı. Eski devlet reisine şahsı hakkında saygısızlıkta bulunmayı veya bulundurmayı düşünmedi. Necmettin Molla, Kabine'de bu cemiyeti temsil eden nâzırlardan biriydi. Ayrıca Talat Bey'le (Paşa) yakın münasebetleri vardı. Cemiyet, başka türlü düşünmüş olsaydı Molla Bey de, aksini savunmazdı.

"Hükümdar olduğu için aleyhinde muhakeme cereyan edemez (yargılanamaz), sorumlu olan vükelâsı idi,"[7] cevabını vermişti.

Şu halde "31 Mart faciasında Sultan Abdülhamid'in durumu ve rolü ne idi?" sorusu zihinlerde yer alacaktır.

Bu konuda hafif, ağır çeşitli mütalaalar yürütülmüştür. Bence gerçek şudur: Abdülhamid, sinsice alttan alta bizzat çalışması ve çalıştırdığı adamları, hafiyeleri ve yine bunlar eliyle dağıttığı altınları ile Meşrutiyet inkılabı ve bunu sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine bir ortam yaratanlar arasındadır. Zamanın basını da çeşitli düşünce ve menfaatlerle bilerek, az bir kısmı da bilmeyerek bu tehlikeli gidişte eski Hakan'ın yardımcısı olmuştur.

Abdülhamid'in bu konudaki planı, vaktiyle istibdadına karşı çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin itibarını kırmak, Meşrutiyet İdaresi'ni gözden düşürmek suretiyle eski nüfuzunu kazanmak gibi dar ve mutedil bir düşünce ile hudutlandırılabilir.

Bir defa bu sonuç elde edildikten sonra, Birinci Meşrutiyet Devri'nde olduğu gibi meseleyi arzusuna göre halletmek kolaylaşmış olurdu. Fakat ayaklanmanın her an artan şiddeti bütün setleri aşmış, planını altüst etmiştir. Özellikle isyanı bastırmak için Rumeli'den karşı bir kuvvetin, Hareket Ordusu'nun gelişi kendisini endişeye düşürmüştür. Hareket Ordusu Kumandanı'nın, 'Padişahımız Meşrutiyet esaslarına sadık kaldıkça kendisine ilişilmeyeceği' yolundaki teminatı da Abdülhamid'i gelecek için ümide, hiç olmazsa tevekküle sevk etmiştir.

Bu sebepledir ki, yetiştirdiği, eli altında bulundurduğu ikinci tümeni ve sadık silahşorlarını kullanmak riskini göze alamamıştır. Yoksa Abdülhamid, 31 Mart Vakası'nın oluşunda tarafsız kalmış değildir. Buna rağmen ve az önce raporunu okuduğunuz Sıkıyönetim Heyeti, kendisini yargılamak istediği halde İttihat ve Terakki Cemiyeti medeni ve insani bir düşünce ile, buna meydan vermemiş, tarihte gördüğümüz bazı siyasi kurulların yaptığı gibi devletin başı olan

bir hükümdarı özel bir mahkeme huzuruna çıkarmak için temel kanunlar ve muhakeme usullerini zorlamamıştır. Eğer böyle davranmamış olsaydı Sultan Abdülhamid de yargılanan adamlarının akıbetine uğrayabilirdi.

OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDE HİZİP MESELESİ

Meşrutiyet Devri'nin kanlı bir irtica hadisesi olan 31 Mart isyanı bastırıldıktan, Abdülhamid tahtından indirilip Selanik'te muhafaza altına alındıktan sonra dahi görüş ayrılıkları, parti kavgaları durmuş değildi. İttihat ve Terakki Partisi Meclisi grubu Türk, Arap, Arnavut, Rum, Ermeni, Yahudi, Ulah, Bulgar ve Sırp milletvekillerinin bir araya gelmesinden doğan bir halita, bir karma idi. Irk ve milliyet ihtiraslarından başka, parti içindeki bazı mutaassıp ve muhafazakâr unsurlarla da karşı karşıya idi.

Meşrutiyet İnkılabı'ndan sonra yapılan ilk milletvekili seçiminde Cemiyet, aday göstermemişti. Çünkü hemen herkes, inkılabı yapan Cemiyet'in üyesi olmuşlardı. Hatta Abdülhamid bile göğsünde kırmızı Hürriyet rozeti ile Selamlığa çıkıyor, İttihatçı olduğunu göstermek istiyordu.

Seçilen milletvekilleri, seçim bölgelerinin beğendikleri kimselerdi. Hemen hepsi, İttihat ve Terakki milletvekili olarak Meclis'e girmişlerdi. Büyük çoğunlukla birbirini ancak iş başında tanıyan milletvekillerinde, tabiatıyla fikir birliği olamazdı. Nitekim kısa bir zaman içinde görüş ayrılığı belirmiş, inkılabın yarattığı heyecan ve temiz duygulardan uzaklaşılmıştı.

Bu sırada Meclis'te, bir 'hizip' meselesi yaratıldı. İttihat ve Terakki Partisi'nin 160 milletvekilinden 110'u, 10 maddelik bir program karşısında ikiye bölündü. Ayrılanlara, 'Hizb-i Cedid' (Yeni Hizip) denildi.

Yeni hizbin başında Balıkesir Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi görülüyordu. Gerçekte vakayı tertip eden, Miralay Sadık Bey'di. 110 mebusu evinde gizli yeminlerle elde etmişti. Maksadı da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı, muhalif bir parti vücuda getirmekti. Böylelikle, İttihat ve Terakki'nin başına geçmesine engel olan eski inkılap arkadaşlarından intikam alacaktı.

Miralay Sadık Bey, Meşrutiyet Devri'nin 'tipik' bir simasıydı. Manastır'da İttihat ve Terakki Merkezi'nde bulunduğu zaman, Meşrutiyet'in ilanında takdire değer hizmetleri olmuştu. İşe iyi başlamıştı. Ancak ihtiras yüzünden sonunu getirememiş, hayatı, sonuna kadar siyasi renksizlikler içinde geçmişti.

Meşrutiyet'in ilanıyla beraber Selanik'teki Umumi Merkez ile Manastır Merkezi arasında bir anlaşmazlık başgöstermişti.

Manastır Merkezi'ni harekete getiren Sadık Bey'di.[8] Bu yeni politikacı, siyasette dini alet olarak kullanmak istiyordu. Sonraları karakteri daha açık olarak anlaşılmıştı. Kendisi başa geçmek şartıyla, en liberal partide dine karşı en mübalâtsız, dikkatsiz ve saygısız kimselerle işbirliği yapmaktan çekinmezdi. Selanik Merkezi'ndekiler böyle bir düşünce ve hareketin aleyhindeydiler. Bu hale göre, taraftarlardan birincisi muhafazakârlığı, diğerleri de nispeten liberalliği temsil ediyordu. Aradaki ihtilaf son hizip meselesinde yeniden alevlenmiş oluyordu.

Sadık Bey'in 110 mebusu elde ettiğini az önce söylemiştim. İstanbul Meclisi'nde Ankara'yı temsil eden Mebus Hacı Mustafa Efendi de yeni hizip hesabına kazanılmak istenilmişti.

Mustafa Efendi, hadiseyi şöyle anlatırdı:

Şehzadebaşı'ndaki Melâmi yuvasına beni de götürdüler. İçeriye girince, Sadık Bey'i seccade üstünde namaz kılar vaziyette buldum. Buldum ama bir de etrafa baktım, içtiği kahvenin yarısı fincanda duruyor. Sigarasının dumanı da tütmekte... Sahtekâr! Sahtekâr! diye bağırdım.[9]

Sonraları 1920'de Ankara Birinci Büyük Millet Meclisi'nde üye olarak bulunduğu zaman, ben de kendisini, Beynamlı Hoca diye tanımıştım. Saf ve temiz bir din adamıydı. Bu bahis açıldığı zaman heyecanlanırdı.

MELÂMÎLİK, SADIK BEY'İN ROLÜ

Miralay Sadık Bey ve yeni hizbin içinde bulunanlardan bazıları, 'vahdet-i vücud'a kaail' (varlıkların tek asıldan çıktığına inanan) Melâmîler'di.[10]

Melâmî kimdir ve Melâmîlik ne demektir? Bu konu üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Şurasını peşin olarak söyleyeyim ki, bu konuyu ele alışımın sebebi, Melâmîler'in ön safında bulunanların iktidar partisine, tutacağı yolda istikamet tayin etmek istemeleridir.

Bu kısa izahtan sonra sözümüze devam edebiliriz:

Melâmilik malumdur ki bin yıl evvel, Hicret'in üçüncü asrında zuhur etmiştir.

Lugat manasıyla Melâmî: "Hükemâ-yı Kelbiyun mesleğine karib (yakın) bir meslek-i kalenderâne ittihaz eden tariklerden birine tâbi olan adamdır."[11]

Hükemâ-yı Kelbiyun mesleğini biliyoruz. Bizim muhitimizde, bu mesleğin en çok tanınmış mümessili 'Diogène'dir (Diogenes). Diogène'i biliyoruz: Herkese ve her şeye karşı müstağni [elinde olanla yetinen, doygun], gözü tok bir hayat yaşamayı kendisine zevk ve hatta gurur vasıtası yapmıştır. Bir gün bir çocuğun, eliyle su içtiğini gördüğü zaman, taşıdığı bardağı atmış, "Buna da lüzum yokmuş," demiştir.

Kalenderîler'in de buna yakın bir tabiatları vardır. Dünyadan el çekmişlerdir. Mal ve mülke meyletmezler. 'Kalplerinin Allah ile hoş olmasına kanaat' ederler. Bundan fazlasını istemezler. Hülasa, aradıkları yalnız 'kalp huzuru'dur. Başka bir şeye rağbet etmezler.

Melâmîler'e gelince:[12] Bunlarda da 'tevekkül' esastır. İşlerini Allah'ın takdirine havale ve terk ederler. Kendilerine ehemmiyet vermezler. Fakirlikten şikâyet etmezler. Çünkü kalplerinde fakir olmak korkusunun bulunması, şeytanı memnun eder. Nefse ait düşünceleri de şöyledir: Bir kimse nefsini Firavun'un bile nefsinden hayırlı zannederse 'kibir' göstermiş olur.[13]

Melâmî, ibadeti gizli yapar. Sokaklarda, çarşılarda 'temeyyüz' etmez (başkalarından farklı görünmez), gösterişi sevmez. Ancak 'Hak ile Hak olan' gönlü ile infirat eder [başkalarından ayrılır]. Gönüllerine 'rubûbiyet* müstevlî [iradesi altına alan, ele geçiren] olduğundan' reislik zevkiyle mütehassıs olmazlar. İşte bu, Melâmîye'de 'Ricalullahın makamı, manevi cihetten makamların en yücesidir.'

Melâmîler'in göze çarpan vasıflarından biri de, kesin olarak 'mürşit'lerine bağlanmış olmalarıdır: Tarikata girmek istiyen mümin, iptida 'tahliye-i derun' ile memurdur. Buna, 'gönül paklama' denir. Mürit, bütün mâsivayı** kalbinden çıkarır, Allah'tan başka bir şey düşünmez. Manen, maddeten mürşide teslim olur.

Can-ü dilden kemali muhabbetle ona bağlanarak tarikatin durumunu, sırlarını saklar. Emir ve telakkisi dairesinde sülûke (Tarikat ehlinden olmak, bir yola girme manasına gelir) mürşit de istidadına göre, onu terbiyeye başlar. İşte mürit böylece, adab-ı şeriat ve tarikate riayet ve saygı ile yoldaşlarının sohbetine dahil olur. Orada zikir yoktur. Müritler, istidatları nispetinde feyiz bulurlar. Çünkü "her ferd-i insanî, bir ism-i İlâhinin mazharıdır."

Yeni hizbin ileri gelenlerinden mebusumuz Bursalı Tahir Bey'in, Melâmîliğin ruhunu ifade eden uzun bir manzumesinde şu kıtaya rastlanmaktadır:

---

* Rubûbiyet: a) Efendilik, mâlikiyet, b) Tanrılık, uluhiyet anlamındadır. (Şemsettin Sami: Kamûs-ı Türki. Sayfa: 658.) / C. B.

** Mâsiva: Allah'tan gayri bütün eşya ve varlık demektir. / C. B.

Kesret-i eşyâyı sanma vahdete mâni olur
Böyle bir efkâra hâşâ ehl-i dil kaani olur
Zat-ı Hak eşyâyı her demde bütün câmi olur
Nakşıbend suretteyiz, lâkin Melâmî-meşrebiz
İsm-i Zât'ı her nefes tekrar eden Hak-mezhebiz.[14]

Az evvel tarikatten, mürşidin rolünden bahsetmiştim. Şimdi de müritlerin itaatlerine ve tarikat ehlinin 'zahiri' dedikleri din uleması hocalar hakkındaki telakkilerine dair misal vermek istiyorum:

Abdülaziz Mecdi Efendi, ulemadan Recep Arusan'ı (Beyoğlu Müftüsü) Fatih türbedarı 'Mürşit' Ahmet Amiş Efendi'nin 'huzuruna' götürüp takdim eder. Kendisi de geride ayakta durur.

Ahmet Amiş Efendi, kendisini ziyaret edenin, zâhir* ilimleri tedris eden ilâl** ve idgamla (birbirine benzeyen iki harfi bir yazıp şedde ile okuma), sarf ve nahivle (gramerle) uğraşan bir kimse olduğunu anlayınca onun seviyesine inerek...

burada tafsilatına lüzum görmediğim Arapça gramerden kendisine bir sual tevcih eder. Aldığı cevabı beğendiği için:

Ben de zaten bu suale böyle cevap vermeni beklerdim, diyerek müftüyü takdir eder. Hatta arkasını okşar ve alnından öper. Anlaşılan Fatih hocalarından birisinin şeytanın ayağını kırarak kendisini ziyarete gelmesi, Hazretin de hoşuna gitmiş ve sonra da elinde tuttuğu enfiye kutusunu açarak bir tutam enfiye vermiştir. O sırada geride ayakta duran ve bu konuşmayı dikkatle dinleyen Abdülaziz Mecdi Efendi'ye de bir tutam enfiye vererek çekmek üzere iken o, fart-ı muhabbetle (aşırı sevgiyle) birdenbire bir sayha (bağırma, nara) çıkartarak türbedarın üzerine atılır, kucaklar, kemiklerini kıracak derecede sıkar ve sonra ayrılarak bihuş (aklını kaybetmiş, şaşkın) bir halde yere serilir. Bu sırada Recep Arusan, türbedardan gördüğü takdir ve iltifata güvenerek ve Abdülaziz Mecdi Efendi'nin geçirmiş olduğu hali de bir türlü kavrayamayarak:

"Böyle delibozuk adamları mürit edineceğinize adamakıllı kimseleri edinseniz daha iyi olmaz mı?" der. Türbedar 'Hazretleri' de bu suale gülmekle mukabele eder...

Abdülaziz Mecdi Efendi de kendine gelerek birlikte çıkıp giderler. Meğer üstadın –Abdülaziz Mecdi Efendi'nin– bir sayha koparарak Ahmed Amiş Efendi'nin üzerine atılmasının ve onu kucaklamasının sebebi, o sırada Ahmed Amiş Efendi'nin, "Enfiye öyle çekilmez, böyle çekilir," demesinden ileri gelmiş. Bu davet dille değil, gönülle olmuş olacak ki, Recep Arusan işitmemiş. Fakat üstat –Mecdi Efendi– böyle olduğunu söylerdi.

* Zâhir: Lugat manası, "açık ve meydanda" demektir. Tasavvufla uğraşan Bâtınî'ler, din ülemasına istihlaf makamında 'zâhirî' ve 'zâhir üleması' lakabını takarlar. / C. B.

** İlâl: Arap dilbilgisinde, illet harfleri denilen ve kelime içinde bulunan (elif, vav, ye) harfli bir fiilin asıl şekliyle, aldığı şekle nasıl girdiğini kurala uygulama. / C. B.

Abdülaziz Mecdi Efendi ile Recep Arusan'ı ne zaman bir arada görsem, bu hadiseyi tekrar ederler, bu hatırayı tazelerlerdi. Bu sırada üstat –Mecdi Efendi– bir enfiye çeker ve, "Enfiye, saadetimin sebebidir," buyururlardı.

Yine kendileri de, ara sıra bu hadiseyi başkalarına naklederler ve, "Meczup* olmak istemem, cazip (kendine doğru çeken) olmak isterim," derlerdi. Ve böyle demekle de türbedardaki, başkasını cezbedebilmek kuvvet ve kudretini elde etmeyi arzu ederim, demek isterlerdi.

Üstat, bu cezb hadisesini şu cümlelerle izah ederlerdi: Bazen mürşit, bütün kuvvet ve kudretini bir an için müride verir, mürit o kuvvetle öyle bir aşka düşer ki, kendisini hemen mürşidinin üzerine atar. Onu öper, ısırır ve kemiklerini kıracak derecede sıkar. İşte cezb budur. Ve bunu mürşit yapar. Yani kuvvet ve keramet müritte değil, mürşittedir."[15]

Bu tarikat mensuplarının düşünce ve inanış tarzlarına ikinci misal olarak Abdülaziz Mecdi Efendi'nin memleketten ayrılıp Mısır'a nasıl gittiğini hikâye eden fıkrayı, bir kelimesine dahi dokunmadan, namına yazılan eserden aynen alıyorum:

Üstat –Abdülaziz Mecdi Efendi– parti entrikalarıyla ve hükümet kuvvetiyle mebus olamayınca, yine çok iyi bildiği ve senelerce yaptığı ticaret hayatına atılarak, bu sayede geçimini temin etmek arzusunda bulunurken ve bu yola gitmekte hiçbir mahzur yokken birdenbire memleketten çıkmak ve Mısır'a gitmek zorunda kalır.

Üstat, bu yola, bu sefere mürşidinin kendisine bir iması üzerine çıkmıştır. Mürşidin bu imasını, bir gün görüşürlerken aralarında geçen şu konuşmaya atfederlerdi:

Ahmet Amiş Efendi, yüz yaşını geçkin bir ihtiyar olduğu için söz arasında ısınmaktan bahseder ve, "İyi bir kürk olsa ısınırım," buyururlar. Bu kadarcık bir ima ve işaret üzerine üstat, derhal çarşıya giderek muhtelif neviden ve cinsten üç kürk getirip önüne kor. Üstat, bunun üzerine aralarında şöyle bir konuşma olduğunu söylerdi:

"İşte efendim, üç kürk. Bu elli lira, bu otuz lira, bu da yirmibeş liralıktır," dedim. Bunun üzerine Ahmet Amiş Efendi:

"İstemem, götür," dedi.

İlk arzu ile bu ret karşısında hayrette kaldım. Fakat sebebini de sormadım, soramadım. Ve bunda "Elbette bir hikmet vardır," diyerek emirleri üzerine kürkleri götürüp sahibine geri verdim. Aradan birkaç gün geçti. Yanına gittim. Bana:

"Mecdi, Cehennemin müddeti kaç senedir, bilir misin?

...?

"65.000 senedir," dediler. Başka bir gün de, durup dururken yine bu suali irat buyurdular. Fakat bu sefer müddeti 6.500 seneye indirdiler. Esasen birçok mutasavvuflar hep bu yolda giderler. Sözü hep böyle etrafta dolaştırırlar.

Bu sırada mebusluk, memurluk ve ticaret gibi bir işim ve gücüm olmadığından İstanbul'u terk ile memleketim olan Balıkesir'e çekildim. Orada yerleşir yerleşmez bu sefer Balıkesir'i de terk ile Mısır'a gitmek arzusu bende

* Meczup: Lugat manası, bir tarafa çekilmiş, cezbe sahibi, deli, divane. Dervişlerce ilâhi aşka mazhar olmuş insan demektir. / C. B.

belirdi. Bunun tedarikiyle ve tedbirleriyle zihnen meşgulken, bir gün Balıkesir'in meşhur meczubu İsmail, evin kapısını çalarak:

"Uzun yola, uzun yola, haydi... hayırlı ola," diye seslendi, geçti. Halbuki ben kararımı henüz aileme bile açmamıştım. Meczup İsmail'in de bu ihbar ve ihtarını duyunca artık kat'i kararımı vererek adeta hükümet kuvvetiyle cebren memleketten çıkarılıyormuşum gibi alelacele ailemi, çocuklarımı alarak hep birlikte Mısır'a gittik."[16]

Bu bahsi tamamlamak, esas konumuza dönmek için kaynağımız olan eserin sahibinin bir notunu da ilave edeceğim. Not aynen şudur:

Meczup İsmail, Çepiş diye anılırmış. Bu zat, ayaklarına yama yama üstüne kocaman bir ayakkabı giyer, sokaklarda öyle dolaşırmış. Bu türlü kimselere çocuklar ve bazı kimseler nedense musallat olduklarından İsmail'i de sokakta ve çarşıda giderken rahat bırakmazlar ensesine tokatlar indirirlermiş. İşte bu vaziyet karşısında İsmail'in tuhaf bir muamelesi varmış. Tokadı yiyen İsmail asla dönüp arkasına bakmaz, kimin tarafından dövüldüğünü araştırmaz ve hemen sözü edilen ayakkabısını yakalayıp o anda önünde kim gidiyorsa onun ensesine indirirmiş. Ve işte bu suretle herkesin handesini (gülmesini) mucip olurmuş.[17]

Yukarıdan beri okuduklarımız Melâmîlik hakkında bir fikir edinmeye, mensuplarının düşüncelerini anlamaya kâfi gelir sanırım. Şurasını belirtmeliyim ki, verdiğim örnek, bu yolda yazılmış eserlerden alınmıştır. Anlatılan şeyler, belki tarikatın son zamanlarda tereddiye [yozlaşma] uğramış halidir.

Melâmiliğe ait malumat arasında, Bursalı Tahir Bey'in Abdülaziz Mecdi Efendi'nin isimleri, Sadık Bey'inki ile bir arada görülmektedir. Bu, sadece hadiselerin seyrini olduğu gibi kaydetmekten ileri gelen bir tesadüftür. Her ikisi de şahsiyet, karakter, özellikle siyasi ahlak bakımından Sadık Bey'e benzemekten uzaktırlar. Tahir Bey'i Bursa'da Meşrutiyet'in ilanı sıralarında ve mebus seçimi zamanında yakından tanımıştım. İttihat ve Terakki'nin Selanik'te gizli teşkilatına ilk katılanlardandı. Sonraları siyasetten çekilmiş, kendisini tamamen ilme vermişti.

Mecdi Efendi'yi de uzaktan tanıyordum. Hizip meselesindeki rolleri, şahıslarına ait tarikat akideleri ne olursa olsun Tahir Bey gibi o da muhitinde vatansever bir insan olarak tanınmıştı. Ancak çağdaş medeniyetin gerektirdiği inkılap davası böyle düşüncelere saplanmış kişilerle nasıl yürütülebilirdi? Bizim için meselenin önemi buydu.

BÖLÜM 5

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN GENEL KONGRESİ VE MEŞHUR ON MADDE

Bu açıklamadan sonra, esas konumuza devam edebiliriz:

Yeni bir hizbe ayrılan milletvekilleri 'Tekâlif–i Aşere' denilen on maddelik bir program etrafında toplanmışlardı.

Bu on maddelik program da şundan ibaretti:

1- Milletvekillerinin imtiyaz ve diğer menfaatler takip etmemeleri.

2- Milletvekillerinin Hükümet memurluğunu kabul etmemeleri.

3- Milletvekillerinin nâzır olabilmesi hakkında partice gizli oy ve üye sayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul olunması usulü kararlaştırılmış olduğundan, İçtüzük'te bulunan bu konudaki özel maddede değişiklik yapılacaktır.

4- Kanun hükümlerine tam olarak riayet ve nâzırların ve vekillerin sorumluluğuna dikkat.

5- Osmanlılığı teşkil eden bütün unsurların, cemaatlerin birleşmesine (ittihad-ı anâsır'a) evvelki gibi çalışmak. Ticaret, ziraat, sanayi ve millî eğitimin ilerlemesine her birinin ihtiyacı derecesine göre, gayret etmek.

6- Dinî ve millî, umumi ahlak ve adabın muhafazasıyla beraber Batı'nın medeni ilerleyiş ve tekamülünün memlekette gelişmesine hizmet etmek.

7- Kanun-i Esâsî dairesinde tarihi olan Osmanlı geleneklerini muhafaza ve devam ettirmek.

8- Memurların tayinine ve vazifeden çıkarılmasına kanunla düzen vermek.

9- Hilafet ve saltanatın kutsal haklarına dair anayasa maddelerinden bazılarını, Üç Kuvvet (Kuvai-Selâse) nazariyesiyle ölçülü gitmesini sağlayacak surette değiştirmek.

10- Hususi, gizli maksatlar üzerine kurulan cemiyetlerin (derneklerin) hareketlerine ve yapmak istediklerine engel olmak.

Bu program bir prensip meselesi olarak ilan edilmişti. Hakikatte İttihat ve Terakki Partisi içinde kabaran şahsi ihtirasın, kıskançlığın buna dayanan dedikoduların açığa vurulmuş şeklinden başka bir şey değildi.

Memleketin mukadderatından sorumlu olan partinin, bir gün içinde, çoğunluktan azınlığa düşmesi suretiyle ikiye bölünmesi, tabiatıyla Meclis'te ve Meclis dışındaki teşkilatı içinde heyecan ve huzursuzluk yarattı. Meselenin yatıştırılması için, Edirne Milletvekili Talat Bey'in zekâsı imdada yetişti. Yeni hizipçilere, aradaki ihtilafın halli için Umumi Kongre'nin hakemliğini kabul ettirdi.

Umumi Kongre, yukarıda okuduğunuz teklifi inceden inceye tetkik etti; her madde hakkında ayrı ayrı verdiği kararı, mütalaasıyla beraber Cemiyet'in teşkilatına bildirdi. Bunları madde sırasıyla naklediyorum:

Kongre, teklifin birinci maddesini kabul ediyor ve şöyle bir mütalâada bulunuyordu:

Hakikatte mebusluk ve Ayân azalığı (senatör) ile uzlaştırılamayan haller Anayasa Hukuku'nda hususi bir bahis teşkil eder. Bizden evvel Meşrutiyet usulünü tatbik eden Avrupa memleketlerinin anayasalarından bazılarında az, bazılarında çok olmak üzere birtakım kayıtlar kabul edilmiştir.

Parlamento üyelerinin sahip oldukları nüfuzu kötüye kullanarak, devletin umumi menfaatlerine aykırı hususi menfaatler elde edebilmeleri mümkündür. Bu gibi hallerin menedilmesi halk ve hükümetin menfaati, mebuslarla senatörlerin feragat ve fedakârlığı icabıdır.

Bundan dolayı Anayasa'nın bu noksanını tamamlamak, esas itibariyle, herkesin kabul ve arzu edeceği bir keyfiyettir.

Ancak, teklifte olduğu gibi yalnız partiye mahsus olarak programa konulması maksat için kâfi olamaz. Anayasa'ya hususi bir madde konularak, bu yıldan itibaren kanunlaşmasının temini münasip görülmüştür.

İkincisi, mebusların hükümet memurluğu kabul etmemeleri fikri doğrudur. Milletvekillerinin bir memuriyet elde etmek emelinde bulunmaları, üzerine aldıkları murakabe vazifesini tam olarak yapmalarına engel olur; aralarında ihtiras ve kıskançlık uyandırır; memurluğu, mebusluğa tercih gibi bir şaibe altında bırakır; şeref ve haysiyetlerini lekeler. Meclis'in intizam içinde çalışmasına halel getirir.

Bu ihtimallere dayanılarak mebusların memurluk peşinde dolaşmalarını önlemek için mebusluktan istifalarından bir müddet, mesela altı ay veya bir yıl geçmedikçe memur olamamaları, Anayasa Hukuku'nda bir düstur olarak kabul edilmiştir.

Bundan dolayı ikinci madde esas itibariyle uygun görülmüştür. Bütün mebuslara şâmil olmak üzere Anayasa'ya bir madde ilavesi kararlaştırılmıştır.

Üçüncü maddedeki teklifi, yani mebusların nâzır olabilmelerinin Parti grubunca gizli oy ve üye sayısının üçte iki çoğunluğu ile kararlaştırılması usulünü Kongre doğru bulmamıştır.

Hükümet Reisi'nin üzerine aldığı görevin gerektirdiği sorumluluk, istediği

arkadaşlarını seçebilmek yetkisini kendisine vermiş, Anayasamız da bu yetkiyi kabul etmiştir.

Bundan dolayı, Hükümet Reisi, Anayasa'nın verdiği yetkiye dayanarak çoğunluk partisi dışında vekil seçmeye muktedir olduğu halde bu maddenin ruhuna ve tatbik şekline göre, Hükümet'in dayandığı kuvvet olan çoğunluk partisi üyesinden hiçbir vekil seçememesi Anayasa'ya aykırı olduğu gibi vekillik sorumluluğunu üzerine alacak siyasi nüfuz ve kudrete sahip olan bir mebusun icra kuvvetine katılamaması Kabine'yi muhtaç olduğu istinattan ve mebusları 'ihtisas dairesi olan siyasi mesleklerinde' ilerlemek ve yükselmekten mahrum eder. Bundan dolayı parti tüzüğünün bu konudaki hususi maddesinin tadili talebini içine alan on maddenin, 'mevadd-ı aşere'nin' üçüncü maddesi kaldırılmıştır.

Dördüncü madde: Kanun hükümlerine tam olarak riayet, vekillerin sorumluluğuna dikkattir.

Bunlar milletvekillerinin en esaslı bir görevini ve partinin siyasetinin ruhunu içine alır.

Böyle bir maddenin teklifi, milletvekillerinin kontrol görevini hakkıyla yapamamalarından ileri gelmişse parti programına böyle bir maddenin konması, onların 'kanunen ve hamiyyeten ifasına' borçlu oldukları görevi iyi bir surette yapmalarını temin edemez.

Çünkü Anayasa'nın milletvekillerine tanıdığı yetki ve görevi yerine getirmede gösterilen kayıtsızlığı önlemek için, programa bir madde konmasından ziyade, vazifelerini iyi bir şekilde yapmayı, mebusların zâtî ve ahlaki fazilet ve metanetlerinden beklemek daha doğru olur.

Şayet bu maddenin teklifinden maksat, vekillerin idari görevlerinden doğan sorumluluğu sağlamak ise bu da ilk iş olarak bütün vekil ve memurların sorumluluğunu tayin için özel bir kanun yapılmasına bağlıdır. Bu konuda hükümetten bir kanun tasarısı istenmesi ve Meclis'ten mümkün olan süratle geçirilmesi uygun görülmüştür.

Beşinci madde: Bu konuda yeniden bir madde kabulü, hasıl-ı tahsil (zaten var olan bir şeyi tekrar elde etmeye çalışmak) olacaktır.

Altıncı madde: Dinî ve millî, umumi ahlak ve âdabın muhafazası, Cemiyet'in yüksek maksatları arasındadır.

Cemiyet, sosyal ve siyasal teşkilatımızın esası olan 'din–i mübin-i İslam'ın fertlere telkin ettiği ahlaki faziletlerin, millî, kutsal kuvvetlerin en mühimi olduğunu takdir etmiş ve İslami ve millî umumi adabın herhangi bir suretle bozulmaktan korunmasını en seçkin emel saymıştır.

Bundan dolayı bir taraftan umumi adab ve İslami, millî ve ahlaki faziletlerin muhafazası sebeplerini hazırlamak ve sağlamak ve diğer taraftan memleketimizin, Batı'nın maddi ilerleyişinden istifade etmesine memur olmasına ve refah kazanmasına çalışmak, görevlerinin en önemlisidir. Dinî hislere riayet etmeyenler hakkında geçen yıl Ceza Kanunu'na konulan şiddetli hükümler, Parti'nin, millî ve dinî umumi ahlak ve âdabın aziz tanıdığının saygıdeğerliğini ne kadar esaslı bir meslek olmak üzere telakki ettiğine en yeni bir delildir.

Umumi Merkez'in Kongre'de okunan ve bir kısmı yayınlanan raporunda beyan edildiği gibi, yukarıda açıklanan gayeye erişmek için alınmış olan tesirli tedbirler ve siyasi programa konulması teklif olunacak kanun tasarıları maksadı temine kâfi görülmüştür.

Yedinci madde: Ahlâfın (sonradan gelenlerin) daima hürmetle karşıladığı

eskilerden kalan güzel eserler demek olan tarihi makbul geleneklerin muhafazası, altıncı maddede zikrolunan dinî, umumi ahlak ve âdâba ve millî güzel âdetlere riayet kabilinden tabii ve zaruri bir şey olmakla beraber, henüz bir inkılap devresinde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, milletin sosyal hayatına hâkim olan sabit kanunlar yapmayı ve kanunların icaplarına hürmet ve sadakatla içtimai hayatta 'tedrici tekamül' esasını takip etmeyi, siyasetinin temeli olarak kabul etmiştir.

Anayasa dairesinde tarihi Osmanlı gelenekleri kaydına gelince, Anayasa'nın muhafazası, Cemiyet'in ve bütün Osmanlılar'ın esas hayatı olduğu cihetle, içine aldığı bütün hükümlerin ve o dairedeki geleneklerin tam bir sadakatle muhafazası ve devam ettirilmesi pek tabiîdir.

Sekizinci madde: Umumi hizmetlerin iyi ve doğru bir şekilde yapılmasını temin için memurların, isabetli fikir ve iktidar sahipleri arasından seçilmesi nasıl lüzumlu ise bu suretle seçilen memurların başarıları ve memuriyetlerini tereddütsüz ve tam bir yetki ile yapmaları için de haklarının korunduğunu ve istikballerinin emniyette olduğunu görmeleri öylece lüzumlu ve zaruridir. Şu halde memurların vazifelerinin kat'i surette tayini ve mükafata ve aksi halin görevlerinden çıkarılma ve cezalandırılmaya sebep olması, idare hikmetinin tabiî icaplarındandır.

Bu düşüncelere dayanarak memurların atanması ve görevinden çıkarılmasının kanunla düzenlenmesini ifade eden bir maddenin ehemmiyeti meydandadır. Bir an evvel kanunlaşması çarelerinin aranılması düşünülmüştür.

Dokuzuncu madde: Bir devlette mevcut olan kuvvetler teşriî kuvvet, icra kuvveti ve kaza kuvveti olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Bu üç kuvvet arasında muvazenenin lüzumunu inkâr edecek bir kimse olamayacağı gibi, Padişah Hazretleri'nin dahi o kuvvetler arasında muvazeneyi temin edebilecek hak ve yetkiye sahip olması lazımdır. Bundan dolayı Anayasa'nın tadili esnasında üç kuvvetin muvazenesini bozacak bazı maddeler kabul edilmesi, zaten Umumi Merkez'in nazarı dikkatini çekmiş ve Cemiyet'in siyasi programının, bu esasları temin edecek surette düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

Onuncu madde: Hususi, gizli maksatlar güden dernekler iki kısım olabilir. Bunların birisi siyasal, diğeri sosyaldir. Siyasi olanlar devletin menfaatlerine aykırı birtakım maksatlar takip edecekleri gibi, sosyal olanları dahi, dinî ve millî umumi ahlak ve adabı hedef tutarak tecavüzde bulunabilirler. Bu gibi derneklerin menedilmesi cemiyetler kanunu ile, ceza kanunu ve zabıta nizamlarının icaplarından olup bunlar hakkında basiretli hareketle kanuni gereğinin tam olarak yerine getirilmesi Hükümet'in vazifesidir. Ve Hükümet'e bu vazifeyi iyi olarak yaptırmak Millet Meclisi kontrol hakkının çerçevesi içindedir.

Millî ve İslami âdaba ve umumi ve vatani menfaatlere zarar veren cereyanların, sosyal bir şekilde ortadan kaldırılmasına gelince: Umumi Merkez raporunda da işaret edildiği gibi, Cemiyet'in siyasal ve sosyal programlarını kendisine meslek olarak kabul edenlerin, gizli ve açık başka bir derneğe intisab edememeleri zarureti vardır.

Bu hususta nizamnameler ve neşriyatla Cemiyet irşat [doğru yolu gösterme, uyarma] vazifesini yapmaktadır. Bu kararlar, Kongre Umumi Heyeti'nce madde madde müzakere ve tetkik olunduktan sonra ittihaz edilmiş [kabul edilmiş] ve partice tartışmaya sebep olacak hiçbir hal kalmadığına ittifakla ve tam bir birlik halinde karar verilmiştir"[1]

GENÇLERİN DİKKATİNE KISA BİR YORUM

Eski ve yeni hizbin görüşlerini bu suretle açıkladıktan sonra, meselenin üzerinde durulmaya değer bazı yönleri de vardı. Onlara da kısaca dokunmayı faydalı buluyorum.

Benim, bu bahisleri kısa da olsa –gördüğüm ve anladığım şekilde– ele alışımın sebebi, geçmişteki bazı vakalarla bugün içinde bulunduğumuz hayatın muhakeme ve mukayesesini yapmak isteyen yeni nesle imkân hazırlamaktır.

İttihat ve Terakki namına öne sürülen fikirlerde, muhafazakâr muhitlerin etkisi, hadiselerin baskısı vardı. Gerçeği olduğu gibi anlatmak için söylemeliyim ki, ilan edilen bu koyu muhafazakâr esaslardan bazılarına ve özellikle fikir ve vicdan hürriyetine ve Osmanlı saltanatına ait bölümlerde, aydın İttihatçılar'ın görüşleri, böyle değildi. Fakat onlar da umumi cereyanın etkisi altında uysal oluyorlardı.

Her iki hizbin karşılıklı mütalâa yürüttükleri altıncı maddedeki: 'Dinî ve millî, umumi ahlak ve adabın muhafazasıyla beraber Batı'nın medeni ilerleyiş ve tekamülünün memlekette gelişmesine hizmet etmek' sözleriyle ortaya adeta yeni bir görüş atılmış oluyordu.

Hakikatte "Medeniyet bir bütündür; parçalanamaz, kül halinde alınır," düsturu üzerinde duranlar da vardı.[2] Fakat politikacılar bunu bilmemezlikten geliyordu. Kılık kıyafet, saç, sakal meseleleri, şapka giyilmesi, kadınların yüzü açık gezmeleri, umumi hayata katılmaları gibi 'umumi edebe' aykırı gördükleri halleri ve bunlara benzeyen âdetleri istemiyorlardı. Müsbet manasıyla istedikleri neler olabilirdi? Bunu da açıklamaktan çekiniyorlardı.

Çünkü umumi formül etrafında toplanan hizipçilerin içindeki şeyh ve hoca gibi muhafazakâr unsurların dahi bu konudaki düşünce ve görüşleri birbirinden farklıydı.

Şu halde yuvarlak sözlerle, hizipçilerin şahıslar için prestij sağlayarak hasımlarını yere vurmak amacını güttüklerini söylemekte hata olmasa gerektir.

SADIK BEY'İN MASONLARA HÜCUMU VE MUHAFAZAKÂRLIK

Onuncu maddenin hedefi, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki içindeki masonlardı. Başlarında Sadık Bey olduğu halde bazı Melâmiler'in –şahsi sebepler yüzünden– mason tanınan arkadaşlarıyla mücadelesi ve bu yoldan Cemiyet'teki rakiplerini ezmek istemesiydi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden bazı kimselerin İstibdat Devri'nde mason localarına devam ettikleri söylenirdi. Abdülhamid'in hafiyelerinin nüfuz edemedikleri mason locaları, ihtilalciler için nispeten daha emin bir yer sayılırdı. Ayrıca Avrupa'daki arkadaşları Genç Türkler'le haberleşmek imkanını da elde ederlerdi. Bu eski münasebeti bazılarının devam ettirdikleri iddia olunurdu.

Denilebilir ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde tanınmış bazı kimseler mason localarına girmişlerdi. Fakat, lider durumundaki şahıslardan çoğu, mesela bunlardan Ahmed Rıza ve Dr. Nazım beyler mason değillerdi. Enver Paşa ve Atatürk'ün hiçbir zaman masonlukla alakaları olmamıştı.

Bir gün, Dr. Nazım Bey ile bu konuda konuşurken kendisine benim, mason olmaklığım için karşılaştığım ısrarlı teklifleri kabul etmediğimi anlattım:

"Sen ne dersin," manasında yüzüne baktım. Cevap verdi:

"Parti içinde memlekete hizmet etmek, sizi tatmin etmiyor mu? Ben görüyorum ki ediyor. O halde mason olmaya ne lüzum vardır," dedi.

Gerçek şudur ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul, Selanik ve İzmir gibi birkaç merkezinde masonlar vardı. Fakat bütün memleketi saran teşkilatının ruhunda, esas bünyesinde, masonluğun, masonların en ufak bir tesiri görülemezdi.

Yedinci maddedeki, Kanun-ı Esâsî dairesinde, tarihi Osmanlı geleneklerini idame ve muhafaza etmek, dokuzuncu maddedeki Hilafet ve Saltanat'a ait Kanun-ı Esâsî'nin bazı maddelerini 'kuvvetler muvazenesi esasına göre tadil etmek' isteği karşısında bugünkü ileri zihniyetimizle serbestçe yapacağımız yorum çok kolay ve basittir. Fakat o zaman an'anat, (gelenekler), Hilafet ve Saltanat gibi kavramlara menfi surette temas etmekten, özellikle aleyhinde mütalâa yürütmekten çekinilirdi.

On maddelik program netice olarak, 'muhafazakârlık'ın bir ifadesiydi. Nitekim Abdülaziz Mecdi Efendi de hizbin fikirlerini savunurken, "Milletin yüzde doksanı muhafazakârdır," diyordu.

Bütün bunlara karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müdafaası, muhafazakârlık ve terakkiperverlik hakkındaki düşünceleri şu suretle hülasa edilebilir:

"Bu iki meslek, muhafazakârlık, terakkiperverlik nisbi bir mahiyet arzeder. Muhafazakâr bir partinin ileri gayeleri olduğu gibi, terakkiperver bir partinin de muhafazaya çalıştığı esaslar vardır. Mesela devletin dininin İslam, isminin Osmanlı, lisanının Türkçe olması; vatanın bütünlüğü, Osmanlı Birliği; **(Kanun ve nizamların tanziminde**

muamelat-ı nâsa erfak ve ihtiyâcât-ı zamana evfak ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdab ve muamelatın esas ittihazı).[3]

"Padişahlığın Osmanlı Hanedanı'ndan en büyük erkek evlada ait olması; Osmanlı saltanatının içinde İslam hilafetinin de bulunması; Padişah'ın Osmanlı sülalesinden kadın ve erkeklerin yaşadıkları müddetçe mali tahsisatlarının, mal ve mülklerinin umumun kelafeti altında bulunması; Şeyhislam'ın Padişah tarafından tayini ve vekiller heyetinde bulunması" gibi Anayasa'da yazılı esaslarda, İttihat ve Terakki Cemiyeti muhafazakârdı.

Cemiyet, bu maddelerin muhafazası şartıyla inkılabı kabul ve ilan etmişti. Bununla beraber, bu gibi tarihi esasların muhafazası İttihat ve Terakki'yi terakkiperver bir parti mahiyetinden uzaklaştırmış sayılmazdı. Cemiyet'e göre, bu iki meslekten birinin kesin surette doğru olabilmesi için eskilik ve yenilik mefhumlarından birinin iyi olması iktiza eder [gerekir]. Halbuki âdetin de bid'atın da [yeniliklerin de] hem makbulü ve hem de merdudu (reddolunmuşu) olduğundan en doğru hareket iyiyi bulup almaktı.

Meşrutiyet'ten önceki devirlerde, hususiyle ilk zamanlarda Osmanlılar çok sathi bir idare tarzı kabul ettiklerinden Hükümet, geniş İmparatorluğun bazı bölümlerinde daha ziyade aşiret ve cemaatlerin reisleriyle temasta bulunmuş, fertlerle doğrudan doğruya teması ihmal etmişti. Bu sebeple ahaliyi aşiretlerin, cemaatlerin, yurtluk ve ocaklıkların[4] yarı müstakil idaresine bırakmıştı. Fertlerle Hükümet arasına ayrıca 'eşraf ve müteneffizan' (memleketin ileri gelen, sözü geçen kimseleri) adında üçüncü şahıslar da girmişti.

Meşrutiyet'in gayesi ise, fert ile Hükümet arasındaki bu üçüncü şahısları kaldırmaktı. Muhafazakârlık mesleği tercih edilirse bu fena tarzın olduğu gibi bırakılması gerekirdi...

İTTİHAT VE TERAKKİ'DE OSMANLILIK FİKRİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nazarında Osmanlılık iki kısma ayrılmıştı: Siyasi ve içtimai...

Siyasi hiçbir hukuku olmayan cemaatler, içtimai nüfuzlarını genişleterek siyasi bir nüfuz haline getirmek temayülünde olduklarından Hükümet'le daimi mücadele halindeydiler. Arnavutluk, Yemen, Kerek, Irak ve Kürdistan hadiseleri ve Makedonya gürültüleri hep aşiret ve cemaatlerin içtimai kudretlerinin Hükümet kuvvetiyle çarpışması demekti.

Bir cemaat, –her ne şekilde olursa olsun– siyasi bir cemaatten iba-

ret olan devletin daimi rakibi sayılmak lazımdır. İçtimai bünyemiz, taifeleri, aşiretleri, kafileleri, hizipleri, kabileleri ve sair bin türlü gizli ve aşikâr cemaatleri, heyetleri içine alırken muhafazakâr olmak eski kötü idareyi takip etmek demekti.

Türkiye'de şiddetli muhafazakâr olan Patrikhanelerdi. Aşiret reisleri, derebeyleri de muhafazakârdılar. Halkın yüzde doksanı adalet ve ıslahat istemekteydi. Köylüler, esnaf, ahâli, hakiki eşraf, ilerleme, refah ve bayındırlık isteyen büyük çoğunluk terakkiperverdi. Seleflerimiz (bizden öncekiler) iyi bir siyaset takip etmiş, hukukumuzu muhafaza edebilmiş olsaydı, muhafazakâr olmaktan zarar görmezdik. Halbuki ne kadar kaideler, âdetler varsa hepsi Osmanlılığın aleyhine, Osmanlılık düşmanlarının lehineydi. Muhafazakâr olmak, Osmanlılığın hayati menfaatlerine aykırıydı. Çünkü, birçok fena usul ve kaidelerin, zararlı müesseselerin ve âdetlerin devamını istemek demekti.

Genel durumu böyle gören İttihat ve Terakki 'siyasi hayatında inkılapçı, içtimai hayatında tekâmülcü' (kemal bulma, uygunlaşma anlamındadır) idi. Terakki kelimesi muhafazakârlığın zıddı sayılır, terakkinin, ilerlemenin tekâmül ve inkılap yoluyla temin olunacağına inanılırdı.

Yukarıda okumuştuk, kongre, üçüncü maddeyi ilmi delillere dayanarak reddetmişti. Yayınladığı kararının sonunda da 'tefrikayı (ayrılığı), icap ettirecek ortada hiçbir hal kalmadığını' söylemişti.

Halbuki hizipçiler için temel dava, üçüncü maddeydi, Hürriyet ve Meşrutiyet uğrunda fedakârlık etmiş, yetişmiş genç elemanlar, nasıl olur da bu hizipçiler, kendileri dururken, yine nâzır olabileceklerdi? Veyahut baskı yapılarak istifa eden genç nâzırlar (vekiller) yeniden eski mevkilerini alabileceklerdi?

Böyle bir hali önlemek maksadıyla Kongre'nin 'arada bir mesele kalmamıştır' şeklindeki karar ve ilanına rağmen henüz parti saflarından ayrılmamış, Sadık Bey'e bağlı hizipçiler, "Millet siyasi tecrübe tahtası değildir," şeklinde karşı propagandalarıyla, için için şahsi hoşnutsuzluğu devam ettirmek istiyorlardı. Meclis içinde de muhalefetin gelişmesine zemin hazırlanmış oluyordu. Bu yüzden mecliste muntazam denilebilecek bir çalışma olamıyordu. Meclis'in feshinde, bu durumun büyük etkisi olduğu az sonra görülecektir.

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İLK SEÇİM BEYANNAMESİ VE GÖRÜŞLERİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve Meşrutiyet'i elde ettikten sonra ilk iş olarak seçimlerin yapılması ve Mebusan Meclisi'nin toplanması gerekiyordu.

Diğer bir yerde söylediğim gibi seçimlerde Cemiyet aday göstermemişti. Fakat seçim münasebetiyle bir bildiri yayınlamıştı. Bunda memleket idaresindeki görüşleri ve kısmen de prensipleri açıklanıyordu. Denilebilir ki bu bildiri, inkılabı başaran Cemiyet'in millete ilk esaslı hitabıydı. Bunu da aynen kaydediyorum:

Bütün herkes bilsin ki, Osmanlı toprağında oturan ve yaşayan İslam, Hıristiyan bütün insanlar, bu vatanın evladı olup millî menfaatler ve medeni haklardan faydalanmak hususunda biri diğerinden farklı değildir. Şeriat nazarında, kanun karşısında hepsi birdir. Din ve mezhep bahsindeki itikat anlaşmazlıkları yalnız Allah'a ve ahirete ait manevi bir hal olup bunun dünya işleriyle ilgisi yoktur.

Bundan dolayı bir memlekette oturanlar, bir devletin tebaası, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin birbirlerinin vatandaşı, toprak kardeşi olduğundan gerek Hükümet'in kanuna aykırı icraatına ve gerek bir ecnebi kuvvetin taarruzuna elbirliği ile karşı durup haklarını, hürriyetlerini güvenlik ve istirahatlerini korumaya mecburdurlar. Hükümetin iç ve dış idaresini daimi surette kontrol altında tutarak umumi menfaatlere uymayan işleri reddetmek, millet ve memleketin refah ve saadetini temin edecek usul ve kanunların iyi ve düzenli bir şekilde gidişinin muhafaza edilmesine nezaret etmek bütün milletin hakkıdır.

Bundan sonra eski devrin yolsuzlukları, idaresizlikleri ve haksızlıkları sayılarak deniliyor ki:

Bu felaketler hep bizim birleşemezliğimizden, korkaklığımızdan doğuyordu. Allaha şükür olsun ki, yine bu milletin İslam ve Hıristiyan bütün evladı aralarında bir İttihat ve Terakki Cemiyeti kurarak ve canlarını tehlikeye koyarak tam bir metanet ve iyi niyetle yıllarca çalıştıktan sonra başımızın belası olan o zalim idareyi bir gün içinde mahv ve harap ettiler. İşte o Cemiyet size hitap ediyor.

Vatandaşlar, Allaha şükürler olsun elimize mesut bir Hürriyet Devri geçti. Bunun kadir ve kıymetini bilerek tabii haklarımızı tecavüzden, taarruzdan sonuna kadar muhafazaya çalışalım. Bundan sonra Hükümet kendi keyfiyle hareket edemeyecektir. Meclis-i Mebusan'a milletin göndereceği vekiller her işe nezaret edecekler ve alınan paraları Devletin şan ve şöhretinin yükselmesine ve milletin refah ve rahatının devam etmesine sarfettireceklerdir. Yollar yapılabilecek, ormanlar korunacak, dahildeki mahsullerimizin sürümü sağlanacak ve memleketin ticaret ve sanayii korunacak, daha birçok bayındırlık işleri meydana getirilecek ve her işte kabiliyetli memurlar kullanılıp hile ve rüşvete meydan verilmeyecek, haydutluk ve yol kesicilikten eser kalmaya-

cak, asker alma işlerindeki yolsuzluklar kaldırılacak, kimse kimseye müdahale edemeyecek ve memleketimiz iç ve dış taarruzdan korunacaktır. İşte hep bu işleri üç ay sonra açılacak olan Meclis-i Mebusan'a göndereceğimiz milletvekillerimiz yapacak veya yaptıracaktır. Şimdi bize düşen en mühim vazife yukarıda saydığımız servet ve saadet sebeplerini hakkıyla anlayıp müdafaa edebilecek vekilleri bulup onları seçmektir.

Bulunacak milletvekilleri vatanına ve vatandaşlarına hakkıyla muhabbet gösteren hamiyetli kimseler olmalıdır. Tahsil görmüş, devlet işlerini, memleketin ihtiyaçlarını, milletin durumunu bilen insanlar bulunmalıdır. Eski idare zamanında rütbe ve nişan ve memuriyet karşılığında hafiyelik etmiş, rüşvet almış kimselerin ve ahâli ile Hükümet arasında vasıtalıkla servet sahibi olan sözü geçer kimselerin hamiyet ve vatan muhabbeti olmadığından millete vekil olarak Meclis-i Mebusan'a seçilmeleri katiyen doğru değildir.

Vicdanını, namusunu, milyonlarca paradan daha kıymetli sayan ve her nerede olursa olsun doğruyu söylemekten çekinmeyen, hak ve adalete uymak ve hürmet etmekle meşhur olan tarafsız kimseleri arayıp bularak vekalet emanetini onlara vermek millete farzdır.

Vekiller bu vasıflara sahip olmazlarsa milletin kazandığı hürriyet hakkından faydalanmalarının aksine evvelkinden beter fenalıklar yüz gösterir. Hasılı, vekil seçmek pek mühim bir meseledir. Bir şahıs, işleri için muhtaç olduğu vekili seçmekte hata ederse ayıp değildir. Fakat elli bin kişinin bir vekil seçiminde isabet edememesi hem ayıp, hem de zûldür. Bu konuda kimseden korkup çekinmemeli, herkes oy ve fikrini serbest söylemelidir. Nizama sığmaz, kanuna uymaz bir işiniz olmadıkça size kimse bir şey yapamaz. Hatıra, gönüle mağlup olursanız görülecek zarar hem çok, hem de umumi olur. Aklınızı başınıza alınız. Şimdi bütün ecnebi devletler bize bakıyorlar. Bunca yıldır İstibdat boyunduruğu altında sersemlemiş olan bir milletin birdenbire gösterdiği hayat eserini mucize kabilinden sayıyorlar.

Şimdilik hepsi bize karışmaktan el çektiler. Eğer adamakıllı medeniyet ve terakki yolu tutarak hepimiz kardeş gibi o yolu muhafaza edersek bize yardım edecekler ve birleşmemize ve anlaşmamıza can atacaklardır. Aksi takdirde kudretsizliğimize, miskinliğimize yani istiklal şerefine layık olmadığımıza hükmedeceklerdir ki, Allah korusun bu halin neticesi bir felakettir. Milletimizi, varlığımızı kendi elimizle tehlikeye atmayalım. Hür ve mesut olarak yaşayalım. İyi niyet ve tam bir ihtiyat ve dikkatle hareket ettiğimiz halde Tanrı'nın yardımı daima bizimle beraberdir ve yol göstericimizdir.[5]

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SİYASİ PROGRAMI

Şimdi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi programından bahsedebiliriz. Cemiyet iç idareye ait siyasetini programında şöyle izah etmişti:

İttihat ve Terakki Partisi'nin idari siyaseti tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif esasına müstenittir.[6]

Tevsi-i mezuniyet, merkezden tayin olunan memurların icra salahi-

yetlerini genişletmek, tefrik-i vezâif ise, Millî Meclis'e ait vazifelerden bir kısmını Vilayet Umumi Meclisi'ne bırakmaktır.

İttihat ve Terakki Partisi yalnız idari 'tefrik-i vezâif'i kabul etmiş, siyasi bir 'tefrik-i vezâif'e şiddetle muhalefet etmişti.

İttihat ve Terakki'ye göre, bu kelimenin yerine 'adem-i merkeziyet' tabirini kullananlar, ayrılık fikrini güden siyasetçilere, Merkez'in büsbütün yok olması ümidini vermişlerdi.

İttihat ve Terakki Partisi'nin bu idari umdesi, bugün elimizde ve yürürlükte bulunan 'İdare-i Vilayet Kanunu'nda tamamiyle yer bulmuştur.

Mali siyasetinin başında kapitülasyonların kaldırılması yer bulmaktaydı. İttihat ve Terakki Partisi, iktisadi istiklali zedeleyen ve ecnebilere taalluk eden mali, iktisadi imtiyazlar ve istisnalarla umum kapitülasyonların kaldırılmasını en mukaddes gaye sayıyordu.[7]

Nitekim 1914'te, Birinci Cihan Harbi'nin başında kapitülasyonlar kaldırılmış, buna göre mali, adli siyasetimiz idare olunmuştu.

İttihat ve Terakki'nin maarif siyasetinde İmparatorluk İdaresi'nin etkisi ve izleri vardı. Osmanlı milletinin siyasi terbiye ve ehliyetlerinin aynı tarzda olması için, özel okullarla cemaat okullarını Hükümet'in teftiş ve nezareti altına almak istiyordu. Bunun için de hiçbir unsurun ana diline, edebiyatına ve itikatlarına karışmayacağını söylüyordu. İlk ve orta okullarda Türkçe'nin, yalnız resmi dil olarak okunması mecburi olmakla beraber her mahallin ana dili, ders lisanı idi. İlk tahsil mecburi ve parasızdı.

İttihat ve Terakki'nin siyasi programına giren bütün umdeleri teker teker gözden geçirmenin çok uzun olacağı düşüncesiyle bu kadarla yetindim.

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN PARTİ OLARAK BÜNYESİ VE ZİHNİYETİ

Gizli bir komite halinde çalışan Cemiyet'in, siyasi bir parti haline istihalesinden, geçmesinden sonra, bünye ve zihniyetinde hayli değişiklikler oldu.

Ziya Gökalp'in Umumi Merkez üyesi sıfatıyla bu değişiklikte mühim rolü vardı. Şimdi sırasıyla, İttihat ve Terakki Partisi'nin siyasal ve sosyal alanda takip etmek istediği prensipleri anlatmaya çalışacağım:

İttihat ve Terakki teşkilatı 'siyasi' ve 'içtimai' diye ikiye ayrılmıştı. Siyasi teşkilatı itibariyle İttihat ve Terakki, bir partidir. Bunun üyele-

ri, Osmanlılığın ittihat (birleşme, birlik) ve terakkisini (ilerleme) en iyi politika olarak kabul eden bütün vatandaşlardı. İttihat ve Terakki, gayeleri dışında yalnız 'iftirakçı' (ayırıcı, dağıtıcı) ve muhafazakâr partiler tasavvur olunurdu.

Milletin büyük çoğunluğu, İttihatçı ve Terakkisever olarak kabul edildiğinden seçecekleri milletvekillerinin, partinin siyasi düşüncelerini temsil etmelerini isterdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi teşkilatı üç bölüme ayrılmıştı:

1- Seçmenler Heyeti: Milletin büyük ekseriyeti idi. Yani Osmanlılığın ittihat ve terakkisini siyasi gaye ve en seçme siyaset (nuhbe-i siyasiyye) olarak kabul eden bütün Osmanlı vatandaşlardı. Bunlar devletçe çıkarılan kanunlar dairesinde seçim haklarını kullanırlardı.

2- Seçim Heyeti veya Komitesi: Cemiyet, seçim zamanında seçim hakkına sahip olan ittihatçı ve terakkisever vatandaşları aydınlatarak ve irşat ederek Mebusan Meclisi'nde İttihat ve Terakki programına göre çalışan bir ekseriyet vücuda getirirdi. Bu vazifeyi yaptığı zaman İttihat ve Terakki bir seçim komitesi suretinde çalışmış olurdu.

3- Seçilmiş olan heyet, Mebusan Meclisi'ndeki İttihat ve Terakki grubu idi.

Vazifesi: Ekseriyetin verdiği hakla Hükümet kuvvetini ele alarak başta Halife ve Padişah olduğu halde kuvvetli, âdil bir Osmanlı Devleti kurmaktı.

Biraz daha izah edilirse partinin birinci derecede ele aldığı umdeler kanunların adalet, Meşrutiyet ve Osmanlılığa göre düzenlenmesi, harici esasların ve geleneklerin korunması, hürriyet, müsavat [eşitlik], uhuvvet (kardeşlik) gibi inkılap esaslarının yerine getirilmesi; ordu ve donanmanın kuvvetlendirilmesi; millî birliğin ve vatanın bütünlüğünün sağlanması idi.

Umumi Merkez, seçmenlerle, seçilen milletvekilleri arasında aydınlatıcı bir heyet derecesinde umumi efkâr ile Mebusan Meclisi'ndeki grup arasında karşılıklı bir anlaşma vasıtasıydı.

Bundan başka, İttihat ve Terakki, içtimai müteşebbis bir kuvvetti.

Bu yoldaki görevi ikna (inandırmak) ve irşat kuvvetleriyle, okul, gazete ve kitaplarıyla, sanat evleriyle, şirketleriyle, muhtaçlara yardımlarıyla halkın ruhuna girerek, ahlak bakımından yüksek, iktisat bakımından ileri, çalışkan, hür fikirli, adaletli ve şefkatli bir 'Osmanlı milleti' meydana getirmekti.

Siyasi inkılâp, idare şekillerinin ve kanunların ittihat ve terakkiye göre değişmesinden ibaretti. Fakat fikirler, duygular ve ahlak değişmedikçe yaratılışta mevcut olduğu halde meydana çıkmayan birtakım âli ve insani temayüller yeniden hayat bulmadıkça idare şekillerinin ve kanunların değişmesi, mesut bir sonuç veremezdi.

Fertler arasında ırkın, verasetin, muhitin, terbiyenin, içtimai sınıf ve şartların doğurduğu eşitsizlikler, yalnız Kanun-ı Esâsî ve sair kanunlara konacak hükümlerle ortadan kaldırılamazdı.

Bu nevi eşitsizlikleri resmen değil, fiilen yok etmek suretiyle müsbet ve içtimai bir eşitlik yaratmak için uzun ve yorucu çalışmalarla elde edilecek bir ruh terbiyesine de ihtiyaç vardı. İdare şeklinin ve kanunun yaptığı fenalıkları yeni idareler ve yeni kanunlar ıslah edebilirdi. İçtimai şekillerin ve çeşitli terbiyenin meydana getirdiği fenalıkları ise ancak, yeni içtimai şartlar ve yeni terbiye kuralları düzeltebilirdi.

Böyle bir terbiyenin umum seçmenlerce benimsenmesi ve kabulü, 'içtimai amme hakimiyetinin temeli ve Meşrutiyet'in dayanağı' sayılırdı.

Marifet ve necabet, soyluluk tamim edilmedikçe, avam (tahsilsiz halk) havaslaştırılmadıkça (aydın hale getirilmedikçe) halk hükümeti kurulamayacağından (millî egemenlik ideali) ancak avamın yükselmesiyle mümkün görülürdü.

Cemiyet, teşebbüs ve çalışmaları arasında yalnız içtimai bir eşitlik ve hürriyet, yalnız içtimai bir adalet, kardeşlik temininin bulunmasını yeter görmüyordu. Osmanlılar'ın siyaset bakımından hâkim olduğu halde iktisadi ve içtimai bakımdan hükümlü halinde bulunması kendisini bu yolda gayrete sevk ediyordu.

Cemiyet'in içtimai müteşebbis kuvvetleri: Umumi Merkez, Merkez Heyetleri ve Kulüpler idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti tüzüğüne göre, umumi kâtip ve kâtib-i mesuller, milletvekili ve ayân olamazlardı. Ancak son zamanlarda Mebusan Meclisi'ndeki İttihat ve Terakki Parti Grubu ile Umumi Merkez arasında aracı olmak üzere yalnız umumi kâtibin, milletvekili olmasına müsaade edilmişti. İllerdeki kâtib-i mesuller de hayatlarını partiye bağlamışlardı. Cemiyet'in gayesi dışında hiçbir iş ve görev kabul etmezlerdi.

Kâtib-i mesuller, murahhaslar (delegeler), illerde Umumi Merkez'i ve netice itibariyle Cemiyet'in manevi şahsiyetini temsil ettiklerinden görevleri icabı ahlaki kayıtlara tamamiyle riayet etmeleri, daima mütevazı ve iyi bir ahlak örneği olmaları gerekirdi. Anlaşmazlıkları halledip zararlı akımlara selim yönler vermeye çalışmakla beraber, halkın temiz duygularına hürmet etmeleri, hayırlı işlerde onlara öncü olmak suretiyle İttihatçılığın fedakârlık olduğunu fiilen göstermeleri bunların görevleri arasındaydı.[8]

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NDE MİLLİYETÇİLİK ZİYA GÖKALP'IN TURANCILIĞI ANLATIŞI BENCE, BUGÜNÜN MİLLİYETÇİLİĞİ NASIL OLMALIDIR?

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk olmayan unsurların millî programlarından fedakârlık yapmak istemediklerini kısa bir zamanda anladı. İlk kuruluş devrinde bağlandığı Osmanlılık fikri zaafa uğramaya başladı. 31 Mart Vakası'ndan sonra Cemiyet yalnız Türk unsuruna dayanan kuvvetli bir hükümetin, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmaktan kurtarabileceğine inandı ve gayretlerini bu emel üzerine topladı.

Ziya Gökalp Selanik Umumi Merkez üyeliğine seçildikten sonra, Cemiyet içinde fikir cereyanları kuvvetlendi. Ziya Bey'in: "Garp medeniyetindenim, İslam ümmetindenim, Türk milletindenim," şeklindeki telkinleri genç dimağlarda yer bulmaya başladı.

Balkan Muharebesi'nin binbir faciası içinde Arnavut, Arap gibi Müslüman unsurların da Türk topluluğundan ayrılmak istedikleri meydana çıkınca, bizde de milliyet fikri kıvamını buldu. Hadiseler, hep bu yönden muhakeme edilmeye başlandı: Devleti doğuran milletin, güvenilecek tek kuvvet olduğu hükmüne varıldı.

Mütareke Devri'nde İttihatçılar'ı muhakeme etmek için Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kurduğu, İstanbul'daki 'Divan-ı Harb-ı Örfî' (Sıkıyönetim) –ki bundan ileride bahsedeceğim– Ziya Gökalp'i sanık olarak yazılarından ve düşüncelerinden hesap vermeye davet etti. Meseleyi aydınlatmış olmak, o zaman hâkim olmaya başlayan fikirleri göstermiş olmak için, hâkim ile zavallı sanık Ziya Bey arasındaki soru ve cevapları aynen kaydediyorum:

Reis Mustafa Nazım Paşa,

– Ziya Bey! Sizin *Yeni Mecmua* namında bir mecmuanız var mı?

Ziya Bey:

– *Yeni Mecmua* bir mecmuadır. Bendeniz oraya yazı yazarım.

Reis:

– Orada Turancılık gibi bir makaleniz varmış. Bu makale Osmanlılık sıfatına Turancılığın tercihi hakkında imiş. Bu babdaki içtihadınızı izah eder misiniz?

Ziya Bey:

– "Turan nedir?" diye bir makalem var. Orada gösteriyordum ki, bugün tasavvur edilebilecek Turan, harsî (kültürel) Turan'dır. Yani Osmanlı Türkleri bir hars (kültür) yapacaktır. Sonra bunu diğer Türkler kabul ederse... işte, harsî Turan budur. Ve bu da Osmanlı Devleti için faydalıdır. Çünkü, bir kere memleketimizde Osmanlılığın esası olan Türklük ilerleyecek, tabii Devlet de kuvvetlenecek; sonra da bütün Türkler, bu Osmanlı Türkçesi'ni kabul edecekler. Harsî Turan'dan maksat Azerbaycan Türkleri zaten başlamışlardır. Osmanlı Türkçesi'nin taammümü (yayılışı) Osmanlı edebiyatının millî edebiyat olarak kabul edilmesi... tabii Türkleri buraya kalben merbut bırakacak (bağlayacak). Buradaki eserler bütün Türk âleminde okunacak, gazetelerimizin, kitaplarımızın okuyucuları çoğaldığı gibi tabii muharrirler de, edipler de eserlerinden daha çok fayda görürler. Makale bu suretle baştan nihayete kadar bunun Osmanlılığa faydalı olacağına delalet ediyor ve sarahaten ifade ediyor.

Reis:

– Bu anâsır-ı gay-i müslimeyi (müslüman olmayan unsurları) bazı gûna [çeşitli] hissiyâta düşürmez mi?

Ziya Bey:

– Hayır efendim. Bütün anâsır-ı Osmaniye (Osmanlı unsurları) kendi harslarında muhtardır. Yani her unsur kendi millî harsında muhtardır. Kendi edebiyatını, kendi harsını, kendi lisanını neşredebilir. Binaenaleyh bu usul onları gücendireceğine, bilakis memnun eder. Çünkü aksi fikirde bulunanların, yani "Türk milleti yoktur, Türk harsı yoktur, yalnız Osmanlı lisanı vardır, Osmanlı harsı vardır," diyenlerin fikri, anâsırı gücendirir. Çünkü tabii diğer milliyetleri tanımaz. Yalnız Osmanlı milliyeti vardır. Halbuki bendenizin itikadına göre, Osmanlı tâbiri devletindir. Devlet-i Osmaniye'ye tâbiyiz. Fakat Devlet-i Osmaniye içinde Arap milleti, Türk milleti, Ermeni milleti var. Birçok milletler var. Bu, bilakis her milletin milliyetini tasdik ediyor. Çünkü, Osmanlı Devleti ancak mütekabil hizmet esasına müstenit bir ittihâd-ı anâsıra istinad edebilir. Yoksa, hepimiz Osmanlı'yız, milliyetimiz yoktur demekle 'ittihâd-ı anâsır' olamaz, bilakis bunu unsurlar reddederler.

Reis:

– Milliyet iddiası başka. Fakat Osmanlılık birçok milletlerden teşekkül etti-

ği için onların beynindeki rabıtayı takviye etmek icap eder. Yalnız içlerinden bir kısmını intihap edip de [seçip de] onların milliyetini meydana koymaya sâyetmek (çalışmak) tabiîdir ki diğer anâsırın hatta belki Müslüman olan diğer unsurların da inkisar-ı kalbini mucip olmaz mı (kalbini kırmaya sebep olmaz mı)?

Ziya Bey:

– Hayır efendim. Her unsur...

Reis:

– Osmanlılık namı altında içtima etmişler. Hatta bunlardan bazıları, pek çok Hıristiyan, zatıaliniz daha iyi bilesiniz ki, Türkçe'den başka lisan bilmezler. Kendi lisanlarını bile tekellüm etmiyorlar (konuşmuyorlar). Osmanlılık nam-ı celîli altında toplanmış olan kavimlerin yekdiğerine olan rabıtası teşyid edilecek (bağları kuvvetlendirilecek, şiddetlendirilecek) yerde, onların bazı hususatta bazı gûna inkisarını (gücenmesini) mucip olacak bu gibi makalelerden ne fayda bekliyordunuz?

Ziya Bey:

– Eskiden, Türkçe'den başka lisan bilmeyen Rumlar bilahara çocuklarını Atina'ya gönderdiler. Rumca'yı öğrettiler. Ermeniler de öyle. Ermeniler de yine lisanlarını ihya ettiler. Bu asır milliyet asrıdır. Bahusus Wilson prensipleri de bunu büsbütün meydana çıkardı. Her millet, milliyete doğru gitmek mecburiyetindedir. Fakat bu milliyet Osmanlı tâbiyetine halel getirmez. Osmanlı kelimesi bir siyasi cümledir[9], bir devlettir. Bir devlet dahilinde müteaddit milletler olabilir. Fakat o milletlerin ahengine, ittihadına belki mani olacak şey, milliyet prensibinin inkâr edilmesidir.

Milliyet yoktur demekle, tabii unsurların imtizacına (kaynaşmalarına) mümanaat edilmiş (mani olunmuş) olur. Halbuki bendenizce Türk milleti ne kadar muhterem ise diğer milletler de o derece muhteremdir. Her milletin harsı vardır. Her milletin harsı birbirine lâzımdır. Adeta milletler arasında bir 'taksim-i amal' (iş bölümü) vücuda gelmiştir. Her millet hususi bir hars meydana getirmekle, bir sanayi-i nefîse (güzel sanatlar) meydana getirmekle tabii yalnız kendisi mütelezziz olmuyor (zevk almıyor). Başka milletler de bütün milletlerin musikisinden, resminden, şiirinden, edebiyatından, her türlü sanayi-i nefisesinden mütelezziz oluyor. Milliyetlerde millî bir zevk olduğu gibi bir de 'exotique' zevk vardır. Yani harici zevk, sanayi-i nefîseden zevk almak. Mesela Pierre Loti Türk sanatından, mimarisinden zevk alıyor. Tabii bu 'egzotik' zevkten dolayı Türk harsını seviyor. Bunun gibi Türkler de, Fransız, İngiliz, Alman, her milletin harsından mütelezziz olduğu gibi memleketimizde bir unsurun harsı olsa bundan da herkes, bütün unsurlar müstefit olurlar (faydalanırlar). Çünkü insaniyette bu kadar müteaddit harslar vücuda gelir. İnsaniyet de teâli eder [yükselir].[10]

Türkçülüğün Esasları adındaki eserinde Ziya Gökalp der ki:

Türk Milleti'nin sosyolojisini ve psikolojisini tetkik için, sarfettiğim mesainin mahsulleri kafamın içinde istif edilmiş duruyordu.

Türkçülüğü bütün mefkûreleriyle, bütün programıyla ortaya atmak lazım geldiğini düşündüm. Bütün bu fikirleri ihtiva eden 'Turan' manzumesini yazarak *Genç Kalemler*'de[11] neşrettim. Ondan sonra mütemadiyen bu manzumedeki esasları şerh ve tefsir etmekle uğraştım.[12]

TURAN

Nabızlarımda vuran duygular ki, tarihin
Birer derin sesidir, ben sahifelerde değil,
Güzîde, şanlı, necip ırkımın uzak ve yakın
Bütün zaferlerini kalbimin tanininde,
Nabızlarımda okur, anlar, eylerim tebcil.
Sahifelerde değil, çünkü Attila, Cengiz,
Zaferle ırkımı tetvîç eden bu nâsiyeler,
O tozlu çerçevelerde, o iftira-âmiz
Muhit içinde görünmekte kirli, şermende;
Fakat şerefle nümâyan Sezar ve İskender.
Nabızlarımda evet, çünkü ilm için müphem
Kalan Oğuz Han'ı kalbim tanır tamamiyle,
Damarlarımda yaşar şân ü ihtişamiyle
Oğuz Han işte budur gönlümü eden mülhem:
Vatan ne Türkiye'dir Türkler'e ne Türkistan;
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan...[13]

Ziya Bey, sözlerine şu mütalaayı da ilave ediyordu:

Osmanlıcılık'tan da İslam ittihatçılığından da memleket için tehlikeler doğacağını gören genç ruhlar kurtarıcı bir mefkûre arıyorlardı. Turan manzumesi bu mefkûrenin ilk kıvılcımı idi.[14]

Turancılık edebiyatının bir kısım gençlerin ruhunu okşadığı bir hakikatti. Milliyetçilik cereyanı yayılmaya başladığı zaman, bir vatandaşa Türk'tür demek için onun başka dinden olmaması, ayrı bir ırktan olduğunu iddia etmemesi kâfi gelirdi. Ziya Bey'in diğer bir telkini de:

Millet, ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildi. Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Türk köylüsü onu: 'Dili dilime, dini dinime uyan' diye tarif eder. Filhakika bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, dilde ve dinde müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insanî şahsiyetimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır.

Maddi meziyetlerimiz ırkımızdan geliyorsa manevi meziyetlerimiz de terbiyesini aldığımız cemiyetten geliyor.[15]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin belli başlı üyeleri arasında Tanzimat'ın Osmanlılık politikasına sadık kalanlar olduğu gibi ümmetçilik veya İslamcılık, Türkçülük ve milliyetçilik siyasetini güden şahsiyet sahibi insanlar da vardı. Bunlardan başka oportünist bir zümreye de rastlanırdı. Bunlar, daha çok devlet ricali ve büyük rütbeli memurlar arasında bulunurdu. Bütün bunları bir çatı altında ve bir arada tutan ve gayrete getiren İttihat ve Terakki'nin kuvveti, vatan muhabbeti idi.

Bu topluluğun içinde ve Ziya Gökalp'in yanında idealist aydın bir gençler grubu meydana gelmişti. Tanzimatçılar'ın kısır Osmanlılık politikası bu gençlerin ateşli ruhunu tatmin etmiyordu. Uğrunda fedakârlık edebilecek iç çekici taze bir mefkûrenin peşinde idiler.[16]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin esas tüzüğünde bir değişiklik olmamıştı. Bu yeni millî cereyan da resmen kabul ve ilan edilmemişti. Fakat Cemiyet'in ön safındaki elemanları Ziya Gökalp'ın telkinlerini yeni bir mefkûre olarak kabul etmeye başlamışlardı. Bunlar sözleri, yazıları, şiirleri romanları ile Turancılığı yayıyorlardı. O zaman için yeni olan bu fikirleri şu suretle özetleyebilirim:

Bir insanın nasıl duygusu, ruhu ve vicdanı varsa milletlerin de sosyal duyguları, ruhları ve vicdanları vardır.

Mefkûreler ancak bu şekilde milletlerin vicdanından doğar; birkaç kişinin eseri değildir.

Her milletin kendi varlığını mukaddes bir nur dairesi içinde duyması gereken parlak bir idrak ve bir anlayıştır ki buna mefkûre derler. Mefkûresi olmayan bir millet ölmüş sayılır. Çünkü bu çeşit insanlar enerjiden, her fedakârlıktan yoksundur, milletin varlığı uğrunda canını vermekten çekiniyorlar demektir.

Bu telkinleri arasında ırkçılık nazariyesini açıktan red ederlerdi. Bugün milletlerde ırk esası aramak gülünçtür; çünkü ırklar birbirleriyle ihtilât etmiştir [birleşmiştir]. Genel olarak kendi bucağında kalmış, yabancılarla karışmamış ırk bulmak güçtür. Hiçbir yerde saf ırk kalmamıştır. Hemen her memlekette devirler ve yüzyıllar boyunca çeşitli ırklar gelip geçmiştir, derlerdi.

Şu halde milliyet esastır. Millet bir dil konuşan, bir din, bir terbiye ve kültürle birbirlerine bağlı kişilerin topluluğudur.

Milletler mefkûreleri de dil, din, terbiye, duygu ve can kardeşlerini birleştirip hepsini siyasi bir sınır içinde toplamak ve her çeşit menfaatlerini sağlamaktan başka bir şey değildir.

Pan Germenizm, Pan Slavizm, Pan Hellenizm gibi...

Bunlardan örnek olarak Pan Hellenizmi şöyle anlatırlardı: Birkaç milyonluk cılız Rumluk içinde bu mefkûre hemen hemen kemalini bulmuştur. Dünyada ne kadar Rum varsa hepsi bir dil konuşur. Edebiyatları birdir. Kültürleri birdir. Bugün bir Atinalı, bir Adalı, bir İstanbullu bir Sofyalı Rum'un ruhları, duyguları, düşünceleri birbirinin aynıdır. Bütün Rumlar'ı siyasi sınırları içinde toplamaya çalışır. Yunanistan'da resmî hükümetler de bu mefkûreye göre çalışmak zorundadır. Ya, Pan Slavizm, Büyük Petro'nun uygulanmakta olan vasiyeti nedir? Bulgarlar Makedonya için neden ah çekerler?

İtalyanlar'ın irredentizm'ini bilmiyor musunuz?[17]

Almanya'da olduğu gibi bir millet, dil, din, terbiye kardeşlerini siyasi bir sınır içinde birleştirdikten sonra manevi bir kudret kazanır; ilerlemesi, medeniyeti, saadeti, kuvveti son kerteye varır mütalâasında bulunurlardı.

Türkler'in mefkûresine gelince, derlerdi: "Milliyet gayesini hiçe sayan, aç ve kör bir emperyalizm, bir cihangirlik değildir. Bizim mefkûremiz: Asya'da birbirine bitişik olarak yayılmış Türk illerini Osmanlı Bayrağı'nın gölgesine toplayarak büyük ve kuvvetli bir ilhanlık kurmaktır," ve ilave ederlerdi:

"Şu halde ırk ve kan cihetini derinden araştırmamalıyız, milliyet esasına değer vermeliyiz. Bugün (o tarihte) Anadolu'da Türkçe konuşan 14-15 milyon müslüman vardır ki bunların hepsi Türktür. Kafkasya'da sekiz milyon Türk'ün hepsi Müslümandır ve Türkçe'den başka dil bilmezler.

"Kafkasya'dan sonra büyük Türk dünyası başlar. Buhara, Semerkant, Taşkent, Kaşkar, Yarkent, Hutan, Aksu, hasılı ta Karakurum'a ve daha ileriye kadar bu geniş yerler hep Türk milleti ile doludur. Hepsi Müslüman olduğu gibi dilleri de Türkçe'dir. İstanbul şivesine benzeyen saf Türkçe konuşurlar. Buralara 'Türkistan' denir.

"Ayrıca şimal Türkleri vardır. Kazan, Ufa, Volga boyunca yayılmışlardır. Bunların dilleri bizim lehçemizden biraz ayrılır. Tatar şivesi de umumi Türk edebiyatının etkisiyle İstanbul lehçesine elbette yaklaşacaktır. Musa Bekef ve benzeri edip, mütefekkir ve bilginler gibi millet ruhunu kavramış olanlar eserlerini hep İstanbul'da konuşulan Türkçe ile yazmaktadırlar.

"Kırım'ın *Tercüman* gazetesindeki dil, İstanbul'unkinin aynıdır. Bu çığırı açan rahmetli İsmail Bey'in şiarı, hemen bütün Kuzey kardeşlerimizin mefkûresidir: Dilde, işde, fikirde birlik...

"Ya Sibirya ve Altay etekleri... sonra Pamir!...

"Altay halkının hep Türk olduğu bilinmektedir. Pamir'i tanıyanlar, buradaki Türkler'in, Türkçe'den başka dil konuşmadıklarını, hakanımızı (Osmanlı Padişahını) tanıdıklarını, mukaddes bildiklerini söylemektedirler.

"Şu halde aralarında hiçbir yabancı kesif millet bulunmayan yetmiş beş milyonluk saf Türk milleti, doğudan batıya doğru Asya'nın ortasını kaplıyor demektir. Bunların bir kısmı Çin'in bir kısmı Rus'un idaresinde, bir kısmı da hâlâ kabileler halinde hür ve serbest... Dili, dini bir olan bu 75 milyonluk, şan ve şeref sahibi bir millet, engin tarihini unutarak yabancıların esiri kalabilir mi? Elbette kalamaz.

Moskof'un ülkesi viran olacak
Türkiye büyüyüp Turan olacak!

"Bu mukaddes gün uzak değildir. Orta Asya, Türkistan, Güney Sibirya, Pamir de bizim siyasi sınırlarımız içine girdiği zaman Batı Türkleri'nin hükümeti artık Osmanlılık'tan çıkacak, hakiki ve büyük bir Türk ve Müslüman hükümeti, bir Turan devleti doğacaktır.

"Osmanlılar'ın hakanı ve bütün Müslümanların halifesi olan zat bütün yeryüzündeki Türkler'e hüküm ettiği vakit hakanlıktan çıkacak, hakanlar hakanı yani 'İlhan' adını alacaktır.

"Dünyadaki bütün Müslüman Türkler'den kurulan 'Turan' hükümeti dindaşları olan Araplar'ın, Farslar'ın, Berberiler'in yabancı Hıristiyan devletler tarafından esir ve perişan edilmelerine müsaade etmediği gibi kendi de onların milliyet ve hürriyetlerine hürmet edecek, dokunmayacaktır.

"Turan devletinin 'muazzam ilhanı' bütün dünyadaki Müslümanların da halifesi olacak, Türk milleti gibi her Müslüman milletin hürriyet ve istiklaline ve dini medeniyetinin tekamülüne çalışacaktır."[18]

Ziya Gökalp'ın Turancılık ve Türkçülük nazariyeleri de dahil olduğu halde bütün bu cereyanların bugün en olgun ve memleket için en faydalı şekli bence, bugünkü Türk millî sınırları içindeki bütün vatandaşları, din, mezhep ve ırk farkı gözetmeden Türk saymak ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanımak, kanuni vazifelerini yerine getiren her kişiye iyi bir vatandaş gözüyle bakmak ve bu görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına dikkat etmek şartıyla yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçiliktir.

BÖLÜM 6

HÜRRİYET VE İTİLÂF PARTİSİ VE MUHALEFET

Yukarıda anlattığım 'hizip' meselesi de milletvekilleri arasında muhalefet fikrini olgunlaştırmıştı. Bilhassa Türk olmayan milletvekilleri muhalif bir partiye çok istekliydiler.

Bu hava içinde, Hürriyet ve İtilâf Partisi kuruldu. Yeni partinin programı tamamiyle liberal ve demokratik esaslara dayanıyordu.

Tüzüğün birinci maddesinde:

> Her çeşit kanunu vasıtalarla hakiki Meşrutiyet'in teminine, her unsurun ayrı ayrı içtimai hayat ve tabiî faaliyeti muhafaza olunmak şartıyla tam bir siyasi birlik tesisine, Osmanlı vatanının uğradığı tehlikelerin ve bunu yaratan amillerin bertaf edilmesiyle Osmanlı saltanatının âtisini sağlamaya çalışmak maksadını,

hedef tutuyordu.

Bazı vilayetler için, mahalli icaplara göre, özel kanunlarla idare tarzı kabul ediliyor, memleketin müdafaasına ve esaslı menfaatleri ile ilgili işler müstesna olmak üzere millî eğitim, tarım, bayındırlık gibi diğer işlerin mahalli idarelere bırakılması lazım geleceği ifade olunuyordu.

Bucak müdür ve heyetlerinin halk tarafından seçilmeleri müdafaa ediliyor, bucakların hükmi şahsiyetleri kuvvetlendirilmek isteniyordu.[1]

Devlet memurluğu için, Kanun-ı Esâsî'deki şartlardan başka kayıt

olmayacağı, yani cins ve mezhep ayrılığı düşünülmeyeceği belirtiliyordu.

İktisadi ve mali siyasette; ormanların, madenlerin işletilmesi, ziraatin gelişmesi, ecnebi sermayenin getirtilmesi, Ziraat Bankası'nın müstakil müessese haline getirilmesi gibi umumi mütalaa ve meseleler üzerinde iki partinin görüşleri birleşiyordu. Yalnız az önce söylediğim gibi İttihat ve Terakki, 'Memleketin hayrına uygun milli bir iktisadi ve mali politika takip edilebilmesi için' kapitülasyonların kaldırılması lazım geleceği kanısındaydı. Hatta 1914-1918 Umumi Harbi başlar başlamaz kapitülasyonları kaldırmıştı. Mütareke yıllarının binbir faciası arasında bu da geri gelmişti.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin kapitülasyonların maddi ve manevi tahribatını anlamaması mümkün değildi. Halbuki, programında bu bahse yer verilmediği görülmektedir. Bunun sebebi olsa olsa Avrupalı devletlerin hoşuna gitmeyeceği veya bu beladan kurtulmanın kaabil olamayacağı düşüncesinden ileri gelmiş olabilir.

Yeni Parti'nin karakteristik görüşlerinden biri de, evkafa vermek istediği şekildi. Evkafı, kurulmasını şiddetle müdafaa ettiği 'Cemaat-i İslâmiye'nin idaresine bırakıyordu. Bu bahiste İttihat ve Terakki'nin daha ziyade devletçi ve millî, Hürriyet ve İtilâf'ın ise ümmetçi bir zihniyetle hareket etmek istedikleri anlaşılıyordu. Bununla beraber Hürriyet ve İtilâf Partisi de, rakibi gibi 'Osmanlı Saltanatı'nın âtisinin teminini', 'Devlet-i Osmaniye'nin dininin İslam olduğunu' İslam'ın gayri cemaatlerin dini hukuklarının 'kadimden' beri 'Saltanat-ı seniyyece müttehaz' ve 'Şeriat-ı Muhammediye ile müeyyet' bulunduğunu ifade eylemekteydi.

Program ve nazariye bakımından partilerin durumu normal görünmekteydi. Olsa olsa biri tam liberal, diğeri mutedil liberal veya nispeten muhafazakâr sayılabilirdi. Her ikisi de programlarını tatbik ile vatan hizmetinde bulunabilirlerdi. Maalesef hadiseler böyle tecelli etmedi. Hemen post kavgaları başlamıştı. Ayrıca, parti tüzüğü bir yana şahsi görüş, mezhep ve ırk düşünceleri işe karışmış, bunun neticesi huzursuzluk olmuştu.

Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki müstakil milletvekilleri, üyelerin çoğu Arap olan 'Mutedil Hürriyetperveran Partisi', hoca ve şeyh gibi muhafazakârların bir araya gelmesiyle vücut bulan 'Ahâli Partisi', Rum ve diğer azınlık gruplarının hemen tamamı, Hürriyet ve İtilâf Partisi ile birleşmişlerdi. Bunlardan başka, halk arasında âlim, cahil, serbest fikirli, mutaassıp kimselerle eski imtiyaz ve menfaatlerinden yoksun olan İstibdat döküntüleri ve millî emellerine kavuşmak için Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak isteyen unsurlar, yeni parti-

nin bayrağı altında toplanmışlardı. Bu çeşit insanlar, aralarında konuşurlarken birbirlerine "Görünüşte parti için çalışıyor gibi davranıyoruz, hakikatte ise bütün uğraşmalarımız gizli emel ve ırkımız içindir," derlerdi.

Bize benzeyen yabancı memleketlerde de hal böyle olmuştu. İçinde bulundukları topluluktan ayrılmak isteyenlerin çoğu, daima muhalif partileri tercih etmişlerdi. Girdikleri yeni parti iktidara geldiği zaman da muhalefete geçmişlerdi. Çünkü onlarca, devletin zaafa uğraması, çökmesi, esas olan millî emellerine ulaşmak için daha emniyetli yol olarak kabul edilmişti.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne istikamet tayin etmekle görevli olan yönetim kurullarında bu çeşit insanlar da bulunuyordu. Diğer taraftan partinin bünyesini, dini, dervişliği siyasete alet etmek; Melâmî, Halvetî gibi tarikat mensuplarını, medrese hocalarıyla bir arada yürütmek isteyenlerle din ve mezheplerin siyasete köprü yapılmasını memleket için felaket sayan kimseler teşkil etmekteydi. Bu karışık topluluğun genel başkanlığını Damat Ferit Paşa kabul etmiş. İkinci Reisliğine de Emekli Albay Sadık Bey getirilmişti. Parti teşkilatının idaresi, üye kaydı ikinci reisin dirayetine bırakılmıştı.

Damad'ın Reis olması, yeni partinin Şehzade Vahdeddin'in arzusuyla ve manevi reisliği altında kurulduğu kanısını uyandırmıştı. Bu sebeple Sultan, Saltanat Hanedanı'na mensup kimselerin parti işleriyle meşgul olmalarının yaratacağı tehlikeyi takdir ettiği için, esvapçıbaşısı vasıtasıyla Şehzade'ye ihtarda bulunmuş, 'kendisini siyasete kaptırmaması'nı istemişti.

Ayrıca Muhalif Parti, 'Rum Meşrutiyet Kulübü' ile de geniş bir işbirliği temin etmişti. O kadar ki, bu kulüp ile birleşmeyi bir emrivaki addetmeye başlamıştı. Fakat Rumlar, bir müddet bu fikri kabul etmiş gibi göründükten sonra müstakil hüviyetlerini muhafaza etmeyi tercih eylemişlerdi.[2]

Hülâsa, Hürriyet ve İtilâf Partisi, memlekette ne kadar muhalif, muarız şahıs ve şahsiyetler varsa fikir ve kanaat farkı gözetmeden, hemen hepsini toplayıp 'intikam partisi' halinde, ordu subaylarından bazılarını da içine almak şartıyla meydana çıkmıştı.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin kurucularından Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey, çok zaman fikirlerini maskelemekten uzak kalan bir politikacıydı.

Doktor, muhalifleri ve muhalif partileri ve Hürriyet ve İtilâf namı altında bir araya toplamaktan maksatlarının, iktidar partisini öldürücü bir darbe ile iktidardan atmak olduğunu açıkça söylüyordu. Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin kuruluşunun ertesi günü Selânik Mebusu

Rahmi ve İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) ile yaptığı bir konuşmada bu gerçeği açıklamıştı.

Rıza Nur Bey diyor ki:

Rahmi Bey'e rastladım. Rahmi Bey'in zekâsını, cesaretini, arkadaşlıktaki vefası gibi meziyetlerini takdir eder, kendisini severdim. Bahusus 'Cemiyet-i Hafiye' işinde bana haklı yardımından dolayı minnettarı idim.

Aramızda şöyle bir konuşma oldu:

-Rahmi! Görüyorsun ya, artık kuvvetlendik. Pek yakında ekseriyeti teşkil edeceğiz. Eh... artık sizi devireceğiz.

-Doktor! Bu dediklerin doğru. Görüyorum ki kuvvetlendiniz. Ekseriyeti de alırsınız. Fakat size bir şey söyleyeyim, bunu unutma! İçinizde, sizin Gümülcineli (Gümülcine Mebusu ve Ahâli Fırkası Reisi İsmail Hakkı Bey) var mı, yok mu? O size kâfidir... Bize hiç hacet yok... Bir gün sizi dağıtır. Onu biz biliriz. Tavuk gibi bastığı yerde ot bitmez. Bizim içimizden gittiğine biz çok memnunuz. Sizin içinizde olmasına tabii daha ziyade... Sizi içerden yıkacak... Onun hırsının önüne duracak bir şey yoktur.

Rıza Nur Bey'in Hüseyin Cahit Yalçın'la konuşması daha önemlidir. Sinop Mebusu anlatıyor:

Partinin kuruluşunun ertesi günü hiç selamlaşmadığımız halde Hüseyin Cahit Bey Meclis'te yanıma geldi.

Yüzü, heyecanından saman gibi sararmıştı. Benden Fırka'nın (partinin) ne olduğunu, maksadını sordu. Ben de:

-Siz çok ileri gittiniz. Biz de bütün muhalefet kuvvetlerini bir yere topladık. Size, müthiş bir darbe-i helak (ölüm darbesi) indireceğiz. Maksadımız sizi, iktidar mevkiinden atmaktır.

Dedim. Cevap verdi:

-İyi ama içinizde mutaassıp, dindar, hoca, Hıristiyan, cahil, âlim ve muhtelif siyasi fikirde adamlar var. Nasıl olur? Hani sen, 'Meclis-i Mebusan'da Fırkalar' namındaki eserinde, bizi, bir cinsten olmayan 'amalgamé' diye vasıflandırıyordum. Bizden dürüst iş çıkmayacağını iddia ediyordun. Ya bu sizinki?

-Evet hakkın var, diye karşılık verdim. Ve şunları söyledim:

-Sizi devirmek için şimdi ne bulursak topladık. Siz düşün, o günü o fırkayı dağıtacağız. Böyle fırkalar zaten dağılmaya mahkûmdur."[3]

Evet, Sayın Sinop Mebusu çok doğru söylüyor. Böyle partiler dağılmaya mahkumdu. Ama dağılıncaya kadar neler olurdu?

TRABLUSGARP MESELESİ VE AVRUPA'NIN TUTUMU

İtalyanlar 4 Ekim 1911 tarihinde Trablus'a saldırmışlardı. Bu yüzden Sadrazam Hakkı Paşa Kabinesi çekilmiş, yerini eski sadrazamlardan Sait Paşa Hükümeti'ne bırakmıştı. (8 Ekim 1911).

Hüseyin Hilmi Paşa'dan sonra Sadrazam olan Hakkı Paşa, İtalyanlar'ın son ültimatomunu alınca kendisini büyük bir teessüre kaptırmış:

Eski zamanlarda benim durumuma düşen sadrazamların kafasını padişahlar, binek taşında kestirirlerdi. Ben o haldeyim,

diyecek kadar moralini kaybetmişti. Paşa'nın bu Trablus hadisesi karşısında ilk düşüncesi istifa etmek ve Padişah'a –kendi deyimiyle– 'siyaset pîri' Sait Paşa'nın fikrini almak ve yerine Sadrazam tayinini tavsiye etmek olmuştu. Nitekim öyle yapıldı.

İlk kabine toplantısında herkes 'siyaset üstadı' Sait Paşa'nın ağzına bakıyordu.

Bu çok zor durumdan Devlet'i nasıl bir tedbir ile kurtaracaktı:

İlkin Mahmut Şevket Paşa'yı Alman elçisine gönderdi. 'Almanlar'ın bu işe karışamayacakları' anlaşıldı. Ancak 'Türkler'in vatanlarını büyük fedakârlıkla savunacaklarından emin oldukları' cevabı alındı. Daha sonra Alman İmparatoru, Sultan Reşad'a Trablus'un hücuma uğramasından üzüldüğünü söylemekle beraber kuru bir dostluk teminatı verdi.

Sait Paşa'nın düşündüğü diğer tedbir de, Mısır'da olduğu gibi Trablusgarp'ın sözde egemenlik hakkı bizde görünmek şartıyla İngilizler'in İtalyanlar'ın yerini almasıydı. Bu da İngilizler'e söylenildi.

"Çok geç kaldınız," cevabı alındı.

Almanlar'la İngilizler'den başka türlü cevap da beklenemezdi. Çünkü Trablusgarp hakkında verdiğimiz kısa bilgiden anlaşılmaktadır ki, Akdeniz dengesi üzerinde büyük devletler anlaşmışlar, İtalya'yı isteklerinde serbest bırakmışlardı. Demek ki Sadrazam Paşa bu anlaşmayı bilmiyordu; o ana kadar öğrenmek imkânını bulamamıştı.

HAKKI PAŞA VE KABİNESİ

Hakkı Paşa, büyük ümitlerle Hükümet başkanlığına getirilmişti. Zeki, görgülü ve kültürlü bir kişiydi. Hukuka ve tarihe ait –o zaman için– büyük değer taşıyan eserleri vardı.

İstibdat Devri'nin geri ve kirli işlerinden de uzak kalmıştı. Serbest fikri ve Hukuk Mektebi'ndeki bilgili eğitimiyle saygı toplamıştı. Sadrazam oluşunun sebepleri de bunlardı.

İş başına, 'adl-i ihsan' politikası ile gelmişti. Bu, bir nevi sertlik yerine yatıştırma politikası takip edeceğinin ifadesiydi. Fakat adl'e ve bilhassa ihsan'a kendisini muhtaç ve aynı zamanda mağdur sayan eski ve yeni devir politikacılarının sayısı o kadar çoktu ki bunun altın-

dan kalkmak, hemen hemen mümkün değildi. Bu işsizlerin her biri, bir partinin adamıydı. Daima söylediğimiz gibi parti didişmeleri bu sırada en had devrini yaşıyordu.

Paşa'nın, nazari bilgisi yüksek olmasına rağmen, Devlet idaresinde yeter derecede kudret ve enerji gösteremiyordu. İleri düşüncesi ve üstün haliyle muhitine intibak edemiyor; tabiatıyla şahsı etrafında muhit de yapamıyordu.

O zamanlar için bir Hükümet Reisi'nin yapması uygun görülmeyen hareketlerde de bulunuyordu. Mesela, Beyoğlu'nda halk arasında yaya geziyordu, tiyatrolara gidiyordu.

Babıâlî'deki bürosunda gece mumları yaktırıp memurlarla beraber çalışıp takdir toplayacak yerde, aynı işleri evinde görüyordu.

Vakit buldukça içtimaî mevki sahibi kimselerle kulüplerde briç oynuyordu. "Halk bunları hoş görmüyor, yapma!" denildiği zaman da, "Ne yapalım, alışsınlar..." diyordu.

Kabine arkadaşlarından yakın dostu iki zatın, –Adliye ve Hariciye nâzırları– aldıkları direktif üzerine bu huyundan geçmesi için yaptıkları telkine de: "Ben, resmî işlerime ayrılan belli zaman içinde görevimi yapar, tamamlarım. Ondan sonra serbestim. İstediğim yere gider; istediğim gibi davranırım. Hiçbir kimsenin karışmaya hakkı yoktur," sözleriyle karşılık veriyordu.

Ancak, avam mantığına dayanan bu dedikoduların da önü alınamıyordu. Bu karışık iç durum üzerine İtalyanlar'ın hücumları başlayınca dayanamamış, zavallı çöküp gitmişti.

Arkasından da Trablusgarp mebusları 'Divân-ı Âli'ye (Yüce Divan) verilmesini istemişlerdi.

Hakkı Paşa Hükümeti'nin iddia olunan hataları, şu esasta toplanıyordu:

Roma Sefiri Kazım Bey, 7 Şubat 1911 ve 4 Haziran 1911 tarihlerinde Hükümet'in dikkatini çekmiş, İtalyanlar'ın Trablusgarp'a saldırmak için hazırlanmakta olduklarını, gereken savunma tedbirlerinin alınmasını bildirmişti. Viyana elçimiz, Roma elçisinin verdiği bilgiyi teyit etmişti.

Bu uyarma ve tavsiyelere rağmen Vali ve Kumandan Müşir İbrahim Paşa, İtalyanlar'ın şikâyeti üzerine görevinden alınmış, yerine başkası da hemen gönderilmediği için vilayet, valisiz ve kumandansız kalmıştı.

Ayrıca Trablusgarp'da bulunan askerler silah ve toplarıyla Ahmed İzzet Paşa'yı kuvvetlendirmek için Yemen'e gönderilmiş, Sultan Abdülhamid zamanında Trablusgarp ve Bingazi Fırkalarına yardım amacıyla teşkil edilen 15.000 kişilik Kuloğlu Ocakları da dağıtılmıştı.

Kuloğlu Gönüllü Kuvvetleri'ni gerektiği zaman silahlandırmak için el altında bulundurulan 40-50 bin kadar martin ve şinayder (schneider) tüfekleri de yeni sisteme göre tadil ve ıslah için Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa tarafından İstanbul'a getirilmiş ve yerlerine silah gönderilmemişti. Bu çeşit sözler ve iddialarla meclis çalkalanıp duruyordu. Muhaliflerin eline büyük bir fırsat geçmişti.

Yeni Sait Paşa Hükümeti de olumlu bir iş görmek imkânını bulamıyordu. Ne yapsa 'fenadır' damgasıyla teşhir olunuyordu.

Meclis, normal çalışamıyordu. Fikir ve rey bakımından da seyyaldi. Hükümet'in hangi kuvvete dayanarak iş göreceği bilinemez bir hale gelmişti. Buna bir çare bulmak gerekiyordu.

PADİŞAH'IN YETKİSİ ARTIRILIYOR

İttihat ve Terakki Partisi, Kabine Reisinin de onayını alarak Meclis'in feshi ile yeni seçime gidilmesine karar verdi. Verilen kararın uygulanması için Kanun-ı Esâsî'nin 35. maddesinin değiştirilmesini[4] Meclis'e teklif etti (3 Ocak 1912).

Muhalif milletvekilleri, kanun tasarısının müzakeresine engel olmak, netice itibariyle Meclis'in feshini önlemek için 'obstruction'* yaptılar. Oturum açılamadı. Bunun üzerine Hükümet, bir bildiri ile milleti ve uzun bir istifaname ile de Padişah'ı aydınlatmak istedi.[5] Muhalif milletvekillerinin kasten oturuma katılmamalarını, tasarının reddi ve Hükümet'e karşı 'güvensizlik' demek olduğunu, Hükümet'ten çekilmesine sebep olarak gösterdi.

Hürriyet ve İtilâf Partisi, yaptığı 'obstruction' karşısında Hükümet'in aldığı tavır ve hareketi kanunsuz buluyordu. Bu sebeple, 'zora zorla mukabele etmeye' karar verdi. Parti, İkinci Reisi Albay Sadık Bey'den ordu içindeki taraftarları yoluyla Meclis'in ve İttihatçı milletvekillerinin tehdit edilmesini istedi. Halbuki Sadık Bey buna muktedir değildi. O daha önce İttihatçıları devirmek için Prens Sabahattin Bey'le, Radikal Partisi Reisi Şerif Paşa'dan para almış, fakat bir şey yapamamıştı. Şimdi ise, şahsına gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı İngiltere Elçiliği'ne sığınabilmek için Kamil Paşa'dan bir tavsiye mektubu koparmak yolundaydı. Hürriyet ve İtilâf Partisi Umumi Merkez Âzasından Şair Hüseyin Siret'in (Özsever) aracılığıyla bu arzusuna kavuşmuştu.[6] Sadık Bey'in korkaklığına rağmen Hürriyet ve İtilâf Partisi üyeleri fikirlerinden vazgeçmiş değillerdi.

---

*Obstruction: Parlamentoda azınlığın müzakereyi durdurmak için Meclis'i terk etmek gibi yaptığı taktik. (*Fransızca-Türkçe Sözlük,* Yaşaroğlu Sözlükleri: I.) / C. B.

SAİT PAŞA SEKİZİNCİ DEFA SADRAZAM, BİR ARNAVUT MİLLETVEKİLİNİN DEMECİ VE TARTIŞMALAR, GİZLİ EMELLER

Sait Paşa, sekizinci defa Sadrazam tayin olunup yeni kabinesiyle Meclis huzurunda, eski isteğinde, 35. maddenin değiştirilmesinde ısrar edince, Meclis'in havası birden değişti. Şiddetli bir münakaşa kapısı açıldı. Bu arada, ayrılık davasında olan bütün milletlerin temsilcileri gibi, Arnavut mebusları da millî duygularına uyarak konuşuyor, çekingen bir dille de olsa ihtilal edebiyatı yapıyorlardı. Çekingen diyorum çünkü, ihtilal teşebbüs ve tertiplerinin henüz kesin bir sonuç verecek bir duruma gelmediğini bildikleri için sözlerini frenlemek ihtiyacını duyuyorlardı. Buna rağmen Piriştine Milletvekili Hasan Bey'in:

> Eğer sizler yine kanunsuzlukta devam edecek ve bu olacak derseniz (35. maddeyi tadil ederseniz demektir) biliniz ki, her kuvvetin üstünde olan o kanun, bir gün sizden davacı olacak ve yine o kanun muhaliflerin bile rikkatini (acımasını) celbedecek bir surette sizleri ezecektir, ona şüphe etmemelisiniz ve o kanunsuzluğun devamı ile bu memleketin felaket girdabının dibine doğru yuvarlandığını ve o hal devam ettikçe bugün tadil etmek istediğimiz kanunun bile tatbik yerini bulamayacağınızdan hakkıyla korkulur...[7]

sözleriyle tehdit yolunda hayli ileri gittiği görülüyordu.

Arnavut mebusunun bu nutkunu, söylendiği oturumun tutanaklarından aldım. Bu anda milletvekillerinin nasıl bir ruh haleti içinde bulunduklarını gösteren sözlerden bazı fıkraları da kaydediyorum:

Talat Bey (Ankara) - Türkler'in en büyük kabahati ittihat etmemeleridir. Eğer Türkler ittihat etseydi... (gürültüler)

Sabri Efendi (Tokat) -İttihat nam-ı kâzibi (yalancı adı) altında toplanan çete, bu ittihada mani oldu. (Şiddetli gürültüler)

Salim Efendi (Karahisarsahip= Afyonkarahisar) - Çete nerede, burada... (Şiddetli gürültüler)

Mecdi Efendi (Karesi= Balıkesir) - Böyle müzakere mi olur? Reis Bey. (gürültü).

İsmail Hakkı Bey (Bağdat) - Çete kim olduğunu söylemezlerse, çetenin kimlerden ibaret olduğunu belirtmezlerse en alçak, en adi adamlardır. Namuslu adamlarsa söylesinler. (gürültü)

Reis - Sabri Efendi'ye ihtar ediyorum, efendim. Nedir bu asabiyet rica ederim. Meclis'in şanına, haysiyetine nakise getiriyorsunuz. 35. maddenin zararlı veya faydalı olduğuna dair bir şey söylenmiyor. Yalnız, partilerden bahsolunuyor. Rica ederim, efendim. (gürültü)

Salim Efendi (Karahisarsahip) - Reis Bey, bu parti 120-130 kişiden mürek-

keptir. Bu namuslu adamlar çeteciliği kabul etmezler. Ya sözünü geri alsın, veyahut Nizamname-i Dahili'yi tatbik edin. Bu kadar da olmaz. Adam bunu yiyemez. Çete diyor yahu...

Boşo Efendi (Serfiçe) - Çete, heyet demektir. Eşkiya çetesi dese o vakit fenadır.

Salim Efendi (Karahisar) - O tabirle söyledi. Sözünü geri alsın veyahut Nizamname-i Dahili icra edilsin.

Reis - Nizamname-i Dahili'yi icra ettim. 'İhtar' eyledim, efendim. Tekerrürü halinde 'takbih' muamelesini tatbik edeceğim.

İsmail Hakkı Bey (Bağdat) - Âlemin namusuna tecavüz ettikleri gibi Meclis'in namusunu da mahvediyorlar. (gürültü)

Reis - Bu gibi sözleri söyleyenler âdab-ı münazaraya riayet etmelidirler. (Hasan Bey'e hitaben) Siz de milliyeti bırakın, rica ederim.

Hasan Bey (Piriştine) - Aman efendim. Milliyet meselesi ama, ben Türkler'e karşı olarak hissiyatımı herhalde burada söylemeliyim. Çünkü Beyefendi, hissiyatımı, Seyit Bey başka türlü telakki etmek istiyorlar.

Reis - Onu bilfiil gösterin.

Hasan Bey (devamla) - Söylediklerim kavlî değil, fiilî ve kalbîdir. Yani Türkler'in sertac-ı iptihacımız (sevinçli baş tacımız) olduğunu söylemekle beraber Türkler'in de ol suretle diğer akvama (kavimlere, milletlere) riayet etmesini ve o suretle bilmesini söylüyorsa pekâlâ, asıl sadede geliyorum.

Mecdi Efendi (Karesi) - Biz Meclis'e ayak basınca akıl dışarı çıkıyor.[8]

ARAP İHTİLALCİ NASYONALİSTİ ABDÜLHAMİT ZÜHRÂVÎ AYRILIK FİKRİNİ AÇIKLIYOR, BİR İHTİLAL BEYANNAMESİ, KAHTÂNÎLER

Bu arada 'Hama' Milletvekili Abdülhamid Zührâvî Efendi de Meclis kürsüsünde göründü:

Bu memleketin dehşetli bir buhran içinde olduğunu herkes söylüyor. Bu buhrandan dolayıdır ki Hükümet, Meclis'i vaktinden evvel davet etti. Meclis de toplandı. Bir iki ay geçtikten sonra, ne oldu ki, Meclis'e, birdenbire teklif vukubuldu. Mâhut buhranı bir kat daha artırdı,

önsözü ile demecine başladı. 35. maddenin değiştirilmesi aleyhinde bulundu:

Hükümdarın elinde sonsuz, hudutsuz haklar varken bu Devlet mağlubiyetten mağlubiyete düştü. Rumeli'den yavaş yavaş ricate mecbur oldu. Bosna-Hersek'i bıraktı. Şarkî Rumeli'yi terke mecbur oldu. Koca Mısır işgal-i askerîye uğradı.[9] Şimdi bir buhran var diyorlar. Biz, bunun olup olmadığının teslisminde mecburiyetimiz yoktur. Efendiler, bir Trablusgarp vilayeti bu Dev-

let'in elinden gidiyor. Bütün mensup olduğumuz Arap kavmi kanlı göz yaşları döküyor.

İsmail Hakkı Bey (Bağdat) -Yalnız onlar değil. Bütün Osmanlılar, hatta bütün İslamlar kanlı yaşlar döküyor.

Şükrü el-Aselî Bey (Şam) - Satan dökmüyor. (gürültü)

İsmail Hakkı Bey (Bağdat) - Sarih [açık] söyleyin de anlayalım.

Şükrü el-Aselî Bey (Şam) - Anlayanlar anlar.

Ali Cenânî Bey (Halep) - Onu söyleyen, haltetmiş.

İsmail Hakkı Bey (Bağdat) - Biraz sarih söylemeniz icap eder.

Şükrü el-Aselî Bey (Şam) - Hep bu meseleyi kapatmak için...

Reis- Hayır öyle şey yok.

Abdülhamid Zührâvi Efendi (Hama) - Şimdi bu meselede bu Devlet'in aczi nümayan (belli) oluyor. Bu Devlet, ne ordu, ne erzak, ne zahire sevkedebildi. İyi dinliyor musunuz? Bu Devlet işte bu hale gelince, tâbileri (idaresi altında) olan milletlerin ümitleri kesiliyor. Trablusgarp bugün gidiyorsa yarın Suriyemiz, Hicazımız, Irakımızın gitmesinde korkumuz olmasından bizi kim menedebilir?[10]

yollu ifadelerinden ne gibi bir fikrin 'nümayan' olduğunu anlamak güç değildi.

Abdülhamid Zührâvî Efendi, sözleriyle, Osmanlı topluluğundan ayrılmak fikrinin kendine göre gerekçesini anlatıyordu: Osmanlı Devleti yıkılıyordu. Hatta onlar için yıkılması da lazımdı. O halde Trablusgarp felaketini neden koz olarak, esas gayesi için kullanmasındı? Böyle bir fırsat kaçırılır mıydı?

Abdülhamid Zührâvî, Şam Mebusu Şükrü el-Aselî ve Piriştine Mebusu Hasan Beyler, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin Umumi Merkez üyeleriydi. Şüphe edilemez ki yeni parti ile ilgileri, gösterişten ibaretti.

35. maddenin tadili ve kuvvetler dengesi prensibi, onlarca bir mesele değildi. Hatta biraz önce söylediğim gibi, Devlet'le ve Türkiye ile bağlılıkları dahi kalmamıştı. Partiyi ancak basamak olarak kullanıyorlardı. Ancak bunu –o zaman– itiraf edemezlerdi. Yalnız, çökmekte olduğunu gördükleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan milletleri hesabına 'pay' koparmanın yolu üzerinde bulunuyorlardı ve buna çalışıyorlardı.[11]

Bizim için işin dikkate değer tarafı, her fedakârlığı göze almak ve İmparatorluğa destek olmak isteyen vatansever memleket çocuklarından bazılarının, parti ayrılığı yüzünden bunun farkında olmayışlarıydı. Ayrılık emeli besleyen parti arkadaşlarının sözlerini, tenkitlerini, samimi telakki ediyorlardı. Sözlerimin yanlış tefsire uğramaması için söylemeliyim ki:

"Trablusgarp meselesinden Hükümet tenkit edilmesin," demiyorum. Bu ayrı bir meseledir. Aksine, "Hükümet'ten hesap sormalı, fakat, memleketi korumak için de yardımcı olmalıdır," demek istiyorum.

İtalya harbe girdiği zaman bütün partiler İtalyan Hükümeti'ne yardımcı olmuşlardı. Hatta İtalyan sosyalistleri savaş aleyhtarı prensiplerine rağmen Hükümet'i desteklemişlerdi.

Biz hücuma uğramıştık. Müdafaa için kuvvetlerimizi birleştirmeyi vatanseverlik borcu bilmeliydik.

35. maddenin müzakere safhalarını anlatmaya devam ediyorum:

ERZURUM MEBUSU VARTKES'İN ENTERESAN BİR DEMECİ

Söz alanlar arasında Erzurum Milletvekili Vartkes Efendi de vardı. Vartkes Efendi, parti disiplin içinde yetişmiş, prensip sahibi, sosyalist bir milletvekiliydi. Bu vesile ile söylediği nutuk, bugün için dahi, parti ahlakı bakımından önemlidir, diyebilirim. Nutkunun bazı parçalarını alıyorum:

Efendiler, bendeniz 35. maddeye sırf bir prensip noktasından bakacağım. Bence 35. madde sırf Hâkimiyet-i Millîye'nin kuvvetidir. Bu Hâkimiyet-i Millîye ve milletin seçtiği Meclis, ne kadar kuvvetli olursa ben o milleti de o kadar kuvvetli addederim. Acaba bu tekliften milletin hukuku zarar görür mü, görmez mi?

Biz maddeyi iki sene evvel müzakere ettiğimiz vakit de, bazıları, kanaatlerine göre lehine, bazıları aleyhine söylediler.

Lehte söyleyenlerden bazıları, şimdi aleyhindedirler. Aleyhinde olanlar da şimdi lehindedirler. Zaten bu bizim Meclis'in en büyük kusurlarından biridir. Hiç kimse devamlı bir prensip sahibi olmadı. Sağda olan sola, solda olan sağa geçer.

Sait Efendi (Üsküp) - Bazısı da ortada kalır.

Vartkes Efendi (devamla) - Evet, bazısı da ortada kalır. Ve zannederim ki ortada kalanlar asıl prensip sahipleridir. Bence, bu madde kabul olunmasın. Meclis on defa fesholunsun, razıyım. Benim prensibim böyledir. 35. maddeyi koyduğunuz vakit iki nokta vardı. Abdülhamid gibilerden, bugün de yarın da korkarız. O iki noktanın birincisi bu idi. İkincisi de, bir kısım Ayân'ın millet tarafından seçileceği meselesi idi.

Bu maddeyi koyduğumuz vakit Ayân'ın sülüsanı (üçte ikisi) millet tarafından seçilecekti. Ve onun için bu hakkı Ayân'a verdik. 33 sene, bu hükümdarın istibdadı altında kıvrandığımız için yine öyle bir hükümdar çıkıp da Hâkimiyet-i Millîye esasını yıkmasın, dedik. Üç senelik tecrübemiz kâfi değil. Bu maddeyi değiştirmekten ziyade, bu maddenin kusurlu olan noktasını yani Ayân'ın, millet tarafından seçileceği noktasını icra ettirmeye çalışalım.

Sait Paşa Hazretleri, neden dolayı bu maddeyi değiştirmek fikrine geldi? Bendeniz asla suizan etmiyorum. Bence, onun fikri şudur: Meclis'in atıl bir surette çalışmakta olduğunu, mebusların muharebe zamanında yekdiğeri ile boğuşup, uğraşmakta bulunduğu ve milletin faydasını düşünmediklerini gördü. Ve bunun üzerine bu meclisi feshetmeyi düşündü. Madem ki Hükümet,

milletin kendi ekseriyetiyle, kendi namıyla idare olunuyor. Milletin reyine yeniden müracaat etmeyi münasip gördü. Bu bence tabii bir haktır.

Sait Paşa düşündü ki, mesuliyet kendi üzerindedir. Mevki-i iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Kabinesi'dir, Partisi'dir. Mesuliyet onların elindedir. Ve böyle harb zamanında, mesuliyet kendi başlarında olduğu halde, başkaları bırakmıyorlar ki kendileri çalışsınlar, ileri gitsinler. Bunun üzerine Meclis'in feshini, 35. maddenin değiştirilmesinde buldum. Ama kendi içtihadı ne kadar doğru veya yanlıştır, orası kendisine aittir. Fakat ben Sait Paşa'nın fikrinde değilim. Bu hallerin sebebleri, biz mebusların siyasi terbiyemiz olmamasındandır. Birincisi, bizde parti yoktur.

İsmail Hakkı Bey (Bağdat) - Şimdi sabit olduğu veçhile..

Vartkes Efendi (devamla) - Avrupa fikri ile anlaşılan partiler bizde yok. Avrupa'da bir adam mebus seçildiği zaman, kendi seçmenlerinin huzurunda nasıl bir program takip edeceğini arzediyor. Ve milleti de onu seçiyor.

Efendiler, iptida 180-200 kişi İttihat ve Terakki'nin programını, milletin huzurunda müdafaa ettiler. O vakit, hepsi biz İttihat Partisi'nin namzetleriyiz (adaylarıyız), diye ilan ettiler. Ve hepsi de, İttihat ve Terakki programını müdafaa edeceğiz ve millete onunla hizmet edeceğiz, dediler. Bugün bakınız, İttihat ve Terakki âzası 220'den 110 tane kaldı. Yarısı bilmem ne sebeplerden dolayı rücû etti, geri döndü.

Boşo Efendi (Serfiçe) - Zaten program yoktu.

Vartkes Efendi (devamla) - Ben Erzurum'dan seçildiğim vakit, İttihat ve Terakki'nin oraya programı geldi. "Bunu kabul ediyor musunuz?" dediler. Ben de Taşnaksutyon Partisi'nin programını gösterdim. Ve bu programla beni seçerseniz seçiniz dedim. "Eğer bizde hakikaten Avrupa fikriyle teşekkül etmiş, mevki-i iktidara gelmiş bir fırka olsaydı, 220 mevcut ile mevki-i iktidara gelen o parti, Meclis fesholuncaya kadar iktidarda kalırdı. Şimdi yeni bir Hürriyet ve İtilâf Partisi meydana çıktı.

Efendiler, daha unutmadık. Yazıları bile kurumadı. Birbirine karşı, birbirine zıt iki parti bir gün zarfında birleşmişler. Bunu gazetelerde gördük. Böyle parti teşkil olunur mu? Daha dün, Gümülcine Mebusu İsmail Bey başka söylüyordu. Lütfü Fikri Bey başka söylüyordu, Rıza Tevfik Bey başka söz söylüyordu. Sabri Efendi de başka söylüyordu. Bir gece zarfında, ne oldu da bunlar birleştiler; prensiplerini bertaraf ederek birleştiler.

Rıza Tevfik Bey (Edirne) - Sonra sana anlatırım, kulağına söylerim.

Hasan Bey (Piriştine) -Hakikatte itilâf oldu.

Vartkes Efendi (devamla) – İhtimal diyeceksiniz ki, gittikçe efkâr terakki ettiğinden, fikirler ilerlediğinden iki koldan gittiler, birleştiler. Eğer, bu parti namına, Zât-ı şâhâne'ye gidenler, Padişah'a, ayrı ayrı içtihatlar üzerine müracaat etmeseydiler ben buna inanacaktım.

Sabri Efendi (Tokat) - Tahrif edildi.

Vartkes Efendi (devamla) - Ben onu asla kabul etmem. Kendiniz müracaat ederek, şimdi iddia ettiğiniz tahrifi tashih etmeliydiniz. Zât-ı şâhâne tarafından size emrolunan şeylere, ben sosyalist olduğum halde riayet ederim. Hatta şurada, kürsüde Hürriyet ve İtilâf taraftarlarından bazıları 35. maddenin tadili aleyhinde olduklarını ve bazıları da müphem surette: "Biz hükümdarın hukukunun tevsiine, genişletilmesine taraftarız, ama işte şöyle böyle birtakım mahzurlar var," dediler. Böyle mühim bir şeyde sözleri birbirine uymayan bir partiye, Avrupa fikri ile teşkil olunmuş bir parti nazarıyla bakılamaz.

Efendiler, evvela İttihat ve Terakki Fırkası bir program yaptı. Ve bu program epeyce liberal bir programdı. İnkılaptan hemen sonra teşekkül eden böyle bir partinin, daha ileriye gitmesini hepimiz temenni ediyorduk. Halbuki sonra bir 'Hizb-i Cedid' meselesi meydana çıktı. Ve dışarıdan birtakım zevat çıktılar, İttihat ve Terakki'yi tazyik ettiler. Bunun üzerine İttihat ve Terakki de programından rücû etti, geri döndü. Bunu, ben inkılaptan doğmuş bir parti için ayıp addederim. Biz o partiden büyük şeyler bekliyorduk.

Umumunuza söylüyorum: Eğer biz hakiki prensip adamları isek ayrımız yoktur. Meclis'te bulunan iki parti dahi millet tarafından seçilmelidir. Bu partilerin mensupları, milletin kusurlarını tashih etmeye, milleti idare, taassupları yok etmeye ve milleti münevver kılmaya memurdurlar.

Halbuki efendiler, iki partinin gazetelerde neşriyatını gördünüz. Onlar, böyle yapmadılar. Bunlar milletin taassubunu tahrik ve milleti bu gibi şeylere teşvik etmekten geri durmadılar.

Bakınız efendiler, bir şeyhislam için farmason, diğerleri için dinsiz, feylesof gibi isnadatta bulunmak, taassubu tahrik etmekten başka bir şey değildir. Bu, millete bu taassupla ileri git, ben senin bu halinden istifade ediyorum, demektir.

Efendiler, soldan diyorlar ki, biz Hükümdar'ın hukukunun genişletilmesi taraftarıyız, sağdan da böyle söylüyorlar. Halbuki ben öyle zannediyorum ki, bu perde altında iki cenahın da ayrı ayrı fikirleri var. Hükümdar'ın hukukça olan meselelerinde Hükümet'i alet ittihaz eylemeyi, bu aletleri birbiri aleyhine kullanmayı, ben, milletvekillerinden hiçbir vakit ummazdım.

Biz iki partiden kendi programlarına bu gibi şeyleri sokmayarak, milletin iktisab-ı terakki ve saadeti hususunda lâzım gelen mevaddı, programlarına ithal ederek çalışmalarını beklerdik.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İttihat Fırkası'ndan ayrıldı. Ve bu teşkilatta milletin iktisadi terakkisi için ve milletin avam ve fıkarasının refah-ı hali ve kazançlarının temini için bir madde var mı?"

Vartkes Efendi Muhaliflere Hitap Ediyor

Siz, dün birleştiniz. Bugün mevki-i iktidara geçmek istiyorsunuz. Siz Avrupa'daki gibi bir muhalefet yapmadınız, bir 'opposition negative' (menfi muhalefet) yaptınız.

İşte efendiler, böyle yanlış teşkil ve idare olunmuş fırkalardan dolayıdır ki, daima Meclis'te böyle çirkin haller vukubuluyor ve Sait Paşa Hazretleri ıslaha ne kadar çalışsalar ve ne yapsalar siyasi terbiyemiz olmadığından yine böyle olacak. Ve bizden sonra gelecekler de yine böyle olacaktır.

Efendiler, Kabine'ye kusur buluyoruz. Bir suyun membaı bulanık olduğu vakit ondan berrak su beklemek zannederim ki, mantığa aykırı bir harekettir.

İki aydan beri bizim kesilmek istenilen ayağımızı, yani Trablusgarp'ı hangimiz düşündük? Acaba orada ne gibi vukuat cereyan ediyor? Acaba hangimiz sabahleyin evden çıkarken bir defa olsun bunları düşündük? Biz evden çıkarken, acaba Lütfü Fikri Bey gazetesinde ne yazmış? *Tanin* ne yazmış, acaba kimin jurnali çıkacak? Kimin mazisinde böyle şeyler var? İşte biz, harp zamanında böyle fena şeylerle meşgul oluyoruz.

İtalya'da sosyalistler bile, muharebenin aleyhinde bulundukları halde, ses-

lerini çıkarmıyorlar. Onların muhalif partileri yok mudur? Acaba onlar Hükümet'in umum idaresini günahtan arındırılmış, doğru bir idare mi addediyorlar? Bakınız hiçbir velvele, bir gürültü yok. Hep birlikte Hükümet'e kuvvet veriyorlar. Hükümet'i bir an evvel bu muharebede muvaffak etmek için çalışıyorlar.

Efendiler, gerçi İtalyan sosyalistleri muharebeyi istemezler. Bununla beraber, muharebede İtalya'nın mağlup olmasını hiç istemezler.

Şefik el-Müeyyet Bey (Şam) - Burada onu temenni eden var mı?

Vartkes Efendi (devamla) - Biz bunu fiilimizle temenni ettiğimizi göstermeliyiz. Hem ben dedim ki, ben sözümü ortaya atarım. Kim kabul ederse etsin. Üç senedir İttihat ve Terakki'nin kusurları olduğu söyleniyor ve o kusurları sebebiyle bu gruplar teşekkül etti. Bütün bu grupların birleşmesinin Trablus meselesinde olması, böyle haricî bir muharebemiz olduğu vakitte vukua gelmesi, nazarı dikkati celbeder. Ancak böyle bir musibet halinde İttihat ve Terakki'yi mahvetmek için fırsat zamanıdır diye birleşip hareket ediyorlar. Fakat düşünmüyorlar ki kendi arkalarında ne oluyor?

Ben Meclis'in feshini istiyorum. Fakat 35. madde değiştirilmek şartıyla istiyorum. Ben diyorum ki kimse Meşrutiyet'e darbe vuramaz. Daha dün bize Meşrutiyet'i getirenler bugün Meşrutiyet'e darbe vursunlar!.. Onlar tarihin nazarında kazandıkları bu şerefi böyle bir coup d'état, Hükümet darbesi ile kaybetmezler. Menfaat-i şahsiye için bu 'coup d'état' ile milleti heyecanlandırmayalım, millete korku vermeyelim. Eğer hakikaten vatanperver isek bu Meclis'te milleti heyecana düşürmekten, milletin içinde ittifaksızlık yaratmaktan vazgeçelim. Başka bir şey yapmıyoruz. Gidelim efendiler. Millet başkalarını seçsin, göndersin. (Alkışlar)[12]

HÜRRİYET VE İTİLÂF NAMINA HOCA SABRİ EFENDİ KONUŞUYOR MÜNAKAŞALAR

Vartkes Efendi'nin enteresan demecinden sonra Hürriyet ve İtilâf Partisi Umumi Merkez üyelerinden Tokat Milletvekili Hoca Sabri Efendi de 35. maddenin değiştirilmesi için uzun bir nutuk söyledi.

Hoca özetle dedi ki:

Kanun-ı Esâsî'nin bütün maddeleri ehemmiyeti haiz olmakla beraber, bunların aralarında yine farklar vardır. Mesela Saltanat: Saltanat, Hanedan'ın en büyük ve en olgun evladına verilir. Bunu değiştirebilir misiniz?

Devletin dininin din-i İslam olduğuna, hürriyet-i şahsiyenin taarruzdan korunmuş olduğuna dair olan maddelerini değiştirebilir misiniz? İşte bu 35. madde de bence aynı ehemmiyeti haizdir.

...Ben değiştirmek için dört sebep buldum:

Birinci sebep: 35. maddenin değiştirilmesiyle Hükümet'in takviye edileceği hakkındaki iddialar yanlıştır. Ne olacak. Hükümet bizi istediği zaman kovacak. Hükümet'in kuvvetlenmesi, Meclis'i feshe iktidar kazanması demek de-

ğildir. Dahile ve harice karşı meşru bir idare temin eylemektir.

...Hükümet'e karşı cansız olan böyle bir Meclis'in, millete bâr, yük olmasına meydan verilmemeliydi. Meclis, çoktan feshedilmeliydi. Şimdi de Hükümet, Meclis'in canlandığını görünce feshe kalktı.

...Değişiklik sebeplerinden ikincisi: Avrupa kanunlarında olduğu gibi diyorlar. Bizimkini onlara benzetmek, bizim için geri dönmektir. Malûm olduğu üzere bizde feshin sabıkası vardır.

Diyorlar ki Meclis'e fazla hukuk verilirse istibdat olurmuş. Halbuki şimdiye kadar Meclis Hükümet'e karşı hiçbir istibdat göstermemiştir. Ekseriyetini kaybetmiş bir Hükümet, böyle bir yükün altına giremez. Bu, memleketi kurtarmak için değil, kendilerini kurtarmak içindir.

Üçüncü sebep: Kuvvetler muvazenesi imiş. Bendeniz bu suretle gelecek tevazüne (dengeye) muvazene yokluğu diyeceğim. Zât-ı şâhâne'nin hukuku Meclis'in hukukundan noksan mı? Meclis, kabine atayamaz. Zât-ı şâhâne atar ve çıkan kanunlar hakkında da hakk-ı tasdiki vardır. Zât-ı şâhâne'nin Meclis'i feshetmesi kuvve-i kanuniye reisi sıfatıyladır. Bu sebeple Ayân ile müşaveresi lazım gelir.

Hükümet'in maksadı, kanunun Meclisce reddedilmesidir. Bu suretle Meclis'i feshe vesile olsun demek istiyorlar.

...Bir de şeriatten bahsedildi. Efendiler, şeriatte 'ehl-i hall ü akd' tabiri vardır ki, bu Meclisce kabul edilmiştir. Halife'nin bu 'ehl-i hall ü akd'e karşı hiçbir suretle hakk-ı feshi yoktur.

Hoca Sabri Efendi sözlerine devam ediyor:

Meclis-i Mebusan'ın kuvvetinden bir parçasını daha alıp hukuk-ı saltanata ilave etmekle 'tevazün-i kuva'ya muktedir olamazsınız. Asıl tevazünü muhtel olan ve fazla kuvveti hamil bulunan neresidir biliyor musunuz? Gizli kuvvet. İşte hukuk-ı saltanatı tevsi bahanesiyle, hukuk-ı saltanata izafetle dermeyan edilen şu tevsi hakkını, haddizatında, Zât-ı Hâzret-i Pâdişahî'nin istimal etmeyeceğini, bundan evvel söylenen sözlerden anlamışsınızdır. Hakikatte, bu kuvveti, yeni Payitahtın Merkez-i Umumisi istimal edecek.

Hoca Efendi 'gizli kuvvet' ve 'yeni Payitahtın Merkez-i Umumisi' sözleriyle Umumi Merkezi Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki'ye sataşıyordu. Bittabi mukabele gördü.

Çankırı Milletvekili Tevfik Efendi atıldı:

Hoca! Gizli kuvvet kelimesinden maksadınız malûmdur. Böyle girizgâhlı istihzalarla halkın zihnini bulandırmamak lâzım gelir. Söyleyeceğinizi sarahatle söylemeniz icap eder. Sarığınıza düşen vazife budur.

Sabri Efendi (devamla) - Bendeniz büyük bir şey söylemiyorum. Gizli bir kuvvet dedim. Eğer böyle gizli kuvvet yoksa, bir şey anlaşılmasın. Demek ki bununla bir şey anlaşılıyor. Demek ki bir şey varmış.

Hülasa efendiler, Meclisimize teklif edilen şu 35. maddenin değiştirilmesini kabul etsek ne yapmış olacağız? Meclis'in feshini kolay bir hale getireceğiz. 93 Meclis-i Mebusan'ı dağıtılmıştı, fesh olunmuştu. Felakete maruz ol-

muştu. Fakat mebuslar mağdur olmuşlardı. Bu seferki fesihten, mebusların bir kısmının hissesine büyücek bir âr ve hicap kaydolunacaktır. Yani baltanın sapı içindedir".[13]

HÜKÜMETİN CEVABI VE GÖRÜŞÜ MECLİS'İN KAPANMASI

Bütün bu itiraz ve konuşmalara Kanun-ı Esâsî Encümeni Raportörü Bağdat Milletvekili İsmail Hakkı Bey ile Hükümet namına Maarif Nâzırı Emrullah Efendi cevap veriyordu. Her ikisi de İttihat ve Terakki'nin ilk günlerinden beri fikir cephesi üzerinde ilmî kaabiliyet gösteren milletvekillerindendi. Emrullah Efendi, bilhassa Vartkes Efendi ile Hoca Sabri Efendi'nin beyanatı üzerinde duruyordu:

Bu kürsüye Sabri Efendi'den evvel Vartkes Efendi çıkmıştı. Vartkes Efendi, değişiklik teklifinin aleyhinde bulundu. Fakat pek mantıkla hareket etti. Çünkü buraya çıktığı vakit, evvela "Ben sosyalistim," dedi. Sosyalizmin nazariyesini kabul edince bu teklifin aleyhinde bulunmak tabiîdir. Sosyalizmin gayesi, hükümetin siyasi vazifesini çoğaltmak aynı zamanda salahiyet ve iktidarını azaltmaktır.

Emrullah Efendi: Hoca Sabri Efendi'nin 'mantıklarını, indî ve zatî mütalâalara dayanarak giriştiği mücadelede muvaffak olmak için, bir 'sania' (düzme, iftira) halinde kullandıklarını' anlattıktan sonra, Hükümet adına şu yolda açıklamada bulundu:

Kanun-ı Esâsî'nin bir kanun-ı semave (gökten inme kanun) gibi bir harfinin bile değiştirilemiyeceğini söyleyen Sabri Efendi'ye soracağım, dedi. Acaba bu fikirleri, değiştirilmeden evvelki Kanun-ı Esâsî ile, değiştirildikten sonraki Kanun-ı Esâsî'den hangisi hakkındadır? Kendileri, vaktiyle Kanun-ı Esâsî Encümeni'nde idiler ve en ziyade değişiklik taraftarı bulunuyorlardı.

Emrullah Efendi, hatibin evvelce değişemeyeceğini ifade eylediği, Hanedan, din ve milletin hak ve hürriyeti hakkındaki sözleriyle mutabık olduğunu kaydettikten sonra milletin hak ve hürriyeti için de demiştir ki:

Kanun-ı Esâsî, o hukuku tedvin eder, değiştiremez. Fakat, Kanun-ı Esâsî'de değiştirilecek maddeler de vardır.

Mesela, kuva-i devletin teşkili ve kuva beynindeki münasebatın teminidir. Burada değişiklik mümkündür.

İki kuvvet beyninde, teşrii kuvvet ve icrai kuvvet arasında muvazene lazımdır. Sabri Efendi bunun bir parti meselesi olduğunu söyledi. Meclis-i Mebusan'da ekseriyet kayboluyor, dedi. Bunları muvakkaten kabul ediyorum. Fakat sorarım: Parti, Devlet Reisi'ne fesih hakkı vermekle mevkiinde nasıl

kalır? Hükümdar fesih hakkını istimal edecek olarsa kime müracaat edecek, millete değil mi?

Ama siz, bu millet bunu yapamaz; millet, birtakım tesirler altındadır, derseniz, bu millete töhmet isnat etmek demektir. Bu söylenemez.

Hükümet'in elinde yegâne silah, icrai ve teşrii kuvvetlerin reisi olan Hükümdarın, Devlet işlerine müdahelesini temin edecek şey, fesih hakkıdır. Şayet millet bu fesih hakkının kullanılmasında bir fenalık görecek olursa, yeni mebuslar gönderir. Eğer hükümeti beğenmezse Hükümet'in aleyhinde olan mebusları gönderir, işi bitirir. Bu fesih hakkı öyle meşru bir haktır ki buna kimse ilişemez ve ilişmemek lâzımdır.[14]

Bunun üzerine müzakerenin yeterliği kabul olundu.

Hürriyet ve İtilâf Umumi Merkez Âzasından Amasya Milletvekili İsmail Hakkı Paşa'nın:

Birinci takrir daha evvel okunacaktı. Reis Bey, sen müstebitsin, sen altüst ettin. Kanun-ı Esâsî'yi mahvettin, parti namına protesto ve beyan-ı teessür ederim,

avazesi ve gürültüler arasında değişiklik teklifi reye konuldu.

Neticede, 125 kabul, 105 ret ve 4 çekimser olmak üzere 234 rey verildiği anlaşıldı. Üçte iki oy toplanmadığından madde, reddedilmiş oldu. Bu karardan altı gün sonra Meclis feshedildi.

(5 Kânun-ı Sânî 1327 = 18 Ocak 1911).

BÖLÜM 7

1912 MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ
PARTİLER ARASI DİDİŞMELER

Yeni seçim, bütün şiddetiyle başladı. Bu tarihte ben, İttihat ve Terakki'nin Hüdavendigâr Vilayeti (Bursa) murahhas-ı mesulü (mesul delegesi) idim.

Umumi seçim, eldeki 'İntihabat-ı Mebusan Nizamnamesi'ne göre yapılacaktı. Nizamnamede her sancak[1] bir seçim bölgesi ve her bucak bir 'seçim yeri' itibar edilirdi. Yalnız seçim zamanına inhisar eden bu itibarı bucaklar, şehirlerde mahallelerin, köylerde de birkaçının bir araya getirilmesi suretiyle kurulurdu.

Kadınlara, bu sırada seçmek ve seçilmek hakkı tanınmadığından her elli bin erkek nüfus için bir mebus seçilmesi gerekirdi. Seçim, iki dereceliydi. Birinci derecede her 500 kişi için bir 'müntehib-i sâni' (ikinci derecede seçmen) intihap olunurdu. Bunlar da toplanarak mebuslarını seçerlerdi. Seçimlerin hepsi, umumi seçim de dahil, belli bir günde yapılmazdı. Seçim günlerinin tayini, seçimi idare edenlerin takdirine bırakılmıştı. Suistimale çok müsait olan bu seçim usulünden iktidarda bulunan parti, isterse, rakip aleyhine faydalanabilirdi.

Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilk seçim, balayını andıran bir zevk ve birlik havası içinde sakin geçmişti. Bu ikincisi, bütün ihtiraslarn kabardığı şahsi ve millî menfaatlerin çarpıştığı bir devreye rastlıyordu. Taraflar bütün ihtiyatlarını son erine kadar savaşa sokan bir ku-

mandan gibi, iyi netice elde etmek için uğraşıyorlardı. Propagandanın mihrakını tabiatıyla 35. maddenin değiştirilmesi teşkil ediyordu.

Şehirde, köyde her yerde konuşuluyordu. Propaganda, yapanların seviyesine göre şekil alıyordu.

Bursa'daki bilginler, ülema sınıfı içinde –evvelce söylediğim gibi– değerli ve hakikaten hürmete değer kimseler vardı. Bunlar da, Meşrutiyet'in ilanı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmişler veya tarafsız kalmışlardı. Bu sınıf içinde bilgi ve mevki bakımından seviyeleri düşük olanlar da Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne girmişlerdi. Oldukça önemli bir sayıda olan bu ikinciler, aralıksız bütün köyleri dolaşıyor, serbetçe propagandalarını yürütüyorlardı. 35. maddenin değiştirilmesi bunların ağzında büsbütün başka şekil almıştı:

30 gün oruç + 5 vakit namaz = 35. madde.

İşte, 35. maddeden murat budur. Dinsiz İttihatçılar, namazı, orucu kaldırmak istiyorlar."

Mutaassıp muhitlerde, özellikle köylüler arasında durmadan bu fikri yayıyorlardı.

Nasıl? Şeytanın dahi aklına güç gelen bir buluş değil mi? Dahası vardı. Bunu da vaız şeklinde anlatıyorlardı:

Nemrut Aleyhillâne'nin beynine sinek kaçmış... Hikmet-i Huda, beynini yemeye başlamış... Herif sineği ürkütmek ve bu sayede ıstırabını dindirmek için başına tokmakla vurdurmaktan başka çare bulamamış!...

Nemrut'un uğradığı bu cezaya, İttihatçılar fazlasıyla layıktır.

-Heriflerin vurmalı kafasına...

Hürriyet ve İtilâf Partisi Kulüpleri, birçok şehirde bu şekilde konuşanların yeri ve bir nevi dini merkez halini almıştı.

Vilayetlerden birine giden bir Hürriyet ve İtilâf milletvekili adayı anlatıyor:

Kulüp'e girdiğim vakit, tanıdığım hür düşünceli bir zat tarafından karşılandım. Merdiven başında selamlaştıktan sonra bu zat, kunduralarımı çıkarmamı rica etti. Şaşırdım. Kulüp'te namaz kılındığı için kundura ile girilmediğini söyledi. Kulüp'ün karşısında denilecek kadar yakın büyük bir cami vardı.

Namazın ne için orada eda edilmeyip de Kulüp'te kılındığını sordum. Ahâlinin kalbini kazanmak için bir tedbir olduğunu ve zaten idare heyeti üyelerinin çoğunluğunu ülema teşkil ettiğini söyledi.

Bu çirkin riyadan ikrah duyarak ayakkabılarımı çıkardım. Selam verip içeriye girdim. İçlerinde sarı çehreli bir zat, mebus adayı olduğumu anladığı vakit kaşlarını çattı ve dedi ki:

-Mebus olmak istiyorsanız evvela sakalınızı bırakmalısınız. Sakal bırakmayı akıl etmeyen bir adam nasıl mebus olur?

Doğrusu ya, bu nazariye beni şaşırttı. Sakalın bir adama, mebus olabilmek hakkını verecek derecede mühim olduğu aklıma bile gelmemişti. Kendimi mahalle imamlığına namzet zannettim.

Bu hadiseyi kaydeden yazar sözlerine şöyle devam ediyor:

Şüphe edilmez ki İtilâf mensupları içinde, saffet ve iyi niyet erbabı da çoktu. Lâkin kulüplerin ekserisinin idaresi, İttihat'tan kovulmuş veyahut İttihat'a girmeye vakit bulamamış adamlar, İttihat'da ikinci kalmak istemeyenler, entrikacı ve muhteris şahıslar eline düşmüştü.[2]

Genel olarak parti hayatında en zararlı kişiler, parti içinde ikinci kalmaya tahammülü olmayan bozguncülardır.

Şimdi de, o zamanın düşüncelerinden bir örnek daha vermek için bir hatıramı anlatacağım:

BİR KOLERA MİKROBU HİKÂYESİ

Memleketin bazı yerlerinde olduğu gibi Bursa'da da kolera salgını başlamıştı. O tarihte koleranın aşısı bilinmiyordu. Sıhhi tedbir namına yapılan şeyler, halkı sıkıyordu. Aynı zamanda, ölenlerin çokluğu, halk arasında korku ve heyecan yaratıyordu.

Bursa'da hastalık Ramazan ayına rastlamıştı. Mutat olduğu üzere camilerde vaızlar veriliyordu. Vaiz efendiler arasında, evvela İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde fazla faaliyet gösterdiği için 'Hürriyet Hoca' adını almış ve sonradan muhalefet saflarına geçmiş birisi, Ulucami'de bar bar bağırıyordu:

"Mikrop yoktur! Kolera hastalığına karşı tedbir almalı demekle dinsizler, Allah'ın takdirine karşı koyuyorlar," diyordu.

Bütün şehir Hoca'nın va'zı ile, müsbet veya menfi şekilde mikrop nazariyesiyle meşguldü. Camide, Hoca'nın va'zını dinleyenler arasında kavgalar da oluyordu.

Bir kısım vatandaşlar, bana geldiler, camide Hoca'ya mukabele etmek isteyen bir efendinin cemaat tarafından hırpalandığını, Vali'nin işe karışmaktan çekindiğini anlattılar. Böyle giderse şehirde, beklenilmeyen hadiselerin vukuundan korktuklarını söylediler.

Ramazanlarda yüksek okul öğrencilerinin memleketlerine 'sılaya' gelmeleri âdeti vardı. Tıbbiye öğrencileri de gelmişler, şikâyetçiler arasında yer almışlardı. Bunlar da 'Hoca'nın: "Mikrop varsa getirsinler yiyeceğim," dediğini anlatıyorlardı. Latife etmek istedim:

"O halde niye tereddüt ediyorsunuz? Veriniz yutsun," dedim.

"Biz de bunu düşünmedik değil. Ancak adamın ensesi kalın, belki mikrop tesirini gösteremez. Sonunda mahçup oluruz, diye çekindik," cevabını verdiler.

Durum öyle bir hal almıştı ki, buna mutlaka bir çare bulmalıydık. Bizzat hoca ile temas etmeye karar verdim. Babamdan Kdersi almış

Bilecikli Hafız Mustafa Efendi dediğimiz bir hoca vardı. Orhangazi Medresesi'nde bir odaya yerleşmişti. Hafız'ı çağırdım. Para verdim. Medresede bir iftar yemeği hazırlamasını, başta Hürriyet Hoca olduğu halde isimlerini verdiğim hoca efendilerle beni davet etmesini rica ettim.

İftar zamanı Hafız beni almaya geldi. Her şeyin hazır olduğunu söyledi. Doğruca Ulucami'ye gittik. Büyük şadırvanın başında hurma ile oruçlarımızı bozduk. Ondan sonra hep beraber Medrese'ye yemeye geldik.

Yemek ortalarına doğru sohbet başladı. Hürriyet Hoca kendisi kadar ateşli ve fazla taassubiyle şöhret bulmuş diğer bir hocaya benden bahsetmeye başladı. Bu zata, Karadeniz şivesiyle konuştuğu için 'Laz Hoca' denilirdi.

Dedi ki: "İttihat ve Terakki Kulüplerine devam ettiğim sıra, size oradaki bir efendiden bahsederdim. –Beni göstererek– işte o genç, budur." Her ikisinin de söyleyiş ve dinleyiş tarzında husumet eseri yoktu. İlave etti: "Kendisi hocazadedir."

Laz Hoca kestirme cevap verdi:

"Kulüp... İttihat ve Terakki... Parti... anlamam. Ben Meşrutiyet'in de aleyhindeyim. Ama kime derdimi anlatabilirim?" Bu sözlerinden sonra, benim maksadımı anlamış gibi, birdenbire Hürriyet Hoca'ya döndü: "Ey Hoca, senin dersteki kolera mikrobu hikâyesi ne oluyor?" dedi.

Mevzuya gelmiştik. Muhatabı yarı hiddetli yarı heyacanlı bir halde cevap verdi:

"Mikrop, evet mikrop yoktur. –Bir kitabın ismini söyledi– Burada yerini buldum. Dersimde söylemeye başladım. Ben havadan konuşmam."

Hoca'nın söyledikçe heyecanı artıyordu:

Kolera, mikrop elbette yoktur. Aslı olmayan bir şeye karşı tedbir namıyla halkı üzüyorlar, sıkıntıya sokuyorlar. Elbette söylerim. Ramazanın sonuna yaklaştık. Bu sene 'sadaka-i fıtır' ve 'zekât'ın ne olacağını hâlâ bilmiyoruz. 'Fıkaraperver' adlı bir cemiyet kurmuşlar, sadaka-i fıtırın, zekâtın buraya verilmesi için beyannameler hazırlamışlar. Hakkımıza tecavüz ediyorlar...

Hoca Efendi'nin dediği gibi sosyal bir hizmet olmak üzere böyle bir cemiyet kurmuştuk. Kulüp İkinci Reisi Hamdi Bey adındaki ziraatçi bir arkadaşımız da idaresini üzerine almıştı. Hücum, yine dolayısıyla, İttihat ve Terakki'ye yöneltilmiş oluyordu.

Sofradakilerden, İstanbul'un Süleymaniye Kulübü'nden bana bir tavsiye mektubu ile geldiği için tanıdığım bir müderris efendi mahçup bir tavırla mukabelede bulunmak istedi:

"Hoca Efendi, Bursalılar alicenaptır, cömerttirler. Hem bizi hem Fı-

karaperver Cemiyeti'ni gözetirler," dedi. Bu söz üzerine Hürriyet Hoca'nın heyecanla karışık öfkesi âzamî haddini bulmuştu:

"Hoca, Hoca sen bunu sahi mi söylüyorsun? Bu çeşit lakırdılar benim kulağıma girmez. Ben bir ay çalışırım, kazanırım. On bir ay oturur yerim, anladın mı? Ben kısmetimi kimseye kaptırmam," diye haykırdı.

Bence mesele hallolunmuştu. Kalktım, Kulüp'te, bizim iftar sofrasının sonucunu sabırsızlıkla bekleyen arkadaşlarıma kavuştum. Hamdi Bey'e, beyanname yayınlamaktan vazgeçmesini söyledim. Vaiz efendiler için para toplamak üzere bir heyet teşkil ettik.

Teşebbüsümüzü ilgililer haber aldılar. Mikrop bahsi kapandı. Şehir sükûnete kavuştu.

BURSA SEÇİMLERİ
13 NİSAN 1912 MECLİS'İN AÇILIŞI

Bursa seçiminden beklediğimiz iyi neticeyi alınca, milletvekillerimizi İstanbul'a götürüp Meclis'in açılış törenini görmek için arkadaşlarımız arasında umumi bir heves uyandı. Büyük bir kafile halinde 12 Nisan 1912 tarihinde Mudanya'dan özel bir vapurla İstanbul'a gittik. Vapurumuz, bayraklarla donanmıştı. Belliydi ki, siyasi tezahürat yapıyorduk. Dolmabahçe Sarayı'nın balkonunda maiyyetleriyle birlikte hazır bulunan Sultan Reşad'ı selamladıktan sonra tam rıhtıma yanaşacağımız sırada, Merkez'den gönderilen yüksek rütbeli bir subay gemimize geldi: 'Çanakkale Boğazı önlerinde İtalyan harp gemilerinin dolaşarak nümayiş yapmakta olduklarını' haber verdi. Bunun üzerine kafilemizi derin bir teessür kapladı. Böyle bir zamanda tezahürata devamımız doğru olamazdı. Programımızı değiştirmeye mecbur olduk.

Nitekim, Mebusan Meclisi'nin açılış gününe rastlayan 13 Nisan 1912 günü İtalyan harb gemileri tarafından 'Kumkale İstihkâmları' topa tutuldu. İtalyanlar'ın maksatları memleketimizde korku ve heyecan uyandırmak, bir an önce bizi sulhü kabule zorlamaktı.

Meclis'in açılış törenini seyrettik. Toplantı salonunda tam bir sükûnet ve vakar hâkimdi. Sultan Reşad'ın huzurunda Sait Paşa mutat merasimle 'Nutk-ı Hümâyun'u okudu.

Bundan evvelki Meclis'in feshine sebep olan Kanun-ı Esâsî'nin 35. maddesinin değiştirilmesi meselesi, nutukta bu defa da önemli bir yer alıyordu.

Meşrutiyet İdaresi'nin istinat ettiği Kanun-ı Esâsî'nin memleketin ihtiyaçlarına göre değiştirilmesini Meclis'in tamamlaması isteniliyor,

değişiklik keyfiyetinin müzakeresinde geçirilecek her dakikanın, pek kıymetli olduğu kaydediliyordu.

Mali ve idari bazı işlere de temas olunduktan sonra, siyasi meseleler ele alınıyordu:

Senelerden beri kan dökülmesine sebep olan Yemen meselesinin hallolunduğu, 'Asir' cihetlerinde sükûnun iadesi için askerî tedbirler alındığı,

haber veriliyordu.

Sadık ve kıymetli' bir memur olan 'Sisam beyi Kupas Efendi'nin uğradığı suikaste teessüf,

olunuyordu. İhtilâf konusu olan Girit meselesinden de bahsedilerek:

Girit'de hükümranlık hakkımızın muhafazası esasında birleşen İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin, bu esasa aykırı harekete müsaade etmeyeceklerinin bize temin olunduğu müjdesi,

veriliyordu. Her zaman tekrarlanan bu neticesiz sözleri, Meclis, tevekkül ve sükunetle dinliyordu.

O sırada memleketi baştan başa saran günün en önemli meselesi, İtalya'nın Trablusgarp'a saldırışı hadisesiydi.

Bundan nasıl bahsolunacaktı? Herkes, bunu bekliyordu. Nihayet buna da sıra geldi:

İtalyanlar'ın antlaşmalara, devletlerarası usullere aykırı ve haksız olarak açtıkları harb, her taraftan gösterilen sulh arzusuna rağmen, devam etmektedir.

Biz de sulhü arzu ederiz. Ancak, bu harbin sulh ile neticelenmesi, hükümranlık hakkımızın fiilen ve tamamen devam ve bekasıyla kaabildir,

denildiği zaman, Meclis'i sürekli bir alkış tufanı kapladı.

Görülüyor ki, milletvekilleri nutukta kendilerini teselli edecek kuvvetli bir cümle veya bir kelime arıyorlardı.

Fakat neye yarar? Sathî bir tahlil ile, bu kısa nutukta, Osmanlı İmparatorluğu'nun birkaç yüzyıldan beri uğradığı çöküntülerin yeni ve tehlikeli işaretlerinden birini görmek pekâlâ mümkündü.

Nutuk aşağıdaki nasihatle sona ermekteydi:

Millî varlıklarını muhafaza ile selamet ve umumi refahlarını temin eden milletler, bu saadete, bütün unsarların birleşmesi ve yardımlarıyla kavuşmuşlardır.

Memleket menfaatinin her şeyden üstün ve kutsal tutulmasını, birlik teminini bütün hulusumuzla cümleye tavsiye ederim.

Memleketin içinde bulunduğu hale göre bu, yerinde bir tavsiye idi.

MECLİS'İN FESHİNE DAİR MADDENİN KABULÜ

Meclis, normal çalışmasına başlar başlamaz, Kanun-ı Esâsî'nin 35. maddesinin değiştirilmesi teklifini kabul etti.[3] İcra ile teşrii kuvvet arasında devamlı bir dengenin kurulacağı ve böylelikle işlerin yoluna gireceği sanılmıştı. Halbuki memleketin bünyesindeki hastalık bundan ibaret değildi. Daha tedaviye muhtaç çok şeyler vardı. Nitekim Meclis, kısa bir istikrar devresinden sonra, memleketi saran siyasi anlaşmazlıkların etkisi altında kaldı; varlığı dahi tehlikeye düştü.

Muhalefet, seçim yoluyla erişemediği iktidarı elde etmek için, her çareye başvuruyordu: Teşkil ettiği, askerî 'Halâskâr' grup yolu ile orduyu ele geçirmeye çalışıyor, Osmanlı topluluğundan ayrılarak müstakil olmak isteyen unsurları, düşüncelerini bilerek veya bilmeyerek kışkırtıyordu.

Genç ve aydın bir politikacı Dr. Rıza Nur Bey bile, seçimleri kaybeden Hürriyet ve İtilâf Partisi mensuplarının, 'Türlü felaketlere, dayaklara uğrayarak büsbütün perişan olduğunu, müdafaasız kalındığını' iddia ederek, "İş büsbütün silah kuvvetinin müdahalesine gelmiş, dayanmıştı,"[4] diyor ve böyle demekle bir intikam devrinin başlamış olduğunu açıklıyordu. Bu düşüncenin etkisi altındaki menfi, hatta silahlı hareketler, ne yazık ki, İtalyanlar'ın Trablusgarp'ı ele geçirmek için Devlet'e savaş ilan ettikleri günlere rastlıyordu.

İTALYANLAR'IN TRABLUSGARP'A HÜCUMLARI TARİHİ VE SİYASİ BİLGİ

Malûmdur ki, Emevi Endülüs devletinin ortadan kalkmasından sonraki günlerde, XVI. yüzyılda İspanyol korsanları, Trablusgarp kıyılarını ele geçirdikten bir süre sonra, buralarını, Malta şövalyelerine terk etmişlerdi.

Yabancı istilasına uğrayan bu topraklar, Kanuni Sultan Süleyman devrinde kahraman denizcilerimizden Turgut Reis tarafından kurtarılarak hemen hepsi, İslam ve büyük çoğunluğu Berberi olan mahalli halk, bir Müslüman idaresine, eşit haklarla kavuşmuşlardı.

Akdeniz'de hâkimiyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetli donanması sayesinde İslamlar'ın eline geçmişti; yani Afrika Müslümanları, bu sayede Hıristiyan Avrupalılar'ın daimi esiri olmak tehlikesinden kurtulmuşlardı.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, bu bölgedeki durum, yeni bir istikamet almıştı. Bu tarihlerde Avrupa devletleri arasında sömürgecilik

cereyanı başgöstermiş, birer sömürgeye sahip olmak arzusu, Avrupa devletleri arasında şiddetli bir rekabet konusu olmuştu. İtalya da bu rekabet sahasında yer almış, denizaşırı ülkeler üzerinde iddialarda bulunmaya başlamıştı.

1871'de İtalyan Nâzırı Visconti-Venosta tarafından Tunus istikametinde hazırlanan bir sefer ancak Türkiye'nin muhalefetiyle durdurulabilmişti.

1878 tarihinde Prens Bismarck'ın öncülüğüyle toplanan Viyana Kongresi'nde ele alınan konulardan biri de sömürgeci devletler arasındaki rekabetin yatıştırılması keyfiyetiydi. Bunun için de devletlerin birer birer tatmin edilmesi gerekiyordu. Bu sırada, her şeyden önce Prusya'nın kuvvetlenmesi emelini besleyen Alman Şansölyesi için Avrupa devletlerinin, Avrupa kıtası dışındaki meselelerle meşgul olmaları, bulunmaz bir nimetti.

Bismarck, İtalya'nın, Osmanlı İmparatorluğu aleyhindeki yayılma programını teşvik etmeyi esas gayesine uygun bulmuştu.

İngilizler de, Akdeniz meselelerinde –kendilerine yardımcı olacağı ümidiyle– İtalyan politikasını tutmak istiyorlardı.

Lord Salisbury'nin İtalyanlar'a telkini, şu şekilde olmuştu: "Akdeniz'in bir Fransız gölü haline gelmemesi için, Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgali, Avrupa'nın menfaatlerine çok uygundur. İtalya Hükümeti, Trablusgarp'ı elde edecektir. Ancak, geyik, kurşun menziline girdikten sonra ateş edilmelidir ki, kaçıp kurtulamasın."

Bu sözlerle, harekete geçme zamanının iyi seçilmesi tavsiye olunuyordu. Bunun da başlıca iki sebebi vardı. Biri, Lord Salisbury'ye göre Türkiye'nin paylaşılmasına başlangıç olabilecek böyle bir hadise için, henüz İngiliz umumi efkârı hazırlanmış değildi.

Diğeri de, Ruslar'ın, bu hali fırsat bilerek Osmanlı memleketini himaye şeklinde, Padişah'ı avuçlarının içine alabilecekleri korkusuydu.

İtalyanlar, Ruslar'la karşılıklı taviz esasına dayanan bir anlaşmaya vardıktan, Ruslar'ın Boğazlar üzerindeki isteklerini teyit ve kabul etmelerine karşılık Trablusgarp hakkında hareket serbestisi elde ettikten sonra İngilizler'in de tereddütleri kalmamıştı. İtalyanlar'ın, 25 Temmuz 1911 tarihinde bu vilayetimizi ele geçirmek istediklerini İngiliz Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey'e bildirdikleri zaman dilekler tam tasvip ile karşılanmıştı.

Akdeniz dengesinde kuvvetli yeri ve sözü olan Fransa da, Fas'ta takip ettiği politikaya itiraz etmedikleri takdirde İtalyanlar'ın aynı şeyi, Trablusgarp'da yapabileceklerini kabul etmişti.

Görülüyor ki, İtalya Hükümeti, 1911 Eylül sonlarında Trablusgarp'ı istila için zemini hazırlamış, Avrupa büyük devletlerinin ayrıldığı iki

siyasi manzumeden Üçlü İttifak ile İtilâf zümresinin tam muvafakatini elde etmişti.[5]

Malûmdur ki 'Düvel-i Muazzama' denilen Avrupalı büyük devletler, –İtalya da dahil olduğu halde– Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumak için antlaşmalara bağlı sözleri ve taahhütleri vardı. Trablusgarb'ı İtalya'ya hediye ederken bu büyük devletler sözlerinin, imzalarının şerefini unutmuşlar; yalnız kendi çıkarlarını düşünmüşlerdir.

Esasen, 1856 Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerden biri olan Fransa'nın 1870'te Almanya'ya yenilmesi üzerine Avrupa konserindeki mevkiinin sarsılması bu antlaşmanın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü prensibini müşterek teminat altına alan hükümlerini zayıflatmıştı.

İtalyanlar bu başarılı diplomasi çalışmalarından ayrı olarak, Trablusgarp'da kendi hesaplarına elverişli bir ortam hazırlamakla da uğraşıyorlardı. Her emperyalist devletin uyguladığı metodları, İtalyanlar da burada ele almışlardı. Maksat ve gayeleri için çalışan okulları, bankaları, iktisadi kurulları vardı. Liman ve benzeri kurumlar için, imtiyaz peşinde koşuyorlardı. Okulları mahalli ve resmî mekteplerle rekabet ediyordu.

'Banko di Roma'nın geniş kredisiyle burada nüfuz teminine ve İtalyanlar'ın iktisat bakımından piyasaya hâkim olmalarına çalışılıyordu.

Banka, aynı zamanda yerlilerin elindeki toprakların İtalyanlar'a geçmesine aracı oluyordu.

İtalya'nın Trablusgarp'ı benimsediği, kendisi için müsait bir zamanda ele geçirmeye kalkışacağı bilinen bir gerçekti. Buna karşı Osmanlı Meşrutiyet Hükümeti lâkayd kalmış değildi. İtalyanlar'ın istekleri, teşebbüsleri önleniyordu. Ancak alınan karşı tedbirler zayıftı. Az önce işaret ettiğim gibi memleket nifak içindeydi. Kuvvetli bir hükümet kurulamıyordu. Partiler, birbirinin gözünü çıkarmakla meşguldü.

Arnavutlar, içten ve dıştan yapılan teşviklerle ayaklanmışlardı. Türk olmayan diğer bazı unsurlar da buna hazırlanıyordu.

Osmanlı donanması, dünya ölçüsünde ikinci derecede bir kuvvetken, Sultan Abdülhamid'in 33 senelik istibdat süresince Haliç'de kapalı, talimsiz, tamirsiz, yüzüstü bırakılmıştı.

Bütün personel de tabiatıyla meslek bilgisini, eski melekesini kaybetmişti.

Yeni Meşrutiyet devri başlar başlamaz donanmanın bu perişan haline son verilmek istenmiş, bu yolda umumi gayretler gösterilmişti.

Ancak, Akdeniz'de varlığımızı, millî menfaatlerimizi koruyabilecek

bir kudrete gelebilmek için yeter bir zaman geçmemişti.

Bu durum karşısında denizcilik politikamızla umumi siyasetimizi günün şartları içinde gözden geçirdiğimiz zaman, diyebiliriz ki: Donanmamızın hasımlarına üstün olduğu parlak devirlerde yerleştiğimiz denizaşırı topraklarımızdan, yüzyıllarca bayrağımızın dalgalandığı Akdeniz'den bizi, elimizde işe yarar deniz kuvveti olmadığı için kovuyorlardı.

İtalya 28 ve 29 Eylül 1911 tarihli ültimatomlarla bize[6] harp ilan etti, savaş başladı.

TRABLUSGARP MÜCAHİTLERİ

Meşrutiyet ve hürriyet rejiminin, büyük ümitlerle yerleşmesine çalışıldığı sırada İtalyanlar'ın Trablus'a saldırışları bütün memleketi baştan başa keder ve heyecan içinde bırakmıştı. Genç subaylarımız, özellikle Meşrutiyet'in ilanında yararlılıkları görülenler, Trablusgarp'a koşmuşlardı.

Bunlar arasında Hürriyet kahramanı Binbaşı Enver Bey (Enver Paşa), Kolağası (Önyüzbaşı) Mustafa Kemal (Atatürk) göze çarpıyordu. Umumi efkâr, Trablusgarp'a giden mücahitleri muhabbetle karşılıyor, birer seçkin şahsiyet olarak takdir ediyordu.

Az önce işaret etmiştim, donanmasızlık yüzünden deniz yolu kapanmıştı. Tunus ve Mısır karayolları da resmen açık değildi.

Trablusgarp'a ancak gizli gitmek, kaçak olarak askerî malzeme göndermek mümkün olabilecekti. Bu işleri idare için Avrupa'da merkezler kuruldu. Bu işlerin başına fedakâr kimseler geçti.

Enver Bey Bingazi'ye, Mustafa Kemal Bey Derne'ye yerleştiler. Buralarda buldukları askerler ve yerli halktan elde ettikleri gönüllülerle, bir mukavemet cephesi kurdular. Trablus şehri ve civarının savunması ile askerî kuvvetlerimiz meşguldü.

ENVER BEY'İN BEYANNAMESİ

Enver Bey, ilk iş olarak bir bildiri yayınladı.[7] Muhalif Arap milletvekillerinin yukarıda işaret ettiğim iftiralarına cevap vermekle söze başladı:

Sizi, Halifeniz İtalyanlar'a sattı gibi sırf iftira ve kara çalmalardan ibaret yalanlarla, iğfal etmek istediler.

Hâşâ... Siz satılmadınız ve satılmayacaksınız. Büyük Halife, sizi düşmanın

elinden kurtarmak için beni buraya gönderdi. Padişahımızın imdadına gönderdiği kardeşlerinizle beraber olunuz, öpüşünüz. Harbe iştirak etmek isteyenlere silah, cephane vereceğim. On beş güne kadar hepinizin yanıma gelmesini isterim. Gelmeyenleri, İtalya Hükümeti'nin kanunlarına arz-ı inkiyat etmiş (boyun eğmiş) addederek, ona göre muamele edeceğim.

Bu bildirinin altındaki imzanın, ayrıca üzerinde durulmaya değer tarafı vardı.

Enver Bey, halkın dikkatini çekmek için Padişah'ın damadı olduğunu ilana lüzum görüyordu.

Bingazi Kumandanı, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'a da bir telgraf çekmişti. Bunda şöyle bir fıkra bulunuyordu:

İtimat ve teveccühünüze lâyık olmaya çalışacağız. Yekvücut olarak mahvolacak veya düşmanımızı kahr ve tedmir edeceğiz [mahvedeceğiz]. En küçüğümüzden itibaren hepimiz şimdiye kadar bizi bırakmayan Allah'ın, bundan sonra da bize muavenetinden eminiz.[8]

DERNE KUMANDANI MUSTAFA KEMAL BEY NE DİYORDU?

Derne Kumandanı Mustafa Kemal'den şöyle bir ses aksediyordu:

Bu gece Derne kuvvetlerimizin bütün kumandan ve zabitleri ile bir müsamere yapmıştık.

Bu satırları çadırıma geri geldiğimde yazıyorum. Bu güzel kalpli, kahraman bakışlı arkadaşlarımın, bu küçük rütbeli fakat düşmanı titreten büyük kumandanların samimi nazarlarında vatan mutlaka selamet bulacak, millet mutlaka mesut olacaktır. Çünkü kendi selametini, kendi saadetini, memleketin ve milletin saadet ve selameti için feda edebilen vatan evlatları çoktur...[9]

BÖLÜM 8

SUNÛSÎ VE CİHAD-I MUKADDES

Böyle yüksek bir ruh ile savaşa başlayan mücahitler kafilesine, Libya'da büyük nüfus sahibi olan Sunûsîler de katılmışlardı. Ahmet ibni Seyyit Muhammed eş-Şerif es-Sunûsî Hazretleri de İslam âlemi için 'Cihad-ı Mukaddes' ilan etti.[1] Yayınladığı 'beyanname' İslamların dinî savaş hakkındaki görüş ve inanışlarının veciz bir ifadesidir.

Şeyh Ahmed es-Sunûsî diyor ki:

Cihadı terk etmek, imandan çıkmak, İslamiyet'ten mahrum olmak demektir. Bu kaide, taarruz harbi içindir. Halbuki şimdi siz, düşmanın taarruzuna uğruyorsunuz. Kabilenizi, kadınlarınızı, memleketinizi ve vatanınızı mutlaka müdafaa etmek mecburiyetindesiniz.

İslam âlemine hitap eden bu 'Cihad Beyannamesi'nin Türkiye hudutları dışındaki Müslümanlar üzerinde fiilî bir tesir yaptığını iddia etmek güçtür. Ancak –düşmana satılmış olanlar istisna edilirse– Libya'da ve bilhassa Sunûsî tarikatı mensupları arasında şiddetli heyecan uyandırdığı şüphesizdir. O kadar ki, muharebe meydanında şehit düşenlerin silahını alıp aynı suretle 'şahadet mertebesi'ne erişmek için savaşa atılan fedailere çok defa rastlanırdı. Bu ve buna benzer kahramanlık menkıbelerini, Trablusgarp - İtalyan Muharebesi'ne katılan arkadaşlarımdan dinledim. Bu, takdire değer asil ruhu uyandıran Sunûsî teşkilatı idi:

SUNÛSÎLİK

Sunûsî tarikatının esası, kardeşliktir. Bu tarikata girenler, tamamen bu esasa riayete borçludurlar.

Sunûsî topluluğu özel bir tarikat olmakla beraber siyasi bir cemiyettir. Sunûsî tarikatına giren bir kimse aciz ve sakat olmadıkça, çalışıp kazanmaya, faydalı bir adam olmaya sevkedilir. Zaviyelerden* her kolaylığı görür. Sunûsî zaviyeleri bir 'medrese' demektir. Yerli çocuklar burada bedava eğitim görür.

Sunûsî kardeşlerden her biri malûl ve mazur olmadıkça daima savaşa hazır bulunmaya, gerektiği takdirde alacağı emir üzerine savaşa gitmeye memur ve mecburdur. Bu konuda tam itaat ve sadakat göstermek için yemin etmiştir. Sunûsî teşkilatının bu maddesi Afrika'da bütün manasıyla tatbik edilmektedir.

Afrika'da ihvandan her biri iktidarı nispetinde silahlı bulunmaya, bir deve sahibi olmaya, hiç olmazsa silahlardan birini bulundurmaya mecburdur. Pek fakir olursa icap ettiği takdirde kendisine lâzım olan silah, zaviyeler veyahut zengin kardeşleri tarafından verilir.

Zenginler ve reislerden olanlar servet derecelerine göre birkaç deve ve silah takımları bulundurmakla, maiyetindeki hademeyi ve kölelerini silahlandırmakla ödevlidir. Bir Sunûsî, kardeşlik ve yardım esaslarına karşı hile ve ihanet edemez..[2]

Subaylarımızın kumandası altında öğretim gören bu saf ruhlu, fedakâr insanlarla, ancak birkaç taburdan ibaret askerlerimiz, miktarı 80 bini aşan İtalyan istila ordusunu, kıyılarda, donanmalarının top menzili içinde durdurmaya muvaffak olmuşlardı.

İtalyanlar bu durum karşısında müdafaa taraflısı olan Türkler'in cesaretlerini kırmak için, askerî kaçakçılığı önlemek bahanesiyle Oniki Ada'yı, 23 Nisan 1912 tarihinde işgal etmişlerdi.

Bu hareketlerinin de, bekledikleri sonuç üzerine bir etkisi olmamıştı, karşı koyma ve savunma sonuna kadar devam etmişti.

AYNİMANSUR KARARGÂHI, MUSTAFA KEMAL'DEN GELEN SES

Oniki Ada'nın işgalinden sonra 16 Temmuz 1328 (29 Temmuz 1912) tarihinde Mustafa Kemal, "Aynimansur Karargâhı'ndan anavatandaki arkadaşlarına şöyle hitap ediyordu:

Bizim askerî durumumuzda değişiklik yoktur. Siyasetimiz elverişli ise biz

*Zaviye: Küçük tekke, zâhidin ibadetle meşgul olmak üzere çekildiği bina ve kulübe anlamınadır. / C. B.

istenildiği kadar sebat ve mukavemete muktediriz. Yalnız siyaset adamlarının, memleketi büsbütün tarumar olmaktan korumak için, gözlerini dört açması lâzımdır.

Ne kadar doğru.

Küçük rütbeli 'Büyük Dâhi', anlaşılıyor ki, memleketi felakete sürükleyen iç didişmelerden bilgi almıştı.

Mektubunda -kendi deyimiyle- bu 'elemli levhalardan' çok ağır ve acı bir lisanla şikayet ettikten, "Kuvvetli bir Osmanlı İmparatorluğu vücuda getirmeyi düşünürken vaktinden önce esir, sefil ve rezil mi olacağız?" dedikten sonra, "Ne olursa olsun memleket inkıraz* vadisine tekmelenmeyecektir,"[3] diye haykırıyordu. Bu haliyle Mustafa Kemal, facialarla dolu böyle bir zamanda dahi milletine karşı beslediği inancın ve nefsine olan itimadının, yeni -ve belki ilk- delilini veriyordu.

İTALYANLAR, İÇ KAVGALARIMIZDAN KARADAĞ KRALI YOLU İLE FAYDALANMAK İSTİYOR

Oniki Ada'nın işgalinden sonra dahi İtalyanlar, Trablusgarp'daki mukavemet karşısında -umdukları gibi- kolay bir başarı elde edemeyince, iç kavgalarımızdan faydalanmak yolunu tutmuşlardı. İsyan eden Arnavutlar'ı, meşhur 'Garibaldi' teşkilatı yolu ile silahlandırıyorlardı.

İtalya Kralı'nın kayınbabası Karadağ Kralı da memleketine sığınan asilerin geçimlerini sağlamak, silahlanmalarına göz yummak suretiyle İtalyanlar'a yardımda bulunuyordu.[4]

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da kendi hesabına bu yolda tahrikten geri kalmış değildi. Müttefiki Almanya'nın güvenini sarsacak derecede gayret gösteriyordu. Aleyhimizdeki bu açık ve kapalı çalışmaların hedefi, Türkiye'yi daha zayıf düşürmek, siyasi istekleri önünde diz çökmeye zorlamaktan başka bir şey değildi. Bu durum karşısında, Balkanlı devletler de -daha sonra anlatacağım- silah kuvvetiyle Rumeli'den bizi atmak için, aralarında bir anlaşmaya varmak istiyorlardı.

ASİ ARNAVUT LİDERLERİ VE MUHALİFLER İSYAN HAZIRLIĞINDA

Bu sırada siyaset adamlarımız ve siyasi partilerimiz ne yapıyordu? Bunu kendilerinden dinleyelim:

* İnkıraz: Bir kalabalıktan, bir bütünden tek kişi kalmayacak şekilde tükenme, bitme. / Y. N.

Eski Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey'in, *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?* adlı kitabında (s. 36-37) anlattıklarının bir kelimesine dahi dokunmadan aynen okurlarıma sunuyorum:

Sadık Bey'de ve Fırka'da[5] hiç ümidimiz kalmamıştı. Memleketin ahvâline göre çalışmak lâzımdı.

Sinop'da menfî bulunan Yakovalı, Rıza Bey ile görüşmüş ve Arnavutluk'ta Hükümet'i düşürebilecek bir kıyam (ayaklanma) yapılması için kendisiyle karar vermiş ve besalaşmış* idim.

Merhumu[6], kaçırmak teşebbüsünde iken affolunup memleketine gitmiş ve vaadi üzerine hareket-i kıyamiyeye (isyan hareketine) başlamıştı.

Gerek Rıza Bey ve gerek Arnavut rüesasından [liderlerinden] birkaçı ile muhaberede idim.[7] Rıza Bey ile muhaberemize vasıtalık eden Emin Bey vasıtasıyla[8] Rıza Bey'i Prens Sabahattin ile temasa koymuş, o da Rıza Bey'e paraca muavenet etmişti [yardım etmişti]. Fakat bu paraları Emin Bey suistimal etmişti. Bunu da eski Üsküp Mebusu ve isyan rüesasından Sait Hoca bize bildirmişti. Bu esnada Manastır'da zabitandan Tayyar, Tahsin, Kasım, Nafiz Efendiler ve arkadaşları, merhum Niyazi'nin yapmış olduğu hareketi takliden dağa çıkmışlardı.

Denildiği gibi Manastırda dağa çıkan subaylar: Yüzbaşı Tayyar, Teğmen Tahsin[9], Yüzbaşı Muhtar, Üsteğmen İbrahim, Teğmen Celal, Kasım ve Melek Fraşeri idi.

Bunların arkadaşlarından Teğmen Nafiz[10] ve Hamza hapsedilerek İstanbul'a gönderilmişti. Kaçaklar dağa çıkma kararlarını, Kristohor Manastırı'nda bir ziyafet sırasında vermişlerdi.

Askerî kıtaların hücumundan korunmak, siyasi isteklerini ve Hükümet'in iktidardan çekilmesini daha emniyetle ileri sürmek için Kaçanik Boğazı'na yerleşmişlerdi.

Asiler ordudan elde ettikleri birkaç erle, yol kesen haydutları içlerine almışlar, Şaki Salih Totka çetesine de siyasi bir renk vermek istemişlerdi. Ayaklanan Arnavut topluluklarını, mebuslardan Piriştineli Hasan, Necip Dıraga ile Sinop kalesinden dönen Yakovalı Rıza ve İsa Bolatin gibi reisler idare ediyordu.

Debre ilçesinden firar eden Arnavut subaylarla erleri, 'Siyah Cemiyet' ve 'Merkez Komitesi' gibi namlar altında faaliyete geçmişlerdi.

Hükümet'e ait paraları gasp ile işe başlayan bu şakiler, esas gayelerini maskeleyerek sadece 'muhtar bir idare' istediklerini söylüyorlardı. Hatta daha garibi Balkanlı devletlerin ve herhangi yabancı bir kurulun aleti olmadıklarını göstermek, İstanbul ve Anadolu'da kendilerine yardımcı sağlamak için Türk umumi efkârına hitap eden beyannameler yayınlıyorlardı. Fikir ve kanaatleri herkesçe bilinen Yakovalı Rıza, Piriştineli Hasan, Prizrenli Yahya ve İsa Bolatin ve benzerlerinin imzaları bulunan bir beyannamede:

---

* Besa, Arnavutlar için dönülmesi mümkün olmayan şeref sözü demektir. / C. B.

Osmanlı Devleti'ne ve Hilafet makamına sarsılmaz bir kanaatle bağlılıklarını kaydettikten sonra, Osmanlılığın haklarını korumak, hakiki Meşrutiyet'i kurmak maksadıyla ortaya atıldıklarını,

söylemekten çekinmiyorlardı.

Masum bir eda ile:

Mantığın hükümran olmadığı yerlerde, mantık ile haklarını elde etmenin mümkün olmayacağına da inandıkları için yerli ihtiyaçlara uygun birtakım kanunların şiddetle lüzumundan dolayı silahlarına müracaata mecbur kaldıklarını,

yazıyorlardı.[11]

Arnavut mebuslarıyla İstanbul'daki yardakçılarının tahriki ve muhalefet ileri gelenlerinden bazı Türkler'in bunlara arka çıkmaları yüzünden Arnavutluk anavatan aleyhine kaynıyordu.

MECLİS-İ MEBUSAN'DA ARNAVUTLUK MESELESİ

İstanbul Mebusan Meclisi'nde, Arnavutluk meseleleri hakkında Dahiliye Nâzırı Hacı Adil Bey'den bilgi istenildi. Nâzır, umumi ıslahat için bizzat yerinde incelemelerde bulunmuş, yol, okul işleri, jandarma karakolları ve Hükümet Konağı inşası gibi esaslı çalışmalara başlamıştı.

Âdettir; Arnavutluk'ta ve benzeri memleketlerde aşiret reisleri, derebeyi döküntüleri, vatandaşları, şahısları ve aileleri, menfaatlerine istismar etmeye alışmış kimseler, evvela ıslahat ister görünürler, işe başlayınca da nüfuz ve fiili imtiyazlarının ellerinden alınacağı korkusuyla hükümet ve kanun kuvvetinin muhitlerinde hâkim olmasını istemezler. Bu sebeple, hükümetin takdir edilmesi gereken icraatının aleyhinde bulunurlar. Masum insanları, isyana sürükleyecek kadar ileri giderler. Islahata başlanıldığı günlerde, jandarma karakollarına hücum ve haberleşme vasıtalarını tahriple harekete geçerler. Bütün bunlar, cemiyet hayatı tekamül etmemiş, olgunlaşmamış yerlerdeki, siyasi ve içtimai maksatlarla meydana gelen, ayaklanmaların, klasik usullerindendir.

Nâzır'ın ifadesine göre, isyan, imar işlerinde çalışan işçilere, işe nezaret eden memurlara ve yer yer jandarma topluluklarına silahlı saldırmalarla olmuştur.

Yakova'da, bunun başka türlüsüne rastlanmıştı. Civardaki kabileler, toplu halde kasaba kenarına kadar gelerek 'Mevki Kumandanına' haber göndermişler, 'her ev başına üç silah verilmesini istemişler, bu

talepleri kabul olunmaz ve Hükümet, ilerisi için senet, imza vermezse şehre hücum edeceklerini söylemişler', havaya silah atmak suretiyle nümayişte bulunmuşlardı.

Yine Nâzır'a göre, bu silahlı toplantı, başlarında bulunan reislerin ve maksatlı politikacıların iğfalleri neticesiydi. Çünkü bu bedbahtlar halka: "Hükümet, memleketinizi satacak, keçi başına on beş kuruş rüsum, vergi alacak, emlakınızı yazıp size ağır vergi koyacak, nihayet topraklarınızı elinizden alacak," şeklinde telkinlerde bulunmuşlardı. Bununla beraber, bu tahriklere kapılmayan kabileler ve bu hareketleri nefretle karşılayan kimseler de vardı.

Hacı Âdil Bey teminat veriyor:

Halkın kalbi ve ruhi tezahürü müsbettir. Bu gibi hareketlerin aleyhindedir," dedikten sonra, iyimser bir lisanla Hükümet'e karşı, bağlı oldukları Devlet'e karşı, 'Saltanat-ı seniyye'ye karşı, 'Hilafet-i İslamiye'ye karşı, her birinin kalbinde yaşayan zeval bulmaz samimi rabıtalarını anlatırken Meclis'teki bu konuşmalar sırasında bir Arnavut mebus araya giriyor ve soruyor:

Kim iğfal ediyor, lütfen söyler misiniz?

Böyle bir soru soranın, endişesini açığa vurmasından, planlarını Hükümet'in ne dereceye kadar bildiğini anlamak maksadından ileri geldiği şüphesizdi.

Nâzır cevap veriyor:

Mahalline yazdım. Vesika toplayınız, dedim. Kimler iğfal ediyorsa, herhalde onlar ceza göreceklerdir.

Asileri tenkil edeceğinden emin bir tavırla Nâzır, sözlerine şunları ilave ediyor:

Lâzım gelen yerlerde askeri kuvvetler toplanmaktadır. Kumandanlara, kuvvet gösterisi yapmakla beraber, halka şefkatle muamele etmelerini tavsiye ettim.

Bundan sonra Dahiliye Nâzırı;

Kuzey Arnavutluk'ta, Meşrutiyet'ten önce bedenî ve malî 'tekâlif' (teklifler) itibariyle müstesna bir mevkide bulunan, yani asker ve vergi vermeyen ahâliye Hükümet'in yapacağı nedir?

diye bir soru ortaya atıyor. Cevabını yine kendisi veriyor:

Burada Hükümet'i işler bir halde kurmak lâzımdır. Öyle bir Hükümet ki asayişi temin etsin, imar vazifesini yapabilsin, maarif işlerini başarabilsin... Bu da parayla olacaktır. Para, istifadesine tahsis edilecek halkın cebinden çıkar. Halbuki parayı bir vazife şeklinde vermeye alışmamış bir halkla karşı

karşıyayız. Asayiş bahsinde ise Hükümet, memleketin her tarafında aynı vazife ile mükelleftir. Bu hususta Kuzey Arnavutluk'la mesela Hükümet merkezinin hiçbir farkı yoktur."[12]

Dahiliye Nâzırı, bu sözleriyle fazla iyimser görünüyordu. Bizde usul haline gelmiştir. Memleketin egemenliğine, bütünlüğüne suikast edenlerin emellerini, yüzlerine vurmayız. Millet önünde açıklamaktan çekiniriz. Hacı Âdil Bey'in de bu etki altında konuştuğu anlaşılıyordu. Bununla beraber kendisinin kuvvetli tarafı da vardı. İsyanı bastıracağından emin görünüyordu. Böyle olması, ayaklananların ayağını kırmak da lâzımdı. Daha sonraları, idare, zayıf ellere geçtiği zaman, işlerin nasıl çığrından çıktığını göreceğiz.

ARNAVUT İHTİLALCİLERİ BULGAR VE RUM KOMİTELERİYLE İŞBİRLİĞİ HALİNDE

Arnavutluk hadiseleri, Meclis'te görüşülürken, mahallindeki durum büsbütün başka bir şekil almış bulunuyordu. Yapılanlar, kendisini gadre uğramış sayan bir sınıfın veya kavmin, bağlı olduğu devletten -silahlı da olsa- hakkını araması ve iyilik dileğinde bulunması hududunu aşmıştı.

Meclis'te ve üyesi oldukları Hürriyet ve İtilâf Partisi içinde, güya hakiki meşrutiyet ve hürriyet prensiplerini memleket hayrına korumak için bulunduklarını iddia eden İsmail Kemal Bey, Hasan Piriştine, Esat Toptânî ve Müfit Flora gibi Arnavut mebuslar, gerçekte bu siyasi organı da muhalefet perdesi altında ayrılık emellerine alet etmek istiyorlardı.

İsmail Kemal Bey, evvelce de söylemiştim, Avrupa'daki Genç Türkler'le işbirliği yapar görünmüş, yabancı bir devletten para almış, kendini büyük mevkilere getiren Osmanlı Hükümeti'ne başkaldırmıştı.[13]

Hasan Bey, Kosova çevresindeki isyan hareketini idare ediyordu.

Arnavut çeteleri, Bulgar Hükümeti'nin idare ettiği Makedonyalı Bulgar ve Rum komiteleriyle birlik olmayı kabul etmişlerdi.[14]

Bundan, 600 yıldan beri sadakatle bağlı bulunduklarını söyledikleri devleti parçalamak, yıkmak isteyen yabancı devletlerle işbirliği yapmak yolunu tutmuşlardı.

Arnavutlar arasında Osmanlı topluluğundan ayrılarak muhtar bir idare kurmak veya müstakil olmak emeli yeni değildi. Bizden, o zaman gizlenmek istenen bu gerçeği tarih bütün çıplaklığıyla ifşa etmekte, açığa vurmaktadır. Okurlarımızın hatıralarını tazelemek için bundan kısaca bahsetmek istiyorum:

ARNAVUTLAR'IN AYRILMA TEŞEBBÜSLERİ VE KONGRELERİ

18 Haziran 1878 tarihinde, Prizren şehrinde bir 'Arnavut İttihat Kongresi' toplandı. Dış, İç ve Maliye bölümlerini içine alan bir de Hükümet taslağı kuruldu. Prizrenli Hacı Ömer ile Abdül Bey, bu yolda çalışanların ileri gelenlerindendi. 1881 Şubatı'nda 130 delegenin katılmasıyla Debre'de gizli bir kongre daha yapıldı. Bu toplantıda Uhri'nin, müstakbel Arnavutluk'un başşehri olmasına karar verildi. Hükümet, bu gizli toplantıyı ve verdiği kararı haber aldı. Derviş Paşa'yı yirmi bin kişilik bir kuvvetle üzerlerine gönderdi. Bu suretle Arnavut reisleri uzaklaştırılmıştı.

Arnavutlar'ın memleket dışında 'edebî çalışmalar' şeklinde başlayıp, yavaş yavaş siyasi bir renk alan hareketleri de vardı. 2-9 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplanan 'Genç Türkler Kongresi'nde 'adem-i merkeziyet' fikirleri belirdi. Azınlıkta kalan bu fikirlerin taraflıları ayrı bir parti kurdular. Aynı yıl içinde, yine Paris'te 'Gika' adında bir Romanyalı'nın başkanlığında toplanan Arnavutlar kongresinde, Arnavutluk'un muhtariyeti istenildi. Makedonya 'ıslahat' planının ilanını takip eden günlerde Bükreş'te yapılan bir toplantıda, Osmanlı Hükümeti ile mücadele esası kabul olundu. Bu maksatla Romanyalı Gika'nın başkanlığı altında bir ihtilal komitesi kuruldu. Diğer taraftan 1907'de Paris'te toplanan Osmanlı İhtilalci Kongresi'nde de 'adem-i merkeziyet' sisteminin tatbik edilmesi için her çareye başvurulması kararlaştırıldı.

23 Temmuz 1908'de memleketimizde Meşrutiyet'in tekrar ilanından sonra, Arnavutlar'ın bu yoldaki çalışmaları arttı.

Ayrılık emelleri, kültür maskesi altında kurulan Millî Kulüplerinde propaganda konusu oldu. Bu suretle, Avrupa'daki siyasi mücadele ve ihtilal hareketleri, memleket içinde de kendini gösterdi. 1908 yılında 'Başkım Kulübü' Kuzey ve Güney Arnavutluk'ta bir beyanname yayınladı. Yukarıda anlattığımız 1878 yılındaki 'Prizren Arnavut İttihadı Kongresi'nin kararlarını canlandırmak istedi. Arnavut politikacıları için bu, adeta bir Anayasa ilanı demekti.

BÖLÜM 9

ORDU MENSUPLARININ SİYASETLE MEŞGUL OLMALARININ MEN'İ HAKKINDA KANUN

Sait Paşa Kabinesi, ordu mensuplarının siyasi partilere girmelerini, siyasi toplantılara ve nümayişlere katılmalarını, siyasetle uğraşmalarını meneden bir kanun tasarısını Meclis'e sundu. Tasarının kanun halini alması için hemen müzakere edilmesi istenildi. Manastır'da dağa çıkmış olan subayların durumları, tasarının acele müzakere edilmesini gerekli kılıyordu. Ordunun politika ile uğraşmaması, Meşrutiyet'in ilanından sonraki günlerde dahi düşünülmüştü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te toplanan 1909 yılındaki Umumi Kongresi'nde münakaşa konusu olmuştu.

Meşrutiyet'in ilanından bir yıl geçtiği halde henüz istenildiği gibi memlekette istikrar temin olunamamıştı. Kongre'de tabii hayatın avdeti [geri gelmesi] için çare ve tedbir aranacaktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, o zamanki usulüne göre, kongreler gizli ve geceleri yapılır, toplantı yerleri her defasında değiştirilirdi. Her toplantıya sıra ile delegelerden biri başkanlık ederdi.

MUSTAFA KEMAL, ORDUNUN POLİTİKA İLE UĞRAŞMASININ ALEYHİNDE DÜŞÜNCELERİNİ SÖYLÜYOR

Kongre'ye katılanlardan, düşünce ve görüşleriyle kendini gösterenler arasında, Trablusgarp Delegesi Kolağası Mustafa Kemal Bey de bulunuyordu. Ordu ile Cemiyet'in münasebetlerini ele alarak Mustafa Kemal diyordu:

Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça, millete dayanan bir parti kuramayız. Orduyu da zaafa uğratırız. Bugün mensuplarının çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan 3. Ordu, esas itibarıyla modern bir ordu sayılamaz. Ordu ile Cemiyet'i ayıralım. Cemiyet, tam manasıyla siyasi bir parti halinde milletin bünyesinde kök salsın. Ordu da asli vazifesiyle uğraşsın.

Bunun için Cemiyet'in muhtaç olduğu subayları veyahut Cemiyet'te kalmak isteyen ordu mensuplarını, istifa suretiyle ordudan çıkaralım, siyasi bir teşekküle girmelerini önleyecek kanuni müeyyideler koyalım.[1]

Bu konu, Kongre'de çok şiddetli münakaşalara yol açmıştı.[2] Kongre'nin açılmasıyla görevleri sona eren Umumi Merkez üyeleri, bu tezin aleyhinde bulunuyorlardı. 'Meşrutiyet'i korumak için askerî kuvvete ihtiyaç olduğu' fikrini savunuyorlardı.

Uzun tartışmalar sonunda Mustafa Kemal'in teklifi büyük çoğunlukla kabul olundu. Kongre, çok isabetli bir karar vermişti. Bunun üzerine bir hayli subay ordudan çekilip Cemiyet'te vazife almışlardı. Ancak, Cemiyet'in ordu ile teması tamamiyle kesilmiş değildi. Cemiyet'in nüfuzlu üyeleri orduda kalmıştı.

Sonraları muhalefet de bu hali örnek olarak ele aldığı için ordu içinde zamanla siyasi hizipleşmeler başgöstermişti. Şimdi, bir kanunla bu duruma kesin ve sağlam bir istikamet vermek isteniliyordu.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA VE KANUN TEKLİFİ

Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa, Meclis'e verilen kanun tasarısı münasebetiyle bu çok önemli mesele hakkındaki düşüncelerini söylemek fırsatını bulmuştu.

Paşa, diyordu:[3]

Bilirsiniz ki, memleketimizde Meşrutiyet'in elde edilmesi işinde Osmanlı Ordusu'nun birçok hizmetleri geçti. Ordunun bu hizmetini, medeniyet âlemi ile beraber eminim ki Meclis-i Âliniz de, bütün millet de takdir eder. Bu hizmeti yapabilmek için Osmanlı Ordusu, siyasi bir cemiyetle beraber çalışmaya mecburdu. O siyasi cemiyet de 'İttihat ve Terakki Cemiyeti' oldu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, orduda bulunan aydın fikirli birtakım subayla-

ra, bu hususta delalet etti.

Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti bu hizmeti, tek başına yapamazdı. Bu hizmeti başarabilmek için böyle bir kuvvete istinat etmesi zaruru idi.

Bu meselede (yani, Hürriyet ve Meşrutiyet'in elde edilmesinde) Ordunun İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği için ne yapması lâzım gelirdi? Tabiidir ki siyasetle meşgul olması lâzımdı.

Siyasetle uğraşmanın zararları hakkında birçok şey söylenmiştir. Hakikatte, bir ordunun asli vazifesini bırakıp kendisini siyasete kaptırması ayıp bir şeydir. Bir ordu bu zilleti, bu alçaklığı irtikâb* etmemelidir. Lâkin iştirak, (Ordu ile Cemiyet'in işbirliği yapması) batmak üzere olan bir milleti, inkıraza yüz tutmuş bulunan bir devleti kurtarmak maksadına matuf olduğu için bu hareketleri bir alçaklık değil, bir şereftir.

Orduyu, bir şeref olduğunu bilerek karıştığı siyaset âleminden kurtarmak lâzımdı. Fakat bu lüzumu, Meşrutiyetimizin tam ilanı zamanında –zannederim ki– pek az adamlar idrak edebilir, anlayabilirdi.

Meşrutiyet'in ilanı sırasında buna karar vermek ve tatbik etmek mümkün olamazdı. Çünkü böyle bir hareket irtica ile, mürteci olmakla suçlandırılırdı. Şimdi vaziyet başkadır. Subayların siyasetten ellerini çekmeleri için telkinlerde, teşebbüslerde bulundum. Emirler verdim. Yavaş yavaş siyasetle iştigal edenleri cezalandırmaya başladım. Fakat, elimde kanuni bir müeyyide yoktu. Verdiğim cezalar emre aykırı hareket edenlere yapılan cezadan ibaretti. Bu, pek hafifti. Bununla siyasete düşkün olanları menetmek kaabil olmazdı. Bekliyordum ki, tam bir zaman gelsin de, o zaman kat'i adımımı atayım.

Bu defa Manastır'da vuku bulan vaka (Arnavut subaylarının dağa çıkması), bana zamanın geldiğini anlattı. Meclis'e, böyle bir kanun teklif ettiğimi orduya yayınladım. Kolordularla, tümenlerin çoğundan teşekkür mektupları geldi: "Biz artık politika ile uğraşmak istemiyoruz. Asli vazifemizle meşgul olmak istiyoruz," cevabını aldım.

"Bu kanunun Meclis'e verilmesine sebep, Manastır vakası oldu," dedim. Evet efendiler, bu vaka hakikaten cümlemizi kalbinden yaraladı. Trablusgarp'da canını feda eden ve birçok fedakârlık gösteren arkadaşlarımızın, ordumuza kazandırdığı şan ve şerefi, bu vaka, hakikaten azalttı. Emin olunuz ki, aklı başında olan bütün Osmanlı subayları bundan dolayı üzüntü içindedir. Ve bunlara lanet okumaktadır. Bunlar, az miktarda kimselerdir. Fakat, yaptıkları iş gayet büyük, gayet çirkindir. Bunlar, silahlarıyla firar etmişler, bununla da kalmamışlar, maiyetlerinde bulunan erleri de iğfal eylemişlerdir. Bir asker için ne kadar alçaklık!

Benim Nâzır olduğum zamanda, bu kanun tatbik mevkiine konulmayacak, tasdik ettirilmeyecek diye müteessir oluyordum. Öteden beri düşündüğüm bu kanunun 'vaz'ına' (vaz', koyma anlamınadır) beni muvaffak eden Cenabı Hakk'ın lütfuna çok teşekkür ederim.[4]

Paşa'nın bu son sözleri arasındaki, 'Tatbik mevkiine konulmayacak, tasdik ettirilmeyecek' fıkraları, üzerinde durulmaya değer. Az önce yazmıştık: Mustafa Kemal Bey'in teklifi üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Umumi Kongresi'nde, askerin siyasetten çekilmesi kararlaştırılmış ve bu bir macera olmuştu. Mahmut Şevket Paşa

* İrtikâb: a) Kötü bir iş işleme. b) Yiyicilik, rüşvet yeme. / Y. N.

da bu sözleriyle kanunun tasdik ve tatbik edileceğinden şüphe mi ediyordu? Yoksa yerine geçecekler hakkında kehanette mi bulunuyordu? Bu ikinci şıkkın daha doğru olması lazımdı. Paşa'nın kanun tasarısı üzerine yaptığı konuşmadan sonra, Meclis'te geniş ölçüde tartışma ve fikir mücadelesi başladı.

Meclis'in büyük çoğunluğu, kanunun lehinde idi. Askerlerin, kendilerini politikaya kaptırmasının zararları, fenalıkları biliniyordu. Yalnız Arnavut mebusların çoğu ile muhalif Türk mebuslar aleyhte bulunuyorlardı. Bunlar da askerlerin 'siyasetle iştigal' etmelerini müdafaa edemiyorlardı. Çünkü bunun savunulabilecek yeri yoktu. Ancak, Manastır'da dağa çıkmış olan asi asker kaçaklarını, maskeli sözlerle korumak istiyorlardı. Bu kanunun kabulü halinde 'firarilerin maneviyatının' bozulacağından endişe ettikleri seziliyordu. Bir muhalif Arnavut mebus soruyordu:

Bu kanunun vaz'ı sebeplerinden biri de Manastır tezahüratıdır. Manastır'daki subayların firarı meselesidir. Hakikaten bir subayın firarı, takdir ve tasvip edilemez. Yalnız bir subay durup dururken şerefini, haysiyetini ve rahatını bırakıp niçin dağa çıksın? Harbiye Nâzırı bize açık olarak izahat versinler.

Bir mebus bu soruya cevap veriyor ve alkışlanıyor:

Kemal-i habâsetinden (habâset: kötülük, fenalık anlamınadır)... Fotoğrafını Roma'ya gönderen bir subay her halde haindir, alçaktır.

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, kaçak Arnavut subayların Roma ile münasebetleri vardı.

Mebusun bu ithamı, mukabelesiz kalmadı. Arnavut mebusu, sözüne devamla dedi ki:

Bu alkış yalnız Meclis'in muhitine inhisar ediyor. Dışarısı bunu anlamak istiyor. Bize izahat versinler. Söylenmeyecek olursa, nihayet zararlı olacak ve bu Arnavutluk meselesi, memlekete felaket getirecektir.

Bütün dünya bilmelidir ki: Arnavutlar, devletin, hamiyet ve cesaretle kabarmış, düşmanlara karşı gerilmiş zırhlı göğsüdür. Buna emin olmalı. Bizim Osmanlılığa bağlılığımız yaşamaya olan ihtiyacımızdan, yaşamak için başka çare bulamamaktan mütevellit değil, Makam-ı Hilafete olan zeval bulmaz bağlılığımızdandır."

Arnavutluk denilen müşterek vatan parçasında beraber yaşamak isteyen hamiyetli Arnavutlar'ın sayısı az değildi. Fakat bu sözleri söyleyen mebus, politika yapıyordu. Her ihtimale karşı yarım sadakat rolündeydi. Durumu kendi hesaplarına daha elverişli gördükleri zaman -ileride

görülecektir– lisanı, tavrı tamamen değişecektir.

Politikacı hatibin kanun hakkındaki düşünceleri şu sözlerle sona erdi:

Bu kanunun çıkarılması taraftarıyım. Fakat bu kanun iyi tatbik edilmeli. Şayet bu kanun, muhalif emeller ve fikirler besleyen subaylar hakkında tatbik edilirse, işte o zaman memleketin inkırazını kendimiz imzalamış oluruz.[5]

Muhalif mebusun endişesinin, nerelerde toplandığını söylemiştim. Şimdi de tehdit savuruyordu. Diğer Arnavut mebusları da aşağı yukarı aynı ton ve kelimelerle asileri savunuyordu.

ATATÜRK'ÜN NUTKUNDA YER ALAN ALİ GALİP'İ OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI'NDAKİ FİKİRLERİYLE TANIYALIM

Bundan sonra Kayseri Mebusu Ali Galip Bey'i kürsüde görüyoruz. Kendisi Türk'tür. Fakat muhalefet duygusu ile gözü kararmıştır. Bu zat da, uzun demecindeki sözleri arasında diyor ki:

Bir subay tam emniyetle itaata mecbur olduğu üstünü, kendisinin üyesi olduğu siyasi partiye muhalif görürse, elbette o üstüne karşı emniyeti azalır. İtaatına halel gelir. Askerlik, itaat esası üzerine kurulmuştur. Bir tümene mensup olan astsubaylar, muhalif siyasi bir partiye mensup olan üstlerine emniyet edemez, itaatta kusur eder. Bu, pek büyük bir mahzurdur. Bunun için subaylar heyeti arasında ve umumiyetle ordu içinde siyasetle uğraşmayı, şiddetle menetmelidir. Eğer fertler arasında, millet arasında müsademeler, birbirini öldürme olursa, bunu menedecek, yatıştıracak ordudur. Ordu içindeki muhtelif cereyanlar, yine ordu içinde kanlı müsademelere sebep olabilir. Halbuki ordudan daha üstün bir kuvvet yoktur. Şu halde ordu arasındaki müsademeleri ve kanlı çarpışmaları menedecek, sorarım, kimdir?[6]

Bu mantıki ve yerinde mütalâaları dinledikten sonra, hatibin kanun lehinde hemen reyini kullanacağını zannedersiniz değil mi? Ne gezer!... Mebus Bey, rotasını süratle değiştirmiştir. Diyor ki:

Şimdiye kadar ortaya koyduğum mütalâalardan bir sonuca varamayacağınız, anlayamayacağınız bir hakikat olmak üzere bugün bu kanunun pek az bir müddet için imhali, sonraya bırakılması lâzım geldiğini söyleyeceğim.

Harbiye Nâzırı acele edilmesini istemişti. Bendeniz de bekletilmesini talep edeceğim. Bunun için üç sebep vardır:

Birincisi, bu kanunun vaz'ı, Kanun-ı Esâsî'yi ihlâl eder.[7]

Yeni deyimle, Mebus Bey 'antidemokratik' demek istiyor. Birbirini tutmayan bu sözlerin bir hedefi ve amacı vardı. Bu da, asi subaylar ve yeni kurulacak askerî ihtilal cemiyet veya grupları için zaman kazanmaktı.

İkinci sebebe geçiyor:

Bu kanunun tatbikine bugünkü durum dahi müsait değildir. Manastır hadisesi de gösteriyor ki, bizim işitegeldiğimiz subaylar arasında bir siyasi cemiyetin mevcudiyeti hakikaten vakidir.[8] Şimdi birçok subay böyle bir cemiyet teşkil edip yeminlerle, teminlerle bir taahhüt altına girip bir maksat istihsaline (elde etmeye) kat'i karar verdikleri sırada, bu kanunu çıkarmanın, aksi tesir vücuda getirmesinden korkulur.[9]

Hatip aşağıda tafsilatını vereceğimiz 'Halâskâr Zâbitan Grubu'ndan kapalı surette bahsediyor ve bunlara yardımcı olmak istiyordu.

Üçüncüsü:

Biz bu kanunu çıkardığımız dakikadan itibaren siyasetle uğraşmakta bulunan ve girdiği siyasi yoldan dönmemek mecburiyetinde kalan birçok subayın suçlu olmaları lâzım gelecektir. Fakat birçok subayın cezalandırılması mümkün müdür? Bu, fena tesir hasıl etmeyecek midir? İşte bunun için derim ki: Evvelemirde bu siyasî maksatlarla dağa çıkmaların sebepleri ve maksatları tamamiyle öğrenilerek eğer bu maksatlar meşru ise...[10]

Bu 'meşru ise' kelimesi hatibin ağzından çıkar çıkmaz Meclis'te hiddet ve şiddetli gürültüler başlıyor.

Tevfik Efendi (Çankırı):

Hıyanet, ihanet meşru olur mu?

Ali Galip Bey (Kayseri) devamla:

Bendeniz meşrudur, demiyorum. İnsan hali bu, sormak suç mudur?

Bu arada bir ses aksediyor:

Reis Beyefendi, silahlı olarak ve Hükümet'in emrine karşı hareket ederek ve askeri iğfal ederek dağa çıkan adamın hareketinin, meşru olup olmadığını yüksek heyetin nazarı dikkatine vaz'ederim.[11]

Bu sözleri Bahriye Nâzırı Hurşit Paşa söylüyordu. Politika hayatının garip tecellileri vardır. Az sonra bu muhterem zatın, bilerek veya bilmeyerek Kayseri Mebusu'nun işaret ettiği siyasi bir askerî gruba nasıl alet olduğunu göreceğiz.

Meclis Reisi müdahale ediyor:

Galip Bey, Meclis'in intizamını bozuyorsunuz. Kanuna muhalif olarak dağa çıkanların hareketleri burada müdafaa edilemez. Bu suretle size ihtar ediyorum.[12]

Kayseri Mebusu ısrar ediyordu:

Askerin siyasetle uğraşması, böyle acele bir kanun çıkarmayı icap ettirecek dereceye gelmiş ise bu iştigalin (meşgul olmanın) sebepleri ortadan kaldırılmalı, ondan sonra bu kanun tatbik edilmelidir. Ordu veyahut bazı subaylar, işi bu hale, bu dereceye getirdikten ve bu tahakküm vücut bulduktan sonra

nereye çekilir gider? Milleti cerihadar etmek (yaralamak), bir hata ise mecruh (yaralı) bir halde bırakıp savuşmak daha büyük, daha alçakça bir hatadır. Ben demek istiyorum ki: Subaylar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müzaheretle [arka çıkmayla] Hükümet'i bu Cemiyet'in tagallübü (baskısı) altına veyahut bu Cemiyet namına iş gören birtakım sanadidin (nüfuzlu kimseler) tahakkümlerine sebep olan ordu, bugün bu tahakküm altında bulunarak..."[13]

Söz buraya gelince Meclis'te hiddet son haddini buluyor, çok şiddetli gürültüler başlıyor. Şahsını tanıdığım hakikaten kibar, kültürlü bir zat olan Halep Mebusu Hamit Bey dahi itidalini kaybederek:

Sen vatanına, milletine hıyanet ediyorsun Galip Bey,[14]

diye feryat ediyordu.

Rıza Bey (Bursa):

O Manastır firarileriyle müşterektir,"[15]

diyordu.

VARTKES EFENDİ DİYOR Kİ:

Konuşmalar arasında, kendine göre mütalâaları olan sosyalist Mebus Vartkes Efendi de yer alıyor, şunları söylüyor:

Şimdi subayların bazıları, haydi Ali Galip Bey'in dediği gibi meşru bir halde olsun, birbirinin aleyhine çıktılar. İtalya muharebesi esnasında birbirine karşı çıkan subaylarla biz vatanı nasıl müdafaa edeceğiz? (alkışlar)

Efendiler!

Bugün Meclis'e bir kanun geliyor. Bu kanun, prensip noktasından umum devletler ve umum milletler tarafından kabul olunmuştur. Bizim de bunu alkışlayarak kabul etmemiz lâzımdır. Kanun herkese eşit olarak tatbik edilmelidir. Bu şartla maksadımıza erişmiş oluruz.

Bu işin asıl günahı, subayları aralarına aldıkları için partilerdedir, siyasi partiler, İttihat ve Terakki olsun, muhalifler olsun, yeni kurulacak partiler olsun... Biz prensiplerimizi, programlarımızı propaganda etmiyoruz. Biz, daima ahalinin taassubunu şovenizmini tahrik ederek maksadımıza erişmek istiyoruz. Yeni çıkan partiler de, eski partiler gibi prensiplerinin kuvvetine değil, askerin kuvvetine müracaat ediyorlar. Siyasi partilerin programlarını müdafaa eylemeleri en büyük vazifeleridir. Hamiyet sahibi olanlar, böyle çalışmalıdır.[14]

ORDUNUN SİYASETLE UĞRAŞMASINI YASAK EDEN KANUNUN KABULÜ, GERİ BIRAKILMASI

Sonuç olarak ordumuz ve siyasi hayatımız için bir dönüm noktası teşkil etmesi gereken bu kanun tasarısını Meclis, 1 Temmuz 1912 tarihinde kabul etti.

Fakat mesele bununla bitmiş olmadı. Kanun'un neşri için gereken formalite tamamlanmadan, evvela Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket

Paşa istifa etti. Onun peşi sıra aşağıda anlatacağım sebeplerle Sait Paşa Kabinesi de mevkiini, Gazi Muhtar Paşa Kabinesi'ne bıraktı. Bu Kabine'de Harbiye Nâzırı olan Nazım Paşa, Meclis'in kabul ettiği bu kanunu Arnavut ve muhalif mebusların mühlet taleplerine uygun bir şekilde, üç aydan fazla bir süre geciktirdikten sonra muvakkat kanun halinde neşretti.[17] (8 Ekim 1912)

Bu kısa izahtan anlaşılmaktadır ki, Mahmut Şevket Paşa, büyük değer verdiği bu kanunu bizzat uygulamak 'şerefinden' mahrum oldu.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA İSTİFA ETTİRİLİYOR PARTİ LİDERLERİ BİNDİKLERİ DALI KESİYORLAR

Mahmut Şevket Paşa, 9 Temmuz 1912'de Harbiye Nâzırlığı'ndan çekildi.

Sebep olarak, askerlerin siyasetle uğraşmalarının önlenmesine dair kanunun, yeni bir vekil tarafından yürürlüğe konulmasının daha doğru olacağını ileri sürdü.

Fakat, gerçek bundan ibaret değildi. Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleriyle arası açılmıştı.

Eski Maliye Nâzırı Cavit Bey, mali formaliteler yüzünden kendisiyle nüfuz kavgasına girişmişti.

Abdülhamid tahtından indirildiği zaman, ordu ihtiyacı için verdiği paraların doğrudan doğruya Harbiye Nâzırı tarafından sarfedilmesi buna sebep olmuştu. Cavit Bey, böyle bir muameleyi, işlemi mali prensiplere ve şahsi otoritesine aykırı bulmuş, araları açılmıştı. Dinamik ve becerikli olan Paşa da, Maliye'nin bu suretle karışmasını sıkıcı ve işlerin ağır görülmesine sebep olduğunu söylüyordu. İçlerinden biri –bu karışık zamanda– çıkıp bir uzlaşma yolu bulamıyordu. Dedikodu ile vakit geçiriliyordu.

Bu sırada, İktidar Partisi'nin lideri sayılan Edirne Mebusu Talat Bey ile de Paşa'nın münasebetleri, karşılıklı sevgi ve saygıya dayanmıyordu. Talat Bey (Talat Paşa), ayrıca:

> Hadiseler birbirini takip ediyor, altından kalkamıyoruz, memleketin diğer çocukları belki daha iyi idare ederler, tecrübe edelim, ne olur,[18]

mütalâasında bulunuyordu.

Cemiyet'in Eski Umumi Kâtibi ve Dahiliye Nâzırı Hacı Adil Bey de, Paşa'nın Arnavut ihtilalcilerine karşı gevşek davrandığından, Trablusgarp Harbi'nde esaslı savunma tedbirleri alamadığından şikâyetçiydi. Hasılı, İttihat ve Terakki'nin ön safında ve lider durumunda

olanlar arasında bir görüş birliğine varılamıyordu.

Cemiyet'in Umumi Merkez üyeleriyle Parlamento Parti Grubu Yönetim Kurulu bir arada toplandı. Harbiye Nâzırı ve eski Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'yı, istifaya davete karar verdi. Teklifi kabul etmediği takdirde 'istizah' (gensoru) yapacaklardı. Parti Meclis Grubu Reisi İzmir Mebusu Seyit Bey ile Hacı Adil Bey, Paşa'yı makamında ziyaret etti.

Ordu Levazım Reisi'nin (Lojistik Başkanı) suistimali olduğundan gensoru tartışıldığı sırada bundan da bahsolunacağını, amiri sıfatıyla, Meclis huzurunda buna, Paşa'nın cevap vermesi lazım geleceğini anlattı. Böyle bir münakaşanın umumi efkârda yaratacağı tesire de işaret etti. Nihayet "Arkadaşlar çekilmenizi rica ediyorlar," dedi. (Temmuz 1912)

Mahmut Şevket Paşa çok çalışkan, namuslu, orduda başarılı hayli işler görmüş bir vekil ve bir kumandandı. Böyle bir muameleye uğramaktan ne kadar elem duyduğunu tahmin etmek güç değildir.

Paşa, karşısındakilere sükûnetle cevap verdi:

"Arkadaşların istedikleri olsun, istifa ediyorum," dedi. İstifasını götürüp bizzat Sadrazam Sait Paşa'ya verdi.

Sait Paşa, bu istifa üzerine Mahmut Şevket Paşa'nın Ayân azası olması için hemen gereken formaliteyi tamamladı.

İktidar Partisi'nin başında bulunanlar, Mahmut Şevket Paşa'nın yerine Harbiye Nâzırı olarak demir pençeli birisinin geçmesini istiyorlardı. Fakat bu, kim olabilirdi? Adayları yoktu. Sadece 'şimdiki gitsin, yenisini sonra düşünürüz' fikri hâkimdi. Bu kararsızlık içinde Bahriye Nâzırı Hurşit Paşa'nın kısa bir zaman için vekil olarak Harbiye Nezareti'ni de üzerine alması istenildi. Halbuki Paşa, Kabine'nin toptan çekilmesini müdafaa ediyordu. Nihayet Paşa, kandırılabildi, vekil olmayı kabul etti.

Az sonra görülecektir ki, bu da, Hükümet'i devirmek için uğraşan gizli kuvvetin –bilerek veya bilmeyerek– bir aletiydi. Zavallı liderler, tutumlarıyla gözü kapalı bindikleri dalı kesiyorlardı.

Bu önüne geçilmeyen buhran ve karışıklık, Arnavut asilerini şımartıyor, her ne pahasına olursa olsun, iktidarı devirmek isteyen muhaliflerin cüretini artırıyor, memleketi dağılmaya doğru sürüklüyordu. Tabiatıyla Rumeli'yi ele geçirmek için fırsat bekleyen Balkanlı devletlerin de aleyhimizde birleşmelerine yardım ediyordu.

SAİT PAŞA KABİNESİ'NİN MECLİS'TEN İTİMAT ALMASI VE İSTİFASI

Bu sırada Meclis'te bütçe müzakeresi oluyordu. Sadrazam Sait Paşa ve Hariciye Nâzırı Asım Bey, milletvekillerinin isteği üzerine umumi politika hakkında birer konuşma yaptı.

Sait Paşa, sözleri arasında Mahmut Şevket Paşa'nın istifasına değindi. 'Yerine ehliyet sahibi' bir zatın seçilmesini düşünmekte olduğunu, Paşa'nın 'iffet ve istikametinden hiçbir kimsenin şüphe etmediğini' söyledi.

'Kabine'nin, Harbiye Nezareti teşkilatında bazı ıslahata lüzum gördüğünü ve bunların nelerden ibaret olması lazım geleceğini, yeni Harbiye Nâzırı tayin olununca bunları kendisine havale edeceğini' anlattı. Arnavutluk'taki isyandan da şöyle bahsetti:

Buradan gelen telgraflar var. İleri sürülen taleplerden biri, Kabine'nin ıskatı, düşürülmesidir. Diğerleri: Meclis'in feshi ile yeni seçim yapılması; askerî hizmetlerin mahalli olması; Hükümet memurlarının Arnavut olmaları veyahut Arnavutça'yı iyi bilmeleridir.

İşte işittiniz! Hadiselerin sebebi ve amacı böyle şeylerden ibarettir. Bunda ahâlinin müdahale ve malûmatı yoktur. Fesatçıların telkini ile halkın delâlete düşürüldüğü, azdırıldığı anlaşılmıştır. Memleketin ihtiyaçlarını Hükümet'e arzetmek başka, onu dikte şeklinde elde etmeye çalışmak başka...

Bunu bir tarafa bırakalım... Esas itibariyle teklif olunan şeyler doğru değildir. Askerlik hakkındaki teklifleri kabul olunmak lâzım gelse diğer kıtalara da sirayet eder, zararı umumi olur.

Seçimlere müdahale edildiği teslim olunsa, her memlekette, hatta medeniyette çok ileri olan memleketlerde bile böyle şeyler olabilir. Bunlar vaki ise kanuni şartlar içinde 'madde tayin ederek' itiraz etmek, müdahaleyi ispat eylemek, yapanlar aleyhinde kanuni muamele istemek lâzım gelir.

Bunları anlarım. Fakat, bütün memleketin seçtiği kimselerden kurulu Mebusan Meclisi'nin feshini istemeyi anlayamıyorum. Zira bu, her hakkın ancak Arnavutlar tarafından elde edileceğini gösterir ki, Arnavutlar'ın da menfaatlerine aykırıdır.

Hükümet memurları içinde Arnavutlar da bulunsun diyorlar, pek doğrudur. Fakat bu teklif dikte şeklinde olmamalıdır. Hükümet bu yolda mümkün olan her şeyi yapmış, yapmaktadır ve yapacaktır.

Bugün, büyükelçi ve ortaelçilerle, vali, mutasarrıf ve kaymakamlar içinde bir hayli Arnavut vardır. Demek ki Devlet, ırk prensibi üzerine değil, Arnavutlar'dan ve bütün unsurlardan ehliyeti esas sayarak vatandaşları –kanunun aradığı şartları haiz ise– umumi hizmette kullanmaktadır, kullanmakta devam edecektir. Halbuki hususi menfaat peşinde koşanlar ahâliye hakikati başka türlü gösteriyorlar.

Bir de iki üç günden beri askerî tedbirlerden dolayı şikâyeti havi telgraflar alıyorum. Fakat bunda kimsenin kusuru yoktur. Çünkü Hükümet, askeri bir yerde sarılmış görürse elbette onları kurtarmak için askerî harekâtın her çeşidine başvurur. Bu halde iş, onu yapmamaktır. Yapıldıktan sonra Hükümet

de vazifesini, hatta icap ederse memleketin menfaati için bütün şiddet ve metanetle icraya mecburdur.

Bazı subayların, sayıları mahdut birkaç subayın dağa çıktıklarını işitmişsinizdir. Bu vaka itibariyle değil, tesiri itibariyle devletçe teessüfü mucip oldu. Çünkü devletin, bugün ve yarın en ziyade güveneceği kuvvet ordusudur. Subaylardan bir kısmının askerî nizamlar dışında seçtikleri hareket, kendilerince her ne sebebe atfedilirse edilsin, onun, içte ve dışta tesiri pek zararlı olur. O da milletin umumi menfaatine dokunur. Bu yönden subayların böyle bir hareketi seçmelerine teessüf olunur.

Hükümet, Yeniçeriliğin avdetini hiçbir zaman istemez. Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla devlet, taze hayat bulmuştu. Bu devlet kendisini muhafaza için daima ordusunu, böyle şeylere temayül edenlerden uzak tutmaya ve bunun için her nevi tedbiri almaya mecburdur.

Bir de şimdiki Kabine hakkında her şeyden habersiz biçare Arnavutlar'a 'hususi menfaat' erbabının yazıp, meallerini de anlatmadan imza ettirmek istedikleri telgraflarla Vekiller Heyeti'ni haksız yere ve baştan başa iftiralarla itham etmek istiyorlar. Hatta milleti, 'mahkûm-ı mevt ve inkıraz' etti ('Milleti ölüme ve dağılmaya mahkum etti' anlamındadır) diyorlar. İlerleme eserlerinden olmalı; lisanımıza bazı tabirler geçti. Çünkü 'mahkûm-ı mevt' tabiri Türkçe değildir. Arnavutça da değildir. Bunu yazanlar hususi garez sahibi olanlardır. Fakat 'farzımuhal' ölüme mahkûm olduğu sahih olsa bile onu ağza almak, dost ve düşmana karşı öyle telgraflar yazmak hamiyetsizliktir.

Halbuki o hususi maksat sahiplerinin fasit zanları (bozuk düşünceleri) veyahut kâzip (yalancı) hükümleri gibi Devlet-i Osmaniye 'mahkum-ı mevt' değildir. Bilakis kendisinde pek çok hayat sebepleri vardır. Bünyesi, terkibi sağlamdır.[19]

Sadrazam'ın bu, yerinde demecine karşı Meclis'teki Arnavut mebuslar, genel durumun lehlerinde geliştiğini gördükleri için seslerini yükseltiyor, maksatlarını serbest bir surette açıklıyorlardı. Arnavutluk'taki isyanın 'meşru' olup olmadığı münakaşasına bile yol açıyorlardı. Hariciye Vekili Asım Bey de söz aldı. İtalyanlar'la harb halinde olduğumuza işaret ederek:

Şu harp esnasında dahi Balkan hükümetleriyle olan münasebetlerimiz pek samimi devam ediyor,

şeklinde Meclis'e teminat verdikten sonra:

İşte efendiler, görüyorsunuz ya, harici siyaset hakkındaki sözlerim, pek nikbinanedir (iyimserdir).

Bu siyasetin parlak netice vermesi, içte her türlü karışıklık ve nifak sebeplerinin yok edilmesine, Osmanlılar'ın âlem nazarında varlıklarını, tek bir kütle halinde göstermelerine bağlıdır. Bunu unutmayınız,

dedi. Konuşmaların sonunda İttihat ve Terakki Meclis Grubu'nun Hükümet'e güvenoyu verilmesini isteyen önergesi okundu. Önergede: "Devlet'in iç ve dış siyaseti hakkında verilen izahattan, Osmanlı-

lar'ın esas hukuk ve menfaatlerinin temin ve muhafazası emrinde Hükümetçe ittihaz olunan kat'i ve azimli mesleğin, milletin umumi efkâr ve âmâline uygun olduğu" yazılıyordu.

Önerge reye konuldu. Reis'in sesi işitildi:

Neticeyi arzediyorum:
198 kişi reye iştirak etmiştir.
Dört muhalife karşı 194 rey ile Kabine'ye güvenoyu verildi.[20]

O zaman Hariciye Nâzırı Asım Bey'in bu iyimser sözleri üzerinde çok durulmuştu. Hususiyle siyasi durum inkişaf ettikten sonra Osmanlı diplomasisinin etrafımızdaki olan bitenden habersizliği anlaşılınca tenkitler, ittiham, suçlandırma derecesini bulmuştu. İleride dış politikamızın izahı sırasında görülecektir ki, Balkanlı devletlerin aleyhimizdeki antlaşmaları, Hariciye Vekili'nin parlamentodaki iyimser nutkunun söylenildiği tarihten önce imzalanmıştı. Balkanlılar bize hücum için, kendilerince en elverişli olacak zamanı bekliyorlardı.

Hariciye Vekili'nin, son sözleriyle haklı olarak aradığı birlik ve dayanışma, ancak bu zamanı geciktirir veyahut tamamiyle harb felaketini önleyebilirdi.

Bundan sonra iktidara gelen kabinelerin de aynı hastalıktan kendilerini kurtaramadıklarını ve bu halin memleketin mukadderatı üzerindeki ağır etkilerini ileride göreceğiz.

Demek ki, hükümetlerin değişmesiyle işlerin akışı değişmiş olmuyordu. Asırlık ihtiyar Bâbıâlî'nin esas bünyesindeki atalet, hatta gaflet bir türlü sökülüp atılamıyordu.

Sadrazam Sait Paşa'nın içişleri hakkındaki beyanatına gelince bu, ancak takdirle karşılanabilirdi. Kendisinden beklenilen de, Meclis'in, hemen oybirliğiyle denilecek surette tasvip ettiği siyasetini, yılmadan yürütmesiydi.

Böyle olmadı. Paşa, aldığı güvenoyundan bir gün sonra uzun bir istifaname ile iktidardan çekildi. Tabii birçokları gibi biz de hayretler içinde kalmıştık.

Ne oluyordu? Bu sorunun cevabını bulamıyorduk. Trablusgarp'da harb devam ederken memleket anarşiye doğru sürükleniyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Kurulu, teşkilatını aydınlatma hususunda gecikiyordu. Hadiselerin devamı sırasında, başka türlü de yapamazdı.

Teşkilatımız namına Bursa Vilayeti mebuslarına yazdım. Bilgi istedim. Aldığım cevaplardan biri, iyi bir tesadüf eseri olarak dosyamda kalmış; o zamanın görüşlerini –olduğu gibi– aksettirdiği için aşağıya alıyorum:

Bir Mektup, Meselelerin İçyüzü

Muhterem ve Sevgili Kardeşim,

Geçenki mektubumda, mesele mümkün mertebe aydınlandıktan sonra malûmat vereceğimi vaat etmiştim. İşte yazıyorum:

Meclis-i Mebusan'dan kuvvetli bir itimat kararı aldıktan sonra istifa eden Sait Paşa, şimdiye kadar dört defa istifa ettiği halde Talat'ın ısrarıyla yerinde kalan Asım Bey ile ve Bahriye Nezaretlerinden ani olarak çekilen Hurşit Paşa'nın boş bıraktığı nezaretlerle Kabine'nin çalışmalarının devamı kaabil olamıyacağını ileri sürerek yine Talat'ın zorlamasiyle 24 saat geciktirebildiği istifayı vermekte kendisini haklı bulduğunu ve Harbiye Nezareti'ne kimsenin gelmediğini ve gelmek istemediğini ilave ederek bunun da istifası için kendini zorlayan ve acele etmesini gerektiren bir sebep olduğunu söylüyor.

Burada benim affedemediğim şey, Sait Paşa'nın Nazım, Muhtar (Mahmut Muhtar) ve Abdullah Paşalara müracaat etmeyi yapılacak ilk iş sayması ve siyasi korkaklığını bu noktada açığa vurmasıdır. Bu noktayı, bundan sonraki hadiseleri, zaman, tarih, aydınlatacaktır.

Meşrutiyet'e vurulan darbeye gelince: Kabine vekâleten iş başında bulunurken iki subay, ordu adına yazılan ve vekâleten iş başında bulunan Hükümet'in vekâletten dahi düşürülmesi, Meclis-i Mebusan'ın feshi, Kâmil Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi gibi istekleri ihtiva eden beyannameyi, birisi Harbiye ve Bahriye Nezareti Vekili Hurşit Paşa'ya diğeri Askerî Şûra Reisi Nazım Paşa'ya verilmek üzere iki nüsha olarak Harita Komisyonu Reisi Zeki Paşa'ya veriyorlar. O da Nazif Paşa'ya, Nazif Paşa da Hurşit ve Nazım Paşalara veriyor.

Hurşit Paşa, Kabine'de meseleyi meydana koyuyor ve bunun Padişah'a verilmesi lüzumundan bahsediyor. Gerek Nazım Paşa'ya, gerek Hurşit Paşa'ya bunun Padişah'a verilmesi lâzım gelmediğini, şayet böyle bir lüzum hasıl olursa bunun Nazım ve Hurşit Paşalar tarafından değil, Kabine Reisi Sait Paşa tarafından takdiminin Meşrutiyet usulü icabından olduğu düşünülüyor ve karar veriliyor ve bu karar kendilerine tebliğ edildiği halde onlar, çıkarak doğru Saray'a gidip ordunun maksat ve isteği olarak bu beyannameyi Padişah'a takdim ediyor ve müzakere ediyorlar.

Padişah, Sait Paşa'yı çağırıyor ve meseleyi soruyor. Bunun üzerine Kabine'ce Ordu'ya hitaben Padişah'ın adına bir beyanname yazılmasını emrediyor.[21] Kabine bu beyannameyi yazıyor. Sorumlu durumda bulunmaları sebebiyle imza ederek Padişah'a sunuyorlar.

O gece Nazım, Hurşit, Hadi Paşalar, Saray'a gidiyorlar ve bu beyannamedeki tecrübekâr (tecrübeli) tabirini çizerek (müstakil ür-rey, harici tesirattan âzâde (reyinde müstakil, dış tesirlerden uzak) tabirini ilave ediyorlar. Ve buna cesaret eden subayların şiddetle cezalandırılacağına dair mevcut olan ifadeleri tamamiyle kaldırıyorlar.

Kabine, Padişah'ın bu beyannamesini ertesi gün gazetelerde görüp hayret ediyor ve hemen toplanarak mesul olmayan şahısların beyannameyi bozup değiştirmelerini Meşrutiyet'e darbe olarak telakkisinin tabiî olduğuna dair karar veriyor ve Hurşit Paşa da dahil olduğu halde bu karar imza edilerek emin bir yere saklanıyor.

Diğer havadisi gazetelerde okuduğunuz için fazla tafsilat vermiyorum. Bu arzettiğim tafsilat, tarihî olduğu ve gazetelerde çıkmadığı için yazmayı lüzumlu gördüm.

Biz mücadeleye hazırız. İhtilal* yeni başlıyor. Allah bu vatan ve milleti korusun. Bilirsin ki Celal Bey, kansız ihtilal olmayacağını, inkılapta af ve merhamet bulunmayacağını birçok defalar söylemiştim. Şimdi benim hesabıma sükût ve sükûnet tavsiye edenlere deyiniz ki: Ben haklıyım. Allah'ın ilâhî yardımına güvenerek vatanı bu büyük tehlikeden kurtaracağımızı ümit ederek aynı inancın sizde de mevcut olduğuna inanarak sözlerime nihayet veriyorum, muhterem kardeşim.

12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912)
HAKKI BAHA[22]

* 'İhtilal' yerine 'anarşi' kelimesini kullanmış olsaydı, daha isabetli olurdu sanırım. / C. B.

BÖLÜM 10

HALÂSKÂR ZÂBİTAN GRUBU NASIL KURULDU VE YAPTIKLARI, PRENS SABAHATTİN BEY DE İŞE KARIŞIYOR

Arnavutluk'ta subaylar, siyasi maksatlarla dağa çıkarak isyan ettikleri sırada İstanbul'da da birkaç subay 'Halâskâr' veya 'Halâskâran Zâbitan Grubu' adında bir kurul vücuda getirmek istemişlerdi.

Grup'u teşkil edenler: Kurmay Binbaşı Kemal[1], Önyüzbaşı Hilmi, Süvari Yarbayı Recep, Deniz Binbaşısı İbrahim Aşkî, Yüzbaşı Kudret, Rosinyol Hüsnü, Teğmen Hasan Ali ve Tevfik Beyler'di.

Burunsuz Tevfik, Dr. Rıza Nur, Mahir Sait, Kemal Mithat ve Teğmen Boşnak Salih, Kurmay Yarbay Yusuf Rasih Beyler de Grubun gayretli yardımcılarıydı.[2]

Bunlardan Kurmay Binbaşı Kemal Bey arkadaşları namına, Skalyeri adında bir Rum politikacısının delâletiyle[3] Prens Sabahattin Bey'e başvurmuş, arzularını açıklamıştı.

Prens, Dr. Rıza Nur, Kemal Mithat ve Mahir Sait Beyleri davet ederek böyle bir teşebbüsün ciddi ve başarılı olup olmayacağını kendileriyle istişare etmişti. Bunlar da:

> Bizde vakalar, vakaları besler: Hükümet'in, dolayısıyla mevkii sarsıldığı şu zamanda burada da bir darbe vurulursa düşeceği muhakkaktır. Çalışalım,

demişlerdi.[4]

Bunun üzerine Prens, subayların hazırladıkları İhtilal Beyannamesi ve programları üzerinde çalışmış; eksiklerini kendine göre tamamlamıştı. Hazırlanan beyannameyi ilkin evinde jelatinle, sonraları Beyoğlu'nda bir matbaada gizli ve çok miktarda bastırmıştı.

Prens Sabahattin Bey, bu uğurda para sarfından çekinmiyordu. Askerden, sivillerden, yüksek okullar öğrencilerinden, taraftar bulmaya gayret ediyorlardı. Hizip meselesinde adı geçen Melâmîler'in (Bkz.: s. 56) Şeyhi Terlikçi Salih Efendi de müritlerinden sivil ve subay birtakım kimseleri bulup hazırlıyordu.

BİR MÜHÜR HİKÂYESİ

Bundan sonrasını Dr. Rıza Nur Bey'in kendisinden dinleyelim[5]:

Cesur ve çok gayretli arkadaşlardan Tevfik Hamdi Bey, 'Tahlisiye İdaresi mührü' diye aldatarak Galata'da bir mühür kazıcıya 12,5 kuruşa Cemiyet'in mührünü, yani 'Halâskâran Zâbitan Grubu' cümlesini havi mührü kazdırdı. Kazınıncaya kadar kapıda bekledi. Bitince, mühürcü defterine bir örnek basmış. Bunu yok etmek için adamcağızı, bir bahane ile dışarıya gönderip defterin ortasını yırtmış ve sıvışmıştır.

Mühür birkaç gün onda kaldıktan sonra Beyoğlu'nda evimde saklandı. Evimi müzakere ve toplantı yeri olarak seçtik. Geceleri hizmetçiyi uyutur, sonra dağılacak programları, beyannameleri kırmızı mürekkeple mühürlerdim. Bu esnada evim hafiyeler tarafından kontrol altına alındığından o vakit Posta Nâzırı olan Talat Bey'e gidip, kendisini aldatarak hafiyeleri kaldırttım.

Subayların sayıları çoğalmış, artık açıkça toplantılar yapıyorlardı. Prens ile Nazım Paşa ve Kâmil Paşa arasında muhabere ve müzakere bile oluyor, evlerine gidip birbirine haber ulaştırıyordum.

Şurasını eklemek ve açıklamak lâzımdır ki, biz kendimizi ve bütün sivilleri gizleyerek bu harekete, sırf bir askerî hareket süsü veriyorduk.

Nihayet subaylar, Askerî Şûra'ya bir beyanname verip Kabine düşürülmediği takdirde dökülecek kandan sorumlu olmadıklarını bildirmişler ve bunu, Hakkı Bey adında yiğit, zeki bir teğmeni bir şartla Askerî Şûra'ya göndermişlerdi. Nazım Paşa'nın tertipte eli vardı ve Şûra'da başkan idi. Hemen beyannameyi müzakereye koymuş ve Merkez Taburu Kumandanı Rosinyol Hüsnü Bey'i çağırıp fikrini sormuştu. O da beyannameyi tasdik etmişti. Zaten Nazım Paşa onun tasdik edeceğini de biliyordu. Bunun üzerine Şûra durumun tehlikeli olduğuna ve acele tedbir alınması lüzumuna hükmedip hemen bu beyannamenin Padişah'a takdim edilip Kabine'nin düşürülmesini lüzumlu görmüş ve öyle yapmıştı. Hurşit Paşa işlerden haberdar değildi.[6]

Bundan sonra Dr. Rıza Nur sözlerine şu malûmatı eklemiştir:

Mahmut Şevket Paşa istifa etmiş, Nazım Paşa Harbiye Nâzırı olmuştur. O sırada İzmir'de toplanan ve Müşir Abdullah Paşa'nın emrine verilen Ordu su-

bayları arasında 6. Alayın I. Tabur Kumandanı Hüseyin Avni Bey vasıtasıyla... Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'ya bir dilekçe göndermiş, Nazım Paşa dilekçeyi alıp Vekiller Heyeti'ne getirttikten bir saat sonra Sait Paşa Kabinesi istifasını vermiştir.[7]

HALÂSKÂR ZÂBİTAN GRUBU, HURŞİT PAŞA'NIN ROLÜ VE ANLATTIKLARI

Birçok defa Hurşit Paşa'nın adını işittik. Askerî cunta ile ilgisinden, rolünden bahsolundu; Hükümet buhranını yaratanlardan biri olduğu söylenildi. Paşa yaptıklarını, kendisini savunma yolunda anlatmış, hatırasını yayınlamıştır. Burada anlattıklarından bir kısmını ben de ele almak istiyorum.

Paşa'nın söyledikleri arasında, askerî cuntanın diğer benzerlerinde olduğu gibi şahsi menfaattan başka bir şey olmayan esas düşüncelerine rastlanmaktadır.

Hurşit Paşa'nın Sait Paşa Kabinesi'nde Bahriye Nâzırı olduğunu biliyoruz. Ayrıca Harbiye Nâzırı'na da vekalet etmektedir. Harbiye Nâzırı Vekili olduğu sırada (18 Temmuz 1912), reislik etmek üzere Nazım Paşa tarafından askerî şûraya davet olunmuştur. Toplantıda hazır bulunanlar Nazım Paşa, şûranın ikinci reisi Çürüksulu Mahmut Paşa, üyeleri Genel Kurmay Reis Vekili Arap aslından Hâdi Paşa[8] Birinci Kolordu Kumandan Vekili Osman Paşa'dır.

Müzakere sırasında odacı kapalı bir zarf getirip Hurşit Paşa'ya vermiştir. Zarfın üzerinde 'mühim ve müstacel' (önemli ve acele) kelimeleri yazılıdır. Zarfın üstünde pul, ayrıca bir makamın mührü olmadığı, paşanın dikkatini çekmiştir. Zarfı getirenin süvari dairesi yaveri olduğu, ona da zarfı verenin süvari dairesi reisi (Kurmay Tuğgeneral) Nazif Paşa olduğu anlaşılmıştır. Nazif Paşa da çağrılıp sorulunca, zarfı Genelkurmay kitaplığında görevli Zeki Paşa'dan alıp gönderdiğini, fakat içindeki yazılardan (muhtevasından) haberi olmadığını ifade etmiştir.

Bundan sonra Hurşit Paşa, Zeki Paşa'yı da huzuruna davet etmiştir. Kendisinden aldığı dikkati çeken cevaplarını Paşa şöyle anlatmaktadır: "Bu zat biraz daha bilgi verdi, cüret ve cesaret gösterdi. Zarfın iki yüzbaşı tarafından verildiğini, yüzbaşıların dışarıda beklediklerini, isterse kendilerini görebileceğimizi söyledi. Ayrıca subayların bugünkü durumdan memnun olmadıklarını; (kendisinin de vaktiyle meşrutiyeti elde etmek için uğraştığı sırada önemli hizmeti geçtiği halde şimdi bir köşede kaldığını; buna karşılık birtakım adamların ortaya çıkıp mevki ve itibar kazanmış olduklarını) sözlerine ilave etti.[9]

Bu sözlerden ihtilalci Zeki Paşa'nın, tarihin bize anlattığı yerli ve yabancı –bizim yeniçeriler de dahil– elinde silahı ile kazan veya başkaldıranların hemen hemen hepsi, şahısları için ikbal, şöhret ve servet arayan insanlar olduğu halde hırslarını, kıskançlıklarını maskelemesini bilen kişilerden ayrı takdire değer bir hali var... Hiç olmazsa bu Paşa âdet olduğu gibi vatanperverlikten, dürüstlükten ve memleket uğruna feragattan dem vurmuyor, iftira da etmiyor, içini olduğu gibi boşaltmış oluyordu. Bir köşede kaldığını, aradığını bulamadığını ve bunun için ortaya atıldığını açıklıyordu.

Askerî şûra meseleyi ele aldı. Kendilerine verilen evrakın 'Padişaha sunulmasının gerekli olduğuna' karar verdi. Dr. Rıza Nur Bey'in, "Nazım Paşa'nın bu işten haberi vardı," dediğini daha önce okumuştuk. Nazım Paşa öteden beri umduğu ikbali bu defa elde edebilmenin hırsı içinde askerî cunta kulunu eline geçirmişti. Onlar da ismi işitilmiş yüksek rütbeli birisinin başlarına geçmesinden fayda bekliyorlardı. Menfaatleri birleşmişti. Bu düşünce içinde Nazım Paşa da şûranın kararını hararetle destekledi.

Sırası geldikçe Nazım Paşa hakkında bilgi vermekteyim. Sonraları Bağdat Valisi, daha önce Basra Valisi olan tanınmış edip Süleyman Nazif Bey bu konudaki müşahedelerini şu şekilde anlatmaktadır:

Nazım Paşa'nın emeli, kendisini iki ay evvel Harbiye Nezareti'nden düşürmüş olanlardan ne suretle olursa olsun intikam almaktı. Cemiyetin diğer erkânını bilmem, fakat o tarihte Bey olan Talat Paşa'nın bir zaafı, bir kâbusu vardı: Nazım Paşa!...

Basra Valisi Nazif Bey, Bağdat Valisi Nazım Paşa'yı Nasıl Görüyor?

Talat Paşa, Nazım Paşa'da olağanüstü ve korkulacak ne görmüştü? Bilmem! Eski Birinci Ordu Kumandanı'nı İstanbul'dan uzaklaştırmak istiyordu. Talat Paşa merhumun lehine kaydedilecek bir nokta vardı: Nazım Paşa Bağdat'a gidinceye kadar, herkes, hatta askerler bile onun muktedir bir asker olduğuna inanmıştı. Ve bunlar arasında dehasına kaail, aklı yatmış olanlar bile vardı.

Bağdat Valiliği ve Altıncı Ordu Kumandanlığı ile bir kısım El-cezire, Irak ve Necit bölgelerinin ıslahına memur edilerek İstanbul'dan uzaklaştırdılar. Maiyetini, büyük küçük rütbeli subayları kendisi seçerek beraber götürmüştü. Bunların büyük kısım inkılap idaresinden memnun olmayanlardı. Bağdat'da Nazım Paşa'nın en ziyade ehemmiyet verdiği şeyler, isyan etmiş ve yola getirilmiş aşiret ve kabilelerin reisleriyle şeyhlere, hükümetten bol bol para tazminatı dağıtarak, onları kendi tarafına çevirmek, çekmekti. Bu arada Şemer aşiretini de elde edecek idari ve askerî harekette bulunmuştur.

Nazım Paşa'nın Bağdat'a gelişinden hemen sonra Basra vilayetine ait icraat ve ıslahatı müzakere ve tayin için Bağdat'a gittim. Paşa ıslahattan ziyade fikren İttihat ve Terakki; ve bilhassa Mahmut Şevket Paşa ile meşguldü.

Harbiye Nâzırı'nın Arnavutluk'a gittiğini bildiren telgrafnamesi geldiği zaman ben (Süleyman Nazif Bey) Nazım Paşa'nın yanında bulunuyordum. Bu haber, Arnavutluk'un fevkalade karışmış olduğunun delilidir diye sevinmişti.[10]

Bu sırada ordunun değerli ve gerçekten hamiyetli subayları Trablus'da binbir yoksulluk içinde memleketin ve ordunun şerefi uğrunda düşmanla çarpışırlarken, Arnavutluk'ta malum ellerin ateşlediği ihtilal en azgın şeklini aldığı; Birinci ve Yirmi Birinci tümenlerden asilere katılanlar olduğu söyleniyordu.

İtalyanlar'ın Akdeniz kıyılarına yapacakları herhangi bir çıkarma hareketine karşı İzmir'de toplanan Abdullah Paşa kumandasındaki ordudan da iyi denilecek haber gelmiyordu; bu da içinden oyulmak isteniliyordu. Bağdat'da atılan fesat tohumu Şam'da filizlenmişti. Sekizinci Kolordu Kumandanı Faik Paşa aleyhinde şikâyetler oluyordu. Hasılı, Arnavutluk'ta, Arabistan'da başlayan kışkırtmanın eserleri kendini gösteriyordu. Askerî şûra da sağlam değildi. Anarşiye alet ve vasıta oluyordu.

HURŞİT PAŞA BÂBIÂLÎ'DE HACI ADİL VE TALAT BEYLER ŞİDDET GÖSTERİLMESİNİ İSTİYORLAR

Durumu benim yukarıda anlattığımdan daha ağır gördüğünü söyleyen Hurşit Paşa, meseleyi Sadrazam Paşa'ya aksettirdi ve kendisiyle görüştü.

Aralarında geçen konuşmayı da Hurşit Paşa'dan dinleyelim:

Bâbıâlî'de Sadrazam Paşa'yı ziyaret ettim. Yanında Dahiliye Nâzırı Hacı Adil Bey, Posta Nâzırı Talat Bey, Evkaf Nâzırı Hayri, Hariciye Nâzırı Asım Beyler bulunuyordu. Meseleyi açtım, anlattım.

Hacı Adil ve Talat Beyler beni şiddet kullanmaya teşvik ettiler. Ben de Vekiller Heyeti'nin karar vermesini istedim. "Şiddet kararlarının mesuliyetini bana bırakmak istiyorsanız, kabul etmem. Mesuliyeti bana ait tedbirleri ben düşünürüm, beni zorlamaya lüzum yoktur," dedim.

Vekiller Heyeti bir karara varamadı. Sadrazam Paşa, Nazım Paşa'yı toplantıya çağırdı. Fakat Nazım Paşa kabul etmedi. Kendisinin Vekiller Heyeti'nde bir iş ve görev sahibi olmadığını söyledi. Müzakere uzadığı için askerî şûranın, karar alınıncaya kadar beklemesini söyledim. Buna karşılık Nazım Paşa: "Artık gece oldu. Sabaha kadar beklenmez ya... Yarım saat daha bekleyelim," dedi.

Nazım Paşa'nın takındığı tavır hakikaten münasip değildi. Vekiller Heyeti'nin bir sonuca varamayan müzakerelerinin boşuna devamına da kızdığım için yarım saatlik ültimatoma karşı sükût ettim.

Müzakerenin böylece uzatılmasında bir mana yoktu. Padişah'tan işin giz-

lenmesine de bir sebep kalmamıştı. Hatta tehdit saçan bu evrakın kendisine verilmesinin Padişah namına askere hitaben bir beyannamenin neşredilmesinin münasip olacağını söyledim.

Aksi halde şiddet göstermeye kalkıp durum daha kötü bir şekle girerse kimin mesul olacağını sordum. Bunun üzerine bana bu evrakı ilk malumat olarak Padişah'a göstermek üzere Saray'a gitmemi, şûra azasına verilmiş kağıtların da takdimine mahal olmadığını söylediler."

HURŞİT PAŞA, PADİŞAHIN HUZURUNDA CUNTACILARLA BERABER

Bu karar üzerine Hurşit Paşa Temmuz'un altıncı Cuma gecesi Saray'a gitmiş askerî cuntanın evrakını Padişah'a sunmak istediğini mabeyinci Lütfü Bey'e söylemiştir.[11] Bu sırada Nazım, Hâdi, Osman Paşalar da cuntanın evrakını takdim etmek üzere Saray'a gelmişler, Hurşit Paşa ile birleşmişlerdir.

Gelenler arasında Çürüksulu Mahmut Paşa'nın bulunmayışı dikkati çekiyordu. Sultan Reşad önce Hurşit Paşa'yı dinlemiş, sonra onun da muvafakatiyle paşaları kabul edip görüşmüştür.

Bu müzakerelerin sonucu olarak 'hükümetle görüşülerek orduya hitaben bir beyanname yayınlanmasını' Padişah da kabul etmiştir.[12]

Memleketin bu halini, iç didişmeleri dünyanın gözünden gizlemeye imkan yoktu. Padişahın beyannamesi de Türkiye'de disiplinli bir ordu kalmadığının açık gerekçesi demekti.

Disiplini olmayan bir ordunun ise harb kabiliyetini ve kudretini kaybettiğini bilmeyen yoktu.

Bu sırada, Hükümet, şahıs ihtirasları, post kavgaları yüzünden otoritesi sarsılmış, iş göremez hale gelmişti. Bu felaketli durum elbette fırsat bekleyen düşmanların cesaretini arttıracak, harekete geçmelerine sebep olacaktı. İlerideki yazılarımızdan anlayacaksınız, maalesef Balkanlar bu karışıklıktan, acizden faydalanmayı bilmişler, Türkiye'ye tasarladıkları hücum zamanını öne almışlardır.

SAİT PAŞA NİÇİN ÇEKİLDİ?

Sadrazam Sait Paşa, istifanamesinde görevinden çekilmesinin sebeplerini şöyle anlatıyordu:

Padişahım,

Dün Mebusan Meclisi'nde de söyledim. Devletinizin hamdolsun yaşama sebepleri vardır. Siyasi meseleler bazı taraflardan olduğundan fazla büyütülmektedir. Fakat bunlar endişe verecek mahiyette olmamakla beraber ordu-

nun intizam altına alınmasının, sayısının, eğitim ve öğretimin yeter dereceye erişmesinin her an dikkatle göz önünde bulundurulması gerekir. Halbuki açık bulunan Harbiye Nezareti'ne bu gerçeği takdir eden ve istenilen vasıflarda olduğu tasavvur edilen üç kişiden ikisinin (Nazım, Mahmut Muhtar Paşalar) siyasi meselelerde düşünce ve görüşleri şimdiki Vekiller Heyeti'nin fikirlerine kısmen uygun görülmemiş ve biri de (İzmir'deki ordunun başında bulunan Abdullah Paşa) aciz göstermiş ve Hurşit Paşa'nın da hem Bahriye Nezareti'nden ve hem de Harbiye Nezareti Vekilliği'nden istifa tezkeresi bugün alınmış; istifasının kesin olduğunu Vekiller Heyeti'nde tekrar eylemiştir.

Maliye Nazırlığı da vekaletle idare olunmaktadır. Memleketin Mali ve İktisadi işlerini yürütmeye muktedir bir kişi bulunmamıştır.

Her zaman, özellikle savaş sırasında üç önemli nâzırlığın açıkta kalmasının uzaması heyetimizin işlerini güçleştireceğinden affımı rica ederim,

diyordu.[13] (15 Temmuz 1912)

Mahmut Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar* adlı kitabında Harbiye Nâzırı olması için kendisine yapılan teklifi nasıl karşıladığını şu şekilde anlatmaktadır:

Mahmut Şevket Paşa'nın mevkii sarsılmıştı. Aldığı tehdit mektuplarından korku! içindeydi. Günün birinde hemen istifa etti.

Muhallefât-ı müellimesi bana devredilmek istenildi.[14]

Ben, o vakte kadar, takip olunan siyasetin tamamiyle zıddı bir yol tutulmasını şart koştum.

Paşa, ilkin tekliflerimi münasip ve ahvale pek uygun buldu. Bol bol beni tebrik etti.

Vekiller Heyeti'nden dönüşünde fikrini değiştirdi. Ağzını açıp bana bir kelime bile söylemedi.

O sırada, Halâskâran Grubu'na mensup olduğu söylenen Bahriye Nâzırı Hurşit Paşa da, benim, Hükümet'e girmemle Kabine'nin iktidarda kalması ihtimalinden korkarak hemen istifasını verdi. Esasen müşkil işleri üzerine almaya yaşı müsait olmayan Sait Paşa da bundan faydalanarak, benim gibi kendinden çok genç nâzırın programına uyan bir kabineye başkanlık etmektense mevkiini terk ile işin içinden sıyrılıp çekilmeyi daha uygun buldu. Vekiller Heyeti'ne haber vermeden hemen Saray'a gidip istifasını takdim eyledi."[15] Sait Paşa, istifanamesini sunmak için huzura çıktığı sırada Padişah, "Niçin çekildiniz. Size itimatları vardı," demesiyle Paşa, bir müddet başını önüne eğip düşündükten sonra: "Onların bana itimadı vardı ama, benim onlara itimadım yoktu," cevabını vermişti."[16]

Padişah ile Sait Paşa arasında bu yolda bir konuşma olduğunu ciddi denilecek eserlerde okuduğum için buraya aldım. Belki doğru, belki değil... Bununla beraber doğru olsa da bu sözünden dolayı Paşa'yı sadece umumi prensip olarak değil, insanlığın zaafı olarak mazur görmek mümkündür. Çünkü Paşa, asıl davanın sahibi değildi. Çoğunluk partisine dayanarak iktidar sandalyesinde oturuyordu.

Parti, eski kudretini kaybetmiş görünüyordu. Kendisi de bu yüzden muhtaç olduğu elemanları, istediği gibi bulup vekâletlerin başı-

na getiremiyordu. Gelecek ne gösterecekti? Herhalde parlak değildi. O halde başkaları hesabına, sorumlu ve ağır bir yükü neden taşısındı? Bırakabilirdi. Nitekim öyle yaptı.

Bu sözlerimde, hal ve şartlar ne olursa olsun bir partinin millete karşı sorumluluğunu kabul ettikten sonra öz elemanlarıyla inandığı davasını yürütmesi lazım geleceğini burada, bu vesile ile tekrar etmek istiyorum. Taşıma su ile değirmen dönmediği gibi, devlet işleri de kiralık adamlarla yürütülemiyor.

HALÂSKÂR ZÂBİTAN GRUBU TEHDİTLERİNİ ARTIRIYOR

Mahmut Şevket Paşa, arkasından Sadrazam Sait Paşa iktidardan çekilince, Halâskâr Zâbitan Grubu da 12,5 kuruşluk kırmızı mührüyle hızını artırdı, sağa sola tehdit savuruyordu.

Öyle ya kırmızı mühürle Harbiye Nâzırları, Sadrazamlar devrildikten sonra karşılarında, hangi kahraman durabilirdi!...

Mabeyin Başkâtibi Halit Ziya Bey de tehdide uğrayanlardan biriydi. Onun da evine bir mektup bırakılmıştı.

24 Temmuz 1912 tarihini taşıyan 'kırmızı mühürlü Halâskâr Zâbitan Grubunun' bu mektubunda:

> Grubumuz bilhassa son günlerde Padişah üzerinde oynadığınız rolleri öğrenerek hak ettiğiniz cezayı hemen tatbik etmeye karar vermiş ise de bu kat'i kararı, evvelce edebiyat sahasındaki o parlak çalışmalarınızdan dolayı sonradan icra heyeti üyesinden birkaçının üzüntü duymaları sebebiyle tehir etmeyi ve size bir defa bu ihtarı göndermeyi münasip görerek derhal istifa edip herkesin saygısını çeken eski halinize dönmeniz ve 24 saate kadar bize, fiilî cevap vermeniz beyan olunur,[17]

diyorlardı.

Bunun üzerine, ilk iş olarak Halit Ziya Bey, Başmabeyinci Lütfü Simavi Bey'i buldu. Mektubu gösterdi. Ve sordu:

"Size de var mı?"

Lütfü Bey:

"Şu saate kadar yok, fakat, belki gelir," cevabından sonra:

"Ne yapacaksınız?" dedi.

"Hiç!... Yalnız haftanın bir iki gecesini 'Çit Kasrı'nda geçiriyordum. Bundan sonra, korkuyor demesinler diye, her gece açık araba ile evime döneceğim."

Başmabeyinci gülerek:

"Efelik desenize..." diye Halit Ziya Bey'in İzmirli olmasından dolayı şakalaştı."[18]

MECLİS DE TEHDİT EDİLİYOR

Kırmızı mühürlü mektuptan bir tane de Meclis Reisi ve Muğla Mebusu Halil Bey'in evine bırakılmıştı.

Efeler diyarından Muğla Mebusu Halil Bey, işi ciddiye aldı. Hemen Talat Bey'i çağırdı. Aldığı mektubu gösterdi. O da, bu gibi tehditlere alışmış bir adam tavrıyla: "Polis müdürüne gönderiver," dedi.

Meselenin esası blöften ibaret olduğu için en doğrusu da belki bu idi.

Halil Bey, Talat Bey'in mütalâasına karşı:

Bu mektup Meclis Reisi'ne gönderilmiştir, doğrudan doğruya Meclis'i tehdittir. Millet Meclisi korkmaz. O korktuğu gün anarşi hâkim olur. Mektubu Meclis'e arzedeceğim,

dedi ve dediğini yaptı. Meclis Reisi'ne göre Talat Bey'in, bu düşünce ve hareket karşısında, gözleri yaşarmıştı.

Halil Bey'e gönderilen tehdit mektubu Halâskâr Zâbitan Grubu'nun İstanbul Bostancı'daki toplantısında yazılmıştı.

Bu toplantıda Ferit[19], Suphi[20] ve Zeki Paşalar da bulunmuş, arada 'vasıtalık' etmişlerdi.

Kırmızı mührü taşıyan mektupta aynen şöyle deniliyordu:

Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'e

Gerek İttihat ve Terakki muhitinde ve gerek Meclis-i Mebusan sahasında vatan için hiç de hayırlı olmaksızın meydana gelen bunca yanlı hareketlerinize eklenerek bu defa da Padişah'ın huzurunda yapılan teşebbüsleriniz ve entrikalarınız Grubumuz tarafından bilinmekle ve bu da büyük cezayı icap ettirmekle beraber pis kanlarla lekelenmeyi arzu etmediğimiz için hatırlatmaya lüzum görüyoruz ki, milletle beraber ordunun haklı isteklerinin en önemlisini teşkil eden şimdiki Mebusan Meclisi'nin ve daha doğrusu Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosu'nun feshi hususunda bir engel olmadığınızı ve hatta isteklerimizin yerine getirilmesi yolunda sözle değil, fiilen çalıştığınızı 48 saatte göstermez ve ispat etmezseniz, üzerimize düşen vatanî vazifeyi tamamen yerine getireceğimizi haber veriyoruz.

11 Temmuz 1328 (24 Temmuz 1912)
HALÂSKÂR ZÂBİTAN GRUBU
1328 (1912)

Şu da malûm ola ki, kendilerinde hiçbir kıymet ve meziyet görmediğimiz şahıslara hitaptan kendimizi müstagni addediyoruz.

Mektup Meclis kürsüsünde okunduğu zaman, 'söz isteriz' sesleriyle

beraber gürültü başladı. Reis Halil Bey:

"Şimdi söz vermeyeceğim, söz söyleyeceğim lütfen beni dinleyiniz," diyerek ayağa kalktı:

Meclis-i Mebusan Reisi sıfatıyla önce vatanî görevimi, sonra da kanunî ve nizamî görevimi -geçmişte olduğu gibi- tam serbesti ve metanetle yapacağım. Bunu millet huzurunda ilan ediyorum,

dedi.[21] Bu sözler uzun uzun alkışlandı. Anlaşılıyor ki, Meclis'i korkutmak için gönderilen bu tehdit mektubu tamamiyle aksi sonuç yaratmıştı.

Meclis'te söz alanlardan Ömer Naci'nin (Kırkkilise=Kırklareli) ve Erzurum Mebusu Vartkes'in konuşmaları dikkati çekmekteydi.

Ömer Naci Bey, mutat heyecanlı nutuklarından birisini söylemişti, eski ihtilalci şöyle diyordu:

Ömer Naci ve Diğer Milletvekillerinin Demeçleri

Kardeşlerim, büyük kuvvetler, dünyada hak ve hakikat namına cidâl olduğu [savaştıkları] günden beri tehditten, tahviften [ürkütmekten] korkmadılar. Bugün büyük bir milleti temsil eden bu Meclis-i Mebusan da tehditten, ölümden korkmaz (alkışlar). Söz söylemek ve çok söz söylemek isterdim. Fakat talih ne elim oldu ki beni bugün bu memleketin fena bir hakikatına temas etmiş olmak için buraya kadar sevkediyor.

Efendiler, bu kâğıdı yazanlar büyük Osmanlı Ordusu'na mensup büyük Osmanlı zabitleri değildir (alkışlar). Çünkü yedi yüz seneden beri Osmanlı Ordusu, Osmanlı Ordusu olalı, bu koca İmparatorluk tesis edileli, bu büyük Ocak, Şark'ta, Garp'ta fütuhat* yapalı bir Osmanlı zabiti çıkmamıştır ki tehdidini imzasız yapmak denaetini [alçaklığını] kabul etsin (alkışlar). Hiçbir vakit de Osmanlı Ordusu mevcut olmamıştır ki kendi eliyle kendi kavliyle, mücahedesiyle** getirdiği büyük bir Meclis'in üzerine tehdit ile gelsin. Bu, kimsenin tasavvur edemeyeceği bir faciadır. (alkışlar) Hiçbir vakit de Osmanlı Ordusu mevcut olmamıştır ki kendi eliyle kendi kavliyle, mücahedesiyle** getirdiği büyük bir Meclis'in üzerine tehdit ile gelsin. Bu, kimsenin tasavvur edemeyeceği bir faciadır. (alkışlar) Sözlerim buradaki beyannameye aittir. İddia ediyorum ve ispat etmeye her zaman hazır bulunuyorum ki, Osmanlı Ordusu, bugün, *Sabah* ve *İkdam* gazetelerinde çıkan beyannamede denildiği gibi hiçbir vakitte bir Osmanlı Ordusu'na mensup olan bir fert ve zabit dememiştir ve demeyecektir: **"Bu vatan batarsa biz aç kalacağız."**[22] Bunu yazanlara söylüyorum. İşte benim sinem açık. İşte, onlarda mertlik, namus varsa, hak varsa, hakikat varsa efendiler, bizde de ölmeye hazır bir sine-i hamiyet vardır.[23]

---

* Fütuhat: Fetihler, bir şehir veya memleketi düşmandan alıp vatan topraklarına katma. / C.B.

** Mücahede: Çalışma, gayret etme, Allah uğruna harp etme. / C.B.

Erzurum Mebusu Vartkes de:

Yazılarının altına imzalarını atamayacak kadar cesaretten mahrum adi ihtilalciler, buradaki ihtilalcileri korkutamazlar. Efendiler, biz ihtilalci olduğumuz vakit böyle sahtekârlık yapanları katlettirmişizdir,

diye amatör komitecileri ayıpladıktan sonra, sözlerine şöyle devam etti:

Mebusan Meclisi hiçbir vakit dış kuvvetlerin tesiriyle fesholunamaz... Mebuslar, milletin reyi ile seçilmişlerdir. Meclis-i Mebusan kendisine verilen selahiyetle kendisini tasdik etmiştir. Başka bir kuvvete asla boyun eğemez ve kimseden korkmaz. Onun için efendiler, siz, eğer hakiki Meşrutiyet'i müdafaa etmek isterseniz, bugün Meşrutiyet'i muhafaza etmek için burada yemin etmelisiniz.

Talat Bey (Edirne):

Yeminimiz daha eskimedi...

Vartkes Efendi (devamla):

Yemin ettik efendiler, yemin ettiğimizi ben de biliyorum. Ani bir tesir altında da söz söylemiyorum. Bunu iyi biliniz.

Herkes, içinden gelen, tuğyan eden [coşkun] duygulara uyarak ölüme hazır olmalıdır. Bugün yapacağımız şey, bu boş tehditlere değer vermeyerek itidalle işlerimize devamdır. Aynı zamanda Hükümet'i çağırıp kendisinden izahat istemektir. Yeni Hükümet bu gizli komitenin kuvvetine dayanarak iktidara gelmişse, burada söylesin!..

Yok böyle değilse, önlerine geçsin, zaptetsin. Bize de söz versin!...

Mealen naklettiğimiz bu konuşmaların arasında hatip çok önemli bir meseleye temas etmişti:

Askerî hâkimiyet! (diktatörlük)... Malumdur ki bu idare sistemi, hiçbir yerde milletlere refah ve devamlı emniyet sağlayamamıştır.

Erzurum Mebusu bu konuda şöyle diyordu:

Eğer biz, hakiki vatanperver, Millî Hakimiyeti hakiki surette muhafaza etmeye muktedir liyakatli kimseler isek hiçbir vakit Osmanlı memleketi, askeri hakimiyet altına girmeyecektir.[24]

Bu satırları okurken, Atatürk'ün büyüklüğü, yüksek dehası gözlerimin önünde canlanmakta, yeniden hayat bulmaktadır.

Atatürk, hiçbir zaman perde arkasına çekilmemiştir. Hiçbir zaman ferdî suikastlere katılmamıştır. İhtilalini, milletinin gözü önünde yapmıştır. Kararlarını açık kongrelerde vermiş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına imzaladığı beyannamelerle düşüncelerini, isteklerini açıklamış; tenkitlerini yine açık olarak yap-

mıştır. Ordu kumandanlarının pek çoğu, şahsına ve davasına bağlılıklarını her fırsatta gösterdikleri halde, O, üstün asker ve kumandan, 'askerî hâkimiyeti' aklına bile getirmemiştir. Milletinin mukadderatını -milletinin iradesiyle topladığı yönetim ve yasama yetkisini taşıyan- Büyük Millet Meclisi'ne bağlamıştır.

Ve nihayet: 'Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir' düsturunu, Türkiye'de ebedileştirmiştir.

Nur içinde yatsın!...

Şimdi esas konumuza avdet edebiliriz [dönebiliriz]:

Hükümeti dinlemek isteyen diğer mebusların da teklifiyle Meclis, yeni Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'yı davet etti. Kendisinden izahat istedi.

Nâzır, vakayı yeni işitiyormuş gibi davrandı. Bununla beraber, Meclis Reisi'ne bir tehdit mektubu gönderilmesini 'sabit' gördü, teessüf etti. Bunu yapanları, her tarafa adamlar göndererek -sanki bilmiyormuş gibi-[25] arattığını, 'bulunan adamı' cezalandıracağını vaat etti.

Bu arada:

Şu da sabittir ki Meşrutiyet'in ilanından beri böyle bir oyuna girildi, 'blöfler' filan yapıldı, bu da o kabildendir,

dedi.

NAZIM PAŞA'NIN BASIN HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Çoğunluk Partisi Grup Reisi Seyit Bey sordu:

Paşa Hazretleri, matbuat (basın) hakkında ne muamele edilecek?

Bu sırada İstanbul basını -bir iki gazete müstesna- 31 Mart Vakası'ndaki halini yaşıyordu. Yerli ve yabancı gazeteler gizli komitenin beyannamesini yayınlamışlardı.

Harbiye Nâzırı, mebusun sorusunu cevaplandırdı:

Evet efendi, birtakım tuhaf isimler var ya! Bir kısmı da bugün askerlerin arasında Halâskâran Cemiyeti ismi ile çıktı. Onların beyannamelerini gazetelerde gördük. Onu matbaaya kim vermişse onu taharri ettiriyorum (arattırıyorum).

En ziyade teessüf olunacak cihet, gazetelerin bunu, mal bulmuş mağribi gibi hemen derceylemeleridir [araya sıkıştırmalarıdır]. Onu da arayıp bulduracağım. Hepiniz biliyorsunuz ki ben pazartesi gününden beri orduyu elime aldım. Ordunun inzibatını temin etmek için biraz zaman lâzımdır. Ona gayret ediyoruz. Başka yapacak bir şey yok.

Matbuat hakkında da Sadrazam Paşa ile karar verildi. Adliyece onlar hakkında tahkikat yapılmak üzeredir. Beyhude yere halkın fikrini tehyic ediyorlar [heyecanlandırıyorlar]. Halkta da buna istidat var. İşte bu kadar (Kâfi sadaları)[26]

Meclis, bu demeci 'senet ittihaz etti, şimdilik' kaydıyla kâfi gördü. Netice olarak bütün sözler, bir şey yapılmadan Meclis zabıtlarında gömülü kaldı.

Beş gün sonra da Hükümet'in hücumu ile Meclis'te yeni mücadele başladı.

Hüseyin Cahit Yalçın, o zaman İstanbul Mebusu ve İstanbul basınının şöhretli bir yazarıydı.

Meşrutiyet Devri ve Sonrası adı ile yazdığı 'Hatıratı'nda bu mevzuya geniş yer ayırmıştır. Hadiseleri her yönden ve yakından takip edebilecek bir durumda bulunmuş olduğu için burada sözü kendisine bırakıyorum:

Umumi Bir Yorum, Padişah, Basın ve Ordu'nun Durumu...

İki gün evvel askerin siyasetle uğraşmayacağına dair kanun yapılmış, Padişah'ın askere hitaben beyannamesi okunmuş ve bu beyannameye itaat edileceği bütün subaylar tarafından teyit edilmişken, şimdi memlekette bir 'Halâskâr Zâbitan Grubu'nun hükümran olması epeyce garip bir manzaraydı.

Harbiye Nâzırı Nazım Paşa, Meclis'in davetine derhal icabetle vakayı dinledi. Böyle bir harekete ihtimal vermemek ve bunu bir blöf addetmekle beraber icap eden tahkikatı yapacağını vaat etti. Mesele bu suretle kapanmış oldu. Aradan 48 saatten çok fazla zaman geçtiği halde kimsenin kanı akmadı.

Bu hadisenin İstanbul içinde ve bütün memlekette ne büyük dedikoduyu, ne esaslı bir sarsıntıyı mucip olacağı pek kolaylıkla tahmin edilebilir.

Vakadan en evvel Sultan Reşad memnun olmuş gibi görünüyordu: 'Baldırı çıplak türedilerin, Selanikli dönmelerin gidip, yerlerine kerli ferli, şanlı vezirlerin geldiğinden dolayı Cenabı Hakk'a hamd ü sena ettiğini' söylüyordu.

Mahdut fikirli, ihtiyar ve aciz Padişah'ın kendisine göre kurnazlığı da vardı. Sonra, İttihat ve Terakki iktidar mevkiine geldiği zaman da, aciz ve miskin adamlardan kurtularak iradeli ve kahraman İttihatçılar'a kavuştuğundan mahzuziyyet-i şâhânelerini [kendisine yakışacak uygunlukta bir hâzzı] beyan buyurmuştu.

Fakat, bu zavallı Padişah'tan ziyade, matbuat, iğrenç ve rezildi. İttihat ve Terakki'nin aleyhinde bulundukları için değil, bu aleyhtarlık samimi bir fikir ve kanaat mahsulü olmadığı için, hiçbir prensip ve kanaat mahsulü olmadığı için; çünkü İttihat ve Terakki'nin İdare-i Örfiyeli yumruğunu kınayan, İttihat ve Terakki'nin kanunsuzluklarından şikâyet eden bir kalem sahibinin, aynı kanunsuzluğun, aynı keyfi idare ve tahakkümün daha fena bir şekilde tecellisini alkışlamaması icap ederdi. Gazeteler 'Matbuat iade-i hürriyet etti," diye şenlik yapıyorlardı. Aynı zamanda, İstanbul matbuatı idi ki, Hükümet'i (yeni kabineyi) kanunsuz hareketlere teşvik ediyordu. Zorbalık teşviki matbuattan geliyordu. Ne duruyorsunuz, Meclis-i Mebusan'ı neye feshetmiyorsunuz, diye Hükümet'i sıkıştırıyorlardı.

Halbuki memleket bu karışıklıklarla dağılma uçurumunun ta kenarına getirilmişti.

Trablusgarp Harbi ne kadar olsa Balkanlar'da bir kaynaşma husule getirmişti. Türk kuvvetlerinin Trablusgarp macerası yüzünden sarsılmaması ve

Rumeli'deki askerî teşkilatın kuvvetlendirilmesi Balkanlılar'ı hazırlıklı bulunmaya ve hesapsız bir harekete kalkmaya mecbur ediyordu.

Fakat İttihat ve Terakki'yi devirmek için muhalifler çok tehlikeli bir oyuna girerek Balkanlar'daki barut depolarını ateşler gibi yeni bir Arnavutluk hareketi uyandırmışlardı. En fenası, bu isyanı, ordunun içine soktukları bir nifak ve tefrika hareketinin üstüne istinat ettirmişlerdi. Türk ordusunun parçalanması, kuvvetini kaybetmesi şeklinde tefsir edilen bu hareket, Balkanlar'da umumi bir kasırganın başlama işaretini teşkil ediyordu. Nasıl ki öyle oldu.

Manastır'da ordudan kaçan beş on Arnavut zabiti ve arkalarından sürükledikleri kırk elli nefer çok ehemmiyetsiz bir hadise sayılabilirdi. Fakat İstanbul'da da Hükümet kalmamıştı. Mahmut Şevket Paşa'nın münasebetsiz ve vakitsiz bir surette istifaya mecbur edilmesi, ordunun hariçte prestijini azalttığı gibi Balkanlılar ve ecnebiler nazarında da Hükümet'in zayıf düşmesiyle sonuçlanmıştı.

Ordunun başına derhal demir elli bir kumandan getirilmiş olsaydı belki bu sarsıntı hafif geçer, şiddetli bir takip ve tenkil hareketiyle Arnavutluk kıyamı bastırılır ve Manastır firarileri yakalanırdı. Nasıl ki ilk harekette bazıları tutulmuştu. Fakat İstanbul'da Halâskâr Zâbitan Grubu'nun çıkardığı nifak, Osmanlı İmparatorluğu'nun şu müşkül durumlarda yegâne temeli olan orduyu mahvediyordu. Ancak kimsenin memleketi ve başımız üstündeki tehlikeleri düşündüğü yoktu. Sanki Çin Seddi ile dünyadan bütün bütün ayrı bir dünyada yaşıyormuşuz gibi bütün hırslar zelil [alçakça] bir post kavgası üstünde toplanmıştı.

Meclis-i Mebusan dağılacak; falan falan mebuslar çekilecek de yerlerine filan filan mebuslar gelecekti...[27]

BÖLÜM 11

HALÂSKÂR GRUBUNA VE ASİ ARNAVUT SUBAYLARINA KARŞI ORDUDA TEPKİ

Hadiselerin yukarıda anlattığımız şekilde Meclis'te tartışma konusu olması, Padişah'ın beyannamesi memlekette ve ordu içinde umumi heyecan yaratmıştı. Herkes lehte ve aleyhte bu mesele ile meşguldü.

Bu arada Arnavutluk ayaklanmasına katılan ve hemen hepsi Arnavut aslından subaylarla 'Halâskâr Zâbitan Grubu' aleyhinde yer yer mukabil akımlar baş göstermişti. İttihat ve Terakki kurullarından ve muhalefetin tuttuğu yolu beğenmeyen tarafsız vatandaşlardan Meclis'e ve gazetelere protesto telgrafları yağıyordu. Ordu içinde de iki taraflı kaynaşmalar oluyordu. Rumeli'de ve İstanbul'daki subaylar da kısım kısım toplanarak aralarında kararlar veriyor, yayınlarda bulunuyorlardı.

İstanbul'da Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde bulunan üç yüze yakın subay, aşağıdaki beyannameyi yayınlamışlardı:

Ordunun siyasi işlerle meşgul olduğuna ve Hükümet'le Mebusan Meclisi'nin icraatına ve muamelelerine karışıldığına dair bir müddetten beri yapılan isnatlar, zabitlerden pek az bir cüzüne ve yalnız Halâskârlar Grubu halindeki kısmına aittir. Ordu bundan münezzeh (temiz, uzak) kalmıştır. Tarafsızdır ve bu hallerin ve müdahalelerin aleyhindedir.

Biz siyasetle kat'i olarak meşgul olmadığımıza fiilî bir delil olmak üzere o

gibi hareketlerde bulunanlar hakkında kanuni muameleler yapılmasını, ordunun şerefinin kurtarılması için tek bir vasıta saydığımızı arzederiz.[1]

Selanik'te mukabil hareket olarak toplanan 116 subay, 'Ordunun Beyan-ı Hissiyatı' başlığı altında, imzalarıyla kumandanlarına aşağıdaki dilekçeyi vermişlerdi.

Manastır ve Debre'deki askerî kıtalara mensup birkaç subayın yetmiş kadar eratı kandırarak vazifelerini bırakıp dağlara çekildiklerini biz Ordu subayları büyük bir esefle haber aldık. İmza sahibi olan bizler aşağıda hislerimizi beyan ediyoruz:

Bütün milletin zulüm ve istabdada karşı ayaklandığı zaman Meşrutiyet'in ilanı için yardım etmiş olan ordunun bugün, şimdiki Meşrutiyet idaresine uymayan serkeşce hareketle namusunu lekeleyeceğini sağlam bir vicdan sahibi katiyen kabul edemez.

Ordu, her türlü siyasi ihtirasların üstünde din ve vatanın muhafazasıyla mükellef'tir. Hiçbir siyasi emele alet olamaz.

Hükümet'in birçok dahili gaileler ve harici güçlüklerle uğraştığı ve İtalya ile harb halinde bulunduğu tehlikeli bir zamanda herkesin ve bilhassa Ordu eratının fedakârlığına muhtaç iken hususi menfaat peşinde bir Makedonya şakisi gibi silahını vatan üzerine çeviren birkaç subayın pek iğrenç ve haince olan fiil ve emellerini, Ordu subay heyeti bütün mevcudiyetleriyle reddederler.

Ordu namına hareket ettiklerini bildiren bu asilere hiçbir zaman vekâlet hakkı vermedik. Eğer maksat, meşru bir hakkın talebi ise Hükümet'e ve daha sonra da Millet Meclisi'ne müracaat edebilir.

Esasen asırlardan beri felaket ve musibetle sarsılmış olan fakir bir milleti sayısız isteklerle sarsmak hamiyete uygun bir hal değildir. Asilerin bundan başka, Hükümet'i idare edenlere tahakküm ve müdahaleyi şâmil olan hareketleri, ordunun birlik ve tarafsızlığına aykırıdır.

Üç beş ihtiras sahibinin iddialarından başka bütün subaylar, bu serkeşce hareketi lanetle karşılar ve şan ve namus icabının yerine getirilmesi, milletin verdiği silahını kendi üzerine çevirmekle değil, belki millî şeref ve varlığı çiğnemek isteyen düşmanlara karşı çevirmekle kaabil olacağını anlayarak bu vesile ile hislerini açıkladığını ve sadakatini ilan ettiğini mert bir surette milletin nazarları önüne koyarız.[2]

Arnavutluk'ta İpek, Seniçe gibi, askerlerin toplu bulundukları mahallerde, askerî kıtaların seçtikleri delegeler bir araya gelip 'Rumeli ve Anadolu Umum Askerî Mevkiler Kumandanlığı Vasıtasıyla Muhterem Subay Kardeşlerimize' diye telgraflar çekiyorlardı. Bu telgrafların birisinde:

Yakova'nın içinde toplu olan 1. Tümen subaylarıyla 21. Tümen'e mensup birkaç subayın, bazı kötü niyetli insanların aldatıcı sözlerine kapılarak baskaldıranlarla işbirliği yaptıkları ve Zât-ı şâhâne'ye Kabine'nin düşmesi, Meclis-i Mebusan'ın feshi gibi isteklerde bulunduklarını adı geçen kimseler bize

bildirerek kendileriyle birleşip hareket etmemizi istiyorlar.

Halbuki istekleri, haklı ve mesleğimizin kutsiyetiyle uygun olmadığından, bugün, burada, itimat ederek göndermiş oldukları subayın karşısında, bütün kıtalar subaylarıyla yapılan umumi toplantıda müzakere edilerek kararlaştırılmış ve kendilerine red cevabı verildiği gibi makamlara da bu şekilde yazılmış olduğundan siz kardeşlerimizin dahi bizimle işbirliği yaparak tarafınıza vaki olacak teklifleri reddedeceğiniz ve bu konuda cereyan edecek olan haberleşmeleri bizlere de bildireceğiniz ümidiyle itimadımızı tekrar ederiz.

14. Alay I. Tabur	48. Alay III. Tabur	57. Alay I. Tabur
Delegesi	Delegesi	Delegesi
Yüzbaşı	Yüzbaşı	Yüzbaşı
MEHMET	AVNİ	HALİL[3]

deniliyordu.

Seniçe'den çekilen telgrafı da sadeleştirerek aynen alıyorum:

Vatanı maruz olduğu muhakkak bir tehlikeden kurtaran biz, bugün bilmeyerek birtakım ihtiras ve iftiralara alet oluyoruz. Şu halin daha sonraları vereceği sonuçların ne kadar vahim, muazzez vatanımız için ne derece tehlikeli olduğunu söylemeye lüzum yoktur.

Bundan dolayı dayanağı ordu olan zavallı vatanın selâmeti ve biçare milletimizin saadeti için hep beraber el ele vererek Hükümet'e arka olmaklığımızı ve dışarıdan ve içeriden söylenecek aldatıcı sözlere, her ne suretle olursa olsun, kapılmayarak gerektiği zaman, bu fesatlara kurban gidenlerin vatansever irşatlarınızla hak yoluna döndürülmesini, Osmanlılığın mahvına çalışıldığı şu sırada, memleket ve milletin selameti adına istirham ederiz, muhterem kardeşler.

4 Temmuz 1328
(17 Temmuz 1912)

Nizamiye Delegesi	Redif Delegesi Tabur
Mevki Kumandanı Binbaşı	Kumandanı Yüzbaşı
ŞÜKRÜ	AHMET
Jandarma Delegesi	Hudut Delegesi ve Kumandanı
Jandarma Kumandanı	Yüzbaşı
MEHMET	İSMAİL

Sıhhiye Delegesi
Doktor Yüzbaşı
İSMAİL[4]

KILIÇLI BİR SİYASET

Süleyman Nazif Bey'in *Hak* gazetesinde 'Kılıçlı Siyaset' adı altında bir makalesi çıktı.

Bu başyazı, asker kisvesine bürünen gizli bir komitenin tehditlerine karşı, yükselen ilk ve belki tek kınama sesiydi.

Süleyman Nazif Bey'in yazı ve basın âleminde kuvvetli şahsiyeti malum olduğu için yazının etkisi de büyük olmuştu.

Memleketteki hürriyeti az bulduklarını ve gerçek Meşrutiyet için çalıştıklarını imzasız beyannamelerle ilan eden kabadayılar bu defa 'gazaba' gelmişler, ateşli yazarı sindirmek için peşine takılmışlardı.

Ben iyi biliyorum. Günlerce matbaa önünde dolaşmışlardı. "Ben iyi biliyorum," dedim. Yazının gazetede çıkışı benim İstanbul'da bulunduğum bir zamana rastlamıştı ve kendisiyle görüşmüştüm.

Aramızdaki tanışma, Meşrutiyet'in ilanından önce ve ilanından kısa bir süre sonra Bursa'da mektupçu olarak bulunduğu tarihten beri devam ediyordu.

Süleyman Nazif Bey, diğer Jön Türkler gibi Avrupa'ya 'firar' etmiş, Paris'te bir müddet Hürriyet ve Meşrutiyet lehinde yazılar yazdıktan sonra memlekete dönmüş. Abdülhamid, kendisini mektupçu tayin ederek Bursa'ya göndermişti.

Burada İstibdat İdaresi'nin nezareti altında resmî vazife görmekle beraber, sürgün hayatı yaşıyordu. Şehirden dışarı çıkamazdı. Görüştüğü kimselerin şahıslarına göre, hareketi manalandırılırdı. Fakat o, bunları anlamamazlıktan gelerek elinde bastonu, genç yaşında şahsını sembolize eden siyah sakalıyla dolaşır; Bursalı aydın gençlerin takdirini toplardı.

Benim Süleyman Nazif Bey'le tanışmam beklenmeyen bir tesadüf yüzünden olmuştu.

İstibdat Devri'nde Türk gençlerinin yabancılarla ve yabancı kurullarla temasları şüpheli görülür, iyi karşılanamazdı.

Ben buna rağmen Setbaşı'ndaki Fransız Okulu'na gider buradaki öğretmen dostlarımla konuşurdum. İtiraf edeyim ki bu ayrı muhit içinde yeni şeyler öğrenir, faydalanırdım.

İş saatinin dışında bir akşam üzeri okula uğradım. Her zaman olduğu gibi müdürün oda kapısına vurdum. Fakat cevap almadan tokmağı çevirdim, içeri girdim. Müdürle Süleyman Nazif Bey, başbaşa konuşuyorlardı.

Nazif Bey, beni görünce tuhaflaştı ve ayağa kalktı. Öyle ya, resmî hem de yüksek seviyede bir memurun buralarda ne işi olabilirdi?

Bu ummadığım tesadüften ben de şaşırmıştım. Fakat benim, kar-

şımdakine –ahlakını bildiğim için– güvenim vardı. Burayı ziyaretimi bir mesele haline sokmazdı.

Zeki Fransız, aradaki çekingenliğin farkına varmış olacak ki: "Durunuz," diyerek ayağa kalktı: "İyi insanları, aynı düşüncede olduklarını sandığım dostlarımı birbirlerine tanıtayım," dedi. Böylece yüz yüze gelerek tanışmış olduk.

Alman Bankası'nın Müdürü Hacı Safvet bey –Refikamın amcasıdır– Ramazanlarda, bütün şartlarıyla, mükellef iftar ziyafetleri tertip ederdi. Bu iftar ziyafetlerinin birinde Süleyman Nazif Bey'le beraber bulunduk. Yemekler yendi, kahveler içilirken "Buyurunuz namaza," diye bir ses işitildi. Elindeki fincanı bırakan, namaz için ayrılmış odaya geçmeye başladı.

Bu sırada Süleyman Nazif Bey'in halinde bir durgunluk oldu.

Ev sahiplerinden biri sayılabilirdim. Kendisini zor durumda yalnız bırakmamak için yanına sokuldum:

"Ben de hazırlıklı değilim. Abdest almaya da vakit yok!... Galiba siz de benim gibisiniz..." dedim.

Maksadımı anladı; koluma girdi, "Biz şu kenarda bekleyelim," dedi. Tanışmamız bu yolda devam ederken kısa bir zaman sonra Meşrutiyet ilan edildi. Millî bir vazife karşısındaydık. Henüz İttihat ve Terakki Cemiyeti açık çalışmaya geçmemişti. Sultan Abdülhamid'e telgraf çekmek, Meşrutiyet'i istediğimizi bildirmek gerekiyordu.

Alman Bankası'nda toplandık, Bursalılar namına Padişah'a ilk telgraf burada yazıldı ve çekildi.

Rahmetli, kimseden iltifat beklemezdi. Muhitin telakkilerine de fazla kıymet vermezdi. Hürriyet ve Meşrutiyet için çalışmıştı. Şüphe yok bu davanın en hararetli taraftarıydı.

Demokrasinin partilere dayanan bir idare sistemi olduğunu elbette bilirdi. Ancak, dar parti hayatı yaşayacak, parti disiplini içinde sıkışıp kalacak karakterde bir insan değildi. Kalemini daha çok şahsi duygularına göre kullanırdı.

İşte bu zihniyetle yazıldığı için 'Kılıçlı Siyaset'i, kitabımızı gözden geçirmek lütfunda bulunanlara okutmak hevesinden kurtulamadım, buraya aldım:

On beş asırdan beri daima carî ve haşin galebeleri alkışlamaya alışmış olan Bizans'ın ihtirasla titreyen elleri, Sait Paşa düştüğü sırada kaç kere şakırdadı bilmem. Muhakkak bildiğim bir şey varsa o da zavallı genç II. Osman'ı acıklı ölüm yerine sürükleyen süprüntü arabasının arkasından sevinçle koşan ve Patrona Halil'i, Kabakçı Mustafa'yı, Derviş Vahdetî'yi –birkaç gün için olsun– birer vatan kurtarıcısı sayarak kutsayan ve özür dileyen İstanbul halkının, Sait Paşa ile arkadaşlarına da haklarını vermekte kusur etmediğidir.

Osmanlı Afrikası yüz elli bin İtalyan askerinin dişleriyle parçalanırken... Adalardaki Osmanlı hâkimiyeti İtalya'nın ayaklarıyla çiğnenirken... Pâyitaht'ın müstahkem giriş kapısı -büyük zırhların değil- küçük torpidoların hor gören hücumlarıyla tezlil edilirken [hor ve hakir görülürken]... Asırlardan beri tatmin fırsatı arayan haricî ihtiraslar; Arnavutluk dağlarının şahikalarında haris ellerle yakılmış olan fesat ateşiyle yüreklendirilirken... Doğu sınırlarımızın emniyet ve sükûnu Rusya'nın manalı tahşidatiyle [asker yığmasıyla] tırmalanırken... Asir'de İdrisî'lerin kurşunlarından daha öldürücü olan bu güneşin kaatil şuaları (ışınları) altında Anadolu'nun, Rumeli'nin kahraman evlatları susuz ve perişan can verirken, bizim Osmanlı Ordusu'nun bir kısım zabitleri ve paşaları, Pâyitaht kaldırımlarında vükelâyı görevden alma ve atamakla vakit geçiriyorlardı. Buna yalnız utanmak ve yalnız ağlamak yetişmez...

Ordu, Meşrutiyet'in değil, vatanın bekçisidir. Millet, Meşrutiyet idaresine layık değilse, onun bir parçası olan Ordu bu liyakati kazanmaz...

Meşrutiyet'ten sonra bizde pek ziyade dile dolaşan sinirlendirici tabirlerden biri 'Ordu, Meşrutiyet'in bekçisidir' sözüdür. Bu manasız sözü bir düstur sayanlar, Ordu ile beraber kendilerini de aldatmış oluyorlar.

Hayır, Ordu Meşrutiyet'in değil, yalnız vatanın bekçisidir. Ve onun çalışma sahası serhadlerin (sınırların) berisi değil, ötesidir. Asker yalnız top sesine koşar. Siyasetçilerin hitabet sadakaları ile muharrirlerin kalem hışırtısı o mesâmi-i besâletin (o kahramanlık kulaklarının) vazife harimine girmek imkânını bulmamalıdır.

Eğer bir millet Meşrutiyet idaresine layık değilse, onun silahlı bir cüzü olan Ordu, bu liyakati hiçbir zaman kazanıp temin edemez. Meşrutiyetler orduların kılıcına değil, ümmetlerin (ulusların) vicdanına istinat eder.

Roma protoryenleri gibi Osmanlı Yeniçerileri'nin de siyasetle uğraşmayı askerlik vazifelerine tercih ettikleri günden itibaren ne kadar millî felaketlerin ortaya çıkmış olduğunu herkes bilir. Bizde o âdet hâlâ aynı çirkinlik ve haşinlikle devam ediyor. Allah bu millete muin (yardımcı) olsun.

Ben burada, ne İttihat ve Terakki'nin muvakkat veya müebbet düşüşüne mersiye söylemek isterim, ne iktidar mevkiine getirilen zevatın mütereddit veya sabit ikbalinden müteessirim. Eğer bu vatanın kurtuluş ve selameti İttihat ve Terakki'nin yok olmasıyla hasıl ve kaabil olacaksa hepsi ve hepimiz kanımız, canımız ve evlat ve ayalimizle [halkımızla] bu maksada ve bu toprağa feda olalım. Hükümet'i teşkil eden zatlar kim olursa olsun muvaffak olmalarını arzu etmek içtimai vazifelerdendir. Ve inşallah muvaffak olurlar.

Burada bizimle beraber her hakbilir insanı müteessir eden şey, küçük bir kısım zabitlerin acaip hareketleridir. Millet Meclisi'nin iki gün evvel ittifaka yakın bir ekseriyetle itimat beyan etmiş olduğu ve Vekiller Heyeti'ni kılıçlarının tehdit gölgesiyle düşürmeye teşebbüs etmiş olan efendilerle bey ve paşaları yalnız vatan endişesi bu fiile sevketmiş olsaydı ve buna ümmetin yüksek vicdanı kaani bulunsaydı -vukua gelen hareketler mazur görülmeye imkân olmamakla beraber- hiç olmazsa hafifletici sebeplere ulaşmış bir cürüm olurdu.

Şimdiki çırpınmaları sebep ve saikleri pek malûmdur. Bugün hiçbir muharririn yazmak istemediği bu macerayı yarın bin tarihçinin kalemi teşrih ederek her hakikatin gelecek nesillerin evlatlarına duyurulacağından kimsenin şüphesi olmasın.

Bu sözlerim hakikaten vazifesever ve asker olan Osmanlı Ordusu'nun bütününe değil, mukaddes vazifelerine başka bir mecra ve başka bir mahiyet tayin etmiş olan miktarı az bir kısım zabitlere aittir. Cüz, külle hâkim olamaz.

Bilirim, İttihat ve Terakki'nin de bir aralık ordu ile işbirliği yapmış olduğu iddia edilecektir. Bu iddiayı tekzib etmek istemem. İttihat ve Terakki'nin meslek ve maksadına fevkalade hürmetkâr olmakla beraber, bazı fiil ve icraatına muarız bulunduğumu da hiçbir zaman saklamadım. O hatanın yâdı benim hatırama ömür boyunca elem verecektir. Fakat İttihat ve Terakki öyle bir zamanda düşürüldü veya düşürülmek istenildi ki askerlerle büsbütün alâkasını kesmeye azmetmiş ve zabitlerin siyasetle uğraşmaktan menedilmelerini bir kanun şekline sokmuştu.

Bütün tarafsız vicdanlar, Arnavutluk'taki elem verici maceranın da matem acısını taşımaktadırlar. Orada devletin en aziz bir hakkına ve ordunun en hassas bir namusuna taarruz ve onu pâyimâl ettiler [ayaklar altına aldılar]. Hadisenin daha ziyade kan dökülmeksizin kapanmasını herkes arzu eder. Ve inşallah bu suretle kapanır. Aksi takdirde meşru satvetiyle [ezici gücüyle] isyanı yatıştırmaktan devlet aciz değildir. Bugün Anadolu'ya bir haber gitsin ki "Rumeli tehlikededir", asileri yardakçılarıyla birlikte ve bir hafta içinde kökünden yok edecek bir kuvvet, Arnavutluk'un o serkeş dağlarında kaybolmuş asayişi iade eder.

İttihat ve Terakki'ye dayanan Kabine, vakıa, istifa suretiyle iktidar mevkiinden çekildiyse de bu uzaklaşma hakikatte ihtiyarî değil, ıztırârîdir [zorunluluktandır]. Bununla beraber ne memleketteki mevkii sarsılmış bulunuyor, ne de yarından ümitsizdir.

Sabık Hükümet, halefine bu memleketin namus ve hamiyet duygusunu kahramanlıklarla çevrilmiş ve süslenmiş olduğu halde devir ve teslim etti. Bununla İttihat ve Terakki, yalnız avunan değil, övünen de olabilir.

Şimdiki infialler (kırgınlıklar) ve ihtiraslar geçtikten sonra her tarafın mahiyet ve kıymeti anlaşılacak ve herkesin tarihî mücazat [karşılık, ceza] ve mükafatı verilecektir. Büyük bir ihtiras rüzgârının saldırısı önünde de İttihat ve Terakki'nin vicdanı uyuyan âsûde ve sonsuz bir deniz gibi duruyor. Onun korktuğunu iddia ediyorlar. Bu iddiaya iştirak etmekte asla tereddüt etmeyiz. Evet İttihat ve Terakki bu hengâmede pek ziyade korkuyor. Fakat ölümden değil, tarihten.[5]

İÇ DURUMUMUZ, BALKANLILARI ALEYHİMİZDE İTTİFAKA VE HARBE DAVET EDİYORDU

Okurlarımdan özür dilerim. Uzayan bu konu üzerinde biraz daha duracağım. Çünkü askerin siyasetle uğraşması, ordunun bu sebeple kendisini anarşiye kaptırması, Arnavutluk'ta isyanın genişlemesi, memleketimize çok pahalıya malolmuştu. İşler o hale gelmişti ki, Hükümet şaşırmış, Başkumandanlık[6] kesin emir vermek kudretini, otoritesiyle beraber kaybetmiş, asiler karşısında kumandanlar, mesu-

liyet korkusuyla hareketsiz kalmış, bazıları da şahsi ikbal ve ihtiraslarını tatmin için isyanı kuvvetli ve haklı göstermişlerdi. Teşebbüs ve idare küçük rütbeli subayların eline geçmişti.

Bunlar da iki bölüme ayrılmışlardı. Bir kısmı iktidarı tutmak istiyor, diğerleri muhaliflerin telkiniyle ayaklanmayı destekliyordu. Veyahut asilerle birleşmişlerdi.

Tehlikeyi gören dostlar ve bizi saran tehlikeli durumdan faydalanmak isteyen düşmanlar az önce söylediğim gibi harekete gelmişlerdi. Anlatayım:

Uzun müddet ordumuzun eğitimiyle uğraşan Alman Mareşali Karl Frederich Graf von der Goltz'un memleketimize karşı beslediği iyi niyetinden şüphe edilemezdi.

Mareşal, biz eski dostlarının gözünü açmak, ikaz etmek amacıyla ordumuzun içinde bulunduğu durumu işaret ederek diyordu ki:

Trablusgarp meselesinden Türkiye yıkılmaz. Türkler'in en büyük düşmanları iç anlaşmazlıklarıdır. Bundan korkulur.

Bizim iç kavgalarımızı, korkulması gereken karışıklıkları Mareşal'den sonra endişe ile karşılayan Fransa'nın tanınmış diplomatlarından Pierre Paul Cambon, Londra Sefirimiz Tevfik Paşa'ya memleketimiz hakkındaki görüşlerini şöyle anlatıyordu:

Şimdiki halde, ne Balkanlar'ın kararsız hali, ne de İtalya ile olan muharebe sizin için asla ciddi bir tehlike davet edecek mahiyette değildir. Çünkü Balkan hükümetlerinin hiçbiri eski durumu olduğu gibi yani 'statüko'yu muhafazaya azmetmiş görünen alakalı iki büyük devletin, her şeyden önce –zımnen olsun– rızasını elde etmedikçe 'sulh ve müsalemeti' (barış ve iyi geçinmeyi) bozmayacağı gibi İtalya'da Trablusgarp dışında tesirli bir surette size taarruz etmeye muktedir olamayacaktır.

İtalya ile muharebe ister yakında bitsin, ister devam etsin, Osmanlı devletinin varlığını tehlikeye düşüremez.

Fakat asıl yakın tehlike, yine Türkiye içindedir. Eğer umumi seçimler sırasında veya ondan sonra[7] Osmanlı Ordusu ikiye ayrılır ve iki muhalif partiye katılırsa bunun sonucu, ihtilal olacaktır. Bunun da Balkanlar'da karışıklık çıkaracağı tabiidir. Bu takdirde, Avrupa'nın Doğu'da statükoyu devam ettirebilmesi de hemen hemen imkânsız hale gelir.[8]

Fransa'nın Londra Büyükelçisi'nin bu sözleri, hükümetinin düşüncelerini tekrardan başka bir şey değildi. Bu sırada Başvekil Poincaré Balkan statükosunun bozulmasında Fransa için bir fayda görmüyordu.

Verdiğimiz bu iki örnek, dostlarımızın, hiç olmazsa tarafsız diyebileceğimiz çevrelerin düşünceleri idi. Şu farkla ki, Fransız diplomatı-

nın, olacağını söylediği 'ihtilal' Arnavutluk'ta başlamış, memleket içinde hükümetsizlik yaratarak had devresini bulmuştu.

Düşmanlarımızın fikrine gelince, bunlardan Bulgaristan Başvekili Geşof (Guesov) da şöyle diyordu:

Haziran sonunda Hariciye Nezareti işlerini tekrar ele aldım. Biraz sonra Türkiye'de başlayıp beni hayret içinde bırakan ciddi ve kat'i vakalar, Müttefikleri (Balkanlı Devletleri: Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan) önce seferberliğe ve daha sonra da Balkanlar'da harbe zorladı.[9]

İşte bütün didişmelerin, kardeş kavgalarının sonucu, Geşof'un dediği gibi, Balkanlılar'ı kendi aralarında aleyhimizde antlaşmaya sonra da savaşa zorlamıştı.

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA NASIL SADRAZAM OLDU?

Sadrazam Sait Paşa'nın istifa ettiği günün gecesi Talat Bey, yanında Hacı Adil Bey ve Umumi Merkez üyelerinden biri –ihtimal ki Doktor Rusuî Bey– olduğu halde Mabeyin Başkâtibi Halit Ziya Bey'i evinde ziyaret etti. Başkâtibe: "Sizden hizmet istemeye geldik. Şimdiye kadar bir şey istememiştik, buna hacet de kalmamıştı. Fakat bugün ihtiyaç var," dedi ve durdu... Sonra devam etti:

Hiç kalamayacağız. Acele işlerimiz var, hemen söyleyeyim: Hünkâr yarın bir Sadrazam tayin edecektir. Bu kim olursa olsun, yalnız Kamil Paşa olmasın...

Talat Bey ayağa kalkıp veda ederken de maksadını şöyle anlattı:

Bizden sonra Kamil Paşa'nın Sadarete gelmesi memleket içinde bir harb demektir.

Talat Bey'in bu ifadesi gelişigüzel söylenilmiş bir laf'tan ibaret değildi. Bunun hakikat derecesi ileride, 'Bâbıâlî Baskını'nda geçen hadiseler okunurken anlaşılmış olacaktır.

Mabeyin Başkâtibi vakitsiz misafirlerini uğurlarken Talat Bey'e,

"Söylediklerinizi takdir ederim. Fakat tehlikeyi Hünkâr'a ne suretle anlatmak mümkün olur, bunu şu dakikada kestiremem. Başmabeyinci ile ikinci mabeyinci'yi* ikaz ettiniz mi," dedi.

Talat Bey: "Onu da siz yapınız!" cevabını verdi ve ayrıldı...[10]

Sultan Reşad, parlamento usulüne göre, yeni kabine hakkında 'isti-

---

* Mabeyinci: Eskiden padişahların sarayında ve yakınında bulunup, onların buyruklarını ilgililere bildirmek ve ağızdan bazı bildirilerde bulunmak gibi işlerle uğraşan aracı... / C. B.

şare etmek', fikirlerini almak üzere Ayân Reisi Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı ve Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'i Saray'a davet etti.

Osmanlı Hanedanı'ndan bazı şehzadeler (prensler), Sadarete Kâmil Paşa'nın getirilmesi için uğraşıyorlardı. Askerî cunta da bunu istiyordu. Padişah, Paşa'nın intikam politikası takip edeceği düşüncesiyle, bu sırada iş başına gelmesini doğru bulmuyordu. Sadareti, yani Başvekillik görevini Londra Büyükelçisi eski sadrazamlardan Tevfik Paşa'ya teklif etti. Aynı zamanda 'Kabinenin devlet işlerinde tecrübeli, reyinde tarafsız, hususi ve bir çeşit etkiden uzak, serbest kimselerden kurulacağını' yayınlamıştı.

Sultan Reşad, böyle hareket etmekle 'Halâskâr Zâbitan Grubu'na da cevap vermiş oluyordu. Çünkü, hem onların arzusuna yaklaşmış, hem de hükümet reisi seçmek yetkisinin doğrudan doğruya kendisine ait olduğunu anlatmak istemişti.

Tevfik Paşa verdiği cevapta, Sadaret teklifini kabul edebilmek için önceden Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasını şart koştu. Böyle bir şartı, Kanun-ı Esâsî (Anasaya) ile uzlaştırmak mümkün değildi. Kabine kurulmadan, fesih sebebini hazırlamadan, sorumluluğu üzerine alıp Millî Meclis'i kim veya kimler dağıtabilirdi? Şu halde Sait Paşa'nın yerine Tevfik Paşa'dan başka diğer bir sadrazam adayı aramak gerekiyordu.

Talat Bey'in arzusuna uyan Başkâtip, Başmabeyinci Lütfü Simavi ve İkinci Mabeyinci Tevfik Beyleri odasında topladı. Yukarıda söylediğim gece ziyaretini anlattı. Lütfü ve Tevfik Beyler, Talat Bey'in mütalâasını doğru bulmakta birleştiler. Bu sonuca varıldıktan sonra Lütfü Bey ayağa kalktı:

> Bugün öyle bir sadrazam lâzım ki, taraflardan birine meyletmesin... Madem ki ortada bir subay ayaklanması var, askerlik hayatında herkesce muhterem sayılan bir adam olsun...[11]

Hadiselerin seyrinden ve günün siyasi şartlarından ziyade, mantık nazariyesine daha uygun düşen bu mütalâa üzerine Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın sadrazam adayı olarak V. Sultan Mehmed'e arzını münasip gördüler. Çünkü, aradıkları vasıfları, bu eski askerin şahsında bulmuş oluyorlardı. Bundan sonrası için kendi deyişleriyle 'mesele Hünkâr'ın reyine kalıyordu'.

Diğer taraftan Başmabeyinci Lütfü Bey de Ahmed Muhtar Paşa'nın nasıl Sadrazam olduğunu şöyle anlatmaktadır:

> İstifa eden Sadrazam Sait Paşa, 8 Temmuz günü Yıldız'a geldi. Padişah'ın huzurunda bulunduğu sırada Hünkâr, beni (Lütfü Simavi Bey) çağırttı ve sordu:

– Muhtar Paşa Sadrazam olabilir mi?

Cevap olarak:

– Padişahımızın, arzu buyurduğu zatı o makama getirmek sarih haklarıdır. Muhtar Paşa'nın da birçokları gibi o görevi yapabileceği fikrindeyim, dedim.

Bunun üzerine Padişah, Sait Paşa'ya veda ederek hususi dairesine çekildi.

Hemen, romatizmadan mustarip olup yürümekte zorluk çeken Sait Paşa'nın koltuğuna girdim. Bence bir muamma şeklini alan Padişah'ın ifadelerinin manasını sordum. Sait Paşa 'Sadaret için Muhtar Paşa'yı tavsiye ettiğini ve Padişah'ın doğrudan doğruya cevap vermek istemeyip o suali bana sorduğunu' söyledi. Eski Sadrazamla görüşlerimiz ayrı olmakla beraber şahıs üzerinde birleşmiştik.

Sait Paşa, eski hasmı ve rakibi olan Kamil Paşa'nın iş başına gelmesini önlemek amacıyla, hiç hoşlanmadığı Muhtar Paşa'yı, Padişah'a tavsiye etmişti. Ben ise o aralık memleketin menfaatini, Muhtar Paşa'nın Sadaret'e getirilmesinde gördüğüm için, kendilerini ileri sürmüştüm.[12]

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Sadaret'e tayin edildiğini bildirmek üzere Saray'a getirildiği zaman, yine istişare (danışma anlamındadır) için çağırıldığını sanmış, sükûnetle mütalâalarını söylemeye hazırlanmıştı. Kendisine "Sadrazam oldunuz," denildiği zaman, tabii halini hemen kaybetmiş, titrek ve heyecanlı bir sesle:

"Allahın hikmeti, kırk seneden beri nihayet bugün nasipmiş," diye içinde beslediği arzuyu açığa vurmaktan kendini alamamıştı.

Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey de istişare için Saray'a çağrılmıştı. Padişah ile aralarında şöyle bir konuşma oldu:

"Gazi Muhtar Paşa'yı Sadrazam yaptık, ne dersiniz?"

Bu sorunun itiraza uğramadığını görünce:

"Cemalettin Efendi'yi de Şeyhislam yaptık. Mazbut bir zattır," dedi. Halil Bey, bu defa dayanamadı:

"Evet Efendim, aklı mazbuttur derler," cevabını verdi. Padişah da hayretle sordu:

"Mazbut olmayan başka cihetleri var mıdır?" dedikten sonra Meclis Reisi'nin Cemalettin Efendi ile görüştürülmesini emretti. İradesi yerine getirildi.

Sultan Abdülhamid'in uzun seneler güvenini kazanmış olan İstibdat devrinin Şeyhislamı, Yeni Meşrutiyet devrinin de gözde adamı sıfatıyla Meclis Reisi'ne sordu:

Canım Beyefendi, dedi. Trablusgarp'ı kurtarmak için bir ümidiniz mi vardı ki memleketi bu derece sıktınız?

Halil Bey cevap verdi:

Biz Trablusgarp'ı savunmakla, bu devletin varlığını koruduğumuza inanıyoruz. Bizim kanaatimizce, kolay memleket ve hâkimiyet terk edenler, memle-

ketsiz ve hükümdarsız kalırlar. Biz ısrar ettik. İtalyanlar'ı sulh istemek zorunda bıraktık. İnşallah siz bundan faydalanarak kolayca memleket vermezsiniz.

Bu soru ve verilen cevap, karşı karşıya gelmiş iki ayrı zümre temsilcisinin görüşlerini bize açıkça anlatmaktadır.

Bundan sonra Meclis Reisi, yeni Sadrazam'la da konuştu. Gazi Muhtar Paşa:

Kabine teşkil için zâtıâlinizle istişare etmek istedim, ne buyurursunuz?" diye söze başladı. Halil Bey de cevap olarak:

"Padişah'ın sizin gibi tarafsız bir zatı Sadrazam tayininden maksadı, parti ihtirasının memleketi felakete sürüklemekte olduğu bir sırada emniyet ve itimat olunur tarafsız bir hükümeti iktidara getirmek suretiyle ortalığa sükûn sağlamak için olsa gerektir. Padişah'ın bu arzusuna uyarak muvafık, muhalif partilerin sivrilmiş adamlarını kabinenize almamalısınız," yolunda mütalâada bulundu.

Yeni Sadrazam:

"Kâmil Paşa ile Nâzım Paşa'dan bahsediyorsunuz sanırım," dedi ve teminat verdi:

"Ben onları idare ederim. Gerekirse sularını sıkıp limon posası gibi atarım."

Halil Bey hatıratında diyor ki:

Sadrazam'ın bu son sözlerini işittiğim dakikada felaketin derinliği gözümün önünde belirdi. Gazi Muhtar Paşa, pek ihtiyarlamıştı. Ne iradesinde metanet, ne muhakemesinde kuvvet kalmıştı.[13]

Biz de ilave edelim: Siyasi ve şahsi bütün ihtirasların şahlandığı bu sırada kim kimi limon gibi sıkıp posasını siyaset sahnesinden atabilecekti? Bunu, yakın hadiseler bize gösterecektir.

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA KABİNESİ

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 22 Temmuz 1912 tarihinde Sadrazam tayin olundu. Şeyhislamlık makamına da eskilerden Cemalettin Efendi getirildi.

Sultan Reşad, o zamanın usulüne göre, çıkardığı 'Hatt-ı hümayun'da, yani Bâbıâlî'de törenle okunan tezkeresinde:

Bazı mahallerde, hususiyle Arnavutluk'ta hoşnutsuzluğa, şikâyete ve müşkülât çıkmasına sebep olan işleri, Vekiller Heyeti'nce tahkik ederek kanun ve adalete aykırı hallerin ortadan kaldırılmasına, umumi efkârın tatminine yarayacak kanuni tedbirlerin alınmasına, memleketimizin selâmeti, manevi

ve maddi bakımdan ilerlemesi, Kanun-ı Esâsî hükümlerine ve Meşrutiyet icaplarına ziyadesiyle riayete bağlı bulunduğundan, Vekiller Heyeti'nin bu yolda dahi çalışmalarını vatanperverliklerinden beklerim,[14]

diyor, Hükümet'e açık direktif veriyordu. Dış siyasete ait bir şey söylenmiyor, sükûtla geçiştiriliyordu.

Bu sırada memleket umumi efkârı iç politika dedikodularına o kadar dalmıştı ki, başta Devlet Reisi Padişah olduğu halde dış politikaya, asıl büyük tehlikeye temas etmek kimsenin aklına bile gelmiyordu. İşte bu hava içinde yeni Sadrazam, kabinesini kurdu. Vekiller Heyeti'nin listesini Padişah'a sundu.

Listede yer alanlar şunlardı:

Şûra-yı Devlet Riyaseti'ne:
Eski Sadrazam Kamil Paşa.
Adliye Nezareti'ne (Vekaleti'ne):
Eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa.
Dahiliye Nezareti'ne:
Eski Sadrazam Ferit Paşa.
Harbiye Nezareti'ne (Millî Müdafaa Vekaletine):
Askerî Şûra Üyelerinden Nazım Paşa.
Maliye Nezareti'ne:
Eski Nâzır Ziya Paşa.
Bahriye Nezareti'ne (Deniz İşleri):
Eski Nâzır Mahmut Muhtar Paşa.
Hariciye Nezareti'ne:
Ayândan Gabriel Nuradonkiyan Efendi.
Maarif Nezareti'ne:
Nezaret Müsteşarı Sait Bey.
Evkaf Nezareti'ne:
Meclis İkinci Reisi Mehmet Fevzi Paşa.
Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne:
Eski Viyana Elçisi Reşit Paşa.
Nafıa Nezareti'ne: [Bayındırlık İşleri]
Şûra-yı Devlet Mülkiye Dairesi Reisi Damat Şerif Paşa.
Posta ve Telgraf Nezareti'ne:
Eski Maliye Nâzırı Sabri Bey[15]

Kabine daha işe başlamadan ve başladıktan az sonra değişikliğe uğradı: Avrupa'da bulunan Avlonyalı Ferit Paşa, Hükümet'te bulunmayı kabul etmedi. Bu sebeple İçişleri'ne Ziya Paşa, ondan açık kalan Maliye'ye de, Maliye Komisyonu Üyelerinden Abdurrahman Efendi

getirildi. Ziya Paşa'nın da, Ahmed Muhtar Paşa ile uyuşamadığından Kabine'den çekilmesiyle yerine Damat Şerif Paşa tayin olundu. Az sonra onun da istifası üzerine İçişleri, Arnavut asilerine nasihat için Rumeli'ye gönderilen heyet üyelerinden, eski Selanik Valisi Arnavut aslından Dâniş Bey'e emanet edildi. Nihayet, Hüseyin Hilmi Paşa da –ileride göreceğiz– eski kabine ve meclis aleyhinde kullanıldıktan sonra istifa ettirilerek Adliye'ye Ayân azasından Sami Paşazade Halim Bey getirildi.

Dâniş Bey'in, usulüne göre, Dahiliye Nâzırı olması için Bâbıâlî'den 'Arz' edildiği zaman Sultan Reşad sordu: "Bu kimdir?"

Kendisine bilgi verildi:

"Devlet Şûrası İstinaf Mahkemesi Reisi idi. Meşrutiyet'in ilanından az sonra tayin edildiği Selanik Valiliği'nde tutunamadığından azledildi. Şimdi devamlı bir görevi yoktur, açıktadır," denildi.

Padişah hayret etti:

"Böyle bir zamanda 'tecrübe olunmamış' bir adam, Dahiliye Nezareti gibi önemli bir makama nasıl getirilir?" dedikten sonra Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi'ye emir verdi:

> Git, Sadrazam Paşa'ya söyle, ya Hüseyin Hilmi Paşa'yı veya Ferit Paşa'yı kandırıp bunlardan birini tasvibimize arzetsin!...

Başkâtip, Padişah'ın iradesini Sadrazam'a söyleyince o da içini döktü, dert yandı:

> Padişahımızın hakları var, fakat ne yapayım. Hepsi birer birer çekiliyorlar. Dün akşam da Hüseyin Hilmi Paşa istifa etti, veda edip gitti.
>
> Memurlardan kime teklif etsem kabul etmiyor. Çünkü nâzırlığı devamlı ve gelecekleri için emniyetli bulmuyorlar.
>
> Ferit Paşa'ya gelince, biliyorsunuz Kabine'ye girmekten çekindi. Dahiliye Nâzırı olmak istemedi. Önce reddettiği bir görevi yine teklif etsem kabul eder mi, bilmem. Efendimiz (Padişah) kendisini çağırıp kesin bir emirle kabul ettirebilirse ben de memnun olurum.

Acıklı bir lisanla sözlerini şu şekilde tamamladı:

> Bu istifalar hep benim çekilmekliğim için yapılıyor. Halbuki diğerleri de istifa etseler, yerlerine adam bulup boşlukları dolduracağım. Yine ben işime devam edeceğim.

Bu cevap üzerine Sultan Reşad, Başkâtibini Büyükada'da oturan Ferit Paşa'ya gönderdi. Kendisine Padişah'ın arzusu bildirildiği zaman:

"Ben hastayım, yapamam, aman Başkâtip Bey, ver elini öpeyim!

Efendimizi gücendirmeden beni bu işten kurtar," diye çok ısrar etti, yani yalvardı. Bu konuşma sırasında Ferit Paşa, üstü kapalı bir uyarmada bulundu:

Zât-ı şâhâne, Ahmed Muhtar Paşa ile Şeyhislam Efendi'yi ve Kamil Paşa'yı huzurlarına davet buyursunlar, kendilerine birbirlerinden ayrılmayıp birlik hareket etmelerini kati surette irade etsinler, dedi.[16]

Ferit Paşa bu tavsiyesiyle en esaslı noktaya parmağını basmış oluyordu. Çünkü ihtiyarlar, birbirlerini atlatmak istiyorlardı. Muhalifler ve isyan eden Arnavutlar'ın reisleri, Muhtar Paşa'nın çekilip, yerine Kamil Paşa'nın iktidara gelmesini istiyorlardı. Bu yolda asiler namına dilekçeler hazırlanmıştı. Hatta Hürriyet ve İtilâf Partisi'nden ve Arnavutluk'taki isyanı körükleyenlerden eski Üsküp Mebusu Hoca Sait Efendi, bu dilekçelerle Mabeyin'e başvurarak baskı yapmak üzere idi. Tabii, Ferit Paşa bütün bunları biliyordu.[17]

Paşa'nın tavsiyeleri Padişah'a söylenildi. Ertesi gün, Sadrazam, Saray'a geldi. Sultan Reşad ile görüştükten sonra Dâniş Bey hakkındaki Bâbıâlî'nin teklifi kabul olundu.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti, ancak bu suretle kadrosunu tamamlayabildi. Hükümet'te görev kabul etmeyen, Arnavut aslından Avlonyalı Ferit Paşa da açıkta bırakılmadı: Ayân Reisi oldu.

YENİ KABİNENİN ADI VE RENGİ

Halk ve basın, yeni Kabine'ye –içinde Sadaret'te bulunmuş birkaç eski ve ihtiyar vezir bulunduğu için– 'Büyük Kabine!' adını verdi.

Hükümet'e bu adın takılmasında hafif istihza manası da vardı. Gençler, o zamanın deyimiyle 'fersûde' (yıpranmış) bu devlet adamlarından bir başarı beklemiyorlardı.

Kabine'nin bir adı daha vardı. Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti'nde, oğlu Mahmut Muhtar Paşa, Bahriye Nâzırı idi. Bu sebeple 'Baba-Oğul' Hükümeti de deniliyordu. Bu da kabineye giremeyen azılı muhaliflerden Kerküklü Sait Paşa'nın oğlu Şerif Paşa gibi ihtiraslı politikacıların icadı idi.[18]

Kabine, kendi iddialarına göre tarafsızdı. Hakikatte, çoğunluğu ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve ona dayanan eski hükümete düşman, kendilerini iktidara getiren muhaliflerle asilere yüzde yüz dosttu. Bu esas dahilinde politikasını, kendinden öncekilere karşı 'peşin hüküm'lerle yürütmeye başladı.

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA KİMDİR?

Gazi Ahmed Muhtar Paşa Bursalı'dır. Orta halli Katırcıoğlu ailesindendir. Paşa'nın şöhreti yayıldıkça Bursalı akrabalarının da itibarı yükselmişti.

Ahmed Muhtar Paşa, zamanına göre iyi yetişmiş, kurmay olarak tahsilini bitirmiş, değerli bir asker ve kumandandı.

Karadağ'da, Bosna-Hersek'te, Rumeli'de, Girit'te, Yemen'de bulunduğu sıralarda katıldığı veya idare ettiği savaşlarda başarılar elde etmişti.

Kendisi de, "Harp benim sanatımdır," derdi. Hatta bu sözünü Abdülhamid'e gönderdiği bir telgrafta, 'Vallahi, Billahi' gibi yeminlerle tekrar ederek mesleki bilgisine ve nefsine güvenini garip bir tarzda açıklamıştı.

Memleketimiz hesabına felaketle sona eren 93 Seferi (1877) başlamazdan az önce 7 Nisan 1877 tarihinde Paşa, '4. Ordu Müşiri ve Anadolu Harp Ordusu Başkumandanı' sıfatıyla Erzurum'a gönderildi. Doğu cephemizde Ruslar'la savaşa girişti. 'Gedikler' muharebesinde elde ettiği zaferler üzerine Vekiller Heyeti'nin kararıyla kendisine Padişah tarafından 'Gazi' ünvanı ve 'Murassa Osmânî' nişanı ile ikinci defa– kıymetli bir kılıç, iki at verildi. Eski deyimle söyleyeyim: "Bir seyf-i kıymettar ve iki esb-i sabâreftar ihsan olundu."

Malûmdur ki bütün bunlar, takdir duygularının maddi nişaneleriydi. Özellikle 'Gazi' adı, büyük savaşlar kazanmış, sayıları az, seçkin kumandanlara verilirdi. Ahmed Muhtar Paşa da böylelikle, meslek hayatının en büyük şeref derecesine erişmiş oluyordu.

Sultan Abdülhamid, bu derece sevilmiş, şahsiyet sahibi devlet adamlarının memleket içinde, mühim işler başında bulunmalarından ürkerdi. Paşa'ya da ısınamamıştı. Önce, tam bir otoriteye sahip olmak için savaş sonu tasfiyesinde Gazi Muhtar Paşa'nın da memleketten uzaklaştırılması gerekiyordu.

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞANIN MISIR FEVKALÂDE KOMİSERİ OLUŞU VE HÜKÜMETİN VERDİĞİ DİREKTİF

1886 yılında, Paşa, 'Mısır Fevkalâde Komiseri' tayin olundu. Burada göreceği işler hakkında Hükümet, kendisine şu direktifi verdi:

1- Osmanlı Devleti Komiseri'nin temel görevi Sudan'da asayişin korunması.
2- Mısır Ordusu'nun düzenlenmesi.

3- Mısır idari şubelerinin gözden geçirilerek vaktiyle verilmiş, Ferman-ı Hümayun* dairesinde gereken tedbirlerin alınması.

4- Mısır sınırları emniyet altına alındıktan sonra bir rapor yazarak Devlet'e sunması.

Paşa, bu direktifi nasıl anlamıştı? Aşağıdaki satırlar bize bunu anlatacaktır. Mısır Fevkalâde Komiseri, Sultan Abdülhamid'e şöyle diyordu:

Padişahım! Kulları, 1885 Anlaşması uyarınca İngiliz Komiseri Sir Drummond Wolf ile Mısır'ın yabancı işgalinden kurtarılması sebeplerini arayıp işgali ortadan kaldırmak, Tahliye (boşaltma) Antlaşması'nı hazırlamak ve sonra İstanbul'a dönmek göreviyle ve Fevkalâde Komiser namıyla oraya gitmiş, geçici ve şahsıma verilmiş bir işi üzerime almıştım. İngiliz komiseri beni terk edip gitti. Ve kulları, bu âna kadar (1908) onu bekledim, gelmedi. Zaten Mısır Hükümeti ile asla mahallî iş ve hususlara dair hiçbir münasebette bulunmadım. Buna sebep de ikidir:

Birisi: Bulgaristan, kurulurken 'Müslümanlar'ın vakıf işlerine bakmak' için kullanılan komiser sıfatlı bir memurumuzun orada bulunması, gitgide bir sefaret gibi renk aldığından bugün bu hal, Bulgaristan'ın dolayısıyla istiklâlini tanıdığımız maddeler sırasına geçmiştir.

Mısır ise tamamiyle Devlet-i Âlîye'ye bağlı bir yer ve ahâlisi farksız Osmanlı bölümündendir. Doğrudan doğruya Sadrazam'ın emri altındadır. Tıpkı diğer iller gibi.

Ancak Mısır'ın içişlerinin idaresi imtiyazlı bir surette belli sınır ve bilinen şartlar içinde bir Hıdiv'e** bırakılmıştır. Hariçle siyasî münasebetten yoksundur. Bu şekildeki münasebeti bozmak, yani Mısır'ın mülkî durumunu ve siyasetini değiştirmek asla işime gelmezdi.

İkincisi: Orada bulunduğum süre içinde 'Hilâfet-i şâhânelerini' eskiden beri devlete küskün olan ahaliye tanıtmaya çalıştım. Benim bu yoldaki büyük gayretimi gören İngilizler korkuya kapılarak -hiç olmazsa- hükümetle münasebette bulunmamı önlemek istemişler ve ona göre emir vermişlerdir. Mısır Hükümeti benimle resmî muameleye girişemez, açıktan bir emir ve bildiri alamazdı. Bana da 'Osmanlı devletinin büyüklerinden itibarlı bir zat, Mısır'da seyahatte bulunuyor' nazarıyla bakarlardı.[19]

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya bu vazife ne sebeple verilmişti? Bunu tam olarak anlamak için o zamanın, siyasi şartlarını gözden geçirmekte elbette fayda vardır. İşte bu maksatla, okurlarımızın tarihi hatıralarını tazelemek amacı ile aşağıdaki kısa bilgiyi veriyorum:

---

* Ferman-ı Hümayun: Padişahların herhangi bir mesele hakkında verdikleri resmî emir. / C. B.

** Hıdiv: Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan sonra (1867), Mısır valilerine verilen ünvan. / Y. N.

İNGİLİZLER MISIR'I NEDEN VE NE BAHANE İLE İŞGAL ETMİŞLERDİ?

Mısır Hıdiv'i İsmail Paşa müsrif bir zattı. Avrupalılar'dan aldığı borç paraları, memleketin faydalı işlerinde kullanmaktan ziyade, şahsi ve hususi işleri ve israfı uğrunda harcamıştı. Yaptığı borçların ödenmesi gereken taksitleri de askıda kalmıştı. Bu yüzden en büyük alacaklı İngiliz ve Fransızlar'ın tazyik ve takibine uğramış, Mısır maliyesi yabancı kontrolü altına düşmüştü.

Hıdiv İsmail Paşa, bütün bu hallerden şahsen sorumlu tutuluyordu. Bütçe açığının kapatılabilmesi için Hıdiv ailesinin elindeki mal ve mülkün Hükümet'e devri isteniyordu.

Hıdiv, bu baskı karşısında şahsi idareye son vermek zorunda kalmıştı. 1878 Ağustosu'nda Hükümet sorumluluğunu kabineye bırakacağını ilan ile, ilk Mısır Kabinesi, Nubar Paşa[20] başkanlığı altında kurulmuştu.

Kontrol Heyeti'ndeki Fransız ve İngiliz Delegeleri Nafıa ve Maliye Nâzırı olarak Kabine'ye girmişlerdi. Yeni Hükümet, umumi ve sıkı tasarruf tedbirleri almıştı. Ordu kadrosunda ve asker maaşlarında önemli indirmeler yapılmıştı. Diğer yandan gelir kaynakları da zorlanmıştı.

Bu arada Süveyş Kanalı hisse senetlerinden bir kısmını İngiltere almış, dolayısıyla Kanal sermayesinin yarısını eline geçirmişti.

Yeni Kabine'nin mali bakımdan aldığı bu sıkı tedbirler ve yabancıların memleketin içişlerine karışmaları, önce orduyu, sonra halkı harekete getirmişti.

1879 Şubatı'nda şiddetli nümayişler olmuş, yabancı nâzırlar tahkir edilmiş, Nubar Paşa da istifaya mecbur olmuştu. Hükümet sorumluluğunu Hıdiv İsmail Paşa'nın tekrar ele almak istemesine rağmen, Fransa ve İngiltere'nin direnmesi ile oğlu Tevfik Paşa'nın başkanlığında yeni bir Hükümet kurulmuştu.

Bu defa da kabineye alınan yabancı nâzırların, Hükümet'in kararlarını 'veto' etmek yetkisi vardı. Bu da Hükümet'i, idare ve hukuk bakımından manasız bir duruma düşürüyordu. Bu yüzden halk, yeniden heyecana kapılmıştı. Umumi efkârın baskısı karşısında bu Hükümet de çekilmiş, yerini Şerif Paşa'nın reisliğinde başka bir Hükümet'e bırakmıştı.

Ecnebi nâzırları açıkta bırakan bu Hükümet, Mısır'ın yabancı murakabesi dışında mali taahhütlerini kendiliğinden yerine getireceğini ilan etmişti. Bu son durumu da devletler protesto etmişler; Fransa ve İngiltere hükümetleri, İskenderiye'ye birer zırhlı gönderdikten sonra

İsmail Paşa'nın istifasını istemişlerdi. İstekleri reddolununca da Sultan Abdülhamid'e başvurmuşlardı.

Abdülhamid, İsmail Paşa'yı sevmezdi. Devletlerin bu müracaatını fırsat bilerek Paşa'yı azletmiş, Hıdivlik makamına geleneğe uyarak Paşa'nın oğlu Tevfik Paşa'yı getirmişti. Fakat, halkı heyecana sürükleyen kontrol sistemi de geri gelmişti.

ALBAY ARABÎ'NİN MİLLÎ HAREKETİ
AKDENİZ'İN SİYASİ DENGESİ
İSTANBUL'DA BİR KONFERANS

Mısır'ın devam edip gelen bu karışık durumu karşısında Albay Arabî Bey'in idare ettiği millî hareket büsbütün alevlenmişti. Askerî bir hükümet teşkili ile yabancı devletlerin, memleketin millî işlerine karışmalarının önlenmesi isteniliyordu. İstekleri kabul edilmediği takdirde Hıdivlik müessesesinin ortadan kaldırılmasına kadar ileri gidileceği açıklanıyordu.

Albay Arabî'nin liderliği altındaki milliyetçiler 1881 ve 1882 yıllarında üç defa ayaklanmışlar, varlıklarını göstermişlerdi. Bu ayaklanmalar sonunda Albay Arabî, ilkin Harbiye Nezareti Müsteşarı, sonra da Harbiye Nâzırı tayin olunmuştu. Bu arada, Sultan Abdülhamid, rütbesini yükselttiği için Tuğgeneral olmuş, o zamanın usulünce Paşa adını almıştı.

Arabî Paşa, arkadaşlarıyla çalışıyordu. Yeni kabinenin gördüğü işler arasında yabancı memurlar azledilmiş, resmî deirelerden uzaklaştırılmıştı. Bunun üzerine, İngiliz ve Fransız filoları İskenderiye önlerinde demirlemişler, protesto gösterisinde bulunmuşlardı (1882 Mayıs).

Akdeniz'in siyasi dengesi –bilindiği gibi– İngilizler'le Fransızlar arasında büyük bir rekabet konusu idi. İngiltere, Hindistan'ın en kısa yolu üzerindeki Mısır'dan Fransa'yı tamamen uzaklaştırmak istiyordu. Mısır'da 'nötralize' etmek fikrindeydi. Daha doğrusu Süveyş Kanalı'nın kendinden başka bir devletin idare ve hâkimiyetine girmesine tahammül edemiyordu.

Bu sebeple İngilizler, Fransa'nın Mısır'a karşı donanmalarıyla birlikte bir harekette bulunmasını siyasetlerine uygun bulmuyordu. Fransa da İngiltere'yi teşebbüslerinde yalnız bırakmak niyetinde değildi. Nihayet, Fransa 2 Haziran 1882'de, İstanbul'da bir Büyük Devletler Konferansı toplanmasını teklif ve temin etmişti.

Osmanlı İmparatorluğu da işlerin kendine göre, intizam içinde yürümesini sağlamak için Mısır'da özel bir temsilci bulundurmaya karar vermişti.

Bu maksatla Müşir Derviş Paşa, İskenderiye'ye gönderilmişti (7 Haziran 1882). Bu sırada İngiltere ve Fransa'nın Mısır Hükümeti'ni tehdit ederek Mahmut Paşa başkanlığındaki Hükümeti düşürmek istemesinden, halk yeniden ayaklanmıştı. 11 Haziran 1882'de ihtilalciler, İskenderiye'deki yabancılara hücum ederek evlerini yağma etmişler, birçoklarını öldürmüşlerdi.

Hadisenin ehemmiyetini takdir eden Hıdiv ile Derviş Paşa ve Arabî Paşa, asayiş ve emniyetin korunacağı hakkında gerekli teminatı vermek istemişler; fakat itimat edilmeyerek meselenin halli İstanbul'da toplanmış olan konferansa havale olunmuştu.

Konferans, Osmanlı Hükümeti'nin Mısır'a asker göndermesi hususunda ittifak etmişti. Ancak Abdülhamid bu karar ve teklifi doğru bulmamış, reddeylemişti. İşler daha da karışmıştı. Bu durum karşısında, savaşın önüne geçilemeyeceğini anlayan Arabî Paşa, İskenderiye'nin etrafını kuvvetlendirmeye koyulmuştu. Bunun üzerine İngiltere Hükümeti, 11 Temmuz 1882'de 24 saatlik bir ültimatom vererek bu teşebbüsten vazgeçilmesini istemiş ve ültimatomun cevapsız kalmasından harekete geçmişti. İngiliz Amirali Seymour 12 Temmuz 1882'de İskenderiye kalelerini topa tutmuş, şehrin mukavemetini kırarak karaya asker çıkarmıştı.

12 Eylül'de Tellülkebir'de Arabî Paşa kuvvetleriyle Sir Garnet Joseph Wolseley kumandasındaki İngiliz Ordusu karşılaşmıştı. Yirmi dakika devam eden savaşta Mısırlılar bozulmuş; Arabî Paşa da savaş alanından uzaklaşmak zorunda kalmıştı.

Bu vakadan sonra İngiliz kuvvetleri Kahire'ye girmiş, Hıdiv Tevfik Paşa'nın önünde geçit resmi yapmıştı. Bu başarılı sonuçtan sonra İngiliz diplomasisinin, Mısır politikalarına daha yumuşak bir istikamet verdiği görülmektedir.

İngilizler, Mısır'da kurulacak yabancı idarenin milliyetçileri tahrik ederek yeni karışıklıklar çıkmasına, dolayısıyla büyük devletlerin işe karışmalarına meydan bırakmamak için halkın dikkatini çekmeden önemli mevkileri elde tutmak, göz önündeki zararsız sayılan yerleri de, yerlilere bırakmak politikasını yürütmek suretiyle mahallî idarenin devamına göz yummak istemişlerdi.

Ayrıca Mısır'a devamlı olarak yerleşmek istemediklerini ısrarla tekrara başlamışlardı. Nitekim İngiliz Hükümeti, 3 Ocak 1883'te Bâbıâlî'ye ve ilgili diğer devletlere: "Hıdiv'in, memleketinde duruma hâkim olduğunu gördükleri zaman Mısır'ı boşaltıp çekileceklerini; fakat bu şartın 'maalesef' henüz yerine gelmemiş olduğunu" söylemişlerdi.

İngiltere Hükümeti bu yoldaki propagandasına devam ediyordu. Mısır politikaları etrafında toplanan milletlerarası şüphe ve kıskançlıkla-

rı gidermek; özellikle Fransızlar'ı -bir dereceye kadar- tatmin etmek; hatta İngiliz umumi efkârına dahi siyasi macera peşinde olmadıklarını göstermiş olmak için, tarih tesbit ederek işgal kuvvetlerini 1888 yılı başında geri alacaklarını tekrarlamışlar; ancak, bu çekilme vaadini de 'Mısır'da sulh ve sükûnun bozulmaması' şartına bağlamışlardı.

Hakikatte İngilizler'in Mısır'dan ayrılacakları yoktu. Kendi arzularıyla bu nimeti terk edemezlerdi. Meseleyi lehlerine olgunlaştırmak için vakit kazanmak istiyorlardı.

İNGİLTERE'NİN İÇ DURUMU

Dış sebeplerle beraber, İçişleri de böyle bir politika takibini zaruri kılıyordu. Çünkü, bu sırada İngiltere'de kuvvetli bir hükümet yoktu. Liberal Parti'ye dayanan Gladstone Kabinesi'nin mevkii, dış politika anlaşmazlıkları yüzünden, yani Mısır, Sudan ve Afganistan meselelerinden sarsılmış; iktidarı bırakmaya mecbur olmuştu.

Bu hadiseler arasında, Sudanlılar bile -o zaman için- istenildiği kadar gelişmemiş bir millet olmalarına rağmen, memleketlerinin, millî menfaatlerini kahramanca müdafaa ediyorlardı.[21] Habeş sınırındaki başarılı akınlarının kendilerine sağladığı manevi kuvvetle İngilizler'e ve İngilizler'in kumandasındaki Mısırlılar'a karşı durmakla beraber, zaman zaman hücumla Assouan'ı tehdit ediyorlardı.

Başvekil Gladstone'un yerini Muhafazakâr Parti'nin lideri Salisbury aldı. Bu iki devlet adamı İngiltere'de Liberal, Muhafazakâr partilere dayanarak nöbetleşe iktidara geliyorlardı.

Salisbury'nin Muhafazakâr Partisi de, Parlamento'da yeter derecede çoğunluğa sahip değildi. Partiler birbirleriyle çekişme halindeydi. O da önemli kararlar almak kudretinden yoksundu.

Söyleyelim ki: Bu sırada İngilizler iç işleriyle de fazla meşguldü. Lordlar Kamarası'nı daha uygun bir hale getirmek; seçim usullerini değiştirmek; partiler arası anlaşmazlığı gidermek istiyorlar; istiklal peşinde koşan 'İrlanda' partisiyle anlaşma yolu arıyorlardı. Ayrıca ziraat reformu üzerinde de duruyorlardı. Ziraat işçilerini toprak sahibi köylüler haline getirmek için uğraşıyorlardı.

Seçmenlerin ağzında, başlanılan reform hareketinin parolası olarak, "Üç dönüm, bir de inek!..." sözü dolaşıyordu.[22]

GAZİ MUHTAR PAŞA İNGİLİZLERLE MÜZAKEREYE BAŞLIYOR MISIR İŞGAL ALTINA DÜŞÜYOR

İngiltere'de işler anlattığım şekli aldıktan sonra Sultan Abdülhamid'le temas etmek ihtiyacı duyulmuştu.

İngilizler'le 24 Ekim 1885 tarihinde bir anlaşma imza edildi. İşte bu anlaşma gereğince, Gazi Ahmed Muhtar Paşa 'Mısır Fevkalâde Komiseri' sıfatıyla, 'İngiliz Fevkalâde Komiseri' Sir Henry Drummond Wolff ile Mısır'da müzakereye girişti.

Bir sene süren neticesiz konuşmalardan sonra İngiliz Komiseri Londra'ya döndü. Bizimki de Meşrutiyet'in ilanına kadar, 23 sene verimsiz bir hayat içinde Mısır'da kaldı.

Not: Devamı 3. Cildimizdedir. Lütfen takip buyurunuz.

C. B.

BELGELER
VE
FOTOKOPİLER

BELGE 1

Hareket Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın
19 Nisan 1909 tarihli,
Genelkurmay Başkanı'na gönderilen telgrafı.

Belge sıra No: 1 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 3

Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne,

Otuz üç yıllık uzun ve uğursuz bir İstibdat Devri'nden sonra bütün Osmanlı milletinin hamiyet coşkunluğu ile elde edilen ve geri alınan meşru Meşrutiyetimizi yine istibdadın cellat eline bırakmak haince maksadıyla bin türlü hile ve kötülükler düzenlenmiş, nihayet görünüşte güya şeriat isteniyormuş gibi hakikatte İslam şeriatına tamamen muhalif olarak kanlı bir askerî ihtilalin meydana gelmesine sebep olmuş bulunan hain ve vicdansız istibdat taraftarlarıyla birtakım alçak ve çirkin menfaat düşkünlerinin şeytanca telkinlerine kapılmış ve Hükümet merkezinin ve milletin emellerinin hedefi olan, ümitlerini bağladığı Yüksek Millet Meclisi'nin al kanlara boyanmasına ve milletin temiz alnına çıkarılması zor siyah bir alçaklık lekesi sürülmesine sebep olmuş bulunan Hassa Ordusu eratıyla Bahriye ve Tophane ve eratının yaptığı hareketler altı yüz yıllık lekesiz bir askerî itaat namusu taşımakta olan mukaddes Osmanlı Ordusu'nu pek büyük bir heyecana düşürmüş ve bu lekenin olağanüstü bir süratle temizlenmesi emeliyle Ayastafanos ve Küçük Çekmece'ye gelmiş olan İkinci ve Üçüncü Ordulardan ayrılan muntazam Osmanlı kuvvetleri Allah'ın yardımına güvenerek Yüksek Anayasa'nın bundan sonra her türlü tecavüz ve zarardan korunması ve Hükümet merkezi güvenlik ve emniyetin iade edilmesi, kuvvetlendirilmesi işinde tesirli tedbirler alması ve Mart'ın otuz birinci gününü Osmanlı milletinin en kötü ve uğursuz günü haline getirmeye sebep olan hafiyelerle alçak tabiatlı menfaatperestlerin layık oldukları cezalarının tayini maksadıyla girişeceği her çeşit harekette serbestliği muhafaza edebilmek ve bu sayede Osmanlı Ordusu'nun namusunu ikmal edebilmek için İstanbul'da bulunan kara ve deniz silah arkadaşlarından aşağıdaki hususları ister: İlk önce: Mart'ın otuz birinci gününden önce İstanbul'daki kara ve deniz kıtalara ve gemilere memur olan bütün generaller ve ümera (yarbay ve albay) ve subayların tekrardan kıtalarına gönderilmelerine katiyen engel olunmayarak bunların bütün işlerine körü körüne itaat edeceklerine ve boyun eğeceklerine ve siyasi işlere bundan sonra hiçbir şekilde müdahale etmeyerek yalnız askerî kutsal vazifeleriyle meşgul olacaklarına dair Şeyhislam ve Fetva Emini ve Ders Vekili Efendiler Hazretleri'yle kendi kumandanları huzurunda ve Kur'an üzerine ellerini basmış oldukları halde bir gün içinde bütün İstanbul'da bulunan erat ve küçük subaylar yemin edeceklerdir. İkinci olarak: Kendilerini şeriat isteyiniz diye kandırarak vatanı tehlikeye düşürmüş olan alçakların cezalandırılması

için ordumuz tarafından ele alınacak ihtilali bastıracak ve inzibatı kuracak tedbirlere katiyen müdahale etmeyerek ve ordumuz eratına hatta yan gözle bile bakmayarak onları kendi öz kardeşleri gibi bilecekler ve kendilerini aldatmış olan hafiyelerle, alçakları yine kendi subaylarına haber vereceklerdir. Bu iki isteğimiz İstanbul'da bulunan kara ve deniz bütün silah arkadaşlarımız tarafından güzel bir şekilde kabul olunarak tam bir itaat gösterdikleri takdirde yapacağımız işler sırasında kendilerine katiyen ilişilmeyeceği hususlarının adı geçen erata anlayacakları bir dille ihtar olunması ve itaatlarının derecesinin derhal tarafıma bildirilmesi rica olunur.*

19 Nisan 1909
Hareket Ordusu Kumandanı
HÜSEYİN HÜSNÜ

* Yunus Nadi (Abalıoğlu): *İhtilal ve İnkılâb-ı Osmânî,* s. 146-149.

BELGE 2

Hareket Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından İstanbul halkına 19 Nisan 1909 tarihli beyannamesi.

Belge sıra No: 2 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 3

Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından
İstanbul Halkına Beyanname,

1. Millet, yıllardan beri zulmeden istibdat kuvvetini parçalayarak meşru Meşrutiyet Hükümeti'ni kurdu. Bu kansız mesut inkılâptan zarar gören alçaklar, kanunsuz bir şekilde menfaat temin etmelerine hizmet etmiş olan eski halin tekrar kurulması için bir türlü alçakça hile ve düzene başvurarak meşru Meşrutiyet Hükümetimizi yaralamak istedi. Ve bütün insanlık âleminin lanetlediği İstanbul faciasının meydana gelmesine sebebiyet vererek suçsuz kanlar döküldü.

2. Millet, hayat ve ikbalinin yegâne dayanağı olan Meşrutiyet'in yaralanmak ve şeriat hükümleri ve millî selâmet ve saadetimizi içine alan Anayasamızın ayaklar altına alınmak istenildiğini gördü. Ve bu alçakça hareketlere asıl sebep olanları cezalandırmak lüzümunu takdir ederek heyet-i umumiyesiyle İstanbul üzerine yürümeye karar verdi. İlk icra kuvveti olmak üzere işte bizi, İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusu'nu buraya gönderdi.

3. Hareket Ordusu'nun maksat ve vazifesi meşru Meşrutiyet Hükümetimizi hiçbir kuvvetin sarsamayacağı surette kuvvetlendirmek ve sırf şeriat kuvveti ile desteklenen Anayasa'nın üstünde hiçbir kanun, hiçbir kuvvet olmadığını ve olamayacağını ispat etmek ve meşru Meşrutiyetimizin yerleşmesinden memnun olmayan vatan ve millet hainlerine son ve kat'i bir ders vermektir.

4. Suçsuz ahâli ve tarafsız erat tamamiyle korunacaktır. Ancak tahrik edenler, fesatçılar, iştirak edenler muhakkak layık oldukları kanunî cezalardan kurtulamayacaktır.

5. Faziletli ulema heyeti ihtiram ve iftihar baştacımızdır. Fakat hainlik ve adi ve şahsî menfaat elde etmek maksadıyla yalandan ilmî kıyafete bürünerek ve şerefli İslam dinini küçümseyip alay mevzuu haline getirmekten çekinmeyerek fesat yaymaya kalkışan birtakım hafiyeler, menfaatperestler elbette kanun ve şeriat gereğine göre muamele görmekten kurtarılamayacaktır.

6. Milletin milletvekillerinin ve bu muhterem milletvekillerinin itimada layık görüp seçtikleri Vekiller Heyeti'nin hayatları Anayasa'nın kendilerine verdiği

hakları, nüfuz ve salâhiyetleri tam manasıyla temin edecek ve umumi sükûn ve meserret muhakkak elde edilecektir.

7. Vatanın selameti ve millî saadetimizin lüzum gösterdiği bu askerî hareketlerimiz esnasında memleketin dahilî inzibatı ve tam sükûnetini ve herkesin mal ve canının korunmasını temin etmek için her türlü tedbirlerin alınmasına başvurulmuştur.

8. Muhterem elçiler ve bütün ecnebi misafirlerin huzursuz olmalarına meydan verilmeyecektir.

9. İstanbul'un elîm vak'asında kanları dökülen şehitlerin yüksek ruhları karşısında hesap vermeye korkanlar ancak bu kanlı facianın failleri, tahrikçileri ve ortaklarıdır. Bu hakikati herkes bilmeli ve telaş ve heyecana kapılmayıp müsterih olmalıdır.*

19 Nisan 1909
Hareket Ordusu Kumandanı
HÜSEYİN HÜSNÜ

* Yunus Nadi (Abalıoğlu): *İhtilal ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 149-151.

693

[illegible]

1

3 no'lu belgenin fotokopisi

BELGE 3

3. Ordu Kumandanı Orgeneral Mahmut Şevket Paşa'nın 'İstanbul üzerine harekete hazırlandığına' dair Milli Savunma Bakanlığı'na 14 Nisan 1909 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 3 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 3

Çok acele

Harbiye Nezareti Celîlesi'ne,

İstanbul'da ölüm vakaları olduğu hakkında burada dolaşan söylentiler üzerine, ahâli ve ordu fevkalâde heyecana kapılmış ve İstanbul'a gitmek üzere kısım kısım hazırlıklarda bulunulmuş olduğundan ve İstanbul'un durumu sükûnet bulmadıkça bu heyecanın bastırılması da mümkün olamayacağından, vakanın bastırılmasıyla beraber olaylar hakkında tam ve açık malûmat verilmesine müsaade edilmesi arzedilir.

1 Nisan 1325
(14 Nisan 1909)

3. Ordu Kumandanı
MAHMUT ŞEVKET

BELGE 4

Telgraf:

Selanik Redif Alayı Kumandanının 'İstanbul'a hareketin kat'ileştiği ni, 1000 mevcut ile taburun silah altına alınmasını' Selanik Redif Taburu Kumandanlığı'na bildiren 14 Nisan 1909 tarihli tezkeresi.

Belge sıra No: 4 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 5

Serez Redif Taburu Kumandanlığı'na,
Drama Redif Taburu Kumandanlığı'na,

İstanbul'a hareketimiz kararlaştırılmıştır. Taburunuzu bin mevcut ile hemen silah altına davet ediniz.

1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909)
Liva Kumandan Vekili
(Tugay Kumandan Vekili)
Binbaşı
NÂKİ

Tezkere

Selanik Redif Taburu Kumandanlığı'na,

İstanbul'a hareketimiz kararlaştırılmıştır. Taburunuzu bin mevcut ile ve mümkün olan süratle silah altına davet ediniz.

1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909)
Selanik Redif Alayı Kumandanı
Binbaşı
NÂKİ

تذکره

سلانیك ردیف طابوری قوماندانلغنه

استانبوله حرکتمز مقرردر . طابورکزی بیك موجود ایله و ممکن اولان سرعتله سلاح آلتنه دعوت ایدیکز

۱ نیسان ۳۲۵

سلانیك ردیف الایی قوماندانی
بیکباشی
نقی

4 no'lu belgenin fotokopisi

BELGE 5

**Tevfik Paşa'nın 'Sadrazamlığa getirilmesi,
Vekiller Heyeti'nin görevlerine başladığı, milletin kanuni haklarının korunması, güvenliğin sağlanması' hakkında
Rumeli Vilayetleri Müfettişliği Vekaletine
14 Nisan 1909 tarihli telgrafı.**

**Belge sıra No: 5 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 5**

Bâbıâlî'den-

Rumeli Vilâyetleri Müfettişliği Vekâleti'ne,

Bu defa Padişah tarafından, Sadaret makamı bana verildiğinden dolayı Vekiller Heyeti yeniden kurularak Allah'ın inayetiyle vazifeye başlanılmıştır. Her türlü işte dayanağımız olan İslam şeriatına uymak ve Anayasa hükümlerine göre Osmanlı tebaası arasında iyi geçinme ve karşılıklı sevginin bir kat daha kuvvetlenmesine ve herkesin şeriat ve kanun gereğince adaletten tamamiyle faydalanmasına ve kanunî hakların her bakımdan korunması ve yurdun her tarafında güvenliğin tam manasıyla sağlanmasına son derece gayretle hiç kimsenin hiçbir suretle incinmemesi hususlarının sağlanması memurların en önemli vazifesi olduğundan, bu cihetler daima göz önünde tutularak ve büyük, küçük bütün memurların da bu şekilde vazife görmeleri temin edilerek devletimizin şan ve kudretinin yükselmesi ve memleketimizin refah ve saadetinin sağlanması ve halkımızın servet ve rahatının artırılması sebeplerinin ciddi bir şekilde en mükemmel hale getirilmesi himmet ve gayretinizden beklenir.

1 Nisan 1325
(14 Nİsan 1909)

Sadrazam
TEVFİK

TÉLÉGRAMME

وصول نومروسی
N° d'arrivée

ساعت
à

ارسالی
Réexpédié

مأمورك امضاسی
Signature de l'Employé

L'Etat n'accepte aucune responsabilité
à raison du service de la télégraphie.

مراسلهیه
Transmis par

دقیقه ساعت
h. m. de

بدأ مخابره
Commencé à

ختام مخابره
Fini à

مأمورك امضاسی
Signature de l'Employé

De .... Pour ....

اشارات مخصوصه	طریق	روز وباشب	دقیقه	ساعت	محل تاریخی	غروب	عدد کلمات	محل نومروسی
Indications non taxées	Voie	Matin ou soir	Minute	Heure	Date du dépôt	Groupe	Nombre de mots	N° du dépôt

705

[illegible]

6 no'lu belgenin fotokopisinin baş tarafı

BELGE 6

Telgraf:

Dahiliye Nâzırı adına Müsteşar Adil Bey'in, 'İstanbul'da Osmanlı erlerinin Sultanahmet Meydanı'nda toplanmış olduğu, subay ve eğitimlerinden şikâyette bulunulduğu, Padişah tarafından kendilerine teminat verildiği' vs. hakkında Rumeli Vilâyetleri Müfettişliği vekâletine çektiği 14 Nisan 1909 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 6 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 5

Bâbıâlî'den–

Rumeli Vilayetleri Müfettişliği Yüksek Vekaleti'ne,

İstanbul'da bulunan Osmanlı askerlerinin dün Sultanahmet Meydanı'nda toplanarak subaylarının bazı hal ve hareketlerinden ve verdikleri talimattan memnun olmadıklarından bahisle değiştirilmeleri ve şeriat hükümlerinin gerektiği gibi yerine getirilmesi suretinde bazı isteklerde bulundukları, Padişah tarafından işitilip subaylardan değiştirilmesi gerekenler olduğu takdirde, değiştirileceği gibi zaten tatbik edilmekte olan şeriat hükümlerine bir kat daha itina edileceği, Padişah tarafından emredildiğinden toplanan askerler, Padişah'a dualar ederek kışlalarına dönmüşler ve bu sırada gerek ecnebilere, gerek halka taarruz etmemişler ve güvenliği bozacak bir harekette bulunmamışlardır. Gerek bu vakanın, gerek askerler tarafından, alınan kararlara karşı memnuniyet göstermek için havaya atılan silahların, vilâyetlere başka şekilde aksetmesi mümkün olabileceğinden, aslı olmayan yayınlar yapıldığı takdirde derhal tashih edilmesi ve yalanlanması ve asker ve ahâlinin münasip bir şekilde yatıştırılması, endişe ve heyecana meydan verilmemesi, daha sıkı bir kontrol yapılarak güvenliğin korunması ve size bağlı olan mıntıkalara da bu şekilde malûmat verilmesi temenni edilir.

1 Nisan 1325
(14 Nisan 1909)

Dahiliye Nâzırı adına
Müsteşar
ADİL

ﻓﻰ ﺳﻪ

Le ———— 19—

وصول نومروسى

N° d'arrivée

دقيقه ساعت

h. m. du

ارسالى

Réexpédié —

à—

مأمورك امضاسى

Signature de l'Employé

نمونه ٤

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.

ﻓﻰ ﺳﻪ

Le ———— 19 —

Transmis par

دقيقه ساعت

h. m. du

بدأ مخابره

Commencé à

ختام مخابره

Fini à

مأمورك امضاسى

Signature de l'Employé

De — Pour الى

محل ونومروسى	عدد كلمات	غروب	محل تاريخى	ساعت	دقيقه	اروپا ولسن	طريق	اشارات مخصوصه
N° du dépôt	Nombre de mots	Groupe	Date du dépôt	Heures	Minutes	Matin ou soir	Voie	Indications non taxées
[illegible]	[illegible]							

—704—

[illegible]

7 no'lu belgenin fotokopisinin baş tarafı

BELGE 7

Telgraf:

Dahiliye Nâzırı adına Müsteşar Adil Bey'in, 'yayınlanmış olan resmî tebliğin bir suretinin' Rumeli Vilayetleri Müfettişliği Vekaleti'ne gönderilmiş olduğuna dair 19 Nisan 1909 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 7 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak: II. Cilt, s. 5

-Bâbıâlî'den-

Rumeli Vilayetleri Müfettişliği Vekaleti'ne,

Bu sabah yayınlanan resmî tebliğin sureti bilgi edinilmek üzere aynen aşağıya alınmıştır.

2 Nisan 1325
(15 Nisan 1909)

Dahiliye Nâzırı adına
Müstesar
ADİL

Sûret

Sultanahmet Meydanı'nda toplanan askerler tarafından vukubulan bazı istekler Padişah'a arzedilmiş ve Padişah tarafından askerler affedilmiş ve karar ilan olunmuştur.

Askerler Padişah'a teşekkür ve dualar ederek kışlalarına dönmüş oldukları halde bazıları şehir içinde silahlı olarak dolaşmakta ve sokaklar arasında havaya silah atmakta olup, atılan kurşunlardan kazaen birkaç kişinin öldüğü ve yaralandığı esefle anlaşılmıştır. Şerî ve kanunî hükümlere tamamen aykırı olan bu türlü hal ve hareketlerin devamı katiyen doğru olmadığı gibi, ilan edilen affın da geleceğe şümulü olmadığından ve bundan sonra şeriat ve gereğince cezalandırılmaları kararlaştırılıp gerekenlere lüzumlu emirler verildiğinden herkesin kendi işiyle meşgul olarak silah taşımak ve atmak gibi heyecan ve kazaya sebep olup, kanunî cezaları gerektiren hareketlerden ve güvenliği ve halkın istirahatini ve Mesrutiyet'in menfaatlerini bozan sair hallerden kesin olarak sakınılması halka ihtar olunur.

غايت مستعجل

694

[illegible]

8 no'lü belgenin fotokopisi

BELGE 8

Rumeli Müfettiş Vekili ve 3. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın, Dahiliye Müsteşarı Adil Bey'in telgraflarına cevabı: 'Rumeli'de heyecanın çok fazla olduğu, telgrafların bunu yatıştırmaya muktedir olmadığı, mesuliyetin bu havayı yaratanlardan aranması, halkın şimdiki Hükümeti tanımadığı, asker ve halk birleşerek Meşrutiyet'i muhafazaya yemin ettiği' hakkında
15 Nisan 1909 tarihli telgrafı. Çok önemlidir.

Belge sıra No: 8 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 5

Çok acele

Dahiliye Nezareti Vekalet-i Âliyesi'ne,

C: 15 Nisan 1909 tarihinde gelen telgraflar vilayetlere bildirilmiştir. Yalnız Rumeli'de heyecan o kadar büyüktür ki gelen telgraflar bu heyecanı yatıştırmaya muktedir değildir. Bunun mesuliyeti vak'ayı yapanlara aittir. Meşrutiyet rejimine riayet ettiği müddetçe, ahâlinin Padişah'a sâdık kalacağı muhakkak ise de ortadaki hadiseler Meşrutiyet'e aykırı sayılmakta ve buna da vak'ayı çıkaranlar sebep gösterilmekte ve ahali şimdiki hükümeti tanımamaktadır.

Düne kadar karışıklık içinde zannedilen Debre'den alınan telgrafta oradaki asker ve ahalinin yeniden birleşerek Meşrutiyet'i muhafazaya yemin ettikleri bildiriliyor. Rumlar, Bulgarlar, Sırplar Müslümanlar'la tamamen birlik halindedirler. İstanbul'da Meşrutiyet'e büyük bir darbe vurulduğuna inanmaktadırlar. Heyecanlarını bastırmak için gelen telgraflar kendilerine anlatılmakta ise de tesiri olmadığı görülmekte ve tarafımdan da bir şey yapılmamakta olduğu bildirilir.

2 Nisan 1325
(15 Nisan 1909)

Rumeli Müfettiş Vekili ve
3. Ordu Kumandanı
Orgeneral Birinci Ferik

MAHMUT ŞEVKET

BELGE 9

Milletvekili Talip Bey'den 'Cemiyetin dağıtıldığı, Meclis-i Mebusan Başkanı, Talât, Rahmi ve Cahit Beylerin kaçtığına' dair Basra Nakipliği'ne bildirilen 15 Nisan 1909 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 9 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 5

Milletvekillerinden-

Mahallî Tarihi	Kelime Sayısı	Mahalli No:
15 Nisan 1909	22	288

Basra Yüksek Nakipliği'ne,

Cemiyet dağıtılmak suretiyle güvenlik sağlanmıştır. Meclis-i Mebusan Başkanı (Ahmet Rıza), Talât, Rahmi, Cahit kaçtılar. Sıhhatteyiz. Merak etmeyiniz.

TALİP

695

طالب

9 no'lu belgenin fotokopisi

BELGE 10

Telgraf:
Cemal, Salâhattin ve Hasan İzzet imzalı
Hadımköy'den 'Cahit, Cavit, Rahmi Beylerle Karasu Efendi'nin ve diğer milletvekillerinin Hadımköy'e gelmeleri' hakkında
Genel Merkez'e
15 Nisan 1909 tarihle çekilen telgraf.

Belge sıra No: 9 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 5

–Hadımköy'den–

Merkez-i Umumi'ye,

Oraya geldikleri haber alınan Hüseyin Cahit, Cavit, Rahmi Beylerin ve Karasu Efendi'nin ve milletvekillerinden o havaliye gelmiş olanların hepsinin ilk trenle Hadımköy'e gelmelerinin kendilerine bildirilmesi rica olunur.

5 Nisan 1325
(18 Nisan 1909)

Erkân-ı Harbiye Miralayı	Kaymakam	Kaymakam
Kurmay Albay	Yarbay	Yarbay
HASAN İZZET	SALÂHATTİN	CEMAL

BELGE 11

Telgraf:

Rumeli'de bulunan Ordu'nun hareketinden
İstanbul'un heyecana düştüğünü
2. Ordu'nun kuvvetleriyle kendilerine katıldığını
Hadımköy'den bildiren üç imzalı telgraf.
19 Nisan 1909.

Belge sıra No: 11 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 5

–Hadımköy'den–

Drama İttihat ve Terakki Kulübü'ne,

Gece saat dörtte Hadımköy'e vardık. İstanbul dışında bize karşı hiçbir kuvvet yoktur. İstanbul'un, ordumuzun dehşet saçan hareketinden haberdar olup son derece heyecan içinde olduğu dünden beri orduya katılan hamiyetli paşalardan ve vekillerinden, Nâzım, Ruşenî Bey'den öğrenilmiştir. 2. Ordu, Piyade, Topçu ve Süvari kuvvetleri kısım kısım bize katılıyor. Bugün ileri hareket ediyoruz. Allah bizimledir. İnşallah parlak başarılar elde edeceğiz. Askerdeki galeyan pek ateşlidir. İleride yine bilgi verilecektir. Mıntıkalara da bildiriniz.

6 (Nisan 1325)?
19 Nisan 1909

AHMET HAMDİ HÜSNÜ BANİCE

BELGE 12

Rumeli Umumi Müfettiş Vekili ve
3. Ordu Kumandanı Orgeneral Mahmut Şevket Paşa'nın
2. ve 3. Ordu'nun toplanarak Meşrutiyet ve İstanbul'un durumunu
korumak için alınan kararların yürürlüğe konulabilmesi için
bir heyetin seçilmesi ve makine başına gönderilmesi,
Hükümet çekimser kaldığı takdirde meydana gelecek olaylardan
kendilerinin sorumlu olacağını sadarete bildiren
20 Nisan 1909 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 12 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 5

Yüksek Sadaret Makamı'na,

2. ve 3. Ordulardan tertip edilen askerî kuvvetlerin Hadımköy müdafaa hattında toplandığını elbette işitmişsinizdir.

Rumeli'nin hamiyetli ahalisi ile 2. ve 3. Orduların Meşrutiyet'i korumak için can ve gönülden her türlü fedakârlığı yapacaklarına dair verdikleri sözün tabiî neticesi olan bu askerî tertibat ve sevkiyattan esas gaye, İstanbul'da bozuk olan inzibat ve güvenliğin sağlanması ve kötü niyetli insanların haince kandırmalarıyla, intizamları bozulan İstanbul'daki askerlerin yatıştırılmaları ve bu askerlerden önayak olanlarının şimdiki Hükümetin zaafından istifade ederek onbaşı ve çavuş idaresinde olarak şehir içinde dolaşmakta ve adeta hükümet sürmekte olmaları gibi elim durumdan Padişah'ın mustarip ve endişeli olması tabiî olduğundan, bu durumun ortadan kaldırılması ve vakaya sebep olanların kanun dairesinde meydana çıkarılmaları ve cezalandırılmaları ve Meşrutiyet'in burdan sonra zarar görmeyecek şekilde korunması hususlarından ibarettir. Bundan dolayı vakit geçirmeden yukarıda açıklanan gayelere uygun olarak teşebbüs ve icraatta bulunmaya acele etmek, devlet ve vatanın mühim ve mukaddes menfaatleri gereğinden olduğundan bu hususta buraca alınan kararların açıklanması ve yerine getirilmesi hakkındaki usul müzakere edilmek üzere seçilecek bir heyetin makine başına gönderilmesi rica olunur. Şayet ordunun bu dürüst niyetine karşı Hükümet tarafından tereddüt edilecek ve kaçınılacak olursa, her türlü mesuliyet İstanbul'a ait olmak üzere orduca zaman kaybetmeden şiddetli tedbirlere başvurulacağından bu cihet de nazar-ı dikkatinize arzolunur.

7 Nisan 1325
(20 Nisan 1909)

Rumeli Umumi Müfettiş Vekili
ve 3. Ordu Kumandanı Birinci Ferik
MAHMUT ŞEVKET

12 no'lu belgenin fotokopisinin baş tarafı

12 no'lu belgenin fotokopisinin son tarafı

BELGE 13

Telgraf:

Danıştay Başkanı Raif ve Maarif Nâzırı Abdurrahman imzasıyla, Vekiller Heyeti'nin toplantı halinde olduğu ve kararın bildirileceğine dair, 3. Ordu Kumandanlığı'na çekilen 20 Nisan 1909 tarihli telgraf.

Belge sıra No:13 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 5

-Bâbıâlî'den-

3. Ordu Kumandanlığı'na,

Verilen tafsilat anlaşıldı. Toplanan Vekiller Heyeti'ne hemen arzedilerek, alınan netice derhal tarafınıza bildirilecektir.

7 Nisan 1325
(20 Nisan 1909)

Şûra-yı Devlet Reisi
RAİF

Maarif Nâzırı
ABDURRAHMAN

BELGE 14

3. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın, İstanbul Hükümeti'ne yapılmış olan tekliflerin, müzakereye başlandığını Trablusgarp Kumandanlığı'na bildiren 21 Nisan 1909 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 14 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 5

Trablusgarp Kumandanlığı'na,

Birtakım adi kimseler tarafından tecavüze uğrayan meşru Meşrutiyetimizin muhafazası hususunda 2. ve 3. Ordulardan gönderilen bütün kuvvetlerin Ayastafanos'a (Yeşilköy) geldikleri ve bildirilen teklif ve şartların 24 saate kadar tamamen kabul edilmediği ve yerine getirilmediği takdirde her türlü mesuliyet İstanbul'a ait olmak üzere bahsedilen toplu kuvvetlerin şehre gireceği bildirilmiş ve bu tekliflerin hepsi Vekiller Heyeti'nce uygun görülerek, işin askerî ciheti Harbiye Nezareti (Millî Savunma Bakanlığı) tarafından müzakere edilmekte olduğu Vekiller Heyeti adına Maarif Nâzırı (Millî Eğitim Bakanı) tarafından cevap olarak bildirilmiş olmakla netice hakkında bilgi verileceği arzolunur.

8 Nisan 1325
(21 Nisan 1909)

3. Ordu Kumandanı
MAHMUT ŞEVKET

BELGE 15

3. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın 'İstanbul civarında toplanan kuvvetlerin hazırlanmış oldukları ve bundan sonraki hareketlerin daha önemli olması dolayısıyla Ordugâh'a gitmek üzere Selanik'ten ayrılması'nın, Trakya'daki vilayetlerle askeri kumandanlara 20 Nisan 1909 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 15 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 5

İşkodra, Yanya, Selanik, Kosova, Manastır vilâyetleriyle,
Üsküp'te 5. Tümen, Manastır'da 6., Serez'de 9., Mitraviça'da 18.,
Nizamiye İşkodra Tümeni Kumandanlığı'na, Manastır'da 9.,
Köprülü'de 10., İzmir'de 12., Üsküp'te 28., Piriştine'de 29.,
Prisren'de 30., Serez'de 31., Berat'da 32., Görice'de 33.,
Debre-i Bâlâ'da 34., Redif Tümenleri Kumandanları'na,
Gevgili Liva Kumandanlığı'na,
2. Ordu Kumandanlığı'na,

Şahsî menfaatlerini devlet ve vatanın felaketinde arayan bazı alçak ve kötü niyetli kimselerin, sırf İstibdat Devri'ni geri getirmek emeliyle, Meşrutiyet'in bekçisi ve millet ve memleketin yegâne muhafızı olan Osmanlı askerlerinin, aslında temiz ve nezih olan kalplerini bozmak, fikirlerini bulandırmak suretiyle İstanbul'da çıkarmaya fırsat buldukları elim vakanın bütün Rumeli kıtasında ve diğer Osmanlı kıtalarında meydana getirmiş olduğu sonsuz teessür ve galeyan, saadetimizin yegâne dayanağı olan Meşrutiyet'in muhafazasında bütün Osmanlılar'ın tek kalp ve tek vücut olduklarını ve bu hayırlı işteki vatansever gayret ve sebatlarını bir kat daha ortaya çıkarmış ve bu teşekküre değer birleşmenin tabiî ve hayırlı tesirlerinden olmak ve her türlü kötülükten uzak bulunmak üzere 2. ve 3. Ordular hep beraber İstanbul'a harekete karar verip, bu kararın dört beş gün zarfında yerine getirilmesi ve İstanbul civarında büyük bir kuvvetin toplanması sebeplerinin tamamlanmasıyla ilk mukaddes vazifelerini yapmışlardır. Fakat asıl mühim vazife bu kuvvetin esas maksadı, en ufak bir eksiğe yer bırakmayacak surette idare edilmesine bağlı bulunduğuna ve İstanbul'da şimdiki hükümete karşı dünkü gün ordu namına yapılan kat'i tekliflerin yerinde olduğu hakkında cevaplar alınmış olup bununla beraber bu tekliflere karşı İstanbul tarafından tereddüt gösterilecek ve kaçınılacak olsa bile İstanbul'da güvenliğin kurulması ve vakaya sebep olanlar ve tertip edenlerle beraber hadiseyi yaratanların ortaya çıkarılmaları ve cezalandırılmaları ve Meşrutiyet'in kuvvetlendirilmesiyle beraber Anayasa hükümlerinin harfi harfine tatbik edilmesi hususlarına ait olan kararlarımızın kat'i olduğuna ve yerine getirilmesinde her çeşit engellerin ortadan kaldırılacağına kesin olarak karar verildiğine göre gerek toplanan kuvvetlerin idare edilmele-

rine ve gerek alınan kararların arzu edilen şekilde yerine getirilmesine bizzat nezaret etmeyi ehemmiyetli ve lüzumlu gördüğümden ordu işlerinin vekaleti Hicaz Valisi Hâdi Paşa'ya ve Umum Müfettişliğe ait işler de Müfettişlik Başkâtibi Halil Bey'e bırakılarak Allah'ın lütfuyla bu akşam ordugâha gitmek üzere Selanik'ten hareket ettim. Vakanın meydana çıkışından bugüne kadar Rumeli'nin hamiyetli ahâlisiyle, asker arkadaşlarımın göstermiş oldukları vatanseverliği ordu merkezinde bulunmadığım sırada da aynı suretle göstereceklerine ve Allah'tan ümit ettiğimiz iyi neticeyi bekleyerek tam bir sükûn ve itidal ile hareket ederek maksada aykırı bir hale meydan vermeyeceklerinden emin olduğumu bildiririm.

8 Nisan 1325
(21 Nisan 1909)

Rumeli Umum Müfettişi ve 3. Ordu
Kumandanı Birinci Ferik

Orgeneral
MAHMUT ŞEVKET

BELGE 16

Umumi Müfettiş Vekili Mahmut Şevket Paşa'nın
'Genel Müfettişliğe ait işlerin Başkâtip Halil Bey'e bırakılmış olduğunu',
Selanik, Kosova ve Manastır Defterdarlıklarına bildiren
21 Nisan 1909 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 16 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 5

Selanik, Kosova, Manastır Defterdarlıklarına,

Meşrutiyet'i korumak için 2. ve 3. Ordulardan meydana gelen ve İstanbul civarında toplanan askerî kuvvetlerin idare ve kumandasına bakmak üzere bizzat hareket edip, Genel Müfettişliğe ait işleri Başkâtip Halil Bey'e bıraktığımdan, bu zat tarafından maliye, sarfiyat ve ödeme işlerine ait usul ve alınan kararlara uyarak bildirilecek bütün işlerin gereğince yerine getirilmesi tavsiye olunur.

8 Nisan 1325
(21 Nisan 1909)

Umum Müfettiş Vekili
MAHMUT ŞEVKET

BELGE 17

Bazı notlar:
Hüsnü Paşa tarafından, Mahmut Şevket Paşa için hazırlandığı tahmin edilmektedir.

Belge sıra No:17 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 5

Bugün Ramiz Kışlası'ndan çıkıp bir gece açıkta kaldıktan sonra Ayastafanos'daki (Yeşilköy) jandarma ileri karakolumuza katılan dört mitralyöz bölüğü hakkında lâzım gelen tedbir alınmıştır.

Yolda Fransızca olarak elçilere gönderilen bir beyannamenin fevkalade iyi bir tesir bıraktığı haber alınmış ve İstanbul ahâlisine karşı, gece Hadımköy'den telgrafla bütün İstanbul gazetelerine verilen bir beyannamenin, bugün muhtelif lisanlarda dağıtılmakta olduğu haber verilmiştir. Askerî durum şimdilik pek müsaittir.

–Hadımköy'den–

Hadımköy'e gelmezden evvel Zât-ı devletleriyle vekilim arasında beyanname yayınlanması hakkında muhabereler mütalâa edilmiş ve geldiğimde, İstanbul'dan gelen trende milletvekillerinden birçok kimselerin mevcut olması, İstanbul'da şiddetli surette bir heyecan bulunduğunu anlatmış ve bu heyecanı bastırmakla katiyen mürettep fırkaya bir zarar gelmeyeceğinin İstanbullular'a anlatılması icap etmiş olmakla, izin alınmaya hacet görülmeyerek hemen gereken beyanname İstanbul gazete idarehanelerine gönderilmiş ve beyannamenin yayınlanması İstanbul efkâr-ı umumiyesi üzerine pek büyük bir tesir yapmış olduğu sonradan haber alınmıştır. Bu beyannamenin izin alınmaksızın yayınlanması, arzedildiği gibi sırf görülen acele lüzumdan doğmuş olup bu husustaki isabet tarafınızdan da tasdik edilir fikrindeyim. Bundan dolayı meraka sebep olmamak üzere sureti de, telgrafla şimdi arzedilecektir.

(...)
yazılmış idi. Birinci heyete, kendileriyle müzakereye izinli olmadığımızı ve ikinci milletvekili heyetinde de bizimle bir olarak asilere boyun eğdirmek için kendilerinin onlara nasihat etmelerini söyledik. Ve dün mecliste bu yolda bir karar verildiğini gazetelerde okuduk. Başka milletvekili heyeti gelmedi. İzzet Paşa bilhassa yapacağımız işler hakkında elbirliği ile karar vermek için buraya gelmiştir.

(3)
Şimdiye kadar 3. Ordu'dan sekiz piyade taburu ve dağ bataryası, bir süvari bölüğü ve bir mitralyöz takımı, 2. Ordu'dan yedi piyade taburları, bir süvari alayı toplanmıştır. Tümen karargâhı henüz gelmemiş ise de bugün muvakkat bir karargâh kurulmasına mecburiyet hasıl olmuştur.

BELGE 18

3. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın 'Çatalca'da toplanan ordu namına Vekiller Heyeti'ne yapılan tekliflerin 24 saat zarfında yürürlüğe konulmadığı takdirde askerlerin harekete geçeceğine' dair Trablusgarp, Hicaz, Yemen, Rumeli ve Anadolu vilayet vekilleriyle mutasarrıflıklarına 21 Nisan 1909 tarihli tamimi.

Belge sıra No: 18 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 5

Trablusgarp, Hicaz,Yemen vilayetlerinden başka bütün Rumeli ve Anadolu Osmanlı Vilayetleri Valileri'yle, Bingazi'den başka diğer müstakil vilayetler mutasarrıflıklarına,

Bazı alçak kimselerin Meşrutiyet İdaresi'nin, şahsî menfaatlerine sekte vermesi dolayısıyla istibdadı geri getirmek maksadıyla İstanbul'daki Osmanlı askerlerinin bir kısmını kandırmakla meydana getirdikleri elim vak'a dolayısıyla bozulmuş bulunan İstanbul güvenliğinin yeniden kurulması ve bu müessif vak'aya sebep olanların cezalandırılması ve Kur'an'ın yüksek hükümleri gereğinden olan meşru Meşrutiyet Hükümeti'nin bir daha zarara uğramayacak şekilde kuvvetlendirilmesi yolunun bulunması için bütün Osmanlılar'ın tek kalp ve tek vücut olarak gösterdikleri hamiyetli galeyana dayanarak her türlü taraftarlıktan uzak olarak icra kuvveti yerini tutan 2. ve 3. Osmanlı Orduları'nın tertip ettikleri askerî kuvvetin Çatalca İstihkâmlarını işgal ile Hadımköy-Yarımburgaz müdafaa hattına yerleşmelerinden sonra bu mukaddes maksadın fiil ve icra mevkiine konulması için gerekli tekliflerde bulunmak üzere icap eden bir heyetin telgrafhanede makine başına gönderilmesi, Sadaret'e yazılmıştı. Toplanan Vekiller Heyeti'nden bu konudaki telgrafın mütalâa edilerek, yaptığım teklifleri öğrenmek üzere Surây-ı Devlet Reisliği'nde bulunduğu anlaşılan Raif Paşa ile Maarif Nâzırlığı'nda bulunan Abdurrahman Bey makine başına gelmiş ve Ordu tarafından teklifi kararlaştırılan maddeler kendilerine bildirilmiştir.

Vekiller Heyeti namına şimdi Maarif Nâzırı'ndan alınan telgrafta yapılan teklifler esasen duruma uygun görülmekte olup askerî ciheti Harbiye Nezaretince müzakere edilmekte olduğundan yarın Vekiller Heyeti yine toplanarak gerekli tafsilat verileceği bildirilmiş ve cevaben de teklif edilen maddelerin tamamen kabul edildiğinin 24 saate kadar bildirilmediği ve yerine getirilmeye başlanılmadığı takdirde toplanan kuvvetin, hareketlerinde serbest kalacağı ve ortaya çıkacak bütün mesuliyetin sebep olanlara ait olacağı bildirilmiş olduğu arzedilir.

8 Nisan 1325
(21 Nisan 1909)
3. Ordu Kumandanı
MAHMUT ŞEVKET

(831)

18 no'lu belgenin fotokopisi

BELGE 19

Telgraf:

Tevfik Paşa'nın, Mahmut Şevket Paşa'nın 20 Nisan 1909 tarihli iki telgrafına cevabı: Tekliflerin kabul edildiği hakkında 21 Nisan 1909 tarihli telgraf.

Belge sıra No: 19 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 5

Bâbıâlî'den–

3. Ordu Kumandanlığı'na,

7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909) tarihli iki telgrafınız Harbiye Nâzırı (Milli Savunma Bakanı) ve Hassa Ordusu Kumandanı, Erkân-ı Harbiyye Reisi Paşalar da bulundukları halde Vekiller Heyeti'nde okundu. Bildirdiğiniz hususlar maksadımıza uygundur. Ancak İstanbul'daki askerî kuvvetlerin tamamiyle elde olmadığı adı geçen paşalar tarafından ifade ve tasdik edildiğinden bu durum ile icraata kalkışılamayacağı cihetle gelmekte olan askerden korkan bazı kimselerin teşvikiyle şehir içinde yeniden karışıklık çıkarmalarına meydan verilmemek üzere ilk iş olarak Hassa Ordusu ve diğer Kuvvetler Kumandanları, tâyin olunacak yerde birleşerek verecekleri karara göre 2. ve 3. Ordulardan muhtelif kıtaların İstanbul yakınlarına getirilmesi ve daha sonra buradaki askerden de müfrezeler gönderilerek birleştirilmesi ve 2. ve 3. Ordulardan lüzumu kadar kuvvet şehre alındıktan sonra tarafınızdan bildirilen hususların diğer kısımlarının da icabına göre yerine getirilmesine teşebbüs edilmesi, memleketin selâmeti ve durum gereğince lüzûmlu ve bu suret gerek Vekiller Heyeti ve gerek askerî heyet tarafından uygun görüldüğünden gelen tümenin kumandanı Hasan Paşa'ya Hassa Ordusu Kumandanı ile derhal muhabereye girişerek görüşme yerinin tâyini hususunda tarafınızdan hemen emir verilmesi rica olunur.

8 Nisan 1325
(21 Nisan 1909)

Sadrazam
TEVFİK

Le ———— 19——

d'arrivée ————

h. m. du

Réexpédié——

à————

Signature de l'Employé

TÉLÉGRAMME

L'État n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.

Le ———— 19——

Transmis par————

h. m. du

Commencé à————

Fini à————

Signature de l'Employé

De———— Pour————

N° du dépôt	Nombre de mots	Groupe	Date du dépôt	Heure	Minute	Matin ou soir	Voie	Indications non taxées

692

20 no'lu belgenin fotokopisi

BELGE 20

Telgraf:
Vicdanî* (Bnb. İsmail Hakkı Bey'den)
'Gece İstanbul üzerine Enver, Hafız Hakkı ve Fethi Beylerin hareketlerinin muvaffakiyetle neticelenmiş, İstanbul işgal edilmiş ve Kurmay Bnb. Ahmed Muhtar gibi kıymetli elemanların da şehit olduğu' Genel Merkez'e 24 Nisan 1909 tarihli telgraf ile bildirilmektedir.

Belge sıra No: 20 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 5

–İstanbul'dan–

Merkez-i Umumi'ye,

Bu gece muhtelif kollarla İstanbul üzerine yapılan askerî hareketler pek parlak neticeler verdi. Bir taraftan Enver Bey'in kumandasındaki birlik Taşkışla'yı döverken, diğer taraftan Hafız Hakkı ve Fethi Bey'in kumandalarındaki birlikler Topkapı Sarayı ile Harbiye Nezareti (Millî Savunma Bakanlığı) üzerine yürüyordu. Harbiye Nezareti'nden başka hemen her yerde çarpışma oldu. Ölenlerin ve yaralıların sayısı kat'i olarak tayin edilemezse de her halde 40-50'den aşağı olsa gerektir. Asilerin sığındıkları yerler hep topla tahrip edilmiş ve çoğu silahlarını teslim etmeye mecbur olmuştur. Şimdi Taşkışla'dan itibaren bütün Beyoğlu ve bütün İstanbul ciheti, Meşrutiyet'i korumak için fedakârlıkta bulunan şanlı ordumuzun elindedir. Şehitler arasında cesur, hamiyetli kardeşlerimizden Kurmay Binbaşı Ahmed Muhtar Bey de bulunuyor. Esir edilen ve sayısı 10 bini bulan asi asker sürü ile Harbiye Nezareti meydanına ve Davutpaşa'ya sevkedilmiştir. İstanbul'da şimdi tam bir sükûn hüküm sürmektedir.

11 (Nisan 1325)?
(24 Nisan 1909)

VİCDANÎ

---

* (Vicdanî) namı müsteardır. Telgrafı yazan Binbaşı İsmail Hakkı Bey'dir. Sonraları Damat ve Paşa olmuştur. / C. B.

نمونه ۲

TÉLÉGRAMME

وصول نومروسی
N° d'arrivée

دقیقه ساعت
h. m. du

ارسالی
Réexpédié
à

مأمورك امضاسی
Signature de l'Employé

واسطه‌سیله
Transmis par

دقیقه ساعت
h. m. du

مبدأ مخابره
Commencé à

روز ختام مخابره
Fini à

مأمورك امضاسی
Signature de l'Employé

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.

De ... Pour ... الی ... عن

محل نومروسی	عدد کلمات	غروب	محل تاریخی	ساعت	دقیقه	روز ویاشب	طریق	اشارات مخصوصه
N° du dépôt	Nombre de mots	Groupe	Date du dépôt	Heures	Minutes	Matin ou soir	Voie	Indications non taxes

— 703 —

21 no'lu belgenin fotokopisinin baş tarafı

BELGE 21

Telgraf:

Dahiliye Nâzırı adına Müsteşar Adil Bey'in,
'İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda toplanan askerlerin,

1- Subaylardan ve talimnamelerinden şikâyetleri,
2- Subaylar, Bakanlardan bazılarıyla Meclis-i Mebusan Başkanı'nın değiştirilmesi.
3- Şer'i hükümlerin yerine getirilmesini istedikleri,
4- Bunlara karşı kat'i bir tedbir almanın mümkün olamayacağı,
5- Meclis-i Mebusan Başkanı'nın ve Vekiller Heyeti'nin istifa etmelerinin doğru olduğunu yeni Vekiller Heyeti'nin vazifeye başladığını,
6- Diğer söylentilerin yalan olduğunu'

Rumeli Müfettişliği Yüksek Katına bildiren,
16 Nisan 1909 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 21 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 5

-Bâbıâlî'den- Çok acele

Rumeli Müfettişliği Vekâlet-i Âliyesi'ne,

Evvelce de bildirildiği gibi Meşrutiyet idaresine ve Meclis-i Mebusan'a taarruz olunduğuna dair bazı taraflarda dolaşan söylentilerin kesin olarak yalan olduğu, Meclis-i Mebusan tarafından alınan kararları ihtiva eden ve İstanbul'da yayınlanıp telgrafla bu gece bütün vilayetlere bildirildiği Meclis-i Mebusan'dan alınan haberle anlaşılan, bir beyanname ile de sabittir.

Yine evvelce bildirildiği gibi burada bulunan bütün Osmanlı askerleri Sultanahmet Meydanı'nda silahlı olarak toplanarak bazı subaylardan ve askerî talimata ait bazı maddelerden şikâyet ederek subaylar ve Vekiller Heyeti'nden bazı kimselerin ve Meclis-i Mebusan Reisi'nin değiştirilmesinden ve dinî âdetlerin yerine getirilmesine müsaade olunmadığından bahsederek şer'i hükümlerin yerine getirilmesini Meclis-i Mebusan'dan istemeleri ve silahlı nümayişe kalkmaları üzerine Selanik'ten gelen Avcı Taburları'nın subaylarını bağladıktan sonra, ansızın giriştikleri ve diğer askeri de sürükledikleri bu silahlı hareketi durdurmak için, elde dayanacak kuvvet ve yapılacak hiçbir tedbir kalmamasından ve zorlu bir muameleye girişilmesi mümkün olmamakla beraber böyle bir şeye kalkışılmış olsa dahi Hükümet merkezinin alt-üst olacağı ve ahâlinin de katılmasıyla Al-

lah korusun aziz vatanımızın tehlikede kalacağı, Vekiller Heyeti'nce müzakere edilerek oybirliğiyle belayı en yakın tarafından halletmenin uygun bulunmasından dolayı vatanı büyük bir tehlikeden kurtarmak için Vekiller Heyeti'nin ve Meclis-i Mebusan Reisi'nin istifa etmesinin zaruri ve askerlerin yerine getirilmesi mümkün olan isteklerinin yapılması mecburi olduğuna karar verilerek Vekiller Heyeti istifa ettikleri gibi Bâbıâlî'de bulunan Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey de nâzırlarla görüştükten sonra arzusuyla istifa etmiş ve istifanamesini yayınlamıştır. Bu suretle karışıklık bastırılmış, memleket, tabiatıyla hükümetsiz kalamayacağından bir kabine kurulması mecburi olduğundan yeni Vekiller Heyeti şu elîm ve büyük müşkilât arasında buhranın devamına meydan vermemek için vatansever bir niyetle idareyi ele almış ve Allah'ın inayetiyle Meşrutiyet idaresine zerre kadar zarar getirmemek kararıyla işe başlamış ve derhal Meclis-i Mebusan ile münasebete girişerek programını önümüzdeki pazartesi günü Meclis-i Mebusan'da okuyacağını, itimada lâyık olduğu takdirde vazifeye devam edeceğini dün Meclis-i Mebusan'a resmen bildirmiştir.

İşte hakikat bundan ibaret olup, Meşrutiyet idaresine zarar getirildiğine veya getirileceğine ve yeni Vekiller Heyeti'nin Meşrutiyet'e aykırı olarak kurulduğuna vesaireye dair şuraya buraya yayınlanan birtakım çirkin haberlerin bazı yerlerde heyecana sebep olduğu esefle anlaşılmış ve hakikate aykırı birtakım dedikodulara, doğru nazarıyla bakılarak, vatanımızın şu sırada her zamandan fazla muhtaç olduğu sükûn ve istirahatin bozulmasına ve düşmanlarımızın arzusunun, Allah korusun, yerine gelmesine hizmet edecek durumun yaratılmasını, vatanın selâmetini düşünen hiçbir Osmanlı'nın kabul edemeyeceği ve bu heyecan devam ettiği takdirde çok vahim neticeler hasıl edeceği her aklı başında insan için çok aşikâr bir hakikat olduğu ve muhakkak tehlikelere karşı gaflette bulunmak, vatanseverliğe sığamayacağı gibi Avrupa'dan dün, bugün alınan ve bazıları gazetelerde yayınlanıp, oraya da bildirilmiş olması düşünülen telgrafların muhteviyatı pek ziyade dikkat edilecek ve düşünülecek bir şey olduğundan ve Allah korusun, meşru Meşrutiyet idaresine zarar gelecek olsa Hükümet merkezinin bir milyon nüfusu aşan ve eski idarenin sayısız kötülüklerinden uzun müddet herkesten çok zarar gören ahâlisi arasında Meşrutiyet idaresini müdafaa için canını verecek pek çok vicdan sahibi bulunacağı, her aklı başında olan kimsenin kabul edeceği bir hakikat olduğundan vatanı, Allah korusun, felakete düşürecek sebepsiz telaş ve endişelere ve fırsat kollayan düşmanlarımızı sevindirecek hareketlere nihayet verilerek sükûn, itidal ve birliği icap ettiren vatanın menfaatlerinin ayaklar altına alınmasından kaçınılmasının askerler ve ahâliye içten gelen vatanseverlik duygularıyla anlatılmasını rica ederim.

3 Nisan 1325
(16 Nisan 1909)

Dahiliye Nâzırı namına
Müsteşar
ADİL

نمونه ۱

ف ت		ف ت
Le ______ 19__	TÉLÉGRAMME	Le ______ 19__
وصول نومروسی		Transmis par ______
d'arrivée ______		واسطه‌سیله
دقیقه ساعت		دقیقه ساعت
h. m. du		h. m. du
ارسالی		بدأ مخابره
Expédié ______	L'État n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.	Commencé à ______
à ______		ختام مخابره
		Fini à ______
مأمورك امضاسی		مأمورك امضاسی
Signature de l'Employé		Signature de l'Employé

De ______ Pour ______   من ادرنه الی

محل نومروسی / N du dépôt	عدد کلمات / Nombre de mots	غروب / Groupe	محل تاریخی / Date du dépôt	ساعت / Heure	دقیقه / Minute	روز ویاشب / Matin ou soir	طریق / Voie	اشارات مخصوصه / Indications non taxes
١٦٦٧٠	٩							

7/1

[illegible]

22 no'lu belgenin fotokopisi - 1

ف ـــ سنـ Le ______ 19__ وصول نومروسی d'arrivée ______ دقیقه ساعت h. m. du ارسالی Réexpédié ______ à ______ مأمورك امضاسی Signature de l'Employé	نمونه ۱ TÉLÉGRAMME L'État n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.	ف ـــ سنـ Le ______ 19__ واسطه‌سیله Transmis par ______ دقیقه ساعت h. m. du بدء مخابره Commencé à ______ ختام مخابره Fini à ______ مأمورك امضاسی Signature de l'Employé

De ______ Pour ______ الی عن

محل نومروسی	عدد كلمات	غروپ	محل تاریخی	ساعت	دقیقه	روز وياشام	طریق	اشارات مخصوصه
N. du dépôt	Nombre de mots	Groupe	Date du dépôt	Heure	Minute	Matin ou soir	Voie	Indications non taxées

صالح

722
A

صورت

22 no'lu belgenin fotokopisi - 2

ن ف نمونه ۱ ل

Le ——— 19 —— Le ——— 19 ——

وصول نومروسی واسطه‌سیله

d'arrivée ——— Transmis par ———

دقیقه ساعت دقیقه ساعت

h. m. du h. m. du

ارسالی بدأ مخابره

Réexpédié ——— Commencé à ———

à ——— ختام مخابره

Fini à ———

TÉLÉGRAMME

مأمورك امضاسی مأمورك امضاسی

L'État n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.

Signature de l'Employé Signature de l'Employé

De ——— Pour ——— الی من

محل نومروسی N du dépôt	عدد کلمات Nombre de mots	غروپ Groupe	محل تاریخی Date du dépôt	ساعت Heure	دقیقه Minutes	روز و یاشب Matin ou soir	طریق Voie	اشارات مخصوصه Indications non taxées

اردو بوکون استانبولده موجود اولدیغی کبی هیچ بر فرقه سیاسیه‌نک آلت آمالی دکلدر
اردو سیاسته اشتغال ایتمز برشکلده بولنمق دائما اردونک کوزه‌ده اردونکده
شوکت و حریتدر بناءً علیه مجلس مرکزک حال و موقعنده بر تزلزل محسوس و مجلس
دوام مجلسک خدمت لسانه ده جلبنه دائر بش بیانه مضطر اولدرده قورقو
موجود بر شرائطه شروطه قوللرینی جزؤ دولتنه نقیصه ایراث ایده‌جک مؤثرات
حکم سوریور اردونک بتون موجودیتیله هر امرکزی ایفایه مهیا بولندیغی
حیثیت عسکریه اخلالی سیله مدفعدر جواب منتظراً سرعسکر

22 no'lu belgenin fotokopisi - 3

BELGE 22

Telgraf:

2. Ordu Kumandanı Salih Paşa'nın;
'İlan edilecek Örfî İdare'nin başında bulunmak ve
idareyi ele almak ve karar almak lazım geldiğini,
Meclis-i Mebusan'a çekilen telgraflarda belirtildiği gibi
tarafsız ve emniyet edilecek bir hareket takip edilmesini istediğini'
3. Ordu Kumandanlığı'na bildiren
20 Nisan 1909 tarihli telgrafla
Meclis-i Mebusan'a çekilen telgrafın sureti.

Belge sıra No: 22 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 7

Edirne'den Çok mühim ve acele

3. Ordu Kumandanlığı'na,

C: 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909)

Sadarete yapmış olduğunuz mükemmel ve isabetli tekliflerinize karşı en ufak bir mülâhazada bulunmak ve bir madde olsun ilaveye kalkışmak hatadır. Ancak, zaman ve vaziyetin nezaket ve ehemmiyeti bakımından can çekişme halinde bulunan ve ciddi teşebbüsler sayesinde yeniden yaşama ümidi beliren mukaddes vatanımız hakkında şimdi tatbik edilmesi gerekli olan örfî idarenin ilan ve devamı sırasında sizin gibi büyük bir deha ve iktidarın başta bulunması şart olup, evvelce bildirildiği gibi zât-ı âlinizin teşrif etmesi bunu sağlayacağı ve garanti edeceği için bir an evvel gelmeniz beklenmektedir. Sizin de bildiğiniz gibi icraat zamanında, atılacak yanlış bir adım vatanı biraz önceki durumdan daha tehlikeli bir vaziyete sokar. Bundan dolayı, buradan Meclis-i Mebusan'a çekilen ve bir sureti de aşağıda bulunan telgraf'ta belirtilen hususlara tamamen uygun bir hareketin takip edilmesi ve bunun gayet tarafsız bir yol olduğuna bütün siyasi partiler tarafından emniyet ve itimat edilmesi ve Avrupa nazarında takdirle karşılanması da, güvenliğin devamı bakımından gayet mühim olduğunun, sizce de böyle telâkki edildiğine şüphe yoktur. Böylece bahsedilen mühim hususlara ait daha bazı müzakerelerde bulunmak ve Hadımköy'den tekrar dönmek üzere burada kararlaştırılacak ve tatbik edilecek işler için gelmekte acele etmeniz ve zamanını bildirmeniz rica olunur.

7 (Nisan 1325)? (20 Nisan 1909)
2. Ordu Kumandanı
Ferik
SALİH

Sûret (Mebusan Meclisi'ne yazılmıştır)

Meclis-i Mebusan'ın Allah'tan başka hiçbir kuvvetin tesir ve nüfuzunda bulunması ve her ne suretle olursa olsun gölgesine yakın bir yere bile silahlı kimselerin gelmesi kat'iyen doğru değilken, silahlı büyük bir kütlenin milletvekillerini tehdit etmesi ve hatta milletvekillerinden bazılarına suikaste kalkışmaları gibi teşebbüsler büyük bir teessürle işitilmektedir. Meclis-i Mebusan'a karşı yapılacak en küçük hürmetsizlik, en büyük cinayettir. Çünkü Meşrutiyet'in şartı böyledir. Vakadan hemen sonra yapılan toplantının yalnız altmış milletvekilinden ibaret olması ve Dahiliye Nezareti'nden Edirne vilayetine çekilen ve ek olarak bir sureti de bana gönderilen telgrafta milletvekillerinin durumundan en küçük bir şekilde bahsedilmesi şöyle dursun, Meclis-i Mebusan kelimesinin dahi asla geçmemesi, telaş ve heyecana sebep olmuştur.

Ordu, vatanın selâmetine ve meşruiyetle eş olan Meşrutiyet'e kanının son damlasını akıtarak sadakatle hizmet eder. Onlardan birinin tehlikeye maruz kalmasına kat'iyen tahammül edemez.

Ordu, **bu defa maalesef İstanbul'da olduğu gibi hiçbir siyasi partinin emellerine alet değildir.**

Ordu, siyasetle uğraşan bir askerin yokluğunu varlığından ahsen (daha iyi ve güzel) **görür.**

Ordu, Meşrutiyet ve hürriyetin bekçisidir. Bundan dolayı muhterem meclisimizin hal ve mevkii bakımından **bir sarsıntı hissediliyorsa ve meclise devam etmekte ve mecliste söz ve vicdan hürriyetine dayanarak fikir yürütmek hususunda bir korku mevcut ise Meşrutiyet şartlarına isterse pek az zarar verecek herhangi bir tesir hüküm sürüyorsa, ordunun bütün mevcudiyetiyle her emrinizi yerine getirmeye hazır bulunduğu askerî heyet ifadesiyle arzolunur** ve beklenilen cevabın acele gönderilmesi rica olunur.

ل Le .... 9.....
وصول نومروسی
N° d'arrivée
دقيقه ساعت
h. m. du
ارسالی
Réexpédié
à

مأمورك امضاسی
Signature de l'Employé

TÉLÉGRAMME

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.

ف Le 19
واسطه‌سیله
Transmis par
دقيقه ساعت
h. m. du
بدء مخابره
Commencé à
ختام مخابره
Final à
مأمورك امضاسی
Signature de l'Employé

عن De .... الی Pour

اشارات مخصوصه Indications non taxes	طریق Voie	روز ومتب Matin ou soir	دقيقه Minute	ساعت Heure	اعطى تاريخی Date du dépôt	غروب Groupe	عدد كلمات Nombre de mots	كل نومروسی N° du dépôt

698

[illegible]

23 no'lu belgenin fotokopisinin baş tarafı

BELGE 23

Telgraf:
Üç imzalı ve altı maddelik:

1- 2. ve 3. Orduların alacakları yerlerin tespiti.
2- Harbiye Nâzırlığı'nın tanınmadığı, muhaberenin Erkân-ı harbiye reisliği ile yapılacağına,
3- Hassa Ordusu erlerinin hiçbir şeye karışmayacaklarına,
4- Medrese talebelerinin en ufak bir hareketlerinin dahi görülmeyeceğine,
5- Halktan herhangi bir kimsenin herhangi bir aykırı hareketi görüldüğü zaman idam edileceğine ve bir beyanname yayınlanacağına,
6- İsimleri kayıtlı olan kimselerden ibaret bir komitenin kurulması lâzım geldiğine, Örfi İdare'nin ilanı ve Yüksek Divan'ın kurulması, suçluların cezalandırılmasına, dair
3. Ordu Kumandanlığı'na çekilen 19 Nisan 1909 tarihli telgraf:

Belge sıra No: 23 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 7

3. Ordu Kumandanlığı'na,

2. ve 3. Ordulardan tertip edilen fırkalar kısım kısım İspartakule-Hadımköy arasında toplanmaktadır. Her iki ordunun maneviyatı memnuniyet verici bir durumdadır. Dün öğleden sonra Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa ile Çürüksulu Mahmut Paşa ve gece de Edirne Milletvekili Talât Bey ve Doktor Nazım Bey ve Bolu Milletvekili Habip Efendi kardeşlerimiz buraya geldiler. Bugün sabahleyin hep birlikte müzakere ederek ileride yapılacak hareket ve işler hakkında şu kararı verdik:

Birincisi: Bugün 2. ve 3. Ordulara mensup tümenlerin önderleri Ayastafanos-Kalfaköy (Yeşilköy-Mahmutbey) hattına kadar ileri sürülecektir. Yeşilköy, jandarmalarımız tarafından işgal olunacak ve kolordunun sağ kanadı denizden top ateşi menzilinin dışında kalacak şekilde Yeşilköy'ün kuzeyinde bulundurulacaktır. Bu tertibata karar verilmiş ve taburları mevkilerine yerleştirmek için Binbaşı Muhtar Bey hemen ileri hareket etmiştir.

İkincisi: Hadımköy'deki ordunun Harbiye Nezareti'ne karşı yapacağı tebliğler için –çünkü şimdiki Harbiye Nâzırı meşru bir nâzır tanılamayacağından– Erkân-ı Harbiye reisi muhatap edilecektir. Bundan dolayı İstanbul'a askerlik bakımından yapacağımız her nevi tebligat Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa'ya karşı vukubulacaktır. Bu şekilde hareket, yapılacak işlerin çabuk olması için fevkalâde ehemmiyetlidir. Uygun bulunacağına şüphemiz yoktur.

Üçüncüsü: Hassa Ordusu eratının 31 Mart'tan evvelki erkân ve ümera (büyük

rütbeli subaylar) ve subayların bütün emirlerine körü körüne itaat edeceğine ve hiçbir suretle siyasi işlere karışmayacaklarına dair Şeyhislam Efendi ile Fetva Emîni ve Ders Vekili ve Hassa ordusu Kumandanı Nazım Paşa huzurunda Kur'an'a el basarak hep beraber yemin ettikleri ve İstanbul'da bulunup kendilerini şeriat istemek suretiyle kandırmış olan alçak istibdat taraftarlarını cezalandırmak maksadıyla buraya gelmiş olan ordumuza yan gözle bile bakmayarak, onları kendilerinin öz kardeşleri telakki ederek, bizim yapacağımız bütün icraata zerre kadar müdahale etmedikleri takdirde kendilerine kat'iyen ilişilmeyeceğinin bir beyanname ile kara ve deniz ordusu eratına bildirilmesi hakkında Erkân-ı harbiye reisliğine resmî bir yazı yazılacakır. Bu husus pek mütereddit ve şaşkın olan İstanbul eratına iyi bir tesir yapacaktır.

Dördüncüsü: Talebe-i Ülum'un (Medrese tahsili yapan öğrenciler) yegâne vazifesi medreselerde dinî ilimleri öğrenmekten ibaret olduğu halde, bu talebelerden bazılarının maalesef bu vazifelerini unutarak bir yandan hükümetin ve bir taraftan da ordunun ve askerliğin işine, sözle ve fırsat buldukça da fiilen müdahale etmeleri, vatanın elden gitmesine sebep olacak tehlikeli hadiseler yarattığından bu defa bilhassa istibdat taraftarlarıyla, birtakım alçak menfaat düşkünlerinin kötü telkinleri yüzünden görünüşte şeriat istiyormuş gibi, şeriata aykırı olarak meydana gelmiş olan kanlı ihtilalin zaten bilinen müsebbiplerinin ve onları teşvik edenlerin şer'i hükümler ve kanun dairesinde cezalandırılmaları için 2. ve 3. Ordulardan tertip edilip İstanbul'a gönderilmiş olan ordumuzun icraatına karşı ufak bir mukavemet veya İstanbul'daki asker kardeşlerimizi heyecana getirmek ve adeta isyana teşvik etmek gibi küçük teşebbüse kalkıştıkları görüldüğü takdirde İslam dininin ve mukaddes vatanımızın selameti ve korunması için kat'iyen merhamet edilmeyerek idam edileceklerinin ve İstanbul'da güvenliğin yeniden kurulması için ordumuz tarafından alınacak tedbirler esnasında medrese öğrencilerinden hiçbirinin kahvelerde ve sokaklarda toplu olarak oturup gezmelerine ve hele o sıralarda askerlere iyi veya kötü herhangi bir maksatla hatta nasihat şeklinde bile söz söylemelerine kat'iyen müsaade edilmeyeceğinin ve bunun aksine cüret edenlerin vatan haini sayılarak haklarında ona göre muamele yapılacağının medrese öğrencilerine anlayacakları bir dille anlatılması ve tembih edilmesi hakkında Cemiyet-i İlmiye'ye hitaben ordumuz adına bir beyanname yayınlanacaktır.

Beşincisi: İstanbul ahâlisi evvelce istibdat devrinde en fazla zulüm gören ve eziyet çeken ve bütün şahsi hürriyetini kaybeden bir halk olduğu ve bundan dolayı Meşrutiyet idaresinden en çok kendileri faydalandıkları halde, bu ahaliden belli olmayan bir kısmının, İstanbul'daki istibdat taraftarları birtakım din ve vatan hainlerinin şeytanca kandırmalarına ve yayınlarına kapılarak bu yüzsüz ve sefil insanlar şeriat istiyorlarmış gibi, geniş Osmanlı mülkünde altı yüz yıldan beri hüküm süren İslam şeriatına tamamen aykırı olarak bazı kimselerin ayaklandırdıkları ve bunların da ihtilalcilere iştirak ile bu ayaklanan ve isyan eden kimselerin cezalandırılmasına imkân bırakmayacak hareketlere cesaret etmeleri, bu yüzden birçok günahsız ve kıymetli vücutların boş yere şehit olmaları ve vatanın pek büyük bir tehlikeye düşmesine sebep olmaları ve vatansever yayınlarıyla orduyu ve milleti kendilerine müteşekkir bırakmış olan *Tanin* ve *Şûra-yı Ümmet* basımevlerinin yağma ve tahrip edilmesine kalkışmaları son derece hayret edilecek bir şey olduğuna ve bu defa bu vakayı bilerek meydana getirmiş olan alçak ve rezil kimseleri ve onları teşvik edenleri cezalandırmak için 2. ve 3. Ordulardan meydana gelmiş olan ordumuzun hükümetle müştereken alacakları tedbirlere

karşı koyana ve memnuniyetsizlik gösterene ve sokak ve meydanlarda kalabalık bir halde toplanarak nümayişe kalkıştıkları zaman her kim olursa olsun derhal idam edileceği ve hele gerek tüfek ve gerek tabanca ve kama gibi ateşli ve yaralayıcı silahlarla müdahaleye cüret edenlere hiç merhamet edilmeyeceği ve ordunun İstanbul'a öldürmek, yağma ve soygunculuk etmek için değil vatanın kalbi olan hükümet merkezine hayat vermek için gelmiş olduğuna tamamiyle inanarak ve irtica taraftarlarının yapacakları aksi telkinlere asla kulak asmayarak her ferdin sükûnet ve itaatle işleri, güçleriyle meşgul olmaları hakkında İstanbul ahâlisine hitaben bir beyanname yayınlanacaktır.

Altıncısı: İstanbul'da bir yandan elçiler ve Hükümet'le ve bir yandan Meclis-i Mebusan ve umumi efkârla daima temasta bulunarak, buranın güvenlik ve emniyetini lâyıkıyla iade ve temin için ordumuzun takip etmesi lâzım gelen hareketi kararlaştırmak ve daima bizimle temasta bulunmak üzere Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa ve Çürüksulu Mahmut Paşa ve Hassa Kumandanı Nazım Paşa'dan ve Bolu Milletvekili Habip ve eski Selanik Ceza Reisi, Milletvekili Hayri ve İstanbul Milletvekili Ahmet Nesimi Efendilerden mürekkep bir heyet teşkil edilmesi uygun bulunmuş, donanmanın umumi durumunu daima göz önünde bulundurmak üzere de Abdülhamid, *Berki Satvet* ve *Fethi Bülent* gemilerinin kaptanları Yarbay Vasıf, Arif ve Önyüzbaşı Rauf Beylerin de bu heyette bulundurulması kararlaştırılmıştır. Böyle bir heyetin kuruluşu, vazifenin iyi bir şekilde neticelenmesi için lüzumludur. Bununla beraber bütün kararlar tatbik edilmeden evvel makine başında size arzedilerek müsaade alınacaktır. İşte şimdiki durum için verilen karar bundan ibaret olup İstanbul asilerinin tamamiyle boyun eğmesini temin ettikten sonra Meşrutiyet'in bundan sonra hiçbir tehlikeye uğramaması için yapılması uygun görülen şiddetli icraat hakkında da müzakere edilmiş ve mesela kabinenin, Meclis-i Mebusan'ın itimatsızlık kararıyla derhal düşürülmesi, İstanbul'da örfî idarenin ilanıyla bu defaki vakayı meydana getirenlerden bilinen ve daha sonra ortaya çıkarılacak kimselerin toplanarak hemen bir Yüksek Divan kurulması ve iki gün zarfında lâyık oldukları cezanın yerine getirilmesi ve mektepli subayları ve milletvekili ve Adliye Nâzırı'nı öldüren askerlerin Divan-ı Harb tarafından mahkûm edilmeleri ve Padişah'ın Sarayı'nda bulunan kimselerin tamamen dağıtılmaları gibi hususlar düşünülmüş ise de, bunlar daha sonraki duruma göre meydana gelecek şeyler olduğu için tam manasıyla kararlaştırılmasına lüzum görülmemiştir. Bugünkü kararlarımız açıkladığımız maddelerden ibaret olup, gereğince yerine getirilmesine müsaade edilmesi ve bir nüshasının da Genel Merkez'e verilmesi rica olunur.

Bu kararların kumandanın gelişinden evvel arzedilmesi, esasen kendilerinin de fikrimize iştirak edecekleri bilinmekle beraber İstanbul ahâlisi, bilhassa ecnebiler buradaki ordunun ne maksatla toplandığına dair hiçbir şey bilmeyerek bugün pek büyük bir korku ve heyecan içinde bulunduklarından, bir yandan kendilerini tatmin etmek ve bir yandan ecnebi müdahaleleri ihtimalini tamamiyle yok etmek maksadına dayandığı arzedilir.

6 Nisan 1325
(19 Nisan 1909)

Erkân-ı Harbiye Miralayı	Kaymakam	Kaymakam
Kurmay Yarbay	Kurmay Yarbay	Kurmay Albay
HASAN İZZET	SALÂHATTİN	CEMAL

BELGE 24

Abdülhamid'in Genel Sekreteri Hasan Tahsin Paşa'nın 'Bursa'ya yerleşmesi ve himayesi emredilen Fehim Paşa'nın kimseden para almaması, lâzım gelen yardımın kendisine Hazine-i Hassa'dan yapılacağına dair Padişah'ın emrini', Bursa Valisi Tevfik Bey'e bildiren tezkeresi.

Belge sıra No: 24 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 15

Yıldız Sarayı Başkâtiplik Dairesi

(Bursa Valisi Tevfik Bey'in elindeki vesikalarından)

Bursa Valiliği'ne,

Bugünün tarihini taşıyan şifreli telgrafla da bildirildiği gibi Bursa'ya gitmesi Padişah tarafından uygun görülüp ferman buyrulan Fehim Paşa, ailesiyle birlikte oraya hareket etmiştir. Kendisinin gençliğinden faydalanılarak hakkında yeniden şikâyet vukua gelmesi ve şiddetli bir muameleye duçar olması için kendisini kandırmak isteyenler olacağı cihetle şikâyete sebep olacak şeylerden sakınması ve bir şeyle de meşgul olmayarak kendi halinde Padişah'ın rızasına uygun şekilde vakit geçirmesi ve asker olması münasebetiyle ara sıra avlanmakla meşgul olabilirse de bunda da fazlaya kaçmaması ve evinin idaresi için lâzım gelen para, Padişah tarafından verileceği ve sizin vasıtanızla da kendisine ulaştırılacağından gerek kiralanacak ev levazımatı ve gerek ev ihtiyaçları için tedarik olunacak şeylerin sizin tarafınızdan temin olunup kimseden zorla veya borç olarak para almak gibi hallere meydan verilmemekle beraber bunların bedelleri ve masraflarının Devlet Hazinesi'ne yüklenmeyerek Padişah'ın şahsi hazinesinden ödenmek üzere miktarının bildirilmesi gerektiği cihetle sizden beklenen sadakat ve dürüst idareye göre hareket etmeniz Padişah'ın emir ve iradesi icabıdır.

3 Şubat 1322
(16 Şubat 1906)

Padişah'ın Başkâtibi
HASAN TAHSİN

BELGE 24 a

***Volkan* gazetesi sahibi Derviş Vahdetî'nin, Hareket Ordusu Kumandanlığı'na gönderdiği 8 Temmuz 1909 tarihli, kendisinin doğuştan deli olduğunu bildiren dilekçesi.**

Belge sıra No: 24 a (Sadeleştirilmiştir).
Bak.: II. Cilt, s. 39

Maruzatımdır,

İşlenen cürümlerde aranılan şey, daha önceden düşünülüp karar verilmesidir. Ve bir işten maksat ne ise hüküm de ona göredir. Hakkımda revâ görülen hüküm ki idamdır. Bu ceza kesin olarak hak ve adalete aykırıdır. Benim yaptığım işler ne beni bugünkü günde selâmete çıkarabilir ne de cezalanmamı icap ettirir. İnsanlar mükemmel olarak doğmadığı gibi tam, dürüst bir şekilde de hayatlarını devam ettirmeleri lâzım gelmez. İnsanları daha ziyade intizamlı bir durumda bulunduran dinlerdir. Yaptıkları aşikâr kötülüklerden dolayı aşikâr cezalara çarpılır korkusuyla başkalarının haklarına tecavüz etmeyen kimseler, ahirete ait ceza korkusu olmadığına kani olursa, öyle cinayetler, öyle kötülükler yapar ki, hem melun olduğunu kendisi bilir hem de halkın gözünde en hamiyetli bir adam derecesinde görünebilir. İnsan madem ki ahiret korkusuyla gizli gizli başkalarının haklarına tecavüz etmemek gibi beşerî bir haslete maliktir, bunun tetkiki lâzımdır. İnsan olur ki "Biz babalarımızı bulduk," diyerek ömür geçirir ve bu gibi insanlardan kat'iyen hayır beklenemez. İnsan olur ki doğuştan hür, kendisine has fikirlere malik bulunur. Bu gibi adamlar, her bir muhitte yuvarlana yuvarlana, her iyiliği, her kötülüğü öğrene öğrene ve felekten nice silleler yiye yiye, ya caniyane işler gördüğü bir zamanda cezaya çarpılır yahut yüksek gayeli bir insan olduğu halde cezaya layık bir adam zannolunur ki mükâfata layık bir adam olarak insanlar arasında hususi bir mevki alabilir. İnsanların doğuştan malik bulunduğu haller nazarı dikkate alınmayarak haklarında körü körüne verilecek hükümler, gerçi bir zaman haklı görünse bile, zaman gelir ki mücadele içinde geçen hayatın külleri altında saklı kalan hak elbette ve elbette ortaya çıkarak melun mahkûm denilen mazlum büyük bir adam olarak insanların kalbinde harikulade bir mevki işgal eder. Âdil hâkim zannolunanlar da, yaptıkları hatalardan dolayı insanî üzüntülerden doğacak kalbî tenkitlere uğramaktan kurtulamazlar. Bu hakikat fertler arasında, cemiyetler içinde hatta milletler arasında dahi caridir.

Kumandan Hazretleri, Abdülhamid Devri ne idi. O kuvvetin bir anda altüst olabileceğini kim düşünebilirdi. Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin hazinesi boş yere saçılıp, heder edilir, bir taraftan millete çeşitli işkenceler tatbik edilip, bütün millet ister istemez o idareden tir tir titrerken sonunda o kuvvet birdenbire mahvolmadı mı? İşte bunun gibi şu herkesin takdir ettiği muzafferiyetini iyi bir sonuca bağlamış olmak için, yapılacak şey, adaleti tamamen tatbik etmektir. Geçen gün söylemiş olduğunuz gibi –haksız iş yapılamaz, meğer yanlışlık ola– fakat cereyan eden muhakememde geçen pazartesi gününe

kadar bütün samimiyetimle Divan-ı Harb-i Örfî'nin adaletten ayrılmayacağına eminken birdenbire bir değişiklik, evet birdenbire bir değişiklik beni idama mahkûm etti. **Dünyanın İttihad-ı Muhammedî diye zannettiği bir Cemiyet'in başkanıyla kötü fikirli üyesi tamamiyle benimle bir sayıldı.** Divan-ı Harb tarafından da bu, hakikat kabul olundu. *Volkan* idaresine mensup olan yirmi beş üyeden yirmi üçü, Gebze Bucağı beraat etti. Demek oluyor ki, esas gayenin fesat olmadığı nazarı dikkate alındı. Ve bu suretle ikinci derecede olanlar kurtuldu. Demek ki *Volkan* gazetesinin başındaki "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin fikirlerini yayma organıdır" cümlesi kaldırılınca, Volkan diğer gazetelerin durumunda kalıyor. Eğer heyecan uyandıran makale yayınladım deniliyorsa, öteki gazeteler arasında olan *Tanin* ile *Siper–i Saika* en büyük fesat çıkaracak bir mahiyette değil miydiler? Mademki bu gazeteler memleket için bir fesat kaynağı idi, Hükümet vaktiyle niçin men etmedi? Vaktiyle *Mizan*'ı kapatan ve sahibini tevkif eden Hükümet bizi de men ve tevkif edemez miydi?

Bundan dolayı hakkımda verilen hüküm, efkârı-umumiyenin yanlış düşüncesini göz önünde tutarak veriliyorsa, bir gazetecinin suçsuzluğu yargıçlar tarafından da açıkça bilinirken kurban edilmesine nasıl razı olunur? Yaptığım yayınlar fesat çıkarmayı önceden tasarlamış olduğumdan dolayı ise, bu, ne ile ispat edilir? Kimden para almışım, kimin kandırıcı sözlerine kapılmışım? Bunlar bence de bilinseydi, hiç olmazsa boynuma ipi kendi elimle geçirirdim. Yazık ki beraate lâyık bir adam, bugün hususi emellere kurban oluyor. Fakat Ey yüzünden, bir Napoleon ciddiyetini haiz olan Şevket Paşa; benim haksız yere öldürülmeme sen de mi razısın? İnan ki ümit etmiyorum.

Kumandan Hazretleri! Meydana getirilen karışıklığın *Volkan* tarafından olduğuna kim inandırılabilir? Evet, Divan-ı Harplerin ilk kuruluşlarında ilk önce yargılanan ben olsaydım, o vakit Divan-ı Âliler hiçbir hakikati bilmediklerinden ihtimal ki bir yanlışlığa uğrayabilirim. Fakat bu vaka ile ilgili bulunanların çeşitli Divan-ı Âlilerden geçerek, bunun hangi ellerle meydana getirildiği anlaşılmışken ve yargılanmam esnasında bilerek hiçbir teşebbüsüm olmadığı açıkça görüldüğü gibi, hiçbir işi de kendim icat etmeyip başkalarının iftira ettiği kötü fikirleri doğru yola koymaya çalıştığımın anlaşılması lâzım gelirken böyle bir adamı nasıl idam edeceksiniz?

Kumandan Hazretleri, şu acizin idamından meydana gelecek faydalardan çok beraat etmesindeki ama hakkıyla beraat etmesindeki faydalar, memleket nazarı dikkate alınmış olsaydı ve Türkiye'nin de bir Dreyfüs'ü olduğu Avrupa nazarında tahakkuk etmiş olsaydı, siyaset bakımından ne gibi faydalar elde edilecekti. Bunu ben bu aczimle takdir ettiğim halde Divan-ı Harplerin de takdir etmesi lâzım gelmez miydi?

Esefle arzetmek isterim ki, Emîrizade ve Hoca İsmail Hakkı Partisi nasıl olur da Volkan Cemiyeti'nden gösterilir? Cemiyet'in iki olduğu bir hakikat iken ben de onlardan olarak nasıl gösterilebilirim? Günah değil mi? Aslında kötü niyet olmayan bir şeyin teferruatı olan gazete yazılarının kötü fikirle yazıldığına nasıl hükmedilir? Hangi bakımdan idama mahkûm olduysam sebebinin bildirilmesi sizin askerî namusunuzdan beklenir.

25 Haziran 325 (8 Temmuz 1909)
Volkan Yazarı
VAHDETÎ

Not: Doğuştan sinir krizleriyle rahatsız bulunduğumdan çoğu zaman yazdığım şeylerin getireceği fayda ve zararı düşünemeyecek bir halde olduğum için bu cihetin Divan-ı Harb-i Örfî tarafından göz önünde tutulması istirham olunmuşsa da bu dileğime kat'iyen kulak asılmadığını adalet adına söylemek zorundayım. Muhakemem Avrupa'nın bir tarafında yapılmış olsaydı çoktan beraat etmiş olacağıma şüphe yoktu sanırım. Eğer zerre kadar mesuliyete sebep olacak bir halim olduğuna vicdanım kani olsaydı böyle sizi rahatsız etmeye katiyen lüzum görmezdim. Fakat suçsuzum. Suçsuzları siz de aramayacak olursanız, şu Meşrutiyet Devri'nde kime müracaat edilebilir. Rica ederim. Ya mahkûmiyetimin sebebi bildirilsin, yahut bir kere de lütfen huzurunuza çağırarak bir iki söz söylemekliğime müsaade buyrulsun.

25 Haziran 325
(8 Temmuz 1909)
VAHDETÎ

Hareket Ordusu
Numarası
490

Merkez Alayı (325=1909)
1574

Takdim: 25 Haziran 325 (8 Temmuz 1909)
Cezaevi Memuru Yüzbaşı
MACİT

Gözden geçirilmek üzere
Hareket Ordusu Kumandanlığı
Yüksek Katına
takdim olunur.

25 Haziran 325
(8 Temmuz 1909)

BELGE 25

Hükümet, 31 Mart Vakası'nın oluşu sebeplerinin bildirilmesini Sıkıyönetim'den istemiştir. Heyet Abdülhamid'in de vak'ayla olan suçunu tespit etmiş ve bu hususta müzakerede bulunmuştu.
Aşağıda gördükleriniz bu sırada tutulan notlardır.

Belge sıra No: 25 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: II. Cilt, s. 43 ve 47

İlaveler

1- Tütün kıyıcısı Mustafa Ağa asılırken:
"Gerçi ben bu asılmaya müstahakım fakat ben bir yaptım ise Hakan-ı mahlû yüz bin yaptı. Nasıl beni asıyorsanız onu da asmazsanız elim yakanızda kalsın," demiştir.
Vasiyetnâmesi.

2- Abdülhamid'in el yazısı (Tütün kıyıcısının asılırken teslim ettiği) Mustafa Ağa'nın kızının tevkifhane ifadesi, ihbarı üzerine, hal'e dair Tayyar'dan alarak malûmat getir demektir.

3- Hakan-ı mahlû kontra partisini elde ederken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de tamamiyle mümaşatta bulunuyor. Meşrutiyete saâdık ve mûti olduğunu gösteriyor. Bu suretle...

4- Cinayet: Kemancı Rafael'in katilleri tutulmuş yaralı. Yıldız civarında bir hastaneye yatırılmış. Diri olarak tabut içinde gömülmüş. (Nadir Ağa'nın ifadesi).

Yemen seferinden avdette Şark veya Asir vapurunda meselesi:

1-Yesfere meselesi. Çerkez Mehmet Paşa.

2- Entarili ..... mar suz bir kadın. Çerkez Mehmet Paşa. Bir haremağası ile bir kadın gelmiş. Telgraf gelmiş. Oğlu Talât.

5- Ali Kabûlî Bey'i Mabeyin'e alıp muhafaza etseydi, Cevat Bey'in sen gidersen bu kargaşalığın önü alınır demesi üzerine ben bu kadar senelik tabiatımı (mesleği murat etmiş olacak) değiştiremem, demiş.

Bugünkü ihtilâl vukuatından zerre kadar fütur getirmemiş olması,
Birinci............nın izahı:

1- İdamı icraya memur. 26 Divan Topçu Kolağası Recep Efendi'ye son ihtisasatı:
Cümlemizin kanına kendisi girdi.
Bu adamın merak ettiği şey jurnaldir. Jurnaller gelmediği vakit son derece muazzep olur. Tütün tabakasının içine (buyurunca) jurnal verirdim.
Hamdi Efendi: Şifreli bir kâğıt, evvelki gün getirmişler, kâğıdı çıkardı verdi.

(Git Tayyar'dan hal'e dair cevap getir, demiş olduğunu kendisi ifade etti.)
Cinayet: Gani'nin kaatili meselesi, bir Rus'un katli.

6- Tahkik olunacak: Hakan-ı mahlû vaka-i ihtilâliye günü Şevket Paşa'yı Harbiye Nezareti'ne tayin etmiş. Sonra vuku bulan rica üzerine Ethem Paşa'yı tayin etmiş: Şevket Paşa bir iki saat İkinci Fırka Kumandanlığı'nı deruhte etmiştir. Asker, yaşasın Şevket Paşa diye bağırmışlar, (Galip Bey, Cevat Bey, Nadir Ağa) celbedilerek bu babda tahkikat yapılacak.

7- Enderunlu Lütfü İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne Mabeyin tarafından suret-i hafiye ve mahsusada ithal edilmiş, Derviş Vahdetî elde edilmek için.

8- Kütüb-i dîniyenin ihrak ettirilmesi (cinayat)

9- Vak'a günü askere af ilanı ve tebliğ ettiği iradat.

10- Cinayet-i siyasiye: Midhat Paşa cinayeti. Taşkışla cinayatı.

11- Meşrutiyet'in ilanıyla: Hamid'in re's-i idarede ipkası.
Bilcümle mesavi Mabeyinde temerküz ettiğinden Meşrutiyet'in ilanından sonra da neşriyatta Hakan-ı Sabık aleyhinde devamı.

12- Hakan-ı mahlûun muhakemesi ve hiç olmazsa mesavi-i sâbıka hakkında icra-yı tahkikat edilmesi. Ve bunun için bir heyet-i mahsusa-i tahkikiye teşkili.

13- Polis ve jandarmanın istibdada yardımı muhakkak iken ilân-ı Meşrutiyet'den sonra bu babda ıslahat-ı lâzime icra edilmemiştir.

Saat	Dakika	
3	35	Rey
3	45	Müttefikan karar

Bu kararı mazbata şeklinde müsveddesini almaya:
Ziya Paşa, Ferit Bey, Vehip Bey.
Reis Paşa'nın teklifi ve umumun tensibi suretiyle memur edildi.

Saat 4.00
mazbatanın tahririne karar verildiğinden mazbata tebyiz edildi.

BELGE 26

28.9.1911 tarihinde İtalyan Büyükelçiliği'nden Bâbıâlî'ye, Bâbıâlî'den İtalyan Büyükelçiliği'ne 29.9.1911'de verilen notalar ile kısa bir mütalâa.

Belge Sıra No: 26 (Sadeleştirilmiştir).
Bak.: II. Cilt, s. 110

İtalyan Büyükelçiliği'nden Bâbıâli'ye
28.9.1911

İtalya Hükümeti Trablusgarp ile Bingazi'nin Devlet-i Osmaniye'ce karışık ve yûz üstü bırakılmış hale nihayet verilmesi ve Afrika-i Şimalî'nin (Kuzey Afrika'nın) diğer kısımlarında vücuda getirilen aynı tertibattan adı geçen bölgenin de istifade ettirilmesi hakkındaki lüzum-ı kat'iyi uzun yıllardan beri Bâbıâlî'ye tebliğden asla geri kalmamıştır. Medeniyetin umumi icaplarından olan bu tahavvül (değişiklik), adı geçen bölge ile İtalya sahilleri arasındaki mesafenin azlığı hasebiyle İtalya için birinci derecede bir hayatî mesele hükmündedir.

Son zamanlarda meydana çıkan çeşitli siyasi meselelerde Hükümet-i Osmaniye'ye daima halisane bir surette yardım etmiş olan İtalya Hükümeti'nin Trablusgarp hakkındaki fikirleri, Hükümet-i Osmaniye'ce tanınmadıktan başka, İtalyanlar'ın adı geçen bölgede meydana gelen bütün teşebbüsleri devamlı bir surette en haksız ve en ısrarlı birtakım kasti muhalefetlerle karşılaşmıştır.

İtalya'nın, Trablusgarp ile Bingazi'de her türlü meşru faaliyetlerine karşı şimdiye kadar bu suretle devamlı düşmanlık göstermiş olan Hükümet-i Osmaniye son saatte icra eylediği bir teşebbüsle gerek yürürlükte olan muahedat ve gerek Hükümet-i Osmaniye'nin haysiyet ve yüksek menfaatlerine uygun hale getirilebilecek surette her çeşit iktisadi kolaylıklar göstermeye meyilli olduğunu bildirerek kendisiyle bir anlaşma aktine muvafakat etmesini İtalya Hükümeti'ne teklif etmiştir.

Fakat Hükümet-i Kıraliye hiçbir faideyi mukayyit* olmadığı geçmiş tecrübelerle sabit olan ve istikbal için garanti vermek şöyle dursun daimi bir soğukluk sebebi ve uyuşmamazlıklar çıkacağı aşikâr olan bu gibi müzâkerâta girişmeye artık şimdi muktedir olmadığı itikadındadır. Hükümet-i Kıraliye'ye Trablusgarp ile Bingazi konsolosluklarından gelen raporlarda İtalyanlar'a karşı hüküm süren ve zâbitan ile memurin-i sâire-i Hükümet (subaylarla hükümetin diğer memurları) tarafından gayet açık bir surette vukua getirilen heyecandan dolayı adı geçen bölgede durumun son dereceye kadar tehlikeli olduğu bildiriliyor. Bu heyecan yalnız İtalyan tebeası için değil emniyet-i şahsiyelerinden dolayı bîhakkın dûçar-ı telaş ve endişe olarak vakit kaybetmeden vapurlara binerek Trablus'dan ayrılmaya

* Mukayyet kelimesinin, eski harflerle yazılan müfit kelimesindeki 'F' harfinin 'K' gibi okunmasından doğan bir yanlışlık olması ihtimali vardır ve buna göre mananın "bir faideyi ifade etmediği" şeklinde olması muhtemeldir. / C.B.

başlamış olan diğer ecnebi tebeasının hepsi için dahi kat'i bir tehlike teşkil eylemektedir. Nakliyât-ı askeriyeye mahsus Osmanlı gemilerinin gelişi Hükümet-i Kıraliye, adı geçen gemilerin gönderilmesinden doğacak korkunç neticeler hakkında evvelce Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini çekmekte kusur etmemişti. İçinde bulunulan durumun açıklanmasından başka bir şeyi gerektirmeyeceği gibi Hükümet-i Kıraliye'ye de bundan meydana gelecek tehlikelere kat'i çare bulmak mecburiyeti yükletilmektedir.

Binaenaleyh Hükümet-i Kıraliye bundan sonra kendi haysiyetiyle menâfiinin [menfaatlerinin] emri muhafazasını düşünmeye mecburiyet hissettiğinden Trablusgarp ve Bingazi'yi askerî işgal altına almaya karar vermiştir. İtalyaca kabul ve ittihaz olunabilecek yegâne hal çaresi bundan ibarettir. Hükümet-i Kıraliye buna karşı hükümetin şimdiki memurları tarafından hiçbir şekilde muhalefet vuku bulmaması ve bunun zaruri neticelerinden olan tedbirlerin bilâmüşkilat [zorluk çıkarmaksızın] ittihaz edilebilmesi zımnında cânib-i Hükümet-i Osmaniye'den lüzumlu emirlerin verilmesini bekler. Bundan meydana çıkacak kat'i durumu düzeltmek için iki hükümet arasında daha sonra dostluk anlaşmaları yapılmasına ihtiyaç gerekecektir.

İstanbul'daki İtalya sefareti işbu takririn Bâbıâlî'ye tebliğ ve îtâsından itibaren 24 saat bir mühlet zarfında Hükümet-i Osmaniye'den bu hususta kat'i bir cevap almaya memur edilmiştir. Aksi takdirde İtalya Hükümeti işgali temine mâtuf tedâbirin hemen icra mevkiine konulmasına başlamaya mecbur olacaktır.

Bu notaya Bâbıâlî şöyle karşılık vermiştir:

Bâbıâlî'den İtalyan Büyükelçiliği'ne Karşılık
29.9.1911

Sefaret-i Kıraliye, Trablusgarp ile Bingazi'nin ilerleme nimetlerinden istenilen derecede faydalanabilmelerine asla imkân bırakmayan müşkilât-ı adideye muttalidir. Filvaki, ahvâlin bitarafane bir sûrette tetkiki Osmanlı Meşrutiyet Hükümeti'nin eski idarenin eseri olan bir hal ve mevkiden dolayı muâtebe edilmeyeceğini [azarlanmış olmayacağını] tebyine [belirtmeye] kifâyet eder.

Bâbıâlî son üç senelik cereyan-ı ahvâli tekrar gözden geçirdiği sırada İtalya'nın Trablusgarp ile Bingazi'ye ait teşebbüsatına ne gibi ahvâlde düşmanlık göstermiş olduğunu görememektedir. Bilâkis İtalya'nın kendi sermaye ve sınayi faaliyetleri ile Osmanlı ülkesinin bu kısmının iktisadî yükselme gelişmesine iştirak eylemesi Bâbıâlîce daima tabiî ve mâkul görülmüştür. Hükümet-i seniyye her ne zaman kendisine bu yolda teklifler vâkî olmuş ise bunları iyi niyetle karşılamış olduğuna vicdanen inanmış olduğu gibi sefaret-i Kıraliyece ortaya sürülen bütün isteklerle takip edilen her türlü işleri gayet dostane bir his ve fikir ile tetkik ve umumiyetle halletmiştir.

Hükümet-i Seniyye'nin bu yolda hareket etmesi İtalya Hükümeti ile emniyet ve meveddet (dostuk) dairesinde münasebetlerin devamı hususunda pek çok kereler izhar eylediği arzu ve emelden meydana geldiğinin ilavesine hacet var mıdır? Hatta sırf bu his sâikasiyle idi ki Hükümet-i Seniyye son günlerde Sefaret-i

Kıraliye adı geçen vilayetlerde, İtalya faaliyetine geniş bir yer verebilecek bir takım iktisadi kolaylıklar esasına dayanan bir hal çaresi teklif eylemiş idi. Hükümet-i Osmaniye iş bu kolaylıkları yalnız Devlet-i Osmaniye'nin vakar ve haysiyeti ve yüksek menfaatleri ve bir de yürürlükte olan muahedat ile bağlamak suretiyle diğer devletlere karşı taahhüt altında bulunduran ve devletler arası hüküm ve kuvvetleri yalnız bir tarafın arzusuyla bozulamayacak olan muâhedat [anlaşmaları] ve mukavelatı gözden uzak bulundurmamakla beraber kendi uzlaşma arzusu gösteren hislerinin derecesini de göstermiş bulunuyordu.

Gerek Trablusgarp'da ve gerek Bingazi'de huzur ve asayiş maddesine gelince durumu hakkıyla takdir edebilecek bir mevkide bulunan Hükümet-i Osmaniye oralarda yerleşmiş İtalyan tebeası ile diğer ecnebilerin ahvâli hakkındaki endişeleri haklı gösterebilecek her gûnâ sebeplerin külliyen mefkud olduğunu [ortadan kalktığını] evvelce beyan etmiş olduğu gibi şimdi de beyan eder. Şu sırada oralarda heyecan hatta teşvikat ve tahrikât olmadıktan başka zâbitan ile (subaylarla) diğer memurin-i Osmaniye huzur ve asayişin temini muhafazasıyla mükellef bulunmakta ve bu vazifeyi tamamiyle vicdan dairesinde îfâ eylemektedirler.

Birtakım korkunç sonuçlar meydana getireceği Sefaret-i Kıraliyece ledelistidlâl (sezilerek) beyan olunan Trablusgarb'a Osmanlı nakliye gemilerinin gelişi meselesine gelince, Bâbıâlî bunun hakikat-i halde 23 Eylül tarihli notadan birkaç gün evvel gönderilmiş tek bir nakliye gemisinden ibaret olduğunu ve zaten içinde asker bulunmayan işbu geminin zihinlerde emniyet telkin edici bir tesir husule getirmiş olduğunu göz önünde tutmaya lüzumlu sayar.

Binâenaleyh, şimdiki anlaşmazlık, mâhiyet-i siyasiye itibariyle İtalya Hükümeti'ni Trablusgarp ile Bingazi'deki menfaatlerinin iktisadî gelişmesi hakkında tatmine sâlih teminatın azlığından ibaret bulunuyor.

Hükümet- Kıraliye işgal-i askerî gibi vahim bir harekete teşebbüs etmediği takdirde Bâbıâlî'nin bu anlaşmazlığı ortadan kaldırmak hususundaki sebatlı kararını görecektir. Binâenaleyh, Hükümet-i Seniyye kendi mülkî bütünlüğüne halel getirmedikçe memnuniyetle kabul edeceği bahsi geçen teminatın nevi ve mahiyetini kendisine bildirilmesini Hükümet-i Kıraliye'den talep eder.

Bundan dolayı, bu maksat için Hükümet-i Seniyye müzakerat esnasında Trablusgarp ile Bingazi'nin alelhusus askerî nokta-i nazardan hal ve şimdiki durumunu her ne suretle olursa olsun kat'iyen tebdil etmeyeceğini taahhüd eder ve Hükümet-i Kıraliye'nin samimi temayüllerini takdir ederek, işbu teklife muvafakat eyleyeceğini ümit eder.

Bunun üzerine İtalya Büyükelçiliği savaşı ilan eden aşağıdaki notayı vermiştir.

İtalya Maslahatgüzarından Hariciye'ye
29.9.1911

İtalya Mashalatgüzarı hükümetinin emriyle aşağıda gelecek hususları arzeder:

Yapılması zaruri görülen tedbirlerin yerine getirilmesinde Hükümet-i Kıraliye tarafından son olarak Osmanlı Hükümeti'ne verilmiş olan müddet şu anda geçmiş olduğu halde Sefaret-i Kıraliye'ye memnun edici bir cevap gelmemiştir. Bu cevabın gelmemesi bilhassa Trablusgarp'la Bingazi'deki İtalyan hukuk ve menfaatlerinin muhafazası hususunda hükümet ve Osmanlı memurları tarafından

bunca delilleri belirtilen kötü niyet ve aczi teyit eder.

Binâenaleyh Hükümet-i Kıraliye kendi hak ve menfaatleriyle devletin şeref ve haysiyetinin korunması sebeplerini, mâlik olduğu bütün vasıtalarla doğrudan doğruya kullanmak mecburiyetindedir. Bundan sonra gelecek vak'aları, memurin-i Osmaniye tarafından hayli zamandan beri İtalya'ya karşı takip edilen meslekî* hareketin müellim (elem verici) olmakla beraber zarurî bir neticesi olmaktan başka bir suretle telakki edilemez.

İki memleket arasında münasebat-ı dostane ve sulh perverane bu suretle kesildiği cihetle İtalya şu andan itibaren kendisini Devlet-i Osmaniye ile harb halinde sayar.

Binaenaleyh bu imzayı koyan, Roma Sefaret-i seniyyesi maslahatgüzarına pasaportları îtâ kılınacağını hükümetinden aldığı emre uyarak bildirir ve kendi pasaportlarının da geciktirmeden derhal kendilerine gönderilmesi çarelerini tamamlamasını rica eder.

Bir de Hükümet-i Kıraliye tebea-i Osmaniye'nin İtalya ülkelerinde oturabileceklerini ve mal ve canlarının emniyet ve iş ve güçlerinde her türlü taarruz ve zarara uğramaktan çekinmeye mahal olmadığını dahi aynı zamanda Zât-ı samilerine beyan ve işâra senaverlerini memur eylemiştir."

Trablusgarp Savaşını Sona Erdiren İtalya ile Ouchy Barış Antlaşması
20 Zilkade 1330
(18 Ekim 1912-1328)

Zât-ı Hazret-i Padişahı ile haşmetlû İtalya Kralı Hazretleri devleteyn beyninde mevcut olan hâl-ı harbe nihayet vermek arzusuyla aynı derecede mütehassis olduklarından taraf-ı şeref-i hazret-i padişahi'den:

Hükümet-i Osmaniye'nin fevkalâde murahhas ve orta elçisi olup birinci rütbeden nişan-ı âli-i Osmani'yi hâmil bulunan Mehmet Nabi Beyefendi Hazretleri'yle Hükümet-i Osmaniye'nin fevkalâde ve murahhas orta elçisi olup ikinci rütbeden Mecid-i nişan-ı zişanı ve üçüncü rütbeden nişan-ı âli-i Osmani'yi hamil bulunan Rumbeyoğlu Fahrettin Beyefendi Hazretleri;

Haşmetlû İtalya Kralı Hazretleri tarafından:

Parlamento azasından olup 'Kuron Ditali' nişanının birinci ve 'Sen Moris e Lazar' nişanının ikinci rütbelerini hâmil bulunan Mösyö Pietro Bertolini ile parlamento azasından olup 'Konseye Deta' ünvanını haiz ve 'Kuron Ditali' nişanının birinci, 'Sen Moris e Lazar' nişanının ikinci rütbelerini hâmil bulunan Mösyö Gido Fuzinati ve 'Sen Moris e Lazar' ve 'Kuron Ditali' nişanlarının komandör rütbesini haâmil bulunan Mösyö Volpi murahhas tayin olunmuşlardır ve murahhasîn-ı müşarünileyhin yolunda ve muntazam görünen ruhsatnamelerini badetteati mevadd-ı atiyeyi kararlaştırmışlardır:

Madde 1: Hükümeteyn işbu muahedeye vâz-ı imza edilmesini müteakip derhal ve aynı zamanda kat-ı muhasamat için tedâbir-i lâzımaya tevessül etmeyi taahhüt ederler. Tedâbir-i mezkûrenin temin-i icrası için mahallerine sûret-i mahsusada

---

* Meslekî: Bu kelimenin sonundaki 'î' harfinin, eski metinlerde 've' manasında olan 'U'dan yanlışlıkla 'î' olarak konulmuş olması muhtemeldir ve metnin "meslek ve hareket" diye okunması daha doğrudur. / C. B.

komiserler îzam olunacaktır.

Madde 2: İşbu muahedenin imzası akabinde hükümeteynden her biri yani Hükümet-i Osmaniye, Trablusgarp ile Bingazi'den ve İtalya Hükümeti Adalar Denizi'nde taht-ı işgalinde bulunan adalardan kendi zâbit ve askerleri ile memurin-i mülkiyelerinin celpleri zımnında emir vermeyi taahhüt eder.

İtalya zâbitan ve asâkiri ile memurin-i mülkiyesi taraflarından Cezayir-i mezkûrenin fiilen tahliyesi Osmanlı zâbitan ve asâkiri ile memurin-i mülkiyesi taraflarından Trablusgarp ile Bingazi'nin tahliyesini müteakip vukubulacaktır.

Madde 3: Üserâ-yı harbiye ile rehineler müddet-i kalile-i mümkine zarfında mübadele edilecektir.

Madde 4: Muhasamata iştirak etmiş veya muhasamat dolayısıyla dâi-i mesuliyet harekâta tasaddi etmekle maznun bulunmuş olan Trablusgarp ve Bingazi ahâlisi haklarında Hükümet-i Kraliye ve aynı halde bulunan Adalar Denizi'nde kain ve hâkimiyet-i Osmaniye'ye tâbi Cezayir ahalisi haklarında Hükümet-i Osmaniye tam manasıyla bir aff-ı umumî ilanını taahhüt ederler. Cerayim-i adiye işbu aff-ı umumîye dahil değildir. Binaenaleyh, hangi sınıf veya mevkide bulunursa bulunsun hiçbir şahıs esna-yı muhasamatta icra ettiği ef'al-i siyasiye ve askeriyeden yahut izhar eylediği efkârdan dolayı şahsı veya emvali veyahut hukukundan istifadesi itibariyle takip veya tâzip edilmeyecektir.

Bundan dolayı mevkuf veya menfi bulunan eşhasın derhal sebilleri tahliye kılınacaktır.

Madde 5: İlan-ı harbten evvel tarafeyn-i âkideyn beyninde münakit veya mer'i bulunan bilcümle muahedat ve mukavelat ile her türlü taahhüdat derhal tekrar kesb-i mer'iyet eyleyecek ve iki hükümet ile tebeaları beyninde muhasamattan evvel mevcut olan aynı vaziyet tekrar tesis ve iade kılınacaktır.

Madde 6: İtalya Hükümeti düvel-i saire ile münakit ticaret muahedatını tecdit ettiği sırada Devlet-i aliyye ile Avrupa hukuku-ı düveli esası üzerine bir ticaret muahedenamesi akdetmeyi taahhüt eder. Yani Devlet-i aliyye kapitülasyonlar ve bugüne kadar olan ukud ve saire ile mukayyet olmayarak bütün serbesti-i iktisadisini ve bilcümle Avrupa devletleri misillû ticarete ve gümrüğe müteallik mevadd ve hususatta icra-yı hareket hakkını itâya muvafakat eyler. Şurası mukarrerdir ki salifüzzikir ticaret muahedenamesi canib-i Bâbıâlî'den düvel-i saire ile aynı esas üzerine akdolunan muahedat-ı ticariye mevki-i tatbika vaz olundukta mer'iyü'l-icrâ olacaktır.

Bundan maada İtalya Hükümeti memâlik-i şâhânede râyiç üzerine alınan resm-i gümrüğün yüzde on birden on beşe iblâğına ve âtiyüzzikir beş maddeye (petrol, sigara kâğıdı, kibrik, küul, oyun kâğıdı) yeniden inhisarlar vaz'ına veyahut bunlardan istihlâk rüsum-ı munzaması istifasına muvafakat eder.

Şu kadar ki, aynı muamelenin aynı zamanda ve bilâ fark memâlik-i sâire ithalatı hakkında tatbik olunması meşruttur.

İnhisara tâbi mevaddın ithali hususunda işbu inhisarlar idaresi aynı mevaddın ithalat-ı seneviyesi esası üzerine müesses yüzdesi nispetinde İtalya müvaredatından olan eşya tedarüküne mecburdur. Şu kadar ki inhisara tabi mevaddın teslimi için teklif olunacak fiatların hin-i iştirada piyasanın hal ve mevkiine tevafuk etmesi ve itâ olunacak eşyanın cins ve nevilerinin ve işbu cins ve nevilerden eşya için ilan-ı harbten evvelki üç sene zarfında kayıt ve işaret edilmiş olan fiatların

hadd-i vasatisinin dahi nazar-ı itibare alınması lâzım gelir.

Şurası da mukarrerdir ki, şayet Devlet-i aliyye salifüzzikir beş madde üzerine yeni inhisarlar vaz edecek yerde bunlara istihlâk rüsum-ı munzamesi tarhına karar verecek olursa işbu rüsum-ı munzama memâlik-i Osmaniye ile diğer bilcümle memâlikin mahsulât-ı mümasilesine dahi aynı derecede tarh kılınacaktır.

Madde 7: İtalya Hükümeti memâlik-i şâhânede postahaneleri mevcut olan düvel-i saire bunları lağv ettikleri zaman kendisi dahi memâlik-i Osmaniye'deki İtalya postahanelerini lağv etmeyi taahhüt eyler.

Madde 8: Bâbıâlî memâlik-i Osmaniye'de uhud-i atika usulüne hitam vermek ve yerine hukuk-ı düvel usulünü vaz eylemek maksadıyla alakadar olan düvel-i muazzama ile bir Avrupa konferansında veyahut suver-i aharla müzakerat icrası fikir ve niyetinde bulunduğundan İtalya Hükümeti, Bâbıâlî'nin işbu niyâtının hak ve savaba mukarenetini bittasdik bu hususta kendisine muavenet-i kâmile ve samimiyede bulunacağını şimdiden beyan eyler.

Madde 9: Hükümet-i Osmaniye kendi devâir ve idarelerinde müstahdem olup muhasamatın hin-i ilâmında terhise mecbur olmuş olduğu İtalya tebeası tarafından kendisine îfâ edilmiş olan hidemât-ı hasene ve sâdıkaneden mütehassıl hoşnudisini izhâr etmek istediği cihetle anları terk etmiş oldukları mevkilere iadeye hazır bulunduğunu beyan eyler. Bunlara hizmetten hariç kalmış oldukları aylar için mazuliyet maaşı itâ olunacak ve hizmetin şu suretle inkıtaa düçâr olması keyfiyeti bu memurlar meyanında tekaüt maaşına kesb-i istihkak etmiş olanlarca bir gûna zararı mucip olmayacaktır.

Bundan mâadâ Hükümet-i Osmaniye kendisiyle münasebatta bulunan (Düyûn-ı Umumiye, şimendifer kumpanyaları, bankalar ve saire gibi) müessesâtın dahi kendi hizmetlerinde bulunmuş olan ve aynı halde bulunan İtalya tebaasına karşı bu suretle hareket etmeleri zımnında müessesât-ı mezkûre nezdinde icra-yı vesatat etmeyi taahhüt eyler.

Madde 10: İtalya Hükümeti ilan-ı harbten evvelki üç seneden her biri zarfında Trablusgarp ile Bingazi vâridâtından Düyûn-ı Umumiye'ye tahsis edilmiş olan mebâliğin miktar-ı vasatisine muadil bir meblağı Hükümet-i Osmaniye hesabına olarak her sene Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye veznesine tediye etmeyi taahhüt eyler. Salifüzzikir taksit-i senevinin miktarı biri İtalya Hükümeti tarafından ve diğeri Hükümet-i Osmaniye cânibinden tayin olunacak olan iki komiser tarafından bilittifak tayin kılınacaktır. İhtilaf zuhuru takdirinde karar-ı vâki salifülbeyan komiserlerden ve tarafeyn arasında bilittifak tayin olunacak olan bir hakem alelhakemden mürekkep bir heyet-i hakemiyeye havale edilecektir.

Şayet bu hususta bir itilaf hasıl olmazsa tarafeynden her biri devletlerden birini irâe edecek ve hakem alelhakemin emr-i intihabı bu suretle irâe olunan devletler cânibinden müttefikan icra kılınacaktır.

Gerek Hükümet-i Kraliye ve gerek Hükümet-i Osmaniye'ye vasâtâtiyle Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye idaresi marüzzikir taksit-i senevî yerine yüzde dört faizle resülmale tahvil olunacak bir meblağ-ı muadil itâsını talep etmek salahiyetini haiz olacaklardır.

Fıkra-i sâlife hakkında Hükümet-i Kraliye taksit-i senevînin iki milyon İtalya frankından dûn olamayacağını ve resülmale tahvil olunacak meblağ-ı muadil talep vuku bulur bulmaz Düyûn-ı Umumiye idaresine itâya amade bulunduğunu

şimdiden tasdik ettiğini beyan eyler.

Madde 11: İşbu muâhedename imza olunduğu gün mevki-i icraya vaz edilecektir.

Tasdikan lilmekal murahhaslar işbu muâhedenameyi imza ve tahtim etmişlerdir.

İşbu muâhedename 18 Teşrin-i Evvel 1912 tarihinde iki nüsha olarak Lausanne'da tanzim kılınmıştır.

(İmza) : : Mehmet Nabi
" : Rumbeyoğlu Fahrettin
" : Pietro Bertolini
" : Gido Fuzinati
" : Cozepe Volpi
(Mezuniyet-i mutazammın irade-i seniyye tarihi:
17 Zilkade 1330, 15 Teşrin-i Evvel 1328).

Kısa Bir Mütalâa

İtalya ile Ouchy barış antlaşmasının tam metni yukarıdadır.

Trablusgarp vilayetinin İtalyanlar'ın eline geçmesini sağlayan bu antlaşmanın bazı maddeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun, iç işleri bakımından ne kadar zavallı bir durumda olduğunu, Kapitülasyonlar yüzünden devletin mahrum olduğu basit hükümranlık hakkını elde etmek için nelere katlanıldığını göstermektedir.

Antlaşmanın 6. maddesine göre İtalya, Avrupa devletlerinde olduğu gibi bizim de iktisadi serbestimizi kabul ediyor. Memleketimizde rayiç üzere alınan gümrük resminin yüzde ondan on beşe çıkarılmasına, petrol, sigara kâğıdı, kibrit, içki ve oyun kâğıtlarından ibaret beş maddeyi inhisar altına alabilmemiz veyahut bunlardan alınan resme bir miktar zam yapabilmemize muvafakat buyuruluyor.

7. madde gereğince İtalya Hükümeti, diğer devletler memleketimiz dahilinde açtıkları postanelerini kapattıkları zaman kendilerininkini de lağv edeceklerini taahhüt ediyor.

8. maddesi ise, Kapitülasyonlar'dan kurtulmamız için vâki olacak teşebbüslerimizde bize muâvenet vaadinde bulunuyor.

Koca Trablusgarp vilayetinin elimizden alınmasına mukabil vaki olan bu taahhütlerin mahiyeti de, görülüyor ki yapılması mümkün olmayan şartlara 'muhale' bağlıdır. Bütün devletler de aynı şeyi kabul ettikleri takdirde antlaşmanın bu kısmı muteber olacaktır.

Bununla beraber ileride bu antlaşma da ortadan kalkacak, maalesef Osmanlı Devleti'nin Trablus ile bütün ilişiği kesilecektir.

C. B.

BELGE 27

Enver Paşa'nın Bingazi'ye çıkar çıkmaz halka yayınladığı beyanname

Belge sıra No: 27 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 111

Enver Paşa'nın Beyannamesi

Muhterem Vatandaşlarım,

İtalyanlar, vatanımızın ayrılmaz bir parçası olan Trablusgarp vilayetine ansızın insan ve devletler haklarını çiğneyerek taarruz etti.

Abdülhamid devrinin harab olmuş eserlerinden olan filomuz, üç beş yılda göstereceği terakki ile İtalya gibi kırk yıldan beri uğraşmakta olan bir hükümetin filosuna karşı çıkamayacak bir halde olduğundan sahillerimiz muvakkaten düşmanımıza teslim olmuştu. Sizi, "Halifeniz, İtalyanlar'a sattı," gibi sırf iftiradan ibaret yalanlarla kandırmak istediler. Fakat emin olunuz ki, Halife sizi, ey saltanatın itaatlı ve sevgili evlatları, sizi kurtarmak için bütün evlatlarını feda etmeye and içmiştir. Hâşâ siz satılmadınız ve satılmayacaksınız. Adınız Padişahın, milletin kalbine nakşedilmiş bulunuyor.

Büyük Halife sizi düşmanın elinden kurtarmak için beni buraya gönderdi. Geliniz. Geliniz samimi kardeşlerinize kavuşunuz. Padişahımızın imdadınıza gönderdiği kardeşlerinizle öpüşünüz. Harbe iştirak etmek isteyenlere silah, cephane vereceğim. Ticaretle meşgul olmak isteyenler burada daha mükemmel ve daha geniş bir surette ticaret edebilirler.

On beş güne kadar hepinizin gelmesini isterim. Şehir, düşmanın elinde bir virane olarak kalsın. Bu müddetten sonra gelmeyerek şehirde kalanları İtalya Hükümeti'nin kanun ve hükümlerine boyun eğmiş sayarak ona göre muamele edeceğim. Baki hepinizin gözlerinizden öperim.*

Padişah Hazretlerinin Damad
Bingazi Ordusu Kumandanı
Kurmay Binbaşı
ENVER

* *Hak* gazetesi, 18 Nisan ve 4 Mayıs 1912, s. 3

BELGE 28

Ahmet İbni Seyyit Muhammed eş-Şerif es-Sunûsî Hazretleri'nin İslam âlemine 'Cihad-ı Mukaddes' ilanı.

Belge sıra No: 28 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 113

İslam Âleminde Büyük Sunûsi'nin Cihad-ı Mukaddes İlanı

Sureti bizde saklı olan mühürlü bildirinin tercümesidir:

Kâinatın hakiki yaratıcısının âciz kulu Ahmet bin Esseyid Muhammed Eş-şerif İbni seyyid Muhammed bin Ali Es-Sunûsi Elmuzabi Elhaseni Elidrisi'den, İtalyanlar'ın beklenmedik taarruzuna uğrayan bütün kardeşlerimize:

Keskin kılıçları İslamiyet'e yüksek ve saygıdeğer bir yer hazırlayan Resul-i Mükerreme yüz bin salâvat, yüz bin selam... Kaatilû... İlh: Yüksek hüküm ve prensiplerine uyan; şehit olmanın ruhani lezzetiyle kendinden geçerek Cenab-ı Hakk'a verdikleri yeminin her bir hükmünde sadık kalan; cennete bir an evvel kavuşmak isteyen İslam mücahitlerine yüz bin selam... İslamiyet'in yiğit ve şanlı evlatları biliniz ki, innellahe işterâ ilh... (Cihad uğruna Allah can ve mallarınızı satın almıştır) emrince Cenab-ı Hak kalb ve vicdan temizliğiyle kendisine bağlı olan nezih ve saf müminlerine, cenneti satmış ve buna karşılık kendilerinin can ve mallarını satın almıştır. İşte bu kutsal satın alma günü geldi. Cihad ediniz, can ve malınız karşılığında ebedi hayatta yüksek köşkler, ferah artıran cennetler satın alınız. Allah'ın ancak büyük ve ezeli bir lütfu olan bu satın almada daima siz kârlısınız. Sevgili kullarına cennetlerin sonsuz zevklerini pek ucuza satan şerik ve rahim mabudumuzun şu yüksek emirlerine uyunuz.

Bakınız, Ulu Tanrı diyor ki, ister misiniz, sizi cehennemin kızgın alevleri içindeki işkencelerden, azaplardan kurtaracak bir ticaret, bir yol göstereyim? O halde Allah'a ve Peygamberlerine iman ediniz, kendi malınızla, kendi canınızla cihad ediniz. Allah bütün günahlarınızı affettikten başka size, muhteşem sarayları, zümrüt gibi gölgelerinin yumuşak kucağında gizleyen güzel bahçeler içinde terennüm eden nehirlerinin yeşil sahilleri üzerinde sonsuz bir saadet hazırlar. Bundan başka siz insansınız, şöhrete, debdebe ve ihtişama mağlupsunuz. Bunun için size parlak muzafferiyetler, şerefli galibiyetler ihsan edeceğim.

Cihaddan kaçan korkakların uğrayacağı cehennemî azapları sakın unutmayınız. Harb uğrunda canınızı, malınızı feda etmekten niye çekiniyorsunuz? Sırf bir hayal, çabuk geçen bir rüya olan bu hayatın geçici lezzetlerine mi aldanıyorsunuz. Sonsuz saadeti, şimşek gibi bir süratle geçen yalancı bu hayata karşılık feda mı ediyorsunuz? Fakat şunu biliniz ki dünyanın şehvetleri, lezzetleri, saadeti, tantana ve debdebesi evet hepsi yalan... Saadet, ihtişam, zevk, gurur birer yaldızlı tozdur. Ölüm kasırga gibi şiddetli esintileriyle bunları dağıtır, mahveder, o zaman itaatsizliğin bütün çıplaklığıyla, bütün çirkinliğiyle İlahi huzura çıkarsınız. Ne faide?..

Şunu da biliniz ki, İslamiyet'in şerefini müdafaa etmek, yükseltmek kastıyla harp etmezseniz siz zarar edersiniz. Cenab-ı Hak, sizi aldatan, mağrur eden sahte mevcudiyetinizi mahveder, yerinize itaatli, fedakâr, cesur Allah'ın birliğine inananlar getirir. Sonra... siz de cehennemlerin tahammül edilmez, can yakıcı amansız alevi içinde ebediyen hasret çeker, ebediyen saadetten mahrum kalırsınız.

Ecelin uzun olduğunu hatırdan çıkarmayınız. Sırf ölmek, şehit olmak hırsıyla düşman safları üzerine cesur insanlara has bir kudretle saldıran mutlak ölmez... Kaleler, evler, saraylar, yuvalar ise ruhları almaya memur meleklerin girmesini men edemez. İsabet edecek darbe hata etmez, boşa gidecek darbe asla isabet edemez. Düşmanla çarpışarak ölmek: Oh ne saadet... Evet şehit olmak, hakiki müminlerin saf ve temiz nasiyeleri en son arzusu, gaye-i saadetidir. Şehit olmak, vicdanın âşığı, ruhun taparcasına sevdiğidir, sonsuz saadettir, ulviyetin ihtişamın gayesidir. Şehit olmak, Allah'ın huzuruna temiz ve saf bir alınla çıkmak için bir vasıtadır.

Hilâfet makamının celâdet saçan kudretini muhafaza için harp eden, şanlı şerefli ölüme atılan, Allah'ın o büyük kahramanları ne kadar mesutturlar. Onlar, haçın zehirli hançerleri altında âciz ve zelil can vermek, namuslu, seciyeli kadınlarını onların hırs dolu kucağında görmek istemeyen ebedi kahramanlar, asil yiğitlerdir. Ey cihad edenler, cennet, kılıçların sademâtı altındadır. Şehit, ölmez, ebediyen nam ve şerefiyle cennette büyük saadetiyle yaşar.

Şehit olmak, ruhun bir sevgilisinin okşaması kadar insana lezzetli bir ürperti bahşeder. Latif ve hoş bir cennet kokusu onu sarhoş ve sermest bırakır. Allahına kavuşurken beyaz kanatlı meleklerin arasında bütün güzellikleriyle, büyüleyen letafetiyle insanı kendine çeken dilber ve nefis hûriler görür, öylece mesut, mağrur Allah'ın huzuruna gider. Nitekim seçkin sahabeden Üns bin Nefr Hazretleri, Uhud gazasında aslanlar gibi çarpışmasıyla düşmanı kahrederken:

Cennetin o güzel kokulu rüzgârı... İşte Uhud'un altında esiyor, dedikten sonra müşriklere saldırarak şehit oldu.

Ey Müslümanlar! Düşmanın çokluğu, silahlarının dehşetli tahribatı, azminizi sarsmasın. İman... o yüksek ve ilahi kuvvetin iki yanında her türlü manevi yardımlar, muzafferiyetler var ki siz onu göremezsiniz. O daima size arkadaş oldukça galipsiniz, muzaffersiniz... O kuvvetin ayağı altında düşmanın sayısız orduları boyun eğmiş... şiddetli gördüğünüz sadmeleri, hücumları kırılmış... erkek gördüğünüz o yüz binlerce insan, zayıf bir sürü kadın... Allah, kendisi uğrunda harp edenlere yardım ve sebat, düşmanlara da yenilme ve ölüm vaat etmiştir.

Aman, sakın... yüz bin defa aman... Düşmana arka çevirmeyiniz. Harpte usanmayınız. Amirlerinizin, reislerinizin kalp zayıflıkları size asla sirayet etmesin... Evet yalnız başınıza da harp edin, onlar korkarlarsa, harbe iştirak etmezlerse siz onlara uymayınız. Emeliniz, maksadınız, gayeniz, aşkınız cihad olsun... Kumandanlarınız kaçarsa, korkarsa, atılmakta hücumda sebat ediniz. Hamleleri tazeleyiniz. Amiriniz, reisleriniz şehit olursa asla telaş etmeyiniz. Cihad... cihad... cihad... daima cihad ediniz. Nitekim seçkin sahabe, daima şehit olan bayrağı taşıyandan İslamiyet'in bayrağını alarak düşman saflarına hücum etmiş ve saadete nail olmuşlardır.

Sakın azlığınız sizi korkak etmesin. Her biriniz birer kükremiş aslan gibi harp etmeli, Allah'tan muvaffakiyet, galibiyet istemelidir. Cenab-ı Hak, fedakâr, sadık olanları daima kat kat üstün düşmanlarına karşı muzaffer kılar, Hazret-i Peygam-

ber zamanında Sahabe-i Kiram'dan bir zat, binlerce düşman üzerine atılarak saflarını geçer, birkaç düşman öldürür ve bir daha geri dönüp ikinci defa olarak hücum eder. Ebu Hureyre bu vakadan sonra (ve minennas... = insanlarda ilh.) âyet-i celîlesinin indiğini beyan etmiştir ki, bir şahıs Allah rızasını kazanmak için yalnız başına da düşmana hücum etmeli ve korkmamalıdır.

Hazret-i Ömer zamanında bir mücahit birkaç bin düşmana saldırarak şehit olmuştur. Bazı ulema bu adamın kendisini tehlikeye atmış olduğunu beyan etmişlerse de Hazret-i Ömer Radıyallahü anh –Allah ondan razı olsun– Hazretleri cevap olarak: (ve nimennas... ilh) ayetini okumuştur. Bazılarınız (lâ tükellif... ilh yüklenme) emrini yanlış bir suretle anlıyorsunuz. Evet Cenabı Hak bir insana takatinden, iktidarından fazla yüklemez... fakat bu, nafaka ve geçim içindir... Hiçbir zaman harbe ait değildir. Düşman ne kadar çok olursa olsun siz, cüzi adedinizle üzerine hücum edip daima hamlelerinizi yenilemelisiniz...

Şayet ticarete, kazanca aldanarak sığırların kuyrukları peşinde çift sürer, ekin ekerseniz Cenabı Hak size adilikler, şerefsizlikler, gazaplar yağdırır ki zavallı sizler o zaman bu ebedi hakaretlerin takat bırakmayan kâbusları altında tekrar iman ederek dininize avdet etmeden, cihada dönmeden, düşmanı perişan etmeden kurtulamazsınız. Cihadı terk etmek, imandan çıkmak, İslamiyet'ten mahrum olmak demektir. Ve bu ise taarruz harbi içindir. Halbuki şimdi siz taarruza dûçâr olmuşsunuz, kendinizi, kabilenizi, kadınlarınızı, vatanınızı, memleketinizi, Padişahınızı ve halifenizi müdafaa etmek mecburiyetindesiniz. Bugün dövüşmeden uzaklaşan Allah saklasın onlara meyletmiş, din kardeşlerinizi fiilen kendi eliyle boğazlamış demektir. Allah muhafaza etsin... Hazret-i Peygamber:

"Bir kere cihad eden Cenabı Hakk'a bütün ibadetini ifa etmiş sayılır" buyurmuşlardır. Bunun üzerine Sahabe-i Kiram, Hazret-i Peygamber Efendimize:

"Ya Resulullah, acaba cihad etmeyecek mümin kimdir ve tasavvur olunabilir mi?" diye sual edince Peygamber buyurmuş ki: "Allahın gazabına uğrayan melunlardır. Dünyanın sonunda harpten korkan, cihada iştirak etmek istemeyen bazı kavimler yetişecektir ki Allah onlara hiç kimsenin uğramadığı acı azapları, cehennem ateşlerini, tahammül edilmez ateşlerini, cehennemlerini hazırlamıştır."

Düşmanla çarpışmayan, er saldırışlarıyla düşman saflarını delik deşik etmeyen, cihadın bu tatlı safhalarını kalbî bir hasretle tasavvur etmeden ölenler münafıktırlar. Hazret-i Peygamber'e:

Kulların, insanların faziletlisi, en üstünü kimdir? diye sorulduğu zaman, daima: "Can ve malıyla harp eden" cevabını vermiştir. Bir defa düşmanla çarpışmak, bin kere Peygamber'in nurlu mezarını ziyaret etmekten hayırlıdır. Harp esnasında bir saat uyumamak, yetmiş defa haccın farzlarını yerine getirmekten iyidir.

Ey iman edenler, Sahabe-i Kiram, Hazret-i Peygamber'e, "Allahı sevindiren, güldüren nedir?" suallerine karşılık buyurmuşlar ki: "Korkunç ve müthiş bir saldırışla düşmanın üzerine hücum ederek onu parçalamak, ellerini onun kanlarıyla boyamaktır."

Cihad edenin semada, Allahın yannda büyük ve yüksek mevkii o kadar muhteşemdir ki, yıllarca ibadet âlimler zahitler onun karşısında saygıyla boyun bükeceklerdir.

Ey Allahın Kulları... canınızı, namusunuzu düşmandan kurtarın. Aslî ve temiz alınlarınızı ayıptan, zillet ve hakaretten yıkayınız... Ülkeleri düşman kanıyla temizleyiniz. Malınızı canınızı feda ediniz...

Zaferle yardım ile size müjdelerim...

Sakın, sakın... düşmanı tamamiyle atlarınızın ayakları altında çiğnemeden ortalığı düşman kanından birikmiş bir göl halinde bırakmadan, onu tamamiyle alçak ve hakir, esir bırakmadan bir saniye, bir lahza nefes almayın, istirahat etmeyin...

Harp, harp, harp, her vakit harp edin... Saflarını parçalayın, kuvvetlerini dağıtın, ordularını müthiş mağlubiyetlere uğratarak, sağ kalanları esir edin... İşte onların size haraç verecekleri fırsat bu fırsattır. Ben bütün sahra mücahitleriyle geliyorum. Şimdiye kadar geç kalmamıza sebep silah, top ve cephanenin yüklenmesidir.

Fakat ben gelince: Sizi yüksek ve muhteşem, İslamlık bayrağını mağrur ve dalgalı... Düşmanı inler... harp meydanını tek kelimeyle çınlar görmek isterim...

El Muktebisun Nur El Kaddusi
Ahmet İbni Seyyid Muhammed Eşşerif
Es Sunûsî

BELGE 29

Gazi Ahmed Muhtar Paşa,
Mısır Fevkalâde Komiserliği vazifesini gördüğü zamanda,
orada bulunan resmî ve şahsi evraklarının
İstanbul'a döndükten sonra kendisine verilmemiş
olmasından dolayı, Sadrazamı Abdülhamid'e şikâyet eden
14 Şubat 1908 tarihli tezkeresi.

Belge sıra No: 29 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: II. Cilt, s. 165

Mesele'nin Kısa Tarihi

Nasib-i şevket olan Hükümdar Hazretleri'nin sayelerinde artık Mısır'dan kurtulduğuna iyice inandığımdan oturduğum yer olan İsmailiye Sarayı'ndaki eşyamın getirilmesine gönderdiğim memurum tarafından kâğıtlarımın da alınmasına girişilince kâtibim Nuri Efendi mani olmuş ve hatta evraka el uzattığı halde Hükümete şikâyet ederek hırsız muamelesi yaptıracağını söylemiş ve memurum da korkusundan kâğıtları almaya cesaret edemeyerek gelip bana haber vermiştir. O sırada aynı kâtip Sadaret makamına yazdığı bir telgraf veya tahriratta evrakın kalmasına lüzum göstermiş ve aldığı cevapta evrakın orada muhafazası emrini almış.

Sadrazamlıktan bendelerine de o şekilde bilgi verilmesi üzerine Sadrazamlığa hitaben bir yazı yazarak, verilen emrin yanlışlığından bahs ile, evrakın buraya gönderilmesi hakkında oraya tekrar emir verilmesini rica ettim ve o da razı olduğundan yalnız hatırlatma yerine geçmek üzere ertesi günü tezkereye cevap yazdım ve sonra Mısır'a: "Paşaya evrakının gönderilmesi!" diye bir emir yazılmasını bekliyordum. Günler geçti haftalar geçti emrin yazılmadığını öğrendim. Binaenaleyh bir tekidname yazdım. Yine bir şey çıkmadı evvelki hafta cuma günü Mabeyn-i Hümâyun'da görülerek yazılıp yazılmadığını tekrar sordum. "Almadınız mı?" dedi. "Neyi?" dedim. Sustu. Ben: "Almadım... Her neyse şimdi şifahen söylemenizi rica ederim," dedim. Yine sükût etti. Sonra: "Besbelli tezkere yazmış olmalısınız; ihtimal ki yarın alırım, bekleyeyim bari..." dedim. Ve daha biraz sonra: "Şayet yine boş sözlerle geçiştirilmek yolu tutulmuşsa artık bu defa izin alıp, gidip evrakımı kendim getirmek zorundayım. Çünkü onları öyle yabancı bir yerde bırakamam," dedim. O zaman Harbiye Nâzırı da, odada bulunuyordu. "Evet tabiidir," demişti.

Cumadan salıya kadar bekledim. Tezkere mezkere görünmediğinden Babıâli'ye birini gönderip Sadrazamlık dairesinden meseleyi sordurdum. Meğer o gün Sadrazamlık Makam Yaveri Miralay (Albay) Halil Bey, İskenderiye Posta Vapuruna binip Mısır'a gitmiş ve vazifesi de evrakımı alıp Bâbıâlî'ye getirmekmiş.

Bunu haber alınca derhal Bâbıâlî'ye gittim. Sadrazam'ı göremediğim için Âmedci Bey'i davetle işi sual ettim. Dedi ki: "Halit Bey gitti evrakı getirecek; burada içinden şahsınıza ait evrakınız ayrılıp size verilecek resmîler evrak mahzeni-

ne konulacaktır," dedi. Benim itirazım üzerine biraz dışarıya çıktı; Vükelâ Meclisi (Vekiller Heyeti) odasından geçerek tekrar yanıma geldi ve eski sözünde sabit kaldı.

Ertesi gün Adliye'den, hakkımda yapılmak istenilen kanuna aykırı muameleden vazgeçilmesi hakkında Sadrazam'a resmen bir protesto gönderdim. Bunun da bir tesir yapmamış olduğunu öğrendim. Bundan dolayı artık hukukumu ciddi olarak muhafazaya lüzum gördüğümden derhal telgrafla Mısır'da bir avukat tedarik ettim. Talimat verdim: Rızamı almaksızın oturduğum evime girilip şahsî evrakım elimden alınmak üzere olduğundan haklarımın korunmasını mahkemeden talep ettim. İddiam haklı görüldü: İlk hüküm olarak evrakıma 'haciz konmuş ve muhafaza altına alınmış olduğu' haberini telgrafla aldım.

Evrakımı istediğim ve hükmü kazandığım zaman Komiserlik sıfatı üzerimde olduğundan, bu sıfat üzerimde bulundukça hak kazanılamayacağını Sadrazam Paşa Hazretleri tahmin etmiş olmalı ki o memuriyetten affım lüzumunu arzetmiş ve o suretle 'irade-i seniyye'yi elde edip bana da bildirmiş... Ve orada bulunan Kâtip Efendi'yi de besbelli vekil tayin ederek güya kullarına halef (benim yerime gelen memur) yapmakla evrakı ona teslim ettirmek fikrini kurmuş görünüyor.

Bunu da yanlış düşünmüşler. Çünkü:

Kulları 1885 mukavelenamesi (sözleşmesi) hükmünce İngiliz Komiseri Sir Drumond Wolff ile Mısır'ın yabancı işgalinden tahliye (boşaltılması) sebeplerini arayıp ayırdıktan sonra boşaltma sözleşmesini hazırlamak ve sonra İstanbul'a dönmek memuriyetiyle ve 'Fevkalâde Komiser' adıyla oraya gitmiş ve o suretle geçici ve şahsımla kaim bir işin düzenlenmesinde bulunmuştum. İngiliz Komiseri beni terk edip gitti ve kulları bu ana kadar onu bekledim gelmedi. Zaten Mısır Hükümeti'yle memleketin küçük büyük işlerine dair hiçbir münasebette bulunmadım. Bunun sebebi de ikidir:

Birincisi: Bulgaristan'a, yeni kurulduğu zaman, Müslümanlar'ın vakıf işlerine bakmak memuriyetiyle konulan Komiser sıfatlı bir memurumuzun orada bulunması, gitgide bir elçilik gibi renk aldığından bugün, bu hal, Bulgaristan'ın istiklâlini şimdiye kadar az çok tanıdığımız maddeler sırasına geçtiğinden ve Mısır ise tamamiyle Devlet-i aliyye memleketlerinden ve ahalisi hiç farksız Osmanlılar'dan olup sadece Mısır'ın iç işleri belli sınırlar ve bilinen şartlar dairesinde ayrıt (mümtaz) ve bir Hıdiv'e mahsus ve siyasi, harici münasebetlerden mahrum bir yer olduğundan ve Mısır'ın yazışmaları vasıtası tıpkı diğer vilayetler gibi bir kapı kâhyası eliyle geçip Hıdiv de doğrudan doğruya Sadrazam'ın emri altında olduğundan bu münasebetleri bozmak, yani Mısır'ın Devlet'e karşı olan mülkî ve siyasi durumunu değiştirmek kat'iyyen işime gelmezdi.

İkincisi: Sâye-i şâhânelerinde orada bulunduğum müddetçe Şâhâne Halifelikleri kokusunu, eskiden beri Devlet'e dargın olan ahaliye, koklatmayı ve bu yoldaki büyük telkinlerimi gören İngilizler korkuya düşerek hiç olmazsa Mısır Hükümeti'nin benimle münasebetlerde bulunmaması çaresini düşünmüş ve ona göre Hükümete emirler vermiş olduğundan Hükümet kat'iyen benimle resmî muameleye giremez ve açıktan hiçbir bildirimler alamazdı ve bana: "Devlet-i aliyye Hükümet adamlarından itibarlı bir zat Mısır'da seyahatte bulunuyor," der ve o nazarla bakarlardı.

Hâsılı, Mısır'da hizmetini yaptıktan sonra dönmek üzere olduğumdan memuriyetim sabit memuriyet değil yani geçici idi. Zaten eskiden beri devletin bu gibi

geçici memuriyetlerinde bulunan zatlar, müfettişler ve benzerleri gibi kimselerin dönüşlerinde evrakın kendi yanlarında kalması âdet olduğundandır ve hatta bendeleri valiliklerim ve Ordu müşürlüklerim v.b. yerli memuriyetlerim müstesna olarak şu Mısır memuriyetinden evvel altı mühim memuriyetim vardır ki cümlesinin evrakı yanımdadır. Bu yedincisini, Bâbıâlî'nin benden almaya ne hakkı var? Çünkü ne selefim vardı ve ne de sefaretler gibi sabit memuriyetim vardı, ne de halefim olacak. Çünkü İngiliz komiseri yok. Hatta İngiliz komiser gelse ve benden başkası görüşmeye memur olsa ona devredecek şey ancak tek kâğıttan ibarettir: Adı geçen, 1885 tarihinde yapılan, iki devlet arasındaki sözleşmedir. Zira ondan başka hiçbir iş görülmedi. Ve yapılmadı.

Evrakın neden ibaret olduğuna gelince, bunlar iki türlü kâğıtlardır. Biri resmî diğeri gayri resmîdir. Resmîler Sadrazam'la aramızda geçen haberleşmeler ve gayri resmîler Sadaret'ten başka makamlarla gelip geçmiş haberleşmelerdir ki bunlar bütün bütün şahsidir. Ve kimsenin onları öğrenmeye hakkı yoktur. Resmîler de resmî olarak şahsidir. Çünkü Sadaret bana mühürlü kâğıdını göndermiş müsveddesini saklamış. Bendeniz de mühürlü kâğıdımı gönderdim. Müsveddesini sakladım. Şimdi Sadrazam, elimde her gün senet ittihaz edeceğim mühürlü kâğıdını ve benim ona gönderdiğim kâğıtların müsveddesini elimden almak istiyor. Bu hal dünyanın neresinde görülmüş? Hangi kanuna, hangi nizama tabi bulunmuş? Eğer benim senetlerim elimden alınırsa ileride yöneltilebilecek herhangi bir sorumluluktan nasıl kurtulabilirim? Onunçün, her ne olursa olsun, göze aldım hayatımın sonuna kadar hukukumu muhafazaya hazırlandım. Zira birincisi, Kanun-ı Esâsî'ye aykırı olarak, bir mahkemenin hükmü olmadan meskenime giriliyor ve malıma tecavüz olunuyor. Dokunulmamasını kaç defa rica ve protesto ettiğim halde, şahsım adi bir adam yerine konularak hiçbir sözüm bile dinlenmemiştir.

İkincisi bütün Avrupaca adım sanım, Padişah sayesinde duyulmuş ve haysiyetim, ağır başlılığım bütün dünyaca tanınmıştır. Elli üç seneden beri Devletime aralıksız yaptığım iyi hizmetler belli iken Sadrazam'ın yanlışlıkla vermiş olduğu bir emri geri almamak için o güzel namus ve haysiyetimi ayaklar altına atacak olan böyle bir muameleye, bütün halkın şüphelere düşmesine gözlerini açıp adımın dillerden dillere gezdirilmesine nasıl susabilirim?

Sadrazam Hazretleri: "Muhtar Paşa telaş ediyor," diyerek böyle malımı gasbetme fikrini kuvvetlendirmek istiyor. Evet, telaş ediyorum. Fakat niçin telaş ettiğimi ya bilmiyor veya bilmezlikten geliyor. Bendeleri bütün dünya gözü önünde tanınmış olup, sırma gümüşü gibi temiz olan ve dünyada her şeyden aziz bildiğim namus ve haysiyetime sebepsiz yere tecavüz olunmasını, gazetelerde Mısır ve memleketimiz halkının lisanına düşmeyi ister miyim? Elbette böyle bir halin başıma geleceğini görürsem olanca kuvvetimle üzerimden atmaya çalışmak birinci vazifemdir.

Yoksa evrakımın gözden geçirilmesinden hiç korkmuyorum. Aksine olarak benim lehimde olan birçok hakikatleri bütün âlem öğreneceğinden evrakımın açıkça yoklanmasından memnun olurum. Bu hususta Mebusan Meclisi'nden bazıları evrakımın mecliste okunmasına muhalif olup olmayacağımı sormaları üzerine şöyle dedim: Eğer Hükümet yani Sadrazam evrakı benden almak fikrinde ayak direyecek olursa evvela mahkeme hükmüyle karşı koyup vermeyeceğim, şayet olmayacak bir şeyse de, davayı kaybedersem bütün evrakımın bilhassa Meclis-i

Mebusan'da resmî ve gayri resmî hepsini okutmaya kalkışacağım.

Şu halde iş, alafranga 7 Şubat'ta (Milâdî) Mısır mahkemesinde tekrar ikinci muhakemeye konulacağından, eğer orada Sadrazam tarafından uğraşmaya kalkışılırsa avukatım müdafaa edecek ve Allah'ın yardımıyla davayı kazanacaktır.

Şayet mahkemeye, Sadrazam tarafından, davası olmadığına ve evrakın bendelerine ait olduğuna dair malumat verilirse iş bitmiş olur, yoksa bu işte sonuna kadar haklarım korunacaktır, sonunda da sırf kâğıtlarımda fenalığa dair hiçbir şey olmadığını ve ancak hakkımı koruma maksadıyla işin bu dereceye getirildiğini âleme göstermek ve hakkımdaki kötü düşünceleri kaldırmak ve namus ve haysiyetimi muhafaza etmek için evrakı Mebusan Meclisi'nde okutmaya mecbur olacağım. Hayatım boyunca gizli tutmak istediğim birtakım hakikatler maat-teessüf vaktinden evvel meydana çıkmış olacaktır. Fakat varsın olsun bunların hiçbirisi şahsımın zararına değildir.

Son söz olarak Sadrazam Hazretleri'nden şunu isterim ki benim gibi memuriyetler yapmış bir başkasından bu yolda evrakı alınmış varsa göstersin. İkincisi buna dair bir kanun veya nizam göstersin.

Benim bunun gibi geçmiş diğer altı fevkalâde memuriyetim şunlardır:

Birincisi: Karadağ sınırını tespitle iki taraf ahalisinin arazi değiştirme karma komisyonunda birinci komiserdim.

İkincisi: Bosna Hersek isyanını bastırmak için tayin olunduğum başkumandanlığım.

Üçüncüsü: Rusya Harbi'nden Anadolu başkumandanlığım ve Çatalca başkumandanlığım.

Dördüncüsü: Girit'i ıslah işinde Halepa kararnamesini yapıp yüksek fermana bağlattırmaklığım.

Beşincisi: Preveze'de Yunan sınırını düzeltme karma komisyonunda birinci komiserliğim.

Altıncısı: Manastır Valiliği ek göreviyle Üçüncü Ordu müşürlüğüm zamanında geçen Gosine meselesini halledişim.

Yedincisi: İşte bu Mısır memuriyetim.

Bu söylenen altı memuriyetin battal evrakı yanımda bırakılıyor da bu yedinci niçin alınmak isteniyor. Benden başkasından böyle bir evrak istenildi mi? Meydana konulsun!

Şevketlû mehabetlû kudretlû Padişahımız Efendimiz Hazretleri.

Vasıtayla aldığım dünkü irade-i seniyye'ye uyarak meseleyi açıkladım; işte Hükümdar Hazretleri'nin ayak tozlarına arzettim.

Sadrazam Paşa kulunuz namus ve haysiyetime şüphe düşürmüştür. Bütün halk meseleye göz dikmişlerdir. Açıktan açığa işin doğrulanmasına rağbet buyururlarsa ne âlâ. Yoksa bu şekil ve sıfatta kulunuz ne bu askerliği ve ne de böyle memuriyetleri kabul ederim. Devlet ve milletim uğrunda bu kadar fedakârlıklar etmiş bir sadık bende olduğumdan bu mükafata teşekkür ederim. Şu kadar ki böyle bir muamele göreceğimi kat'iyen ummazdım.

Herhalde emir ve ferman bütün söz sahibi Efendimiz Hazretleri'nindir.

1 Şubat 324

Eski kul
AHMED MUHTAR
(İmza)

NOTLAR

BÖLÜM 1

1- Telgrafın metni sadeleştirilmiştir.

2- Telgrafın tamamı belgeler kısmındadır. Belge sıra No: 1

3- Beyanname aynen belgeler kısmındadır. Belge sıra No: 2

4- Bu telgrafın fotokopisi belgeler kısmındadır. Belge sıra No: 3

5- Bu telgraflar belgeler kısmındadır. Belge sıra No: 4-20.

6- Bu telgraflar belgeler kısmındadır. Belge sıra No: 21

7- Salih Paşa, 31 Mart Vak'ası bastırıldıktan sonra kurulan ilk Kabine'de Harbiye Nâzırı, bir müddet sonra Ayân azası olmuştur. Mütareke sırasında Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin Bahriye Nâzırlığı'nı kabul etmiş, fakat Damad'ın takip ettiği politikayı beğenmediği için istifa etmiştir. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nde ikinci defa Bahriye Nâzırı iken Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelişinden sonra Amasya'da yaptığı toplantıda bulunmuş, Anadolu'nun şartlarını kabul etmiş, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgalinden sonra Ali Rıza Paşa'nın yerine Sadrazam tayin edilmiş ve en son Tevfik Paşa Kabinesi'nde Bahriye Nâzırı iken Müşir İzzet Paşa'nın başkanlığında, Padişah ile Atatürk'ün ve Büyük Millet Meclisi'nin arasını bulmak için Ankara'ya gelen heyet arasında bulunmuş, Millî Mücadele hizmetinde Ankara'da kalmak istemediği için İstanbul'a dönmüştür. İleride bahsedeceğim.

8- Bu telgrafın fotokopisi belgeler kısmındadır. Belge sıra No: 22

9- Belgeler kısmının 23 numarasında "3. Ordu Kumandanlığı'na" çekilmiş üç imzalı bir telgraf bulacaksınız.

İmza sahipleri, Kurmay Albay Hasan İzzet ile Meşrutiyet'in ilanı sırasında hizmeti görülen Kurmay Yarbay Selâhattin Bey ve Kurmay Yarbay Cemal Bey'dir.

Telgraf, dikkate değer tedbir ve tavsiyelerle doludur. Aynı zamanda asilere karşı İttihat ve Terakki mebus ve ileri gelenlerinden mukabil bir ihtilâl komitesi kurulması istenilmektedir. Komiteyi idare edeceklerin isimleri de yazılmaktadır. Vesikayı önemli bulduğum için kaydettim.

Mahmud Şevket Paşa'nın bu teklife ehemmiyet vermediği işlerin idare tarzından anlaşılmaktadır.

10. Halûk Şehsuvaroğlu: İlk Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Hâtıraları, *Cumhuriyet* gazetesi. 3 Şubat 1950. Tefrika No: 9.

11. Tezkerenin sadeleştirilmiş sûretidir:

Umumi Meclis'in güvenliğini korumak için Harbiye ve Zaptiye Nezaretlerine gerekli emirler verildiği evvelce tarafınızdan bildirilmişse de adı geçen heyetin korunması fiilen mümkün olamamasından ve olaylardan ileri gelen sebeplerden dolayı milletvekillerinin çoğu ve Ayân'dan bazı kimseler evvelce Ayastafanos'a (Yeşilköy) gittiklerinde gösterilen lüzum üzerine adı geçen iki heyet orada toplandı. Cereyan eden müzakereler ve görüşmeler neticesinde Rumeli'den gelen ve gelmekte olan askerî kuvvetlerin gaye ve maksatlarının, memleket emniyetinin iadesi ve Padişah Anayasa'ya sâdık kaldıkça nefsinin ve Saltanat haklarının muhafaza edilmesi olduğu, adı geçen kuvvetler kumandanlığından Sadârete gelip, oradan da heyete bildirilen kararlardan anlaşılmakla Rumeli Ordusu'nun hareket ve maksadı Sadâret'ten, Kumandanlığa yazılan cevapta tasdik edilmiş olduğundan, bu kararlar, Bakanlar Kurulu ile burada bulunan askerî heyetin de maksatlarına uyduğundan, bunların Millî Meclis'te kabul edilmesi uygun görülerek oybirliği ile yazılan beyanname ilan edilmek üzere Dahili Matbuat Müdürlüğü'ne verildiğinden, tarafınızdan vilayetlere o şekilde tebliğ edilmesi ve sizce de uygun görüldüğü takdirde Padişah'a malûmat arzedilmesi hususunda...

9 Nisan 1325
(22 Nisan 1909)

Ayân Meclisi Reisi	Ayân Meclisi İkinci Reisi	Meclis-i Mebusan İkinci Reisi
SAİT	AHMED MUHTAR	TALAT

Sait Paşa, *Sait Paşa'nın Hatıratı,* Cilt: 2, Kısım: 2, Sayfa: 476-477

BÖLÜM 2

1- Vakıflar hakkında umumi malumatı şu eserlerde bulabilirsiniz:

a) *Türkiye Ansiklopedisi,* Cilt: 6.
b) *Vakıflar Dergisi,* Sayı: 2 ve 4.
c) Hikmet Dağlıoğlu: *Onaltıncı Asırda Bursa.*
ç) Kâzım Baykal: *Bursa ve Anıtları*

2- İskolastik, 'mektep' anlamındaki 'skola'dan gelen soyut düşünüş tarzıdır. Felsefede müstakil bir meslek olmaktan ziyade Aristo'nun şeklî mantığı içinde kıyas yolu ile bir tartışma metodunu ifade eder. 'İskolastik'in en yüksek gelişme devri Ortaçağ olmuştur. XVI. asrın ikinci yarısından itibaren, ilim, edebiyat ve sanat alanında görünen 'Rönesans' hareketi, bu kalıplaşmış düşünce tarzına karşı da bir tepki uyandırmıştır.

Felsefede temsil ettiği muayyen muhakeme sisteminin yanı sıra, iskolastik, umumi ve yaygın manasıyla, peşin hükümlere bağlı, dar ve sınırlı bir zihniyete alem olmuştur.

3- Hüseyin Cahit Yalçın bu konuda şöyle bir mütalâa yürütmektedir:

"Muhammed'in neşrettiği Müslümanlık ile Meşrutiyet ve herhangi bir hürriyet rejimi arasında hiçbir anlaşmazlık yoktur. Kur'an'da din ve dünya işleri birbirine katiyen karıştırılmamıştır.

Kur'an'da Müslümanlık yalnız tek bir Allah'a ve bir ahiret gününe inanmaktan ibaret telâkki olunmuştur. Kur'an'da dünya işlerine ait ahkâm bulunması, Muhammed'in aynı zamanda bir hükümet reisi vazifesi görmeye vekayiin sevki ile mecbur olmasından ileri gelmiştir. Dünya ve hükümet işlerine ait bir ahkâm ise Müslüman dininin esasından bir parça teşkil edeceğine dair Kur'an'da hiçbir işarete tesadüf edilemez. Kur'an'ın dünyaya ait ahkâmı yalnız o tarihteki Arap sosyetesinin örf ve âdetlerinden ve bu örf ve âdetlerde yapılan ıslahattan terekküp eder. Hükmü yalnız o muhite münhasırdır. Hatta dinin esas kaideleri 23 küsur sene hiç değişmediği halde bu dünya ahkâmından bazıları, görülen ihtiyaç ve lüzum üzerine değiştirilmiş ve yerlerine yenisi konmuştur."

Hüseyin Cahit Yalçın: Hüseyin Cahit Yalçın'ın 50 Yıllık Siyasi Hatıraları, Kısım: 1 "Meşrutiyet Devri ve Sonrası", *Halkçı* (Yeni Ulus) gazetesi, 25 Ağustos 1954. Tefrika No: 71.

4- Anlattıklarım o zaman işittiklerimin ve 'Divan–ı Harb-i Örfî' evrakını gözden geçirirken okuduğum ifadelerin özetidir.

5- İsim yazmayı uygun bulmadım.

6- İsim yazmayı uygun bulmadım.

7- 21 Mayıs 1325 (3 Haziran 1909) tarihli *Tanin* gazetesinde 'Atranos (Orhaneli) Volkan Cemiyeti Şubesinin Suret–i Keşfi' manşeti altında dikkate değer bir vesika vardır. (Sayfa: 3, Sütun: 5)

Bu belgede âleme nizam vermek için kurulan bu Cemiyet'in elebaşılarından birinin 'uzun müddet serseri bir hayat yaşadıktan sonra dilencilikle Orhaneli'ne geldiği ve burada servete sahip olduğu' yazılmaktadır.

8- Mehmed Paşa, 'Divan-ı Harb-i Örfî' kararıyla İstanbul'da asılmıştır. Mahkeme kararının sadeleştirilmiş şekli aşağıdadır:

Son irtica hareketlerine katılmış bulunmasından dolayı sanık olan, eski Padişah'ın hususi yaverlerinden Süvari Feriki (Korgeneral) Mehmed Paşa hakkında yapılan muhakeme ve derin tahkikat neticesinde adı geçen Mehmed Paşa'nın şimdiki hükümet şeklini bozup istedikleri şekle çevirmeye teşebbüs eden irtica taraftarlarına iştirak etmek maksadıyla muhafaza altında bulundurulduğu Atranos (Orhaneli) kasabasından kaçmaya teşebbüs ettiği ve orada bazı kimselere birtakım vaatlerde bulunduğu kendisinin tevilli sözleriyle ve Bursa Valiliği'nden verilen haberlerle ve Meşrutiyet'in ilanından önce yaptığı rivayet edilen cinayetlerinden olarak yedi yıl evvel iki kişiyi Ayastafanos açıklarında denize attığı ve bir kadını da kendi evinde öldürüp ortadan kaldırdığı şahitlerin yemin ettirilerek yaptıkları şahadetleriyle tespit edildiğinden bu sebeple suçluluğuna ve Mülkiye Ceza Kanunu'nun 56. maddesinin son fıkrasıyla 170. maddesine uyularak idamına oybirliği ile karar verildiği hakkında bu mazbata tanzim edilerek takdim edildi.

1 Haziran 1325 (14 Haziran 1909)

İkinci Divan-ı Harb-i Örfî Reisi
Mirliva (Tuğgeneral)
HASAN RIZA bin MEHMET

Üye Miralay (Albay) HÜSEYİN HÜSNÜ bin AHMED	Üye (Binbaşı) MUSTAFA SABİT bin İZZET
Üye Binbaşı ABDULLAH AKİF bin İBRAHİM	Üye Kolağası (Önyüzbaşı) HÜSEYİN HÜSNÜ bin MEHMED
Üye Kolağası (Önyüzbaşı) İRFAN RECEP	Üye Yüzbaşı MEHMET ARİF bin YUSUF
Üye Yüzbaşı SEYFİ	Üye Yüzbaşı ABDÜLKERİM SABİT
Üye Yüzbaşı AHMET İHSAN bin İSHAK	Üye Mülâzim (Teğmen) ABDURRAHMAN bin EŞREF RAMİZ

(İst. As. Evr. Mah. ve Tasnif Ko. Md.lüğü)

9- Belge sıra no: 24.

10- Bu yazının tam ifadesi:

"Kimseden para ahz ve istikraz gibi ahvale meydan verilmemekle beraber..." şeklindedir.

Bu tavsiye okunduğu zaman ilk akla gelen şu olur sanırım: Demek ki para alınıyormuş! Paşa'nın zorla para aldığına şüphe yoktur.

Abdülhamid için: Kullandığı hafiyelerin çoğunun yalan söylediklerini, halka zulmettiklerini bilir, ancak verdikleri haberler içinde bir gün doğrusuna da rastlanır ümidiyle cesaretlerini kırmaz, onları tutar, derlerdi.

Fehim Paşa hakkında verdiğimiz bilgi de Padişah'ın karakterini göstermektedir.

İçişlerimizi ilgilendiren bir meseleden yabancı devletin elçisi kendisini sıkıştırıyor, millî şerefi, devlet otoritesini ve hükümranlık hakkını düşünmeden isteklerine boyun eğiyor. Buna sebep olanı cezalandıracak yerde koca bir valiyi 'vekilharç' seviyesine indirerek suçluya bol bol lûtuf ve ihsanda bulunuyor.

Bu konuya ait fotokopiyi, o zamanın olayları hakkında bir fikir edinmeye yarar düşüncesiyle buraya alıyorum:

HÜDAVENDİGÂR VİLAYETİ (sadeleştirilmiştir)
Mektubî Kalemi
Adet -gizli-

Başkâtiplik'ten gelen şifre

İstanbul'da oturan, mobilya tüccarı Ali Rıza Efendi, Fehim Paşa'dan para olarak altı yüz elli ve eşya bedeli olmak üzere yüz altmış beş lira alacaklı olduğunu ve bu altı yüz elli liranın zorla kendisinden alındığını Padişah'a arzetmiş olduğundan, durumun Paşa'dan sorulmasıyla alınacak cevabın bildirilmesi Padişah'ın emirleri icabıdır.

17 Şubat 1322
(2 Mart 1906)

11- Vali Tevfik Bey'in henüz neşredilmemiş hatıratından.

12- Fehim Paşa'nın Bursa'da bulunması, yabancı bir devlet elçisinin baskısıyla olduğundan siyasi sebeplere dayanıyordu. Padişah'ın kendisine emniyeti olduğu için serbest geziyordu.

Bursa'nın hususi bir evinde kapalı, genç diğer bir Paşa daha vardı: Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın oğullarından, Abdülhamid'in damadı Kemalettin Paşa...

Bunun da günahı siyasi değil, sosyaldi. Eşi, Abdülhamid'in kızıyla arası açıldığı için başına bu bela gelmişti. Muhtelif rütbede yaver veya 'maiyet-i saniyye' subaylarının nezareti altında bulunuyordu.

Bu vakayı burada anlatışımın sebebi vardır: İstibdat idaresi hakkında Cumhuriyet nesli gençlere bir fikir vermek istedim: 'Karı-koca' anlaşamıyorlar. Kimin haklı veya haksız olduğu belli değildir. Hiçbir mahkemenin kararı yoktur. Padişah emreyliyor, damadı hürriyetinden mahrum ediliyor.

Meşrutiyet ilan edildiği gün, Bursalı gençlerin topluca gidip bu tutuklu genç Paşa'ya: "Serbestsin haydi... çık dışarı" dedikleri zaman, zavallının hayretler içindeki perişan hali hâlâ gözümün önündedir.

13- Yenişehir'den Meclis-i Mebusan'a çekilen protesto telgrafı:

Meşrutiyetimize vurulan darbenin tamiriyle eski kabinenin ve Meclis-i Mebusan Reisi'nin yerlerine geçirilmesini bütün mevcudiyetimizle ve hayatımızı her şeye feda ederek talep eder ve bu harekât-ı Meşrutiyet-şikenaneyi (Meşrutiyet yıkıcı hareketleri) şiddetle protesto eyleriz.

5 Nisan 1325
(18 Nisan 1909)
Osmanlı İttihat ve Terakki
Yenişehir (Bursa) Merkezi

Takvim-i Vakayi, Adet: 195
9 Rebiyülâhır 1327 ve 16 Nisan 1325 (29 Nisan 1909) Sayfa: 3, Sütun: 3.

14- Çektikleri telgrafları, fikirleri ve ifade tarzı anlaşılmak için aynen kaydediyorum:

Dersaadet'de İttihad-ı Muhammedî Cemiyet-i Merkez-i Vâlâsına ve Mürevvic-i Efkâr-ı Volkan gazetesi Muharriri Derviş Vahdeti Efendi'ye,

Şeriat-ı Ahmedî'nin icrasına dair mesainize ve bu sayede maksadın sübutuna yüz bin ilmiyye ve ahali 'Yaşasın Şeriat-ı Ahmedîye' âvâzelerini ayyuka çıkararak telgrafhane önüne sancaklarla gelip umum beldenin teşekkürâtını arzla kesb-i şeref eyleriz.

1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909)

İlmiyyeden Karahisarşarkili
MEHMED KEMAL

Bursa Müciz Dersiâmlarından
BEKİR ZEKİ

Volkan gazetesi, No.: 106, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909) Sayfa: 4

Not: Bu Bekir Hoca'nın Millî Mücadele'ye de karşı olduğunu, Yunanlılar'ın Bursa'yı işgal ettikleri sırada neler yaptığını ileride okuyacaksınız.

Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne,

–an Bursa–

Şeriat-ı Mutahhare-i Ahmediye'nin bitamâmiha icrâsını biz ahâli-i Bursa İslam ve hıristiyan yüz yirmi bin ahâli yekzebân olarak talep ve bu hususta ezhercihet feda-yı can etmeye müheyyâ bulunduğumuzu arzeyleriz.

3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909)
Bursa İlmiyye-i İttihat Cemiyeti,
İttihad-ı Muhammedi Şubesi Müessis
Umum Aza namına
Cami-i Kebir Müciz Dersiâmlarından
KIRIMLI BEKİR ZEKİ

Takvim-i Vakayi, Adet: 189
2 Rebiyülâhır 1327 ve 9 Nisan 1325 (22 Nisan 1909), Sayfa: 4 Sütun: 2.

15- Kemal Bey, Bursa'da sevilen değerli bir subaydı. Sonraları Kocaeli'nden Büyük Millet Meclisi'ne mebus seçilmiştir.

16- İş Bankası emekli müdürlerindendir.

17- İttihad ve Terakki'nin Bursa'da dört kulübü vardı.

18- Not: Bu satırları 1952 yılında yazmıştım. Bu cildi 1965 senesi sonlarına doğru tab'a göndermeye hazırlanırken namlı Avukat Orhan C. Fersoy *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* adlı kitabı getirip verdi. Bu kitap 1960'ta basılmıştır. Okudum. Abdülhamid, Kanun-ı Esâsî hakkında fikirlerini anlatmaktadır. (s. 117) aynen alıyorum:

"O vakit müfit (faydalı) olamayacağını zannederdim; şimdi ise muzir bulunduğuna kaaniim." demektedir.

19- Hakkı Tarık Us (toplayan): Meclis-i Mebusan 1293 (1877) Zabıt Cerîdesi, Cilt: I. (Padişah'ın Açış Nutku, Sayfa 7–12'dedir.)

20- İbrahim Alâettin Gövsa: Türk Meşhurları. Sayfa: 134.

21- İbnülemin Mahmud Kemal İnal: Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar. VIII. cüz, Sayfa: 1278.

22- Hakkı Tarık Us (hazırlayan): Meclis-i Mebusan 1293 (1877) Zabıt Cerîdesi, Cilt: 2.
(Meclis'in nasıl kapatıldığına, kapatıldıktan sonra bazı mebusların ne suretle takibe uğradıklarına dair, bu eserin 406-414 sayfalarında bilgi ve belgeler vardır.)

23- Bölüğümüz, yeni Padişah Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkışından sonra, on gün kadar görevine devam etti.
Bursa İttihat ve Terakki Cemiyeti gönüllülere, üzerinde 'Ya Hürriyet ya mevt (ölüm)' yazılı birer keçe külah hediye etmişti. Başımızda hürriyet sembolü külahlarımız olduğu halde törenle Mudanya'dan ayrıldık. Bursa'da büyük tezahürlerle karşılandık. Bölüğümüz, bir yüzbaşı ile üç teğmenin kumandasında idi. Bu değerli subaylardan başka Redif çavuş ve onbaşıları da vardı. Bunlarla bölüğümüzü teşkil eden gönüllülerin isimlerini tam olarak hatırlayıp veremediğim için müteessirim. Şu kadarını söyleyeyim ki, hepsi çeşitli meslek erbabından, vatansever insanlardı. Gruplar halinde çekilmiş resimlerimiz vardı, tarihi hatıra olmak üzere bunları kitabıma koymak istedim; fakat evrakım arasında bulamadım. Burada, derin bir hürmetle arkadaşlarımdan ölenlere rahmet, hayatta olanlara devamlı saadetler dilerim.

24- Mektepli demek istiyorlardı.

25- "Sultanzade Sabahattin Beyefendi'nin Osmanlı Askerlerine Hitaben Açık Mektupları", *Serbesti* gazetesinin No: 153, 6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909) nüshasında neşrolunmuştur.

26- Hafız İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Kurul üyesiydi. Meşrutiyet İnkılabı'nda değerli hizmeti görülmüştür.
'Vicdanî' imzasıyla siyasi ve askeri yazıları vardır. Osmanlı Hanedanı'ndan bir bayan ile evlenmiş, Padişah'a damat olmuştur.
Birinci Cihan Harbi'nde Kafkas Kolordusu Kumandanı iken Sarıkamış Muharebesi sırasında koleradan vefat etmiştir.

27- Ali Hikmet Ayerdem, yakın arkadaşımdı. Millî Mücadele'ye katılmış, Orgeneral olmuştu. Büyük Millet Meclisi'ne mebus seçilmiş, son za-

manında teşrii vazifede bulunmuştu.

28- Muhtar Bey, kahramanca şehit olmuş, büyük törenle Hürriyet-i Ebediye Şehitliği'ne gömülmüştür.

BÖLÜM 3

1- Halûk Şehsuvaroğlu: "İlk Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Hâtıraları", *Cumhuriyet* gazetesi, 3 Şubat 1950. Tefrika No: 9.

2- *Takvim–i Vakayi,* Adet: 194, 8 Rebiyülâhır 1327 ve 15 Nisan 1325 (28 Nisan 1909) Sayfa: 1, Sütun: I. Hatıra.

3- Ali Cevat Bey'in oğlu Büyükelçilerimizden Mehmed Cevad Açıkalın tarafından verilmiştir. (Metin sadeleştirilmiştir.)

4- Ezânî saatle ikindi vakti.

5- Bu vesikayı bize eski İstanbul Mebusu Celal Türkgeldi vermiştir. Rahmetli babası Ali Fuat Türkgeldi, elyazısıyla aslından kopya etmiştir.

6- *Belleten,* Cilt: 10, Sayı: 40, Ekim 1946, Sayfa: 717-720.

Bu dergide şöyle bir fıkra mevcuttur:

Abdülhamid'in, biraderi Sultan Murad hakkındaki tazyiki ve bunların maaş hususundaki sıkıntıları, bir kısmını neşrettiğim ve bir kısmı elimizde bulunan vesikalarla sabit olduğundan arzuhalindeki (dilekçesindeki) sözleri mugalatadır (yalandır).

Sultan Murad'ın, ezcümle validesi Şevkefza Kadın tarafından sıkıntılı hallerinden bahs ile Abdülhamid'e yazılan bir mektupta: ...Paraca muzayakamız müşeddet (sıkıntımız çok şiddetli) olduğundan lütfen ve merhameten maaşımızın ihsan buyurulmasını gözümüz yaşıyla cümle çoluk çocuklarımız... niyaz eyleriz... sefil ve sergerdan (başıboş) bırakmak şan-ı şahanenize şayeste değildir. (yakışmaz). Bir senede bir maaş ihsan buyurdunuz. Bu kadar çoluk çocuk idare olunamayacağı malum-ı şahanenizdir... ilah.

7- *Belleten,* Cilt: 10, Sayı: 40, Sayfa: 750-748. *Belleten* dergisi'nde Abdülhamid'in son günleri ile dilekçesinin geçirdiği safhalar anlatılmaktadır, görünüz.

8- Bütün hükümlüler hakkında malûmat edinmek için, mahkeme dosyalarını veya Millî Tesanüt Birliği Yayınları'ndan, Mustafa Baydar'ın *31 Mart Vakası* adlı kitabının 34-38. sayfalarını gözden geçiriniz.

9- Divan-ı Harb-i Örfî'deki ifadelerinden.

10- Malumdur ki zemzem Kâbe'nin yanında bir kuyunun, Müslümanlarca mübarek sayılan suyudur.

11- *Tanin,* No.: 265, 16 Mayıs 1325 (19 Mayıs 1909), Sayfa: 2, Sütun: 3.

12- *Tanin* gazetesi, No.: 265, 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909), Sayfa: 2, Sütun: 2.

13- Mahkemenin kararı sadeleştirilmiş şekliyle aynen aşağıda yazılıdır:

Volkan gazetesi imtiyaz sahibi olup fesat çıkaran yayınlarıyla, geçen Mart'ın 31. Salı günü meydana gelen irticaî ve askerî ihtilali hazırlayanlardan olduğunun bildirilmesiyle sanık olan ve ihtilali müteakip kaçarak daha sonra İzmir'de yakalanan, Cerrahpaşa civarında Kürkçübaşı Mahallesi'nde oturan, Birinci Divan–ı Harb-i Örfî'de yapılan derin tahkikat ve yargılama sonucunda hiçbir ilmî ve içtimaî terbiye görmeyerek şimdiye kadar içki ve şarkıcılıkla serseriyâne bir hayat geçirmiş olduğu, sorgu esnasında kendisinin itirafıyla meydana çıkan Mehmed oğlu Kıbrıslı Derviş Vahdetî isimli şahıs, *Volkan* adındaki gazeteyi yayınlamaya başladıktan sonra firarından dolayı arkasından kanuni muamele ve takibat yapılmakta olan Emîrizâde Ömer Lütfü ile birleşerek ve son olarak Volkan adını alan (İttihad-ı Muhammedî) mukaddes adı altında bir Cemiyet teşkilini kararlaştırarak, gazetesinin bu Cemiyet'in· fikirlerini yayma vasıtası olduğunu yayınladığı halde sonraları Cemiyet'in başkanlığı kendisine verilmek istenilmemesinden dolayı Ömer Lütfü ve arkadaşlarını terk ederek Cemiyet'i kendisinin idare ettiğini ve Cemiyet'in manevi başkanının Peygamber Efendimiz olduğunu ilan etmesiyle İslam milletinin Meşrutiyet dairesinde yükselmesine ve ilerlemesine hizmet edildiğini zanneden ve İttihad–ı Muhammedî ismi altında fesat yaratıcı bir maksat takip edildiğini anlamayan ve iyi niyetle idarehanesine müracaat ederek dini makaleler yayınlamak isteyen ulemadan bazı şahısları, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne sokarak isimlerini gazetesiyle ilan etmesi üzerine ahaliden bazı saf kimseler Volkan İdarehanesi'ne başvurarak isimlerini kaydettirdikleri gibi, yakın ve uzak birçok yerlerde dahi İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti şubeleri açarak Derviş Vahdetî'ye durum bildirilmiş ve hatta bazı taraflardan, Evkaf'a ait muamelelerin bu Cemiyet tarafından yapılacağı yayılarak müracaat bile vaki olmuş ve aynı Cemiyet'in fikirlerinin yayıcısı ve başkanı sıfatını takınmış olan Derviş Vahdetî, din ve şeriat perdesi altında mütemadiyen yayınladığı tahdik edici ve fesat çıkarıcı makaleleriyle ahalinin ve asker kışlalarına çok miktarda sokulan *Volkan* nüshalarının dindar bir lisanla ve Mehdiyâne bir eda ile, dini heyecan içinde bulunan askerin fikirleri üzerinde hususi bir tesir yaratarak halkı ve askeri Hükümet memurlarıyla, Meclis-i Mebusan reisi ve üyelerinden bazılarının aleyhine sevketmiş ve nihayet geçen Mart'ın 31. Salı günü gaye edinilen isyan ve irtica vak'ası tamamiyle meydana çıkmış ve Vahdetî'nin inkârına rağmen, o Salı günü Ayasofya'da Meclis-i Mebusan Dairesi önünde silahlı asi askerler arasında bulunduğu, yeminle yaptırılan şahitlikle ortaya çıkmış olmakla Vahdetî'nin işlediği cürüm ve cinayet, yaptığı yayınlar ve diğer fesatlarıyla ahaliyi hükümet aleyhine isyana ve Meşrutiyet Hükümeti'nin idare şeklini değiştirmeye teşvik ve yine ahaliyi birbirini öldürmeye tahrik ettiği tespit edilmiştir... Bunun üzerine sanıklardan Derviş Vahdetî'nin yukarıda izah edilen suçları Mülkiye Ceza Kanunu'nun 55., 56. ve 57. maddelerinin muhtelif fıkralarıyla, Örfî İdare Kararnamesi'nin 6. maddesi gereğince Derviş Vahdetî'nin idamına... Bu 1325 yılı Rumî Haziranı'nın 23. (6 Temmuz 1909) Salı günü kendisi de bulunduğu halde karar verildi.

25 Haziran 1325 (8 Temmuz 1909)
Birinci Divan-ı Harb-i Örfî
Başkanı Ferik (Korgeneral)
HURŞİT

14- Dilekçe, tam metniyle belgeler kısmındadır. Belge Sıra No: 24 a.

15- Emîrizâde Ömer Lütfü, Hareket Ordusu İstanbul'a girmeden önce kaçmış, gıyabında ağır kürek cezasına mahkûm olmuştur.

16- Bu şahıs idam hükümlüleri arasındadır. Asılacağı gün Abdülhamid'in kendisine jurnal vermesini bildiren pusulayı gizli bir yerinden çıkararak teslim etmiştir. Asılmazdan az önce de vasiyetnamesini yazdırırken bütün bu işlerin Abdülhamid'in başı altından çıktığını ifade etmiştir ve "Bu Divan-ı Harb, tahttan indirilen Sultanı da idam etmeyecek olursa ahirette beş parmağım yakanızda kalsın, ben bir yaptımsa o bin yapmıştır," demiştir.
(Sıkıyönetim Heyeti'nin raporundan, Belge sıra No: 25.

17- İdam edilenlerin listesi:
Abdülhamid'in Başmusahibi siyahî Cevher Ağa.
İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti kurucu ve üyelerinden, *Volkan* gazetesi yazarlarından Enderunlu Lütfü.
Gümrük İdaresi İstatistik Kalemi Müdür Muavini Tevfik Bey.
Abdülhamid'in hususi Tütün Kıyıcısı Hacı Mustafa.
Danıştay üyelerinden Tayyar.
Maarif Vekâleti Teftiş ve Muayene Encümeni eski üyelerinden, *El Adl* ve *Protesto* gazeteleri yazarı Nâdirî Fevzi.
Tüfekçilerden Albay Halil.

BÖLÜM 4

1- Necmettin Kocataş tanınmış hukuk bilginlerimizdendir.

2- Bu notların fotokopisi belgeler kısmındadır. Bak: Belge 25.

3- Vehip Bey, 1914-1918 Birinci Cihan Harbi'nde Ordu Kumandanı Vekili (sonraları paşa) idi.

4- Ziya Şakir Soko:
"İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?",
Son Posta gazetesi, 15 Ocak 1934
Üçüncü kısım: Tefrika No: 127-131.

5- İbnülemin Mahmud Kemal İnal:
Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, IX. Fasikül. Sayfa: 1302.

6- Le Figaro litteraire, 16-22. I. 1964.

Yazar R. Rolland, 1866'da doğmuş 1944'te ölmüştür. 1916'da Nobel mükâfatını kazanmıştır. Beethoven ve Danton hakkındaki eserleri meşhurdur. Şaheseri *Jean Cristof* adlı romanıdır.

7- *Tanin* gazetesi. No: 272, 23 Mayıs 1325 (5 Haziran 1909) Sayfa: 3, Sütun: 5-6.

8- Sadık Bey, daha sonraları, Yunan emellerine hizmet eden Boşo'lar ve benzerleri ile Türk topluluğundan ayrılmak isteyen diğer komitecilerle bir partide birleşmiş, memleketin iç işlerine müdahale etmesi için Rus Çarı'na başvurmuş, İngilizler'in himayesini kabul etmiş, Birinci Cihan Harbi'nde Mütareke ve Millî Mücadele devirlerinde İngilizler'le beraber Sultan Vahdeddin ile Damat Ferid'in adamı olarak sahnede görünmüştür.

9- Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları. *Cumhuriyet* gazetesi, 19 Ekim 1946, Tefrika No: 7.

10- Melamîlik hakkında aşağıda isimleri yazılı eserlerde malûmat vardır:

a) Abdülbaki Gölpınarlı: *Melâmîlik ve Melâmîler.*

b) Ebu Rıdvan Sadık Vicdanî: *Tomar-ı Turuk-i Aliye.*

c) Osman Ergin: *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun – Hayatı ve Şahsiyeti.*

11- Şemsettin Sami: *Kamûs-ı Türki,* Sayfa: 1399.

12-Verdiğimiz bilgi Melâmî tarikatına mensup yazarların eser ve yazılarından özetlenmiştir.

13- Şu halde nefsini 'hakir' görmesi lâzım gelir.

14- Osman Ergin: *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun – Hayatı ve Şahsiyeti,* sayfa: 225.

15- Osman Ergin: *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun – Hayatı ve Şahsiyeti,* sayfa: 148-150.

16- Osman Ergin: *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun – Hayatı ve Şahsiyeti,* sayfa: 44-45.

Not: Bu sırada İttihat ve Terakki Partisi'nin, muhalifleriyle şiddetli bir mücadeleden sonra vaziyete hâkim olmaya başladığını hatırlatmak lazım gelir.

17- Osman Ergin: *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun – Hayatı ve Şahsiyeti,* sayfa: 45.

BÖLÜM 5

1- İttihat ve Terakki Cemiyeti yayınlarından: İttihat ve Terakki Kon-

gresi'nin Meclis-i Mebusan Ekseriyet Fırkasınca Kongre'ye Gönderilen Mevadd-ı Aşere Hakkındaki Kararı Sûretidir. (Metin sadeleştirilmiştir.)

2- Mütefekkir yazarlarımızdan Ahmet Ağaoğlu *Üç Medeniyet* adlı eserinde medeniyetin umumi tahlilini yaparken şöyle demektedir:

Bugün aramızda Avrupa medeniyetinin tefevvukunu (üstünlüğünü) ve galebesini takdir etmeyen hemen hiçbir sâhib-i iz'an (anlayış sahibi) kalmamıştır. Fakat bu tefevvuku, adı geçen medeniyetin yalnız bazı anâsırına mesela, ulûm ve fününuna, atfederek diğer cihetlerinden sarfınazar etmek isteyenler vardır. Tâbir–i aharla (diğer bir deyimle) bu gibiler Avrupa medeniyetinde müşahede olunan birçok noksan ve hatta menfur (nefret olunan) cihetlerden kurtulmak niyetiyle adı geçen medeniyetin bir süzgeçten geçirilmesini arzu ediyorlar. Bu gibi fikirleri ortaya koyanlar samimi değillerse avam mantığına uymak isteyenlerdir. Samimi iseler medeniyetin ne olduğunu gerçekten takdir edemeyenlerdir.

Bugün Avrupa ulûm ve fününu, bizzat Avrupa şerait ve anâsır-ı umumiyesinin (umumi şartlarının ve unsurlarının) bir eseridir. Başka bir şey değildir. Bunlar o nebata benzerler ki gelişmeleri için muayyen şartların varlığına muhtaçtırlar. Başka muhitlerde, başka şartlar içinde derhal solup giderler.

Binaenaleyh, Avrupa medeniyeti başka medeniyetlere baskın çıkmışsa yalnız ulûm ve fününu ile değil, bütün heyet-i umumiyesiyle, bütün anâsırı ile, bütün noksanları ve faziletleriyle çalmıştır.

Bu seylaba (sel, şiddetli akan su) karşı yine onun vasıtasıyla, muhafaza-i hayat etmek isteyenler, onu olduğu gibi kabul etmelidir.

Parça parça, kısım kısım iktibaslar (almalar, aktarmalar) hiçbir netice vermez. Nasıl ki veremedi ve veremez de...

(Ahmet Ağaoğlu: *Üç Medeniyet*, sayfa: 11-12).

3- Siyahla yazılan bu fıkra o zamanın hukuk bilginlerince bir âyet gibi tekrar edilirdi. Onun için 'erfak' ve 'evfak' kelimeleri de dahil, aynen aldım. Sadeleştirilmiş şekli şöyledir:

"Kanun ve nizamların düzenlenmesinde halka karşı en iyi muamele ve zamanın ihtiyaçlarına en uygun fıkhî ve hukuki hükümler ile âdab ve muamelelerin esas tutulması."

4- Yurtluk ve ocaklık: Bir yerin gelirinin birine tevcihi yerinde kullanılır bir tabirdir. Yurtluk yalnız kayd-ı hayat şartıyla (ömrü boyunca) tasarruf edildiği halde yurtluk ve ocaklık, irs yoluyla da tasarruf edilirdi. Kendisine bu şekilde bir arazi geliri tevcih olunan resmen o yerin sahibi değildi. Araziyi satamaz, bağışlayamaz, vakfedemezdi. Yalnız yerin şer'i ve örfî vergisi kendisine ait olurdu. Timardan farkı mutlaka bir hizmet karşılığı verilmesinin şart olmaması, tevcihin geri alınması, sahibinin idari ve bazı şartlarla bir dereceye kadar bir kısım kazaî hakları da haiz bulunması idi. Bu sistem müstakil beylerden zaptedilen yerlerde sadakat bağlılıkları görülen beylerle hanedanlarının uhdelerinde bırakılmak ve daha ziyade İmparatorluğun şark hudutlarında yerli beylere ve beyzâ-

delere ise bulundukları yerler o adla tecih olunmak suretiyle tatbik olunmuştur. Tanzimat sıralarında zaptedilerek buna mukabil kendilerine maaş bağlanmıştır.

(Mehmet Zeki Pakalın: *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Sayfa: 639.)

5- *Servet-i Fünun* (günlük, sabah) No: 55, 20 Ağustos 1324 (2 Eylül 1908). Metin sadeleştirilmiştir.

6- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizamnamesidir, Madde: 1.

7- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizamnamesidir. Madde: 2. (Özetlenerek alınmıştır.)

8- İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınlarından: "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce Husûlü Mültezim olan Tekâmül ve Teceddüdün Ne Gibi Esaslara Müstenit Olduğunu Berveçhiâti İzah Ederiz" (Özetlenerek alınmıştır.)

9- Aynendir.

10- Divan-ı Harb-i Örfî Muhakematı Zabıt Cerîdesi, Beşinci muhakeme, 14 Mayıs 1335 (27 Mayıs 1919).

11- Selanik'de yayınlanmış Türkçü bir dergidir.

12- Ziya Gökalp: *Türkçülüğün Esasları*, sayfa: 12.

13- Fevziye Abdullah Tansel (hazırlayan): Ziya Gökalp Külliyatı, Şiirleri ve Halk Masalları, Kızılelma, Yeni Hayat – Altun Işık eserleri dışında kalan şiirler, sayfa: 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan 11. seri, No: 18".

14- Ziya Gökalp: *Türkçülüğün Esasları*, sayfa: 12-13

15- Ziya Gökalp: *Türkçülüğün Esasları*, sayfa: 20.

16- Mefkûre, ülkü ve ideal anlamında Ziya Gökalp'in ortaya attığı, fikirden gelme bir kelimedir. O sırada siyasal ve sosyal edebiyatımızda tamamen yer bulmuştu. Ben de burada kullanıyorum.

17- Malûmdur ki irredentizm, XIX. asrın sonlarında İtalya'da kurulan politik bir parti tarafından temsil edilmiştir. Parti'nin adı 'İtalya İrredantia – Kurtarılmamış İtalya'dır. Mefkûresi, yabancı hükümranlığı altında kendileri ile dil ve âdet birliği olan İtalyanlar'ı ve üstünde yaşadıkları toprakları kurtarmaktır.

18- Ömer Seyfettin'in, *Yarınki Turan Devleti* adındaki kitabını okuyunuz. Tafsilat vardır. (Türk Yurdu Kitaphanesi, İstanbul-Kader Matbaası, 1330)

BÖLÜM 6

1- Bu tarihte (1911) Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1327 Senesi Kongresince Tanzim Olunan Siyasi Programının İdari Kısmı'nda ise:
Madde 13: "Kanun-ı Esâsî'nin birinci maddesi ile müeyyet olduğu veçhile vilayetlerde muhtariyet-i siyasiye ve idariyeyi ihsas edecek her nevi tezahürâtı, İttihat ve Terakki Cemiyeti kabul etmez..." deniliyordu. Bu satırlar aradaki düşünce farklarını göstermektedir.

2- Dr. Rıza Nur: *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*, Sayfa: 20-21. Fazla malûmat almak istiyorsanız aşağıda yazılı kitapları okuyunuz:
a) Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi: *Muhalefetin İflası.*
b) Dr. Rıza Nur: *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*

3- Dr. Rıza Nur: *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*, sayfa: 11-12.

4- 35. maddenin değiştirilmesi, Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Umumi Kongresi'nce müzakere edilmiş, kabul olunan şekli, siyasi programın 7. maddesine alınmıştı. Yedinci madde aynen:
Kanun-ı Esâsî'nin muaddel 35. maddesinin, "Vükelâ ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde Vükelâ tarafından ısrar olunup da mebusan canibinden ekseriyet-i âra ile (oy çoğunluğu) ve mükerreren reddedildiği halde Vükelâ'nın tebdili yahut müceddeden (yeniden) ve üç ay zarfında intihap olunmak üzere Heyet-i Mebusan'ın feshi hukuk–i Padişahî cümlesindendir" suretinde tadili teklif edilecek ve Meclis'in feshinde Heyet-i Ayân'ın onayı şartı muteber olmayacaktır.
(Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1327 –1911– Senesi Dördüncü Kongresi'nce Tanzim Olunan Siyasi Program)

5- *Takvim-i Vakayi*, No: 1011, 18 Kânun-ı Evvel 1327 (31 Aralık 1911).

6- Dr. Rıza Nur: *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*, Sayfa: 26-27.

7- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 1. Devre, 4. sene, 36, İçtima 29 Kânun-ı Evvel 1327 (11 Ocak 1911), sayfa: 766.

8- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 1. Devre, 4. sene, 36, İçtimâ, 29 Kanun-ı Evvel 1327 (11 Ocak 1911), sayfa: 765.

9- İngilizler'in Mısır'ı işgalini söylüyor.

10- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi. 1. Devre, 4. sene, 34, İçtimâ. 29 Kânun-ı Evvel 1327 (11 Ocak 1911), sayfa: 765.

11- Osmanlı Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin Umumi Merkez üyesi olan

Arap ve Arnavut mebusların vatanımız aleyhindeki rolleri nelerdi?

Arnavut mebuslarınınkini ileride hep beraber göreceğiz. Şimdi, yukarıda demeçlerini okuduğum Abdülhamid Zührâvî, Şükrü el-Aselî ve Şefik el-Müeyyet Beylerin siyasi hayatları üzerinde durmak istiyorum. Ne yapmışlardı?

Abdülhamid Zührâvî ve Şükrü el-Aselî Beylerin Meclis'deki sözleri, daha geniş bir surette 'Arap ihtilal komitelerinin beyannamelerinde yer bulmuştur. Trablus'u 'satanlar ağlamıyor' sözü bu beyannamelerde "Beş milyon liraya sattılar. Suriye, Irak ve saireyi de satacaklar," şekline çevrilmiştir. Şükrü el-Aselî Bey, Arnavutluk ihtilalcileriyle de ilgilenmiş, Arnavutlar'ın isyanı üzerine, Piriştine mebusu ve parti arkadaşı Hasan Bey'e tebrik telgrafı çekmiştir. Şam Mebusu Şefik el-Müeyyet Bey de dahil olduğu halde bu Osmanlı Meclisi'nin mebusları yabancı devletlerle işbirliği yapmışlar, bunlardan himaye ve yardım görmüşlerdir. Fransa Hükümeti ve Hariciye Nâzırı ve İstanbul'daki elçileri Maurice Bompard ve konsoloslarının bu yoldaki 'muhabere evrakı' ele geçirilmişti. Abdülhamid Zührâvi, Şam Mebusu Şefik el-Müeyyet ve bazı arkadaşlarıyla İstanbul'da 'El-Aha ül-Arabi Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Abdülhamid Zührâvi ayrıca *El-Hazara* adında bir gazete de çıkarmıştır. Bu sırada taassup derecesinde 'koyu Araplık' moda olmuştu. İstanbul'da yüksek tahsilde bulunan Arap gençlerinin 'Kavmiyet' duyguları kuvvetlendiriliyor, daha ileriye gidilerek Araplar'ı ihtilale ve Türkler'i 'katle' teşvik eden beyannameler çıkarılıyor, şiirler inşat ediliyordu (okunuyordu). Arap İhtilal Cemiyeti'nin yayınladığı bildirilerden birini buraya alıyorum:

Ey Kahtan çocukları! Siz uykuda mısınız ve ne vakte kadar uyuyacaksınız? Etrafınızdaki ümmetlerin sesleri kulakları sağırlattığı halde siz nasıl bu derin uykuya devam ediyorsunuz? "Yatan ölür ve ölen geçer" sözünü unutuyorsunuz. Ne zaman üstünüze çevrilen süngülerin parlaklığını görmek için gözlerinizi açacaksınız, memleketlerinizin yabancılara satıldığını ne vakit öğreneceksiniz? Fransa ve Almanya'ya geçen menfaatlerinize bakınız. Çünkü kendi memleketinizde insafsız zalimlere köle oldunuz. (Arap öldürmek ve Araplar'ın mallarını gaspetmeyi) din haline getirenlerin elinde oyuncak olduğunuzu hâlâ anlamıyorsunuz. Siz onların nazarında 'yünü alınır, sütü içilir, eti yenir' bir sürüsünüz. Ve memleketiniz miras kalmış bir çiftlik, bir müstamere, içinde oturanlar zelil [hor görülen] esirlerdir. Size nispetle pek az oldukları halde Ermeniler istiklal-i idariye nail oldular! Artık serbest olarak kendi kendilerine hükmedeceklerdir. Sizler Darüsselâm namıyla maruf Bağdat'da müterakki, ileri Hükümet-i Arabiye'nin vücudunu kaldıran Cengiz ve Hülâgü sülalesine ve Halep'de seksen bin Arap kafasından kule yaptıran Timurlenk çocuklarına edebiyen köle kalacaksınız.

Bizans İmparatorluğu'nun (Osmanlı İmparatorluğu'nu bu suretle ifade ediyor) müdafaası için ırzlarınız mübah, kadınlarınızın namusu hetk (kirletmek), çocuklarınız yetim, evleriniz harap edilmektedir. Paralarınız İstanbul köşklerine, içkilere, mûsıkilere sarf ve gençleriniz Arap kardeşlerinizi öldürmek için Yemen'e,

Kerek'e, Havran'a sevkolunmaktadır.

Türkler emrettiği vakit kardeşlerinizi öldürüyorsunuz ve Ermeniler'in yaptığı gibi ve yapmakta olduğu gibi hukuk ve unsurunuzun şerefini muhafaza uğrunda kan dökmüyorsunuz. Bilmiyor musunuz ki, ceset kana boyanmadıkça şeref ezâdan kurtulmaz. Bu sözün doğruluğunu Türkler'in hürmet ettikleri Ermeniler'de görürsünüz. Size hürmet etmiyorlar, onlara verdikleri hukuku size vermiyorlar. Hürriyet ve istiklali olmayan ırz ve şeref ve servetsiz sönen hayatın manası nedir? Bununla beraber Osmanlı bayrağından size ne şeref ve ne menfaat var?

Ey Araplar kalkınız. Ey Kahtanîler kılıçlarınızı kınından çıkarınız. Şahsınıza, cinsinize, lisanınıza düşmanlık gösterenleri ve sizi aşağılayanları memleketlerinizden temizleyiniz.

Ey Müslüman Araplar, eğer bu zalim Hükümeti, Hükümet-i İslâmiye zannediyorsanız çok aldanıyorsunuz. Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerimi'nde "Vel Kâfirun hum uz Zâlimun" diyor. Öyle ise her zalim Hükümet, İslam'ın düşmanıdır. Siz ey Hıristiyan ve Musevi Araplar, Müslüman kardeşlerinizle birleşiniz ve size Arap Müslümanlar için "sizden değildir" diyeninize tabi olmayınız. Bazı Hıristiyanlar "Arap Müslümanlar'ın kör dinî taassubları var. Bu sebepten dinsiz Türkleri onlara tercih ederiz," diyorlar. Bu ehemmiyetsiz sözü ancak kendinin ve milletinin faydasını bilmeyen cahiller söyler. Şüphe yok ki Arap Müslümanlar vatan kardeşinizdir. Eğer aralarında mutaassıplar varsa, bunlardan sizde de var.

Ey Araplar biliniz ki, bir fedailer cemiyeti kuruldu. Programı, Araplar'ı öldüren, Arap ıslahatına mukavemet edenler, her kim olursa olsun, onları öldürmektir.

Bu ıslahat bazılarının istediği gibi İstanbul .....ine tâbi kalarak 'adem-i merkeziyet' esası üzerine değil, geçmişteki şerefimize irca, memleketten Arap hukukunun silinmesine sebep olmuş mutabasbıs (yaltaklanan) tilkilerin ortadan kaldırılmasıyla başlar. Ve merkeze bağlı olmayan bir Devlet-i Arabiye kurulması temeline dayanır.

(Aliye Divan-ı Harb-i Örfîsinde Tetkik Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında İzahat, sayfa: 24-25).

Yukarıda okuduğumuz ihtilal beyannamesinin başında 'Ey Kahtan Çocukları' hitabı vardır. İhtilalciler bu deyimle İslam, Hıristiyan, Musevi ve Arap ve Arab-ı Musta'rebe (Araplaşmış Arap) hasılı din, ırk ve kan farkı gözetmeden 'Arabım' diyen herkese hitap ediyorlardı. Şu halde 'Kahtanî' ne demektir. Kısaca bundan bahsetmek istiyorum:

Araplarca Kahtan, millî sayılan biraz da menkıbe ve efsaneye dayanan bir isimdir. Bütün Yemen kabilelerinin atası, yani bütün Güney Arapları'nın aslı, bu Kahtan'a kadar götürülür. Hatta bu sebepten ötürü bunlara Yemenliler denilmeyerek umumiyetle 'Benî Kahtan', 'Kabail–i Kahtan' veya sadece 'Kahtan' denilir.

Böylece 'Kahtan' o zamana göre Kahtanlar'ın, yani Yemen ülkesinin kuzeyinde oturan Araplar'ın ırkî birliklerine remiz, işaret olan 'Adnan'a karşılık olur.

Araplar'ın ve Arabistlerin, İslamlıktan önceye, ilkçağlardan da öteye

götürdüğü ve hatta Babil'den Arap Yarımadası'nın Yemen bölgesine göçtüğünü iddia ettiği bu efsane ile karışık Kahtan'ın aslı hakkında Arapça kaynaklar, umumi olarak şunları gösterirler: Abar – Şalah– Arfahşarz – Sam – Nuh.

Bu suretle Araplar, ırklarının mühim bir kısmının Nuh Peygamber'e dayandığını söylerler.

Kahtan'dan sonra, onun soyuna birtakım kabile grupları bağlanmaktadır. Yani Kahtanlar'ın büyük kabile birliği "İslamlık'tan sonra iki gruba ayrılmış ve Himyerler adını almıştır.

a) *İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 6, sayfa: 92.

b) Şemsettin Sami: *Kamus ul-A'lâm,* Cilt: V, sayfa: 3604.

Görülüyor ki: 'Kahtan Çocukları' hitabı, bütün bu kabilelere karşıdır ve millîdir.

Bugünkü Arap nasyonalizminin manalı surette izleri görülen yukarıda okuduğumuz beyannamede, ümmetçilikten ziyade kavim ve menşe esasına dayanılmaktadır.

Sonraları Abdülhamid Zührâvî Paris'te toplanan meşhur Arap Kongresi'nin üyeleri arasında yer almıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Kâtibi Midhat Şükrü Bey'in delâletiyle Türkiye'ye dönmüş, Ayân Meclisi azalığına tayin olunmuştur. Arap siyasi kurulları, Zührâvî'nin bu tayinini, ancak Osmanlı Parlamentosu'nda 'millî taleplerinin' tervicine çalışması [desteklenmesi] şartıyla tasvip etmişlerdi.

Bu Arap politikacısı 1914-1918 Umumi Savaşı sırasında düşman devletlerle temas ederek memlekete Fransız Askeri kuvvetlerini davet eylemesinden 'Âliye Divan-ı Harb-i Örfîsince' idama mahkûm olmuştur. Aynı kurulun üyesi olan Şefik el-Müeyyet, Şükrü el-Aselî Beyler de idam cezasına uğramışlardır.

12- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 1. Devre, 4. sene, 36 ve 37. içtima. 29 Kânun-ı Evvel 1327 (11 Ocak 1911) ve 31 Kânun-ı Evvel 1327 (13 Ocak 1911), sayfa: 766-772

13- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 1. Devre, 4. sene, 36 ve 37. içtima. 29 Kânun-ı Evvel 1327 (11 Ocak 1911) ve 31 Kânun-ı Evvel 1327 (13 Ocak 1911), sayfa: 775-792.

Not: İleride sırası gelince göreceğiz. Hoca Sabri Efendi, Sultan Vahdeddin'in Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde Şeyhislam olacak, kurtuluş hareketini önlemeye çalışacak, inkılaplara düşman kesilecek ve en sonunda Yüzellilik listeye girecektir.

14- Meclis-i Mebusan Zabıt , 1. Devre, 4. sene, 37. içtima. 31 Kânun-ı Evvel 1327 (13 Ocak 1911). Sayfa: 792-797.

BÖLÜM 7

1- Sancak veya liva, vilayetle kaza arasında mülkî bir kuruldur.

2- Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi: *Muhalefetin İflası*, ikinci tabı, Sayfa: 24-25.

Anlatılan vakanın, kitabın yazarı Hilmi Bey'in başından Bursa'da geçmiş olması ziyadesiyle mümkündür. Kendisi seçim sırasında, İtilâf Partisi'nden milletvekili seçilmek için Bursa'ya gelmiş, propaganda için bazı ilçelere gitmişti.

3- Bu kanun 'Ayân'da kalmıştır.

4- Dr. Rıza Nur: *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?* Sayfa: 30.

5- Bu bahse biz umumi hatlarında dahi çok kısa bir surette temas ettik. Fazla malumat edinmek isteyenler, aşağıdaki eserleri gözden geçirmelidir:

a) Emile Bourgeois: *Manuel Historique Etrangere*, Cilt: 4. Paris 1925. Librairie Classique Eugene, sayfa 836.

b) Mahmut Muhtar: *Maziye Bir Nazar –Berlin Muahedesi'nden Harb-i Umumi'ye Kadar– Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebatı.* İstanbul 1341, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, sayfa 275.

c) Yusuf Hikmet Bayur: *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: 2. Kısım: 1 Ankara 1941, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ç) Raymond Poincare: *Au Service de la France, Neuf Années de Souvenirs*, tome: II, Les Balkans en Feu. 1912, Paris 1931, Librairie Plon, sayfa 429.

d) Okurlarıma bir eseri önemle tavsiye edeceğim. Bu değerli eseri bana 1963 yılında 'Vatan kaygusu, izzet duygusu ile Afrika'da didinmelerimizden bir hatıra' yazısı ile mücahitlerden rahmetli Eşref Bey göndermişti.

Burada, Trablus müdafaası fikri nasıl uyandı, Hükümete ne suretle kabul ettirildi, teşkilat, başta Enver, Mustafa Kemal (Paşalar) olmak üzere kimler tarafından ne suretle yapıldı ve idere edildi, insana heyecan ve gurur veren bütün yönleri ile anlatılmakta, olaylar Kuvay-i Milliye'nin başlangıcı hissini vermektedir. Benim kısa bir surette ele aldığım konuları, o günün siyasetini de içine alarak tamamlamaktadır. Okuyunuz. Kitabın adı: *Trablusgarp'da Bir Avuç Kahraman.* Yazan: Cemal Kutay, Neşreden: Mustafa Unan, Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul, Nuruosmaniye Caddesi No. 78/1.

6- İtalyanlar'ın ültimatomları ile Bâbıâlî'nin cevabı belgeler kısmında tam metniyle yazılıdır. Belge sıra no: 26.

Not: Bu ültimatomları sathî bir surette gözden geçirince şu hakikatle

karşılaşırız:

İtalya diyor ki: "Ben sömürgecilik zihniyet ve siyasetine uygun iktisadi mali kazanç yollarıyla ve halka hulûl suretiyle buralara sahip olmak istiyordum. Engel olmak istediniz. Şimdi siyasi ve askeri bakımdan hazırım. Sizi de zayıf görüyorum. Silah kuvvetiyle istediğimi elde edeceğim." Meselenin esası bundan ibaretti.

7- Beyanname tam metni ile belgeler kısmındadır. Belge sıra No: 27.

8- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. sene, 4. içtima. 20 Nisan 1328 (13 Mart 1912), sayfa: 21, sütun 2.

9- a) *Yakınlarından Hatıralar*, Atatürk Kütüphanesi, 8. Sayfa: 46-47

b) *Havadis* gazetesi. 2 Şubat 1957. (25-26 Nisan 1328 = 8-9 Mayıs 1912 tarihli mektup).

BÖLÜM 8

1- Buna ait beyannamenin tercümesini belgeler kısmında tam metin halinde bulacaksınız. Belge sıra No: 28.

Not: Şeyh Ahmet es-Sunûsî Hazretleri, Eyüp Sultan Türbesi'nde yeni Padişah Vahdeddin'e 'kılıç kuşatmak' için bir denizaltı ile memleketinden İstanbul'a getirilmiştir.

Memleketine gelmeden Mütareke ilan edildi. İtilaf Devletleri'nin eline düşmemesi için Bursa'ya gönderildi.

Ben burada, Milli Mücadele'nin ilk yılında kendilerine rastladım ve tanıştık. Siyasi toplantılarımıza, işgal kuvvetleri aleyhindeki protesto mitinglerimize şeref verirlerdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine Ankara'ya da geldi. Bu vesile ile Büyük Millet Meclisi'nin 15.XI.1336 (1920) tarihli toplantısında, haklarında çok samimi tezahüratta bulunuldu. Bu arada ben de söz aldım. Muhterem misafirimizi selamladım. Akşam, Meclis salonunda şereflerine bir ziyafet verildi. Burada Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa ile Şeyh Ahmed es-Sunûsî karşılıklı birer nutuk söylediler: Tarihi birer vesika olduğu için buraya alıyorum:

Şeyh Sunûsî Hazretleri'nin Söyledikleri Arapça Nutkun Kısaltılmış Tercümesidir

İslamiyet'in yok olması, muhakkak görülecek bir halin meydana çıkması üzerine Müslümanlar'ın ümitleri kesildiği bir sırada Mustafa Kemal Paşa Hazretleri arkadaşlarıyla beraber din uğrunda savaşmaya başladılar. Ve siz de beraber çalıştınız. Cihad ettiniz. Bu hizmet, bütün İslam âleminin devamına, İslam âleminin kurtuluşuna ait olan bir mukaddes vazifedir. Ben bunu samimi bir olgunlukla

takdis eder ve bu kutsî hizmetin hakiki bir saadetle neticelenmesini ümit ve dua ederim. Cihada ait bir şeyi ihya edenlere yüz şehit sevabı vardır. Halbuki siz bütün bir İslam hayatını canlandırdınız ve devam ettirdiniz. İslamiyet'in varlığına hizmet edenler pek büyüktür. Belki, cihad lâzım değildir, diyenler de var. Halbuki hadis-i Nebevî (Peygamberin sözü) öyle diyenlerin en şiddetli ceza ile eziyetlendirileceğini söylüyor. Binaenaleyh cihada kıyâmınızı takdir eder ve tekrar İslam'ın hakiki saadete erişmesi için dualar ederim.

Reis Paşa Hazretleri hakkımızda teveccüh gösterdiler. Ben bu teveccühe teşekkürler ederim. Hayır ve şerri takdir ettiğim zamandan bugüne kadar fikrimi, zikrimi daima İslam'ın itilâsına (yükselmesine) hasrettim. Sizin bu cemiyetiniz, bu cemiyet-i meşrua ve faalaneniz meyanında bulunmakla da aynı gayeye doğru yürüdüğüme eminim, sizinle beraber mücahit ve duacıyım. Ve gaye ki, tevhid-i İslâm'dır (Müslümanlık'ta birliktir) onun için daima ve her surette hizmete hazırım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku

Muhterem Efendiler,

1911'de İtalyanlar, vatanımızın parçalarından pek kıymetli olan bir parçaya, Osmanlı Afrikamıza, bir haydut gibi tecavüz ve taarruz ettiler.

Ben o zaman tesadüfen İstanbul'da bulunuyordum. Oradaki birkaç günlük tahkikatımdan anlamıştım ki orayı, Afrika'yı müdafaaya memur olan kuvvetlerimiz pek azdı. Ve yine pek iyi anlamıştım ki devletin birçok yerlerdeki zayıflığı, Osmanlı Afrikası'nı kurtarmak için pek çok kuvvet göndermesine mani idi. Bu acı hakikatleri bilmekle, vatanı müdafaada benim de kalbim diğer arkadaşlarım gibi elemle, yeisle çarpıyordu. Bu hislerin tesiri altında başka bir vasıta ve yol olmadığından isim ve kıyafet değiştirerek İstanbul'dan çıktım. Yol üzerinde Mısır'da evvela her zaman bizi yok etmeye alışan ve İslam âlemini esir etmek isteyen İngilizler'in tahakkümlerine, zulümlerine tesadüf etmiştim. Tabiatıyla bu mania karşısında ümitlerimiz sarsıldı.

Yol bulduk, büyük zahmetlerle seyahate devam ettik. Ve bu müşkil seyahatin ortasında bir gün birtakım necip insanların etrafımızı sarmış olduğunu gördük. Bu insanlar, bizi bütün samimiyetiyle karşılayan Sunûsîler idi. Evet biz geniş sahalarda nihayetsiz vahalarda samimi, ciddi, vatanperver bir İslam kütlesinin içine girmiştik. Onlar Sunûsiler idi.

Efendiler,

Sunûsîliğin ve Sunûsîlerin ne olduğunu tabiî bilirsiniz. Fakat tarihi bir başlangıcı ve vakayı hatırlatmak isterim. 1830 tarihinde Fransızlar yine İslam ülkelerimizden Cezayir'i zapt ve işgal etmişlerdir. Düşman istilası altında kalan bu toprakların yetiştirdiği mukaddes bir varlık, bir deha vardı ki: O da 'Seyyit Muhammed bin Ali es-Sunûsî' idi. Afrika'yı Batı'dan Doğu'ya, baştan sona kadar dolaşarak insanlığın, İslamiyet'in hakiki saadetini sağlamlaştırmak ve kuvvetlendirmek için mevcudiyetlerine, istiklallerine dünyayı hürmet ettirmek için bir teşkilat kurdular ki kendi isimlerine izafeten buna Sunûsî Teşkilatı dendi.

Bu teşkilat, diğer tarikatlar gibi sadece bir tarikat değildir. Bu tarikat, insanlığı,

İslamiyet'i saadet yolunda yürütmeye mahsus bir teşkilattır. Arzettiğim tarihten bugüne kadar çok zaman geçmiş sayılmaz. Seksen yıl, doksan yıl yani son bir yüzyıl için bu yüksek teşkilatın daima saygıdeğer önderi olmuş zatların sayısı da çok değildir. İlk kurandan sonra onun oğulları Seyyit Muhammed bin el-Mehdi gelir. Ondan sonra kendileriyle heyetimizin müşerref olduğu Seyyit Ahmet eş-Şerif es-Sunûsî Hazretleri'nin babaları ve kendileri...

Bundan dolayı bu gece huzurlarıyla müşerref olduğumuz zat, İslam âleminde büyük bir esasa dayanan mukaddes bir teşkilatın koruyucuları ve kurucuları olarak onun işinin başında bulunan yüksek bir zattır.

Sunûsîler, başta Seyyit Ahmet eş-Şerif es-Sunûsî olduğu halde bütün İslam âleminde fevkalade hürmet ve şeref kazandıktan başka, bilhassa Afrika'da teşkilatları dairesinde bulunanlar için değil, bütün Afrika İslamları için hakikaten takdir etmeye ve mukaddes sayılmaya lâyık bir İslam müessesesi vücut getirdiler.

Benim ve arkadaşlarımın kendi gözlerimizle gördüklerimiz gibi Sunûsîler Afrika'da insaniyet, medeniyet ve hayatta inzibat hususunda önder olmuşlardır. Bu itibarla bütün Afrika Müslümanları'nın kalplerinde ve vicdanlarında kendilerinin saygın bir mevkileri vardır.

Sunûsîler, Afrika'nın vicdanına sahip ve hâkim olan bir sülale, bir ailedir. Bundan dolayı huzurlarıyla müşerref olduğumuz zat hakikatte Afrika'nın en tabii başkanı ve en yetkili hükümdarıdır.

Sunûsîler'in başında Seyyit Ahmet eş-Şerif Hazretleri bulundukları halde bizzat bize bir yıl zarfında gösterdikleri himmetleri fevkalade yüksektir. Biz ancak bu sayede topumuz, tüfeğimiz az, her şeyimiz sıfır denecek derecede olduğu halde dünyanın bütün harb vasıtalarına mâlik olan İtalyanlar'ı daima mağlup durumda bulundurduk. Bundan dolayı kendilerine, bir mülakat fırsatından da faydalanarak tekrar teşekkür etmeyi vazife addederim. Fakat memleket ve milletimizi yok etmeye çalışan düşmanların sayısı, düşmanlıklarının derinliği o kadar fazla idi ki ve o kadar fazladır ki, bir yıl sonra Afrika'nın müdafaasını kendilerine terk ederek vatanın diğer bir noktasında çalışmak üzere ayrıldık. Hakikaten kendileri bizzat başta olmak üzere çalışmalarını bugüne kadar devam ettirmiş bulunuyorlar. Bunun neticesi olarak İtalyanlar ilk ayak bastıkları sahillerde gemilerinin toplarına dayanarak barınabiliyor ve asıl vatanın kalbine ayak basamamışlardır ki o da kendilerinin çalışmaları sayesindedir. Daha sonra lüzum görüldükçe bazı tedbirlerin alınmasında Zât-ı âlileri İstanbul'a teşrif buyurmuşlardı. İşte bu esnada vatanın muhtelif kısımlarından bazılarıyla yolumuz kesildiğinden çaresiz İstanbul'da kalmışlardı. Düşmanlarımız varlığımıza son büyük darbeyi 16 Mart'ta (İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgaline işaret ediliyor) vurmaya giriştikleri zaman kendileri Bursa'da idiler. O gün memleket ve milletimiz için fevkalade ve tarihi bir gündü. Milletimizin ekseriyet bu vurulan darbeye karşı varlıklarını muhafazaya karar vermişti. Şeyh Ahmet es-Sunûsî Hazretleri o gün İstanbul'daki felaketi takdir ederek tuttuğumuz yolda devam ve sebatımızı tavsiye suretiyle bizi cesaretlendirdiler. Ve o günden bugüne kadar içimizde bulundular. Ve memleketin, dinin şerefini temin için bizimle beraber çalışmaktadırlar. Kendileri Afrika'da bulunsalardı herhalde düşmanlara vurulacak darbe pek tesirli olurdu. Fakat kendilerinin içimizde bulunmak suretiyle yaptıkları hizmet orada bulunmakla yapacakları tesirden daha az yüksek değildir.

Hepiniz biliyorsunuz ki arkadaşlar, İslamlık âlemini teşkil eden muhtelif kütleler zaman zaman hareketsiz bir halde kalmışlardır. Bu sebeple vuku bulan birçok hizmetler, fedakârlıklar gaflette bulunanlara layıkıyla tesirini yapamamıştır. Fakat bugün İslam âleminde şüphe yok düşmanların devamlı darbeleriyle hasıl olan uyanma o kadar yüksektir ki, bakışlarımızı dünya üzerinde bir an için dolaştıracak olursak görürüz ki uyanmakta ve belki intikam almaya hazırlanmakta olan birçok İslam kütleleri vardır. Fakat bütün bu uyanmakta bulunan insanlar başlarında bulunacak ulviyet ve faziletleriyle yükselmiş simaların yol göstermesine muhtaçtır. İşte Şeyh Sunûsî Hazretleri o yüksek ve kudsî simaların birincilerindendir. Bundan dolayı, bundan sonra kendilerinin İslam âlemine yapacakları hizmetler şimdiye kadar olan hizmetlerini şereflendirecek, taçlandıracaktır. Ve bu sayede Türkiye devletinin bütün İslam âleminin dayanak merkezi olan Türkiye devletinin de kuvvetlenmesine yardım etmiş olacaklardır.

Seyyit Ahmet eş-Şerif es-Sunûsî Hazretleri'nin gelecekteki hizmetlerine şimdiden gerek şahsım namına, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi namına teşekkürlerimi arzederim.

2- Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi Bey'in: *Sunûsîler ve XIII. Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslâmisi Seyyit Muhammed es-Sunûsî ve Abdülhamid – Seyyit Muhammed el-Mehdi ve Asr-ı Hamidî'de Âlem-i İslam ve Sunûsîler* namındaki eserinde Sunûsîler'in tarikatları, içtimai ve siyasi görüşleri hakkında faydalı malûmat vardır.

3- *Yakınlarından Hatıralar*. Atatürk Kütüphanesi: 8, sayfa: 74-76.

4- Yusuf Hikmet Bayur: *Türk İnkılâbı Tarihi*. 2. cilt, 1. kısım. s. 35.

5- Sadık Bey Parti başkanıdır. Fırka, malum Hürriyet ve İtilâf Partisi'dir.

6- Kitap yazıldığı sırada, Yakovalı'nın öldüğü anlaşılmaktadır.

Albay olan Rıza Bey'in 31 Mart Vakası'na ismi karışmıştır. Tüfekçi Tahir Paşa'ya oğlunu göndererek bu yoldan Abdülhamid'e başvurmuş, "Arnavutluk ve her taraf hazır ve emrinize muntazırdır," demiştir. Anlaşılıyor ki, bu Arnavut ihtilalcisi çoktan beri hürriyet ve istiklalimizin düşmanıydı. (31 Mart Sıkıyönetim Mahkemesi'nde Musahip Nadir Ağa'nın ifadesinden.)

7- Rıza Nur Bey'in bu davranışı ile ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Devresi'nde bir münakaşa olmuştur. Rıza Nur Bey, Lozan antlaşması hükümlerine göre, 1924 tarihinde Yunanistan ile yaptığımız karşılıklı ahali mübadelesinde, Türk unsuru arasında Arnavutlar'ın da memlekete kabul edildiğini, bunların İstanbul ve İzmir gibi en iyi yerlere yerleştirildiğini iddia etmiştir. Ben Mübadele, İmar ve İskân Vekili sıfatıyla bu iddiayı incelemiş, yersizliğini anlamıştım.

Abdülhalik Renda Yanyalı'dır, bu sırada, Kabine'de Maliye Vekili, evvelce de İzmir Valisi idi. Rıza Nur Bey'in, Yanyalı hemşehrileri aleyhin-

deki bu sözlerinden alınmış, bu sebeple kendisinden ne demek istediğini sormuştu. Arada geçen münakaşayı, konumuzla ilgili olduğu için Meclis zabıtlarından aynen aldım, naklediyorum:

Maliye Vekili Abdülhalik Renda (Çankırı)- Lütfen söyler misiniz, Doktor Beyefendi, Pendik'teki Arnavutlar'dan maksadınız kimlerdir?

Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)- Yanyalılar'dır.

Abdülhalik Renda- O halde açık söyleyeyim. Beni mazur görünüz. Bendeniz şimdiye kadar hiçbir kimsenin şahsından bahsetmeyi düşünmemiştim. Fakat Doktor Bey, bendenizi buna mecbur etmiştir. Altı yüz sene evvel Arnavutluk'un bir kısmından olan Yanya'ya giden ecdadımızın orada bıraktıkları ensali (nesilleri) başka bir töhmetle (kabahatle) itham ediyor. Hem kim? Maalesef öyle muhterem bir arkadaşım ki, altı seneden beri mutaassıp bir milliyetçi olmuştur. Daha evvel değildi. Kendileri daha iyi bilirler. Bendeniz ve o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için Arnavutluk'ta silahla mücadele ederken kendileri bilakis Arnavutlar'ı isyana teşvik etmiş ve onların silah ile, harp ile orada kırılmasına sebebiyet vermiştir. Arnavutlar'ı kendi taraftarlarıyla (Hürriyet ve İtilâf Fırkası)'nda bulunmaya teşvik etmiştir.

İkincisi efendiler, kendileri bu meseleyi biraz daha tetkik etselerdi, Yanyalılar'ın böyle olduğunu söylemezlerdi. (Bravo sesleri)

Arnavutluk ne vakit fethedilmiştir ve Yanya ne vakit fethedilmiştir ve kimler gidip fethetmişlerdir? Ve Türklük orada nasıl teessüs etmiştir. Kendileri tarihşinastırlar, pekâlâ bilirler.

Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)- Arnavutlar'ı teşvik etmiştir, dediler. On beş senedir bu memleket, 150 senelik vukuat-ı tarihiye ve siyasiye görmüştür. Arnavutlar, o vakit bu memleketin eczasındandı. Basra'dan İşkodra'ya kadar 15-20 türlü anâsır mevcud idi. Ve ben hakikaten o vakit Türklük siyaseti yapmaya gidemezdim. 'İttihad-ı anâsır' bilirsiniz ki nasıl bir moda idi. Hakikaten başka bir şey yapılamazdı. Ondan sonradır ki Türkçülüğe başlamıştım.

Abdülhalik Renda- Evvela son noktalarını tashih edeyim. O zaman kendileri ne yaparken biz Türklük için çalışıyorduk. Türklük için ölüyorduk. Burada şahit olan, dışarıda şahit olan arkadaşlar da vardır. Berat'da Ergiri'de mutasarrıf iken ben silahımla çalışıyordum. (Alkışlar) O telgraf yazıp teşvik ediyordu.

Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)- O telgrafları, malûmdur ki, ben yazmadım. Bilâkis bana yazmışlardı.

Abdülhalik Renda- Bendeniz Türklük için mücadeleye mecbur idim. Camia-i Osmaniye büyük iken Türklük mesleği aleyhinde bir meslek takip edemezdim.

Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)- On beş sene evvel bu memlekette Türkçülük var mıydı?

Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak) - Türkçüyüm, kaalubelâdan beri.

Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)- Şimdi Yanyalılar meselesi kalıyor. Bunlar Türk mü? Bu yaşa geldim ve bu yaşa kadar bütün kulaklarım, Yanyalılar'ın kendilerinin Arnavut olduklarına dair iftiharlarıyla doludur.

Abdülhalik Renda- Hangi Yanyalı, bir tanesini söyleyin.

Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)- Başka bir şey bilmiyorum. Şimdi de bu moda olmuştur. Bunlar evlâd-ı Fâtihana dönmüşlerdir. İnşallah hepsi de böyle olur. İşte me-

sele budur. Beyefendi bir şey buyurdular ki, o da benim Türkçülüğüm beş seneden beri imiş. Evet efendiler, ben Balkan Harbi nihayetlerinden beri Türkçü'yüm. (Handeler–Gülüşmeler) Türk deyince, hepimiz Türküz, fakat Türkçülük başkadır. Bu memlekette on beş sene evvelinden beri Turan kelimesini bilen bile yoktu. ("Nasıl, nasıl" sesleri)

Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)– Efendiler, ben doğduğumdan beri Türkçü'yüm.

Dr. Rıza Nur Bey (devamla)– Öyle ya... Rica ederim Efendiler, hepimiz bunu biliriz. O vakit ki ahval ne idi? Bana, "Arnavutlar'ı teşvik ettiniz, telgraf yazdınız," dediler. Güya efendiler, telgrafı bana yazmışlar. Belli bir şey ki bunu da yapan Üsküplü Hoca Sait Efendi'dir.

(Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi, Cilt: 10, 2. Devre, 8 Kasım 1924. s. 191-192, 207).

8- Abdülhamid'in Tüfekçilerinden Celal Paşazade Bey.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi: *Muhalefetin İflası,* sayfa 34-35.

9- Tahsin Bey, Mütareke zamanında Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından İstanbul Polis Umum Müdürlüğü'ne getirilmiştir.

10- Nafiz Bey, Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'nın yaveri olmuştur. Bâbıâlî Baskını'nda aldığı bir kurşun yarasıyla ölmüştür.

11- *Hak* gazetesi. 4 Temmuz 1912, sayfa: 1, sütun: 1.

12- Dahiliye Nâzırı'nın Meclisi Mebusan'daki beyanatından özet olarak alınmıştır.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi. 2. Devre, 1. sene, 10. içtima 23 Mayıs 1328 (5 Haziran 1912), sayfa: 126-134.

13- *İslam Ansiklopedisi.* Cilt: 1, sayfa 590.

14- Manastır Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne (İçişleri Vekaleti'ne) çekilen telgraf:

3. Teşrin-i Evvel 1327 (16 Ekim 1911) tarihli ve 1098 numaralı telgrafıma ektir:

Rum ve Arnavut komitelerine bildirilen kararlara muvafakat cevabı alınmış olup şimdi yalnız Selanik ve Sofya Bürosu'ndan cevap beklendiği ve bu bürolar müstakil bir cemiyet olmayıp Bulgaristan Hükümeti'ne bağlı olduğu ve gelecek cevapların Makedonya'ya gönderilen kumandana hitaben olacağı, şimdiye kadar gelen silah ve malzemenin komiteye ajanlar vasıtasıyla Bulgaristan'dan geldiği ve sarfolunan paraların da Bulgaristan Hükümeti tarafından ödendiği ve bütün çetelerin Bulgaristan'da teşekkül ederek Makedonya'da teşkil olunan mıntıkalara gönderildiği ve İtalya Milletlerarası Komitesi'nden Başkan Yanuçlavof'a bir mektup gelerek bunda Rum, Bulgar ve Balkan meselesinin halli zamanı şimdi olduğundan bahisle hareketleri teşvik olunduğu ve bu mektubun suretleri Rumlar ve Arnavutlar'a da gönderildiği gibi Roma Arnavut Komitesi vasıtasıyla da Arnavut reislerine gönderildiği ve bunlar tarafından da evvelce namı müstearla tayin olunanlara bildirildiği Manastır vilayetindeki Bulgar çetelerinin iki telsiz telefonla son sistem 15 katır topuna sahip oldukları mühim hususi istihbarat olması do-

layısıyla bilgi edinilmek için arzedilir.

(Yusuf Hikmet Bayur: *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: II, kısım: 1. s. 189).

BÖLÜM 9

1- Tevfik Rüştü Aras'ın Hatıratından Notlar. İttihat ve Terakki'nin 1909 Kongresi (Celal Bayar'a mektup olarak)

2- Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensuptu. Cemiyet hayatındaki rollerini, hürriyet davasındaki gayretlerini, 31 Mart isyanını bastıran Hareket Ordusu'ndaki hizmetlerini fırsat düştükçe dostlarına -diğer menkıbeleri gibi- anlatırdı. Biz de kendisini müstesna bir zevkle dinlerdik. Bir gün Atatürk, Doktor Tevfik Rüştü Aras ve ben konuşurken söz bu bahse intikal etti.

Ben, Bursa Merkezi namına Kongre'ye katılan delegemiz Yüzbaşı -sonraları Binbaşı ve Bursa Mebusu- Rıza Bey'i dinlemiş, bilgi edinmiştim. Ancak teklif sahibinin kim olduğunu bilmiyordum. Sordum:

Askerlerin siyasetle uğraşmasının önlenmesi fikrini kim ileri sürmüştü?

Bu sualim üzerine Atatürk, özetini yazdığım yukarıdaki teklifini anlattıktan sonra, Tevfik Rüştü'ye döndü: O günün heyecanını yaşayan bir eda ile:

Siz söyleyiniz Doktor. Kongre'nin genel sekreteri seçilmiştiniz, bilirsiniz. Ben düşüncelerimi nasıl müdafaa ettim. Muarızlarımı nasıl kandırdım. Reislik sırası bana gelince, müzakereyi nasıl idare ettim. Ben haklı idim, değil mi?

Atatürk, şahsa dayanan saltanat rejimini bilinen sebeplerle yıkmak için mücadele müstesna olmak üzere, ömrü boyunca ordunun ve ordu personelinin politika sahasına inmesinin aleyhinde bulunmuştur. Bu sebepledir ki onun devrinde Türk Ordusu yalnız vatan müdafaasından ibaret olan şerefli görevinin sınırları içinde kalmıştır.

3- Nutukların bazı parçaları sadeleştirilerek özet halinde alınmıştır.

4- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1 Sene, 23. İçtima. 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912) sayfa 385-387.

5- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene. 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), sayfa 390.

6- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), sayfa: 393.

7- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), sayfa: 393.

8- "Subaylar arasında siyasi bir cemiyet hakikaten mevcuttur," demektedir.

9- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), sayfa: 393.

10- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), sayfa: 393.

11- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), sayfa: 393-394.

12- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), sayfa: 393-394.

13- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), sayfa: 393-394.

14- Ali Galip Bey kimdir?

Meşum Mütareke yıllarında Ali Galip Bey'i Elazığ vilayetinin başında Vali olarak görüyoruz. Kendisi, en azılı 'Milli Mücadele' düşmanlarından biridir.

Büyük nutkunda Atatürk, "Mücadele tarihimizde mühim bir vaka teşkil eden Ali Galip Bey meselesi hakkında biraz tafsilat vereyim," diyerek bu adamın, kurtuluş hareketine karşı yaptığı suikastten bahsetmektedir. Hürriyet ve İtilâf Partisi ile Sultan Vahdeddin'in güvendiği damat Ferit Paşa'nın Kabinesi'nde Dahiliye Nâzırı Adil Bey ile Harbiye Nâzırı Şefik Paşa'nın hazırladıkları ortak bir planın uygulanmasına Ali Galip Bey memur edilmiştir. Bu plan gereğince kendisi, Padişah'ın iradesiyle Sıvas Valisi olmuştur. Askeri Kumandanlığı da üzerine alacaktır. Kimseye hatta eşine dahi bir şey söylemeden seçme kimselerden hazırlatacağı, güvenilir bir kuvvetle ansızın Sıvas'a girecek, mahalli kuvvetlere hâkim olacak ve Kongre'yi dağıtacak. Mustafa Kemal Paşa'yı esir alacaktır.

Bu işi becerebilmesi için gereken para emrine hazır bulundurulmuş, kendisine geniş yetkiler tanınmıştır. Malatya Mutasarrıfı Bedirhaîlerden Halil, Celâdet, Kamuran Ali ve Diyarbakırlı Cemil Paşa oğlu Ekrem Beylerle Doğu'da aleyhimizde propaganda gezisinde bulunan bir İngiliz Subayı, Vali Ali Galip Bey'in suç ortaklarıdır.

Ali Galip Bey, İstanbul'a teminat veriyor: "Kâfi kuvvetle hazırım, eşkiyayı! yakalayacağım. Müsademe neticesinde inayeti Hakla muvaffak olacağım. İtimat buyurunuz," diyor.

Paşa (Atatürk), bütün bu olup bitenleri en küçük teferruatına kadar bilmektedir. Kendisine mahsus kudret ve süratle hücuma geçiyor. Malatya'da mutasarrıfın evini sardırıyor. Hükümet konağında telaş alıyor, parayı ve mukabilinde imzaladıkları senedi bir kenara atarak kaçıyorlar.

Tabii diğerleri de onları takip ediyor. İmzaladıkları senet şu suretle yazılmıştır. Aynen:

Mustafa Kemal Paşa ve avanesinin tenkili masrafına karşılık olmak üzere olbaptaki emrine tevfikan altı bin lira alınmıştır.

10 Eylül 1919

HALİL RAMİ ALİ GALİP

(Mustafa Kemal Atatürk: *Nutuk*, 1919-1920, 1. Cilt, sayfa: 82-98.

15- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), sayfa: 394.

16- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), sayfa: 413.

17- Takvim-i Vakayi, No: 1251, 28 Şevval 1330 ve 27 Eylül 1328(10 Ekim 1912).

18- Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları, *Cumhuriyet* gazetesi, 25 Ekim 1946, tefrika No: 12.

19- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. sene, 33. İçtima, 2 Temmuz 1328 (15 Temmuz 1912), sayfa: 679-683. (Beyanat özet halinde alınmıştır)

20- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. sene, 33. İçtima, 2 Temmuz 1328 (15 Temmuz 1912), sayfa: 685-694.

21- Padişah namına yazılan beyannamenin sadeleştirilmiş suretidir:

Asker,

Vekiller Heyeti'nin istifası üzerine Meşrutiyet esaslarına uyarak Ayân ve Mebusan Meclisleri Reislerinin de bu konudaki düşüncelerini dinledikten sonra Londra'daki Büyükelçimiz Tevfik Paşa'yı Sadaret makamına davet etmiştim. Yeni Vekiller Heyeti'nin devlet işlerinde tecrübeli ve tamamiyle kendi düşüncelerine göre hareket eden ve her türlü hususi tesirlerden uzak kalan kimselerden teşkil olunmasını istiyor ve lüzumlu sayıyorum.

Halbuki dün bazı zabitler (subaylar) adına Kanun-ı Esâsî hükümlerine ve herkesin saymakla mükellef olduğu Hilâfet ve Saltanat'ın haklarına karşı bazı isteklerde bulunulmuştur.

Saltanat'ın herkes tarafından bilinen haklarına ve başında başkumandan sıfatıyla bulunduğum ordunun esaslarına yemin ile itaate mecbur olduğum ve ordum içinde Kanun-ı Esâsî'ye aykırı isteklerde bulunacak bir tek askerin dahi bulunabileceğine inanmadığım halde şüphesiz pek az sayıda olması lâzım gelen bir zümre adına yapılan müracaatla iştirak edenlerin bazı yanlış düşüncelere kapılarak askerî görevlerini bir an için unutmuş bulunanlardan olacağını tahmin ettiğimden ve askerliğin temeli olan itaat ve intizam ve Hilafet ve Saltanat makamına tam manasıyla bağlılık demek olduğunun ve bu sıfatı haiz bulunanların siyasetle uğraşmayı bir tarafa bırakarak yalnız amirlerinden alacakları emirleri aynen

yerine getirmek ve bu temiz vatan topraklarının korunması için canlarını feda etmekle mükellef bulunduklarından bunun aksine hareket etmek millet ve memlekete ihanet olacağı ve hatta bu yolda meydana gelen hadiseler neticesiyledir ki, fırsat gözleyen düşmanın dün gece Hükümet merkezimizin kapısına kadar gelerek girmeye çalışması, mühim bir ibret levhası olduğunun orduya yayınlanmasını ve bu emrimizi Hükümet merkezimizde bulunan askerî birliklerimiz önünde bizzat okumasını Harbiye Nâzırı Vekili'ne emrettim.

6. Temmuz 1328 (19 Temmuz 1912)
MEHMED REŞAD

Harbiye Nâzırı Hurşit Paşa, Padişah'ın beyannamesini okuduktan sonra orada bulunanlara hitaben demiştir ki:

Geçen gün bana subaylar tarafından yazılmış bir beyanname getirdiler. Harbiye Nâzırı olmak sıfatıyla ben, bunu saklayabilirdim. Fakat memleketi düşündüm, vatanı düşündüm. Bu kadar iyi, bu kadar melek tabiatlı Padişahıma, kumandanıma durumu bildireyim dedim. Götürdüm, takdim ettim. Askerin siyasetle uğraştıklarını gösteren hareketlerini Padişahımıza arzetmek bana düştüğünden dolayı son derece müteessirim. Maiyetine iyi muamele eden, iyi muamele görür, fena örnekler gösteren, fena örneklere maruz olur.

Bir parti çıkıyor: Vatanı biz kurtarıyoruz, diyor. Diğeri geliyor: Vatanı kurtaran biziz, diyor. Acaba bir üçüncü parti çıkıp da: Hayır, biz kurtarıyoruz demeyecek midir? Bir rütbede bulunan birçok subayın çeşitli partilere taksim olması, onlar arasındaki kardeşliği kaldırır, mahveder. İtaat de işte buradan bozulur.

Bunun üzerine orada bulunanlardan bir subay ileri gelerek böyle bir harekete iştirak edenlerin yaptıklarının kendileri tarafından çirkin görüldüğünü söyleyerek, "Paşa Hazretleri, o hareketleri tertip eden kim olursa olsun, layık olduğu cezayı görsün, asılsın ve ordunun üzerinden bu leke silinsin," demiştir. Diğer subaylar da buna iştirak etmişler ve hep bir ağızdan bu lekenin silinmesini istemişlerdir.

Hak gazetesi. 20 Temmuz 1912. s. 1. (Metin sadeleştirilmiştir)

22- a) Mektup sadeleştirilerek alınmıştır.

b) Hakkı Baha Pars, Bursalı Şeyh Baha ailesindendir. Rahmetli, Selanik'te subay iken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında bulunmuştur. Talât Paşa ile buradan başlayan arkadaşça münasebetleri devam ederdi. Bana bu mektubu yazdığı zaman Osmanlı Meclisi'nde Bilecik Mebusu idi. Bu ve buna benzer meselelerin içyüzünü öğrenebilecek durumdaydı. Yalnız mektubunun iki yerini düzeltmek lazım gelir:

Sultan Reşad'ın beyannamesinin ilan edilmiş metnine göre (tecrübekâr) kelimesi çizilmemiştir. Sonradan eklenen (müstakil ür-rey, haricî tesirattan âzâde) tabirindeki (haricî) yerine (hususi) kelimesi kullanılmıştır. İbare: Müstakil ür-rey, tesirat-ı hususiyeden âzâde) şeklini almıştır. Üst tarafı tamamdır.

BÖLÜM 10

1- Millî Mücadele zamanında İstanbul Hükümeti'nin Umum Jandarma Kumandanı Kemal Paşa.

2- Ahmet Bedevi Kuran: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, sayfa: 501-502.

3- Tarık Z. Tunaya: *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, sayfa: 346.

4- Dr. Rıza Nur: *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?* sayfa: 36.

5- Kitaptan alınan parçalar sadeleştirilmiştir.

6- Dr. Rıza Nur: *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?* sayfa: 37-38.

7- Dr. Rıza Nur: *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?* sayfa: 54.

8- Bağdatlı'dır. Millî mücadele faslında göreceğiz; Damat Ferit Hükümeti namına mahut 'Sévr' antlaşmasını kabul ve imza edenlerden biridir.

9- Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları: *Hayat* dergisi sayfa 5, 23 Ocak 1964)

10- Süleyman Nazif: *Yıkılan Müessese*, İstanbul, İlhami-Fevzi Matbaası 1927 sayfa: 9-13. Süleyman Nazif Bey bu kitabında çeşitli surette Nazım Paşa'yı ele almakta ve tarihi bilgi vermekte, yukarıda anlattığım sözlerini şu suretle tamamlamaktadır: "Nazım Paşa'yı Tâlat Paşa Bağdat'da uzun müddet tutamadı. Her taraftan feryat göklere yükseliyordu. Menteşe Mebusu Halil Bey'in Dahiliye Nâzırlığı sırasında azledildi. Gayrı memnunlar eski Bağdat Valisini kendilerine kutup (aziz, ulu) ve merci (başvurulacak yer) edinmişlerdi. Paşa hükümet aleyhinde açıktan açığa çalışıyor ve etrafındaki birkaç büyük ve küçük rütbeli subaylardan kurulu Halâskâran Cemiyeti'yle, Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni hem kendisine yardımcı ediyor, hem onlara yardımcı oluyordu. (Halâskâran Cemiyeti'nden kimseyi tanımadım. Fakat Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni teşkil edenler arasında gayz ve garez (gizli düşmanlık kin, kötü niyet) ziyade idi. İhtimal ki İttihat ve Terakki Hükümeti'nin bazı muamelelerinden şikâyetçi ve belki de bu şikâyette bir dereceye kadar haklı idiler. Fakat ne olursa olsun İtalya donanmasının Trablusgarp önünde attığı topları Fındıklı Sarayı'nın bazı âzâsı (İstanbul Meclisi'nin bazı mebusları) alkışlamayacaklardı. Mütareke yıllarında mahiyetini her türlü çıplaklığı ile teşhir eden bu parti ta o zamandan beri vatanperverliği hırs-ı câhın (makam, rütbe tamahı) üstünde tutmadığını fiilen ispat etti."

11- Cuntanın askerî şûraya gönderdiği mektubun meali kısaca şöyle idi:

Halen vekâleten iş başında olan kabine, asaleti zamanında takip eylediği dahilî ve haricî siyasetin bozukluğu sebebiyle Arnavutluk'ta, Arabistan'da defalarca kardeşi kardeşe boğdurarak vatanı al kanlara boyamış, milleti ümitsiz, orduyu yorgun bir hale getirmiştir.

Bu devam eden siyasetin müdafileri, şahıslarından başka hiçbir şey düşünmemişler ve son seçimler de kendi emellerine yarayan, binaenaleyh bütün açıklığıyla meşru olmayan bir şekilde neticelendirerek, mebus tayiniyle bunu teyid eylemişlerdir. İşte bu sebepten galeyana gelen bütün ordu subayları, milletin bütün fertleri, hali hazır hükümetin düşmesini ve meclisin feshini, Kanun-ı Esâsî'nin esasları dahilinde yeniden seçime gidilmesiyle mebusların yenilenmesini ve sorumsuz cemiyetlerin tesir ve müdahalelerinin önlenmesini, lazım gelen makama arzetmişlerdir.

Biz Halâskâr Zâbitan Grubu da bu hususun bir an evvel temini için kabine teşkilinde her türlü tesirden uzak kalmak şartıyla, Kâmil Paşa Hazretleri'nin riyaseti altında Vekiller Heyeti'nin teşkilini ve şimdiye kadar hükümeti ellerinde tutanların tedbirsiz ve hatalı hareketlerine bir an önce nihayet verilmesini Padişah Efendimiz'den istirham ederiz.

Bu hususun gecikmesi halinde mebuslar arasında ve kabinede çevrileceği tabiî olan entrikalar yüzünden dökülecek kanların mesuliyetinin, ordunun asıl mercii olan Harbiye Nezaret ve şûrâsına ait bulunacağını arzederiz. Karar ve emir Padişahımızındır.

12- Padişah namına yayınlanan beyanname:

Asker!... hitabıyla balıyor, özet olarak şöyle deniliyordu:

Vekiller Heyeti'nin istifası dolayısıyla, Meşrutiyet kaidelerine uyarak, Ayân ve Mebusan Reislerinin fikirlerini de dinledikten sonra, Londra Büyükelçimiz Tevfik Paşa'yı Sadrazamlığa davet ettim. Yeni Vekiller Heyeti'nin reylerinde tamamiyle mustakil ve icraatında her türlü tesirden uzak kimselerden teşkili matlubumdur [isteğimdir].

Dünkü gün bazı zabitler namına Kanun-ı Esâsî ahkâmına, hilafet ve saltanata karşı bazı talepler yapılmıştır. Başında 'Kumandan-ı azam' sıfatı ile ben bulunduğum, orduda Kanun-ı Esâsî'ye aykırı bir istekte bulunacak tek askerin vücuduna kail olmadığım halde, adedinin pek az olması lazım gelen bir zümre namına yapılmış müracaata iştirak edenlerin, bazı yanlış anlayışlar dolayısıyla askerlik vazifelerini bir an için unutmuş olduklarını tahmin ediyorum. Askerliğin esası, boyun eğmek ve düzen ve makam-ı saltanata bağlılık demek olduğundan, bu sıfatı haiz olanların siyaseti bir tarafa bırakarak yalnız amirlerinden alacakları emirleri harfi harfine yerine getirmeleri lazımdır. Bunun aksine hareket vatana ihanettir. Fırsat kollayan düşmanın dün gece pâyitahtın kapısına kadar gelerek içeriye girmeye çalışması mühim bir ibret numunesidir. Bu iradem in payitahtta bulunan bütün askeri kıtalar muvacehesinde okunmasını Harbiye Nâzırı Vekili'ne emrettim.

Mehmed Reşad-

6 Temmuz 1328 (19 Temmuz 1912)

13- *Takvim-i Vakaî*, no: 1181, 18 Temmuz 1912.

14- "Elem veren mirası bana devredilmek istenildi," yani Harbiye Nâzırlığı teklif edildi, anlamındadır.

15- Mahmut Muhtar: *Maziye Bir Nazar* – Berlin Muahedesi'nden Harbî Umumi'ye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebeti, sayfa 157.

16- İbnülemin Mahmut Kemal İnal: *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, cüz: VII, sayfa: 1089.

17- Halit Ziya Uşaklıgil: *Saray ve Ötesi, Son Hatıralar,* Cilt: III, sayfa: 40-41.

18- Halit Ziya Uşaklıgil: *Saray ve Ötesi, Son Hatıralar.* Cilt: III, sayfa: 41-42.

19- Ferit Paşa, Millî Mücadele devrinde bir süre İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nâzırlığı'nı yapmıştır.

20- Suphi Paşa, Millî Mücadele zamanında, İstanbul Hükümeti'nin teşkil ettiği, 'Kuva-i İnzibatiye'nin kumandanlığına tayin olunmuştur. Vazifesi, Millî Kuvvetler'i dağıtmaktı. İleride anlatılacaktır.

21- Metin sadeleştirilerek alınmıştır.

a) Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi. 2. Devre, 1. sene, 40. İçtima, 12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912), sayfa: 768.

b) Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları, *Cumhuriyet* gazetesi, 29 Ekim 1946, Tefrika No: 16.

22- Ömer Naci Bey feragat timsali bir zattı. O, para, dünyalık nedir bilmezdi. Ve kendisini vatanına vakfetmişti. Yukarıdaki demeci arasında siyahla yazılan sözleri, 'Halâskâr Zâbitan Grubu'nun beyannamesindeki bir fıkradan duyduğu teessürle söylemiştir. O fıkrayı aynen kaydediyorum:

Düşünelim ki bu memleket maazallah inkıraz bulursa [çökerse] elimizde bir sanatımız da yok... Hamd ile söylüyoruz ki muhterem milletimiz, bizi bunca paralar sarfederek mekteplerde okuttu, zabit yaptı. Maazallah memleketi ecnebiler istila ederse bizim onlarca geçecek hiçbir sanatımız da yok... aç kaldığımız muhakkaktır.

23- *Hak* gazetesi, 26 Temmuz 1912, sayfa: 3.

Not: Ömer Naci Bey'in Meclis'teki bu demeci, Namık Kemal vatan edebiyatıyla beslenmiş, 'Edebiyat-ı Cedîde'nin ağdalı terkiplerine karşı koymuş Genç Kalemler'in ve sade Türkçe kullanan genç hatiplerin dillerinin bir örneği olması dolayısıyla metni sadeleştirmeden aynen aldım. Bununla beraber demecin içinde bulunan Osmanlıca bazı kelimelerin Türkçe karşılıklarını da veriyorum:

CİDAL: Kavga, şiddetli tartışma.

TAHVİF: Korkutma, ürkütme.

FÜTÛHAT: Fetihler, bir şehir veya memleketi düşmandan alıp vatan topraklarına katma.
DENAET: Alçaklık, adilik.
KAVL, KAVİL: Söz, söz verme.
MÜCAHEDE: Çalışma, gayret etme, Allah uğruna harb etme.
SİNE: Göğüs
(Şemsettin Sami: *Kamus-ı Türkî.*)

24- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. sene, 40. İçtima, 12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912), sayfa: 770.

25- Dr. Rıza Nur Bey'in beyanatını görünüz. Dr. Rıza Nur: *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?* Sayfa: 38-39, 54.

26- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre. 1. sene, 40. İçtima, 12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912) sayfa: 771. (Aynen alınmıştır)

27- Hüseyin Cahit Yalçın: Hüseyin Cahit Yalçın'ın 50 Yıllık Siyasi Hatıraları, "Meşrutiyet Devri ve Sonrası", *Halkçı* (Yeni Ulus) gazetesi, 23 Ekim 1954, Tefrika no: 129.

BÖLÜM 11

1- *Hak* gazetesi, No: 145, 24 Temmuz 1328 (6 Ağustos 1912), sayfa: 4. sütun: 3.

2- *Hak* gazetesi, 27 Temmuz 1912, sayfa: 1 (Metin sadeleştirilerek alınmıştır)

3- *Hak* gazetesi, 27 Temmuz 1912, sayfa: 1 (Metin sadeleştirilerek alınmıştır)

4- *Hak* gazetesi, 27 Temmuz 1912, sayfa: 1.

5- *Hak* gazetesi, 25 Temmuz 1912, sayfa: 1.

6- Bu sırada Osmanlı Ordusu'nun Genel Kurmay Başkanı Vekili Arap aslından Hadi Paşa idi. Memleketi anarşiye sürükleyen askerî cuntanın temsilciliğini yapıyordu.

7- Bu sözler, Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi Mebusan Meclisi'ni kapatıp umumi seçimlere gidileceğini ilan ettiği sırada söylenilmiştir.

8- Londra Büyükelçimiz Tevfik Paşa'nın şifre telgrafından. (İstanbul Hazine-i Evrak'a ait belgelerden, Balkan Harbi, Dosya: 11, Tomar: 2, Sıra No: 7, Belge No: 15).

9- Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları, *Cumhuriyet* gazetesi, 25 Ekim 1946, Tefrika No: 12.

10- Halit Ziya Uşaklıgil: *Saray ve Ötesi, Son Hatıralar*, Cilt: III. sayfa: 47.

11- Halit Ziya Uşaklıgil: *Saray ve Ötesi, Son Hatıralar*, Cilt: III. sayfa: 47-48.

12- Lütfü Simavi: *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, 2. kısım, sayfa: 76-77.

13- Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları, *Cumhuriyet* gazetesi, 25 Ekim 1946, Tefrika No: 12.

14- *Takvim-i Vakayi*, No: 1185, 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912). sayfa: 1, sütun: 1.

15- *Takvim-i Vakayi*, No: 1185. 8 Şaban 1330 ve 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912), sayfa: 1, sütun 1-2.

16- Ali Fuat Türkgeldi: *Görüp İşittiklerim*, sayfa: 63-65.

17- Ali Fuat Türkgeldi, bu meseleyi şöyle anlatmaktadır: (Sadeleştirerek alıyorum)

O gün akşam üzeri eski Üsküp Mebusu Sait Efendi odama gelerek Arnavut Reisler tarafından Padişah Hazretleri'ne takdim olunmak üzere birkaç imzalı bir dilekçe getirdi. İçinde, Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin bitaraf olmadığından bahisle Kâmil Paşa gibi tarafsız bir zatın başkanlığı altında bir kabine kurulması isteği yazılıydı.

Ben Kâmil Paşa'nın Sadaret'e getirilmesi hakkındaki teşebbüsleri bildiğim için, eğer Kâmil Paşa'nın tayininden önce bu dilekçe kabul olunacak olursa Arnavutlar, Sadaret değişikliğinin kendi teşebbüsleri üzerine yapılmış olduğu zanniyle büsbütün şımararak saltanatın nüfuzu kırılacağı gibi, dilekçeleri kabul edilmezse o zaman da bunlar kızdırılmış olacağından kendisinden, dilekçeyi reddetmek veya kabul etmek cihetine gitmeyerek, "Bugün Karadağ Hükümeti'nin harb ilan etmesi dolayısıyla Zât-ı şâhâne müteessir bir haldedir; bunun takdimini iki üç gün sonraya bırakmak münasip olur," diye dilekçeyi almadım. Sait Efendi'nin dönüşünden sonra Padişah'ın yanına giderek durumu anlattım ve "Eğer Kâmil Paşa'yı Sadrazam yapacaksanız bu dilekçeyi kabul etmeden önce yapınız, eğer yapmayacaksanız o vakit dilekçenin kabulünde beis olmaz," dedim.

Padişah meseleyi kendiliğinden kesip atamadığından, "O halde Ayân Reisi Ferit Paşa'yı huzurunuza çağırarak bir kere de onunla görüşün," dedim. Ferit Paşa Büyükada'da oturduğundan bendegândan (kullarından, kölelerinden) birini göndererek kendisini davet ettim. Ertesi gün, gelince Padişah beni huzuruna çağırıp, "Durumu Paşa'ya anlatınız," dedi. Ben de tafsilatıyla anlattım. Ferit Paşa, "Başkâtip Bey pek güzel idare etmiş, bu Arnavutlar ne yüz vermeye, ne de hakaret etmeye gelir, idare ile kullanılmalıdırlar. Muhtar Paşa, Efendimize sadıktır. Kamil Paşa da popüler adamdır. Birbirleriyle iyi anlaşmalarını temin etmelidir. O halde dilekçenin kabulünde beis olmaz," dedi.

Ertesi gün Sait Efendi tekrar gelerek dilekçeyi getirdiğinden ben de alıp Padi-

şah'a takdim ettim. Hünkâr, kendisi için yemek hazırlanmasını emrettiği için aşağı odada hususi surette yemek yedi. Saray memurlarından hiçbirine bir ipucu vermediğimden, bu gelip gidişten ve böyle ikram edilişten bir şey anlayamıyorlardı.

(Ali Fuat Türkgeldi: *Görüp İşittiklerim,* sayfa: 69-70).

18- Daha önce yazmıştım: Şerif Paşa, İstibdat devrinde, Abdülhamid'in 'hafiye'si, Meşrutiyet devrinde hudutsuz hürriyet taraflısı idi. Her vesile ile artan muhalefetinin müşterek vatana hıyanet derecesine vardığını ileride Mütareke devrinde ve Sévres Antlaşması'nın müzakeresi sırasında göreceğiz.

19- İstanbul'a dönüşünde Gazi Muhtar Paşa'nın Komiserlikteki resmî ve şahsi evrakının kendisine verilmemesinden Sadrazam aleyhinde Abdülhamid'e gönderdiği 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1908) tarihli tezkeresinden özet olarak. Tezkerenin tam metni belgeler kısmındadır. Belge sıra no: 29.

20- Nubar Paşa, bilindiği gibi Ermeni aslındandır. Ermeni İstiklali davası için çalışanların başında bulunanlardan biridir.

21- Sudan'ın ilk kuruluşu, milattan 4000 sene evveline rastlar.

Milattan 660 sene evvel, Sudanlılar Mısır'ı işgal etmek istemişlerse de Asurîler tarafından geri püskürtülmüşlerdir. Bundan başka Jüstinyen gibi Hıristiyan krallar Mısır'a hâkim olmuş, Türk Memlûkları da bir ara Sudan'ı hâkimiyetleri altına almışlardır.

Sudan, 1821'de Mehmed Ali Paşa kumandasındaki Türk orduları tarafından işgal ve zaptedilmiştir.

Bu tarihten itibaren memleketin modern tarihi başlamıştır. Bu memlekete bu tarihten sonra ilkin Mısırlılar, daha sonra Sudanlılar hâkim olmuşlardır.

Sudan'ın dini liderlerinden Muhammed Mehmed el-Mehdi 1881 senesinde başarılı bir ihtilal yapmış, 1881'de Hartum'u ele geçirmiştir. Mehdi 1885'te ölmüş ve memleket, halefi Halife Abdullah tarafından, hükümet merkezi Omdorman olmak üzere 1896 senesine kadar bağımsız idare edilmiştir. Bundan sonra 1896-1898 seneleri arasında Sudan, Lord Kitchener'ın kumandasındaki İngiliz ve Mısır kuvvetleri tarafından zapt ve işgal edilmiştir. 1899'da İngiliz-Mısır anlaşması ile Sudan'ın geleceği tayin edilmiş oldu.

1951-1953 seneleri arasında yapılan müzakereler sonunda, 1 Ocak 1956 tarihine kadar milletlerarası murakabesi altında olmak üzere kendi kendini idare etmiş ve en son olarak da 1 Ocak 1956'da bağımsızlığını tam olarak kazanmıştır.

17 Kasım 1958 tarihinde de, Ordu Başkumandanı General İbrahim Abud tarafından yapılan hükümet darbesi sonunda, Sudan, Silahlı Kuvvetler Yüksek Meclisi ve Vekiller Heyeti tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

22- Charles Seignobos: *Histoire Politique de l'Europe Contemporaine 1814-1896,* sayfa: 63-92.

İkinci Cildin Sonu

Üçüncü ve sonraki ciltlerimizde
vesika vermeye devam olunacaktır; lütfen takip ediniz.

C. B.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar:
    - I. Etüdler
    - II. Hatıralar:
        - A. Yayınlanmış olanlar
            - a. Kitap olarak
            - b. Tefrika olarak
        - B. Yayınlanmamış olanlar
    - III. Takvim-i Vakayi
    - IV. Zabıtlar

2. Broşürler

3. Ansiklopediler, sözlükler

4. Dergiler, gazeteler:
    - a. Makaleler
    - b. Demeçler
    - c. Söylevler
    - ç. Haberler, v.s.
    - d. Beyannameler

5. Belgeler:
    - I. Yazılı Belgeler:
        - a. Telgraflar
        - b. Mektuplar
        - c. Tezkereler
        - ç. Zabıtlar (suret veya fotokopi)
        - d. Beyannameler
        - e. Raporlar
    - II. Fotoğraflar

1. Şehsuvaroğlu, Halûk, "İlk Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Hatıraları", *Cumhuriyet* Gazetesi, 26 Ocak 1950-19 Şubat 1950, Cumhuriyet Mtb. (İst. 1950)

2. Sait Paşa, *Sait Paşa'nın Hâtıratı,* Cilt: 2. Kısım: 2, 415 s. (İst. 1328)

3. "Vakıflar" maddesi, *Türkiye Ansiklopedisi,* Cilt: VI, s. 171-177, Ayyıldız Mtb. s. 453 (Ank. 1958)

4. *Vakıflar Dergisi,* 4. Sayı, Doğuş Mtb., s. 335 (Ank. 1958)

5. Dağlıoğlu, Hikmet, *Onaltıncı Asırda Bursa,* Vilayet Mtb., Bursa Halkevi Neşriyatından, s. 186 (Bursa 1943)

6. Baykal, Kâzım, *Bursa ve Anıtları,* Aysan Mtb., s. 254 (Bursa 1950)

7. Yalçın, Hüseyin Cahit, "Hüseyin Cahit Yalçın'ın 50 Yıllık Siyasi Hâtıraları", 1. Kısım "Meşrutiyet Devri ve Sonrası", *Halkçı* (Yeni Ulus) Gazetesi, Tefrika No: 1-192, Ank. Ulus Mtb. (13 Kasım 1954 - 31 Aralık 1954)

8. "Atranos (Orhaneli) Volkan Cemiyeti Şubesi'nin Suret-i Keşfî", *Tanin* gazetesi, Yıl: 1, No: 270, Sayfa: 3, Sütun: 5, (21 Mayıs 1325=3 Haziran 1909)

9. Tevfik Bey, Bursa Valisi Tevfik Bey'in neşredilmemiş hâtıratı.

10. Osmanlı İttihat ve Terakki Yenişehir Bursa Merkezi'nden, "Meşrutiyet'e Vurulan Darbenin Tamiri ve Kabine'nin ve Meclis-i Mebusan Reisi'nin Tekrar Yerlerine Geçirilmesi Hakkında" Meclis-i Mebusan'a Çekilen 15 Nisan 1909 tarihli Protesto Telgrafı. Takvim-i Vakayi, No veya adet: 195, 16 Nisan 1325=29 Nisan 1909, Cilt: II, s. 89, Sütun: 3, İst. 1325, Sabah Mtb. (No: 150 270)

11. "Dersaadet'te İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti Merkezi Vâlâsına ve Mürevvie-i Efkârı Volkan Gazetesi Muharriri, Derviş Vahdetî Efendi'ye" (Bursa'dan), *Volkan* gazetesi, Yıl: I, No: 106, Sayfa: 4, Sütun: 3, (3 Nisan 1325=16 Nisan 1909)

12. Kırımlı Mehmet Zeki, (Bursa İlmiye, İttihat ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Namına) den "Bursa Halkının ve 150 bin İslam Hıristiyanın Şeriatın Tamamen İcra Edilmesini İstediklerine, Aksi Takdirde Her Türlü Fedakârlığı Yapacakları Hakkında" Meclis-i Mebusan'a 9 Nisan 1909 Tarihli Telgraf, Takvim-i Vakayi, No: veya adet: 189, Cilt: 11, Sayfa: 4, Sütun: 2 (9 Nisan 1325=22 Nisan 1909)

13. *Abdülhamid'in Hatıra Defteri,* Selek Mtb., s. 199, Selek Yayınevi, Nuruosmaniye (İst. 1960)

14. Us, Hakkı Tarık, Meclis-i Mebusan 1293 (1877) Zabıt Cerîdesi, Cilt: 1-2, Vakit Mtb. s. 416, 399 (İst. 1939, 1954)

15. Gövsa, İbrahim Alâettin, *Türk Meşhurları,* s. 416, Yenigün Neşriyatı.

16. İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,* Cüz: VIII. s. 1278, Milli Eğitim Bs.evi (İst. 1947)

17. Mehmet Sabahaddin, "Sultan Sabahaddin Beyefendi'nin Osmanlı Askerlerine Hitâben Açık Mektupları", *Serbesti* gazetesi (İstanbul), Yıl: I, No: 153, s. 1, Sütun: 1-2, (6 Nisan 1325=19 Nisan 1909)

18. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt: 1-3, Milli Eğitim, Maarif Bs.evi, s. 870, 784, 670 (İst. 1946, 1953, 1954)

19. Mehmet Ziyaeddin Şeyhislam Essayid, "Suret-i Fetvayı Şerife", *Takvim-i Vakayı,* No: veya adet: 194, 15 Nisan 1325=28 Nisan 1909, Cilt: II., s. ?, Sütun: 1, Matbaa-i Âmire, No: 150-270 (İst: 1325)

20. Ali Cevat, Abdülhamid'in Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Hatıraları.

21. Uzunçarşılı, Ord. Prof. İ. Hakkı, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten,* Cilt: X, Sayı: 40, s. 705-748, T.T.K. Bs.evi. s. 778, Cilt: X, I. S: 37, 38, 39, 40 (Ank. 1946)

22. Baydar, Mustafa, *31 Mart Vakası,* Anıl Matbaası s. 38 , Milli Tesanüt Birliği Yayını: 8 (İst. 1955)

23. "Vahdetî Mektubunda Ne Diyordu?", *Tanin* gazetesi, Yıl: 1, No: 265, Sayfa: 2. Sütun: 3 (16 Mayıs 1325=29 Nisan 1309)

24. Soko, Ziya Şakir, "İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?" *Son Posta* gazetesi, Kısım 1: Tefrika No: 1-128, Tarih:11. XII.1932-22. IV. 1933, Kısım 2: Tefrika No: 1-125, Tarih: 23. IV. 1933-26. VIII. 1933, Kısım 3: Tefrika No: 1-164, Tarih: 27. VIII. 1933- 1.I.1934, Kısım 4: Tefrika No: 1-155, Tarih: 2. I.1934-18. VII. 1934, Kısım 5: Tefrika No: 1-267, Tarih: 19. VII. 1934-28. IV. 1935

25. "İmparator Wilhelm ve Enver Bey", *Tanin* gazetesi, Yıl: I, No: 272, s. 3, Sütun: 5 (23 Mayıs 1325=5 Haziran 1909)

26. R. Rolland, *Le Figaro litteraire,* s. 16-22 (1964)

27. Menteşe, Halil, "Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları", *Cumhuriyet* gazetesi, Tefrika No: 1-44, 13 Ekim 1946-11 Aralık 1946, Cumhuriyet Mtb., g. No: 7917-8035 (İst. 1946)

28. Gölpınarlı, Abdülbaki, *Melâmilik ve Melâmiler,* Devlet Mtb., s. 381 (İst. 1931)

29. Sadık Vicdanî, Ebu Rıdvan, *Tomar-ı Turuk-i Aliyye,* 4. Cüz, 1. Cüz: "Melâmilik", Evkâf-ı İslamiye Mtb., s. 112 (İst. 1338), 2. Cüz: "Kadiriye Silsilenâmesi", Matbaa-i Amire, s. 84 (İst. 1388), 3. Cüz: "Halvetiye Silsilenâmesi", Evkâf-ı İslamiye Mtb. s. 118 (İst. 1338), 4. Cüz: "Sofi ve Tasavvuf", Matbaa-i Amire, s. 62 (İst. 1340)

30. Ergin, Osman, *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun – Hayatı ve Şahsiyeti,* Kenan Bs.evi., s. 340 (İst. 1942)

31. Şemseddin Sami, "Melâmi" maddesi (s. 1399), *Kamûs-ı Türkî,* İkdam Mtb., s.1574 (İst. 1317)

32. Özön, Mustafa Nihat, "İlâl" maddesi (s. 371), *Osmanlıca-Türkçe Sözlük,* s. 931 (İst. 1955)

33. İttihat ve Terakki Cemiyeti Resmî Yayınlarından: İttihat ve Terakki Kongresi'nin Meclis-i Mebusan Ekseriyet Fırkasınca Kongre'ye Gönderilen Mevadd-ı Aşere Hakkındaki Karar Sureti.

34. Ağaoğlu, Ahmet, *Üç Medeniyet,* Türk Ocakları Merkez Heyeti Mtb., s. 158, Türkocakları Hars Heyeti Neşriyatı, Sayı: 8 (Ank. 1927)

35. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* 2. Cilt, s. 784, Maarif Bs.evi, (İst. 1953)

36. "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Seçim Beyannamesi", *Servet-i Fünun* – Günlük *Sabah* gazetesi, (20 Ağustos 1324=2 Eylül 1908)

37. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Programı ve Nizamnamesidir, 1329 Umumî Kongresinde Tanzim ve Kabul olunmuştur, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı. s. 32 (İst. 1329-331)

38. Ziya Gökalp'ın Muhakemesi, Divan-ı Harb-i Örfî Zabıt Cerîdesi, V. Muhakeme, 14 Mayıs 1335 (27 Mayıs 1919), Sayfa: 77-85. (Not: 3554 Numaralı Takvim-i Vakayi'e Merbut.)

39. Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları,* Matbuat ve İstihbarat Mtb., s. 174 (Ank. 1339)

40. Tansel, Fevziye Abdullah (hazırlayan), *Ziya Gökalp Külliyatı, Şiirleri ve Halk Masalları* (Kızıl Elma, Yeni Hayat, Altın Işık Eserleri dışında Kalan Şiirleri), T.T.K. Bs.evi, s. 997, Türk Tarih Kurumları Yayınlarından, II. seri, No: 18 (Ank. 1952)

41. *Demokrat Parti, Tüzük ve Programı,* Doğuş Mtb., s. 74 (Ank. 1949)

42. Tunaya, Dr. Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952,* Doğan Kardeş Yay. A.Ş. Bs.evi, s. 799 (İst. 1952)

43. Ömer Seyfettin, *Yarınki Turan Devleti,* Kader Mtb., Türk Yurdu Kitaphanesi, (İst. 1330)

44. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1327 Senesi Umumi Kongresi Tarafından Tanzim Edilen Siyasi Program, Rumeli Mtb. s. 11 (Selanik 1327)

45. Nur, Dr. Rıza, *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?* Akşam Mtb. s. 68 (İst. 1919)

46. Şehbenderzâde, Filibeli Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflası,* Matbaa-i İslamiye, s. 76 (İst. 1331)

47. Hakkı Paşa, Huzuru Ali-i Hazreti Padişahi'ye Meclis-i Vukelâ'dan Takdim Olunan İstifa Mazbatası Sureti ve Beyanname, 18 Kânun-ı Evvel 1327 = 31 Aralık 1911, *Takvim-i Vakayi,* No veya adet: 1011, 2 Mart 1327-29 Şubat 1327=15 Mart 1911-1 Mart 1912, İst. 1327-1328, Matbaa-i Âmire (No: 772-1078)

48. Hasan Bey (Piriştine Mebusu), 95. Maddenin Tadili Hakkında Meclis-i Mebusan'daki Müzakereler, 96. İçtima. 29 Kanun-ı Evvel 1327 (11 Ocak 1911) Sayfa: 766, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 1, Yıl: 4, İçtima: 1-40, 1. T. evvel 1327-5 K. sâni 1327, Matbaa-i Âmire, s. 831 (İst. 1327)

49. Mecdi Efendi (Karasi Mebusu), 35. Maddenin Tadili Hakkında Meclis-i Mebusan'daki Müzakereler, 36. İçtima. 29 Kanun-ı Evvel 1327=11 Ocak 1911, Sayfa: 765, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: I, Yıl: 4, İçtima: 1-40, 1 Teşrin-i Evvel 1327-5 Kânun-ı Sâni 1327, Matbaa-i Âmire 8315 (İst. 1327)

50. Abdülhamid Zühravi (Hama Mebusu), 35. Maddenin Tadili Hakkında Meclis-i Mebusan'daki Müzakereler, 34. İçtima: 27 Kanun-ı Evvel 1327, Sayfa: 712-713, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 1, Yıl: 4, İçtima: 1-40, 1 Teşrin-i Evvel 1327-5 Kânun-ı Sâni 1327, Matbaa-i Âmire, s. 831 (İst. 1327)

51. *Aliye-i Divan-ı Harb-i Örfîsinde Tetkik Olunan Meclis-i Siyasiye Hakkında İzahat,* Tanin Mtb., s. 127 (İst. 1332)

52. "Adnan" maddesi, *İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 1. Sayfa: 142, Maarif Mtb., s. 807 (İst. 1940)

53. "Kâhtan" maddesi, Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm,* Cilt: V, s. 3604

54. "Kâhtan" maddesi, *İslam Ansiklopedisi,* Cilt VI,S. 82-95, Maarif Bs.evi, s.1134 (İst. 1955)

55. Vartkes (Erzurum Mebusu), 35. Maddenin Tadili Hakkında Meclis-i Mebusan'daki Müzakereler, 35. İçtima: 29 Kânun-ı Evvel 1327, Sayfa: 766-772, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 1, Yıl: 4, İçtima: 1-40, 1 Teşrin-i Evvel 1327- 5 Kânun-ı Sâni 1327, Matbaa-i Âmire, s. 831 (İst. 1327)

56. Hoca Sabri Efendi (Tokat Mebusu), 35. Maddenin Tadili Hakkında Meclis-i Mebusan'daki Müzakereler, 36-37. İçtima, 29-31 Kanun-ı Evvel 1327, Sayfa: 775-792, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 1, Yıl: 4, İçtima: 1-40, 1 Teşrin-i Evvel 1327-5 Kânun-ı Sâni 1327, Matbaa-i Âmire, s. 831 (İst. 1327)

57. Emrullah Efendi (Maarif Nâzırı), 35. Maddenin Tadili Hakkında Meclis-i Mebusan'daki Müzakereler Esnasında Konuşan Vartkes ve Sabri Efendilere Cevap, 37. İçtima, 31, Kânun-ı Evvel 1327, Sayfa: 792-797, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Yıl: 1, Devre: 4, İçtima: 1-40, 1 Teşrin-i Evvel 1327-5 Kânun-ı Sâni 1327, Matbaa-i Âmire, s. 831 (İst. 1327)

58. Bourgeois, Emile, *Manuel Historique Etrangére,* Tome: IV, Librairie Clasique, Eugene, s. 836 (Paris 1925)

59. Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar - Berlin Muahedesi'nden Harb-i Umumî'ye Kadar- Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebatı,* Matbaa-i Âmire, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, s. 275 (İst. 1341)

60. Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Cilt: 2, Kısım: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri, No. 13 (Ank. 1941)

61. Poincaré, Raymond, *Au Service de la France-Neuf Années de Souvenirs* - Tome: II, *Les Balkans en Feu, 1912,* Libraire Plon, s. 426 (Paris 1931)

62. Enver (Paşa) Derne'den Meclis-i Mebusan Riyaset-i Âliyesine, 26 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912), Tarihli Telgraf, 4. İçtima, (30 Nisan 1328), Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: II, Yıl: 1, İçtima: 1-47, s. 919 (5 Nisan 1328 - 23 Temmuz 1328).

63. Şehbenderzade, Filibeli Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflası,* Matbaa-i İslamiye, s. 76. (İst. 1331)

64. *Yakınlarından Hatıralar,* Hisar Mtb., s. 119, Atatürk Kütüphanesi: 8, Sel Yayınları (İst. 1955)

65. (Atatürk), M. Kemal, Derne Osmanlı Kuvvetleri Kumandanı, "Salih'e (Bozok) Mektup", Ayni Mansur Karargâhından, 25-26 Nisan 328, Gece saat 6, Banoğlu Niyazi Ahmet, "Trablusgarp'dan Libya'ya", *Havadis* Gazetesi, İstanbul, 2 Şubat 1957, Sayfa: 3, Sütun: 1-3, Yıl: 1, Sayı: 108.

66. Şehbenderzade, Filibeli Ahmet Hilmi, *Sunûsîler ve XIII. Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslamisi Seyyit el Sunûsî,* İkdam Mtb., s. 124 (İst. 1325)

67. 31 Mart Sıkıyönetim Mahkemesinde Muhasip Nadir Ağa'nın Yakovalı

Rıza Bey Hakkında İfadesi, İst. As. Evr. Mah. ve Tasnif K. Md.lüğü, Varaka No: 10.

68. (Renda) Mustafa Abdülhalik (Çankırı Milletvekili), "Umumu İstizah Üzerinde Yapılan Münakaşalarda, Mubadele Meselesinde Dr. Rıza Nur Bey'e Cevapları", İçtima: 4, 8 Teşrin-i Sâni 1340=8 Kasım 1924, Cilt: X, Sayfa: 191-192, 207. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi. Devre: 2, Yıl: 2 İçtima: 1-6 (1 Teşrin-i Sâni 1340-4 Kânun-ı Evvel 1340), T.B.M.M. Mtb., s. 546 (Ank. 1340)

69. "Bir Hezeyannâme: Arnavutluk İsyanını İdare Edenlerin Hazırladıkları Beyanname", *Hak* Gazetesi (İstanbul), Yıl: 1. No: 113, Sayfa: 3, Sütun: 5 (21 Haziran 1328 = 4 Temmuz 1912)

70. Hacı Adil Bey (Dahiliye Nâzırı N.), Priznin Mebusu Tevfik Bey'in Suali, Arnavutluk Hadiseleri Hakkında Dahiliye Nâzırının Meclis-i Mebusan'daki Beyanatı, 10. İçtima, 27 Mayıs 1327, Sayfa: 126-134. Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Yıl: 1, Devre: 2, İçt. 1-47, (5 Nisan 1328-23 Temmuz 1327), Matbaa-i Âmire, s. 919 (İst. 1328)

71. "Arnavutluk" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, s. 573-592, Maarif Mtb., XXI + s. 804 (İst. 1328)

72. (Afet İnan) Prof. Dr., a) "Vatan ve Hürriyet" (B. Sayı: 4, s. 289-298); b) "Mukaddes Tabanca" (B. Sayı: 2, S: 600-610); c) "Trablusgarp'ta Hürriyete Karşı İsyan" (B. sayı: 31, S: 387-401), *Belleten*, Cilt: 1, Sayı: 1-4, Cilt: 8, Sayı: 29-32, Türk Tarih Kurumu Mtb., s. 760, 718 (Ank. 1937, 1944)

73. Mahmut Şevket Paşa (Harbiye Nâzırı), Mensubin-i Askeriye'nin Siyasiyatla Men'i İştigali Zımnında Kanun Teklifi ve Beyanatı, İçt: 23, 18 Haziran 1328, Sayfa: 385-413, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 2, Yıl: 1, İçtima: 1-47, (5 Nisan 1328 - 23 Temmuz 1328), Matbaa-i Âmire s. 918 (İst. 1328)

74. Şahin Bey (Çamlık), Askerlerin Siyasetle Meşgul Olmamaları Hakkında Yapılan Kanun Teklifi Müzakerelerinde Mahmud Şevket Paşa'dan İzahat İstemektedir, 2. Devre, 23. İçtima, 18 Haziran 1328, Sayfa: 390, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 2, Yıl: 1, İçtima: 1-47. (5 Nisan 1328-23 Temmuz 1328), Matbaa-i Âmire, s. 919 (İst. 1328)

75. Ali Galip (Kayseri Mebusu), Mensubin-i Askeriyenin Siyasiyatla Men'i İştigali Zımnında Yapılan Kanun Teklifi Münakaşalarından , 23. İçtima. Sayfa: 381-384, 18 Haziran 1328, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 2, Yıl: 1, İçtima: 1-47. (5 Nisan 1328-23 Temmuz 1328), Matbaa-i Âmire, s. 918 (İst. 1328)

76. Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk* 1919-1920, Cilt: 1, Devlet Mtb., s. 317 (İst. 1934)

77. Vartkes (Erzurum Mebusu), Mensubin-i Askerîyenin Siyâsiyatla Men'i İstigal Zımnında Yapılan Kanun Teklifi Münakaşalarından, 23. İçtima, 18 Haziran 1328, Sayfa: 413, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 2, Yıl: 1, İçtima: 1-47. (5 Nisan 1328-23 Temmuz 1328), Matbaa-i Âmire, s. 919 (İst. 1328)

78. "Mensubin-i Askeriyenin Siyasetle Men'i İştigaline Dair Askerî Ceza Kanuna Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vakayi*, No: veya Adet: 1251, Sayfa: 1, Sütun: 1, 27 Eylül 1328, Matbaa-i Âmire, No. 1074-1399 (İst. 1328-1329)

79. Aras, Tevfik Rüştü, İttihat ve Terakki'nin 1909 Kongresi, (Tevfik Rüştü Aras'ın Hatıratından Notlar, 7. XII. 1944 tarihli Mektupla Celal Bayar'a Gönderilmiştir.)

80. Sait Paşa (Sadrazam), Sait Paşa'nın Meclis-i Mebusan'a Umumi Siyaset Hakkında İzahat Vermesi ve İtimat İstemesi, 33. İçtima, Sayfa: 679-683, 2 Temmuz 1328, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 2, Yıl: 1, İçtima: 1-47. (5 Nisan 1328-23 Temmuz 1328), Matbaa-i Âmire, s. 919 (İst. 1328)

81. Asım Bey (Hariciye Nâzırı), Harici Siyaset Hakkında Hariciye Nâzırı Asım Bey'in Meclis-i Mebusandaki izahatı, 33. İçtima, Sayfa: 685-694, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 2, Yıl: 1, İçtima: 1-47, (5 Nisan 1328-23 Temmuz 1328).

82. Sultan Reşat, Beyanname-i Hümayun Bazı Subayların Kanun-ı Esâsî'ye Aykırı İsteklerde Bulunmaları Üzerine Sultan Reşad'ın Yayınladığı Beyannamesi ve Harbiye Nâzırı Hurşit Paşa'nın Nutku, *Hak* Gazetesi (İstanbul), Yıl: 1, No: 129, Sayfa: 1, Sütun: 2, (7 Temmuz 1328=20 Temmuz 1912)

83. Kuran, Ahmet Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele,* Baha Mtb., s. 718 (İst. 1956)

84. Said Paşa (Sadrazam), "Ariza Suretidir", 3 Temmuz 1328, *Takvim-i Vakayi,* No: 1181, 5 Temmuz 1328 (18 Temmuz 1912)

85. İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,* Cüz: VII. S: 1089, Milli Eğitim Bs.evi., s. 861-1120 (İst. 1946)

86. Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi, Son Hatıralar,* Cilt: III, Şirket-i Mürettibiye Bs. evi, s. 234, 239, 205 (İst. 1940-1941)

87. Halâskâr Zâbitan Grubu İmzasıyla Meclis-i Mebusan Reisi Halit Bey'e Gelen ve Reisin Meclis'e Okuduğu Tehdit Mektubu, 40. İçtima, Sayfa: 768, 12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912), Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 2, Yıl: 1, İçtima: 1-47, (5 Nisan 1328-23 Temmuz 1328), Matbaa-i Âmire, s. 919 (İst. 1328)

88. Vartkes (Erzurum Mebusu), Halâskâr Zâbitan Grubu Tarafından Gönderilen Tehdit Mektubuna Dair Yapılan Müzakere Esnasındaki Fikirleri, 40. İçtima, 13 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912) Sayfa: 770, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 2, Yıl: 1, İçtima: 1-47, (5 Nisan 1328-23 Temmuz 1328), Matbaa-i Âmire, s. 919 (İst. 1328)

89. Nazım Paşa (Harbiye Nâzırı), Halâskâr Zâbitan Grubu Tarafından Gönderilen Tehdit Mektubuna Dair Yapılan Müzakereler Esnasında Meclisin İsteği Üzerine Harbiye Nâzırı'nın İzahatı, 40. İçtima, 12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912), Sayfa: 771. Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 2, Yıl: 1, İçtima: 1-47. (5 Nisan 1328-23 Temmuz 1328), Matbaa-i Âmire, s. 919 (İst. 1328)

90. Yalçın, Hüseyin Cahit, Hüseyin Cahit Yalçın'ın 50 Yıllık Siyasi Hatıraları, "Meşrutiyet Devri ve Sonrası", Tefrika No: 129, *Halkçı* (Yeni Ulus) Gazetesi (23 Ekim 1954)

91. Zâbitan'ın İçtimai Halâskâran'ın Hareketini Protesto İçin Hürriyet Tepesi'nde Yapılan Miting ve Yayınlanan Beyanname, *Hak* gazetesi (İstanbul), Yıl: 1, No: 145, 24 sayfa: 4, Sütun: 4 (Temmuz 1328=6 Ağustos 1912)

92. "Muazzez Ordumuz, 1. Ordu'nun Beyan-ı Hissiyatı", *Hak* gazetesi (İstanbul), Yıl: 1, No: 135, S: 1, Sütun: 3-4 (14 Temmuz 1328=27 Temmuz 1912)

93. "Muazzez Ordumuz, 2. ve 3. Ordu'dan Rumeli-İpek ve Senice'den Telgraflar", *Hak* Gazetesi (İstanbul), Yıl: 1, No: 135, S: 1, Sütun: 3-4 (14 Temmuz 1328=27 Temmuz 1912)

94. Süleyman Nazif, "Kılıçlı Siyaset" (Başmakale), *Hak* Gazetesi, İstanbul (25 Temmuz 1912

95. Tevfik Paşa (Londra Büyükelçisi), Şifre Telgraf, "Diplomat Pierre Paul Cambon'un Türkiye Hakkında Fikirleri", İst. Haz. Evk. Balkan Harbi Dos: 11, Tomar: 2. Sıra No: 7, Belge No: 15

96. Hurşit Paşa, "Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", *Hayat* dergisi, s. 5 (23 Ocak 1964)

97. Süleyman Nazif, *Yıkılan Müessese*, İlhami-Fevzi Matbaası, s. 9-13 (İst. 1927)

98. Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, VIII+315+ II S., T.T.K.Y. II. S. No: 15 (Ank. 1949)

99. Seigobos, Charles, *Histoire Politique de L'europe, Contemporine 1814-1896*, Tarih-i Siyasi, 1814-1896 Kadar As-i Hazırda Avrupa, Cilt: 2, 1336 Kader, Ahmet Sak Matbaası (İst. 1334)

100. Abalıoğlu, Yunus Nadi, *İhtilal ve İnkılâb-ı Osmanî*, Matbaa-ı Cihan, s. 240 (İst. 1325)

101. "Sultan Reşad'ın Hatt-ı Hümayun'u ve Vekiller Heyeti Listesi", *Takvim-i Vakayi*, No: veya Adet: 1185, Cilt: XIV, Sayfa:1, Sütun: 1, 2, 10 (Temmuz 1328=23 Temmuz 1912)

DİZİN

Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*'da; Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını; Meşrutiyet Devri'nin seçme olaylarını, Mondros Mütarekesi'nden bu yana millî mücadeleyi, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunu ve ilk çalışmalarını, ilk meclis hükümetlerini, Atatürk'ü ve devrimlerini; anılarına, yaşadıklarına ve belgelere dayandırarak, Türkiye'nin 20. yüzyıldaki siyasal tarihine önemli bir tanıklık yapmaktadır. Bayar, bir yandan da, kendi deyişiyle, "genç nesiller için faydalı olacağı düşüncesi ile, özellikle inkılâpların meydana gelmesini zorunlu kılan tarihi sebep ve etkenler" üzerinde durmaktadır.

Ben de Yazdım'ın ikinci cildinde; Abdülhamid devrinin sona erişi, 31 Mart 1909 irtica hareketinin oluşumu ve sonuçları, Jön Türkler'in örgütlenmeleri ve etkileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapısı ve ilkeleri, Turancılık ve Osmanlıcılık, Arnavutlar'ın ve Araplar'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma girişimleri, İtalya'nın Trablusgarp'ı ele geçirmesi (1911), 1912 seçimleri ve partiler arası çekişmeler, ordu içinde yenilik karşıtı örgütlenmeler ve etkileri, ordu mensuplarının politikayla uğraşmalarının yasaklanması ve gerekçeleri, Akdeniz'de siyasi dengeler ve İngilizler'in Mısır'ı işgali gerekçeleri gibi konular ele alınmaktadır.

9 789755 790138

ISBN 975-579-013-6